

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

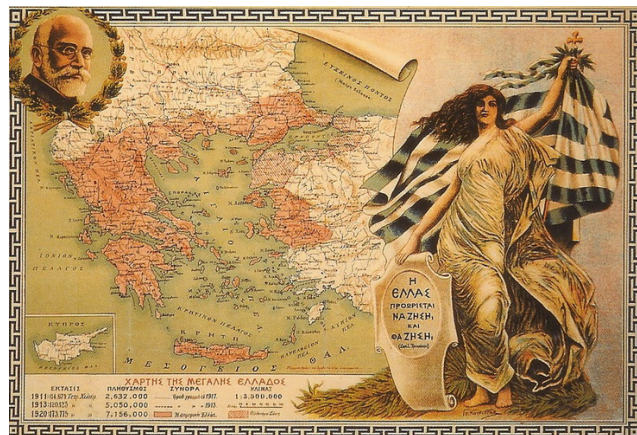
Μεταπτυχιακή Εργασία : Η μικρασιατική εκστρατεία (1919 – 1922)
όπως διαφαίνεται μέσα από τον ελληνικό τύπο της εποχής

Όνομα : Ανδρούτσου Φούλβια : Α.Μ. 1106 Μ001

Επόπτρια – Σύμβουλος Σπουδών : κ. Αναγνωστοπούλου Σία

Ημερομηνία : 15.12.2008

Τμήμα : Μεταπτυχιακό του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας
του Παντείου Πανεπιστημίου, Πολιτικών και Κοινωνικών Σπουδών

ΑΘΗΝΑ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Περιεχόμενα

Πρόλογος	3
Μέρος 1 ^ο : Ο πληθυσμός της Μικράς Ασίας.....	6
1.α Μια σύντομη ιστορική αναδρομή του πληθυσμού της Μικράς Ασίας με έμφαση τη Σμύρνη.....	6
Μέρος 2ο: Τα γεγονότα από το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου έως την κατάρρευση του μετώπου	9
2.α Το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και η Συνδιάσκεψη της Ειρήνης.....	9
2.β Η αποβίβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη και η κατάληψή της.....	14
2.γ Η μετά της Συνθήκης των Σεβρών επικρατούσα κατάσταση.....	52
2.γ.ι Η εσωτερική κατάσταση.....	52
2.γ.ii Η σχέση με τους Συμμάχους.....	61
2.δ Ο αντιβενιζελισμός στην εξουσία και η συνδιάσκεψη του Λονδίνου.....	77
2.ε Οι μάχες Ελλήνων και Τούρκων και η διαμόρφωση του διπλωματικού σκηνικού.....	89
2.ε. i Η νέα ελληνική επίθεση.....	89
2.ε. ii Βαρβαρότητες και από τις δυο πλευρές.....	110
2.ζ Ήττα του ελληνικού στρατού – προσπάθεια επίλυσης του ζητήματος με τη βοήθεια των Μεγάλων Δυνάμεων.....	123
2.η. Η δύσκολη οικονομική κατάσταση των Ελλήνων και η απομόνωση – Η Συνδιάσκεψη των Συμμάχων στο Παρίσι.....	129
2.θ Η πορεία προς την κατάρρευση του μετώπου.....	148
2.θ.ι Η ασταθής εσωτερική κατάσταση και οι δύσκολες ώρες του ελληνικού στρατού.....	148
2.θ.ii Η τουρκική επίθεση και η κατάρρευση του μετώπου.....	163
Μέρος 3 ^ο : Ανάλυση των γεγονότων με βάση τον ελληνικό τύπο.....	179
3.α Η αμφίπλευρη εθνικιστική ιδεολογία.....	180
3.β Το όραμα της Μεγάλης Ιδέας και οι αιματηρές μάχες	185
3.γ Οι αναφορές σε χριστιανούς και μουσουλμάνους	187
3.δ Το «ηρωϊκό» 1821- οι θυσίες και οι μάχες ενός ένδοξου λαού.....	188
3.ε Οι Συμμαχικές Δυνάμεις	190
3.ζ Οι «αλληλοσφαγές»	192
3.η Οικονομικές και ηθικές συνέπειες.....	193
3.θ Η καταστροφή.....	194
3.ι Η αρνητική στάση του ‘Ριζοσπάστη’ και η θετική της ‘Καθημερινής’	195

3.1. i Ο 'Ριζοσπάστης'	195
3.1. ii Η 'Καθημερινή'	196
3.1. iii Διαφορετικά και κοινά σημεία των δυο εφημερίδων.....	198
Βιβλιογραφία και Πηγές πληροφόρησης	199
Παράρτημα 1ο.....	200
Παράρτημα 2ο.....	201
Παράρτημα 3ο.....	202
Παράρτημα 4ο.....	203

Πρόλογος

Η Μικρασιατική εκστρατεία συντελέστηκε σε μια περίοδο σημαντικών διεθνών εξελίξεων. Με τη Συνδιάσκεψη Ειρήνης του Παρισιού (Μάιος 1919) παραχωρήθηκε στην Ελλάδα μεγάλο μέρος της Σμύρνης και άλλα τμήματα της Μ. Ασίας στην Ιταλία και στη Γαλλία. Ο τότε πρωθυπουργός της Ελλάδας Ελευθέριος Βενιζέλος, επωφελούμενος από τις τουρκικές διώξεις και τις σφαγές στην Πέργαμο και το Αϊδίνιο, απέσπασε εντολή των Συμμάχων για απόβαση στη Σμύρνη. Μετά την απόφαση αυτή ο ελληνικός στρατός αποβιβάστηκε στη Σμύρνη, όπου και συνάντησε αντίσταση από τμήματα του τουρκικού στρατού. Παρά ταύτα κατέλαβε προάστια της Σμύρνης και περιοχές τη Μ. Ασίας γύρω από το Μαϊάνδρο ποταμό, την κοιλάδα του Κάστρου και την Πέργαμο. Αυτή η προέλαση των Ελλήνων στην Μικρά Ασία δεν άργησε να επιφέρει την αντίδραση του τουρκικού λαού, ο οποίος δια στόματος του Μουσταφά Κεμάλ, αποφάσισε να ξεσηκωθεί κατά των "επιδρομέων". Από τις αρχές του Ιουνίου του 1920, ο ελληνικός στρατός επιτίθεται ακάθεκτος και με νικηφόρες προελάσεις καταλαμβάνει πολλές πόλεις, γεγονός το οποίο αύξησε το κύρος της Ελλάδας και της παρείχε τη δυνατότητα για την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920). Στην Τουρκία ο Κεμάλ, που δεν αναγνώρισε τη συνθήκη των Σεβρών, όρισε πρωτεύουσά του την ασήμαντη μέχρι τότε Άγκυρα και έθεσε σκοπό του να ξαναπάρει τις περιοχές που με τη συνθήκη αυτή είχαν παραχωρηθεί στην Ελλάδα (Θράκη, Σμύρνη). Οι Σύμμαχοι (ιδιαίτερα οι Γάλλοι και οι Ιταλοί, ενώ οι Βρετανοί τάχθηκαν άλλοτε αποκάλυπτα και άλλοτε πιο συγκρατημένα υπέρ των Ελλήνων) τήρησαν γενικώς επιφυλακτική στάση προς τους Έλληνες, αν και πολλές φορές έγινε εχθρική, στάση η οποία τους οδήγησε να μη διστάσουν να εφοδιάσουν τον Κεμάλ (κυρίως Γάλλοι και Ρώσοι). Μετά από τριετείς σκληρές μάχες, λυσσώδεις επιθέσεις και αντεπιθέσεις, η αυλαία της μικρασιατικής εκστρατείας έκλεισε με τον ελληνικό στρατό, ηττημένο, να εγκαταλείπει τη Μικρά Ασία και μαζί του να εγκαταλείπεται και το όραμα της Μεγάλης Ιδέας, της Ελλάδας των δυο ηπείρων και των πέντε θαλασσών. Ταυτόχρονα δικαιώθηκε ο 'πόλεμος της Ανεξαρτησίας' των Τούρκων, από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις κατοχής (Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία και Ελλάδα).

Τις μαύρες σελίδες στην ιστορία του πολέμου αυτού αποτελούν οι αλληπάλληλες και εκατέρωθεν βιαιότητες καθώς και η ανταλλαγή πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία που «ξεσπίτωσε» 1,650,000 Έλληνες και 570,000 Τούρκους.

Μέσα σε αυτό το κλίμα, των αιματηρών και ακραίων συγκρούσεων της Ελλάδας με την Τουρκία, η ενημέρωση που παρέχεται στους πολίτες είναι κυρίως μέσα από τις εφημερίδες της εποχής, οι οποίες τις περισσότερες φορές ήταν καθοδηγούμενες – αναλόγως με τις πολιτικές τους πεποιθήσεις- αποτυπώνοντας έτσι τα γεγονότα από μια υποκειμενική σκοπιά.

Την εποχή εκείνη οι εφημερίδες αποτελούν ανασπόσπαστο κομμάτι της ενημέρωσης των πολιτών για την επικαιρότητα. Στη συγκεκριμένη περίοδο τα γεγονότα καταγράφονται στις εφημερίδες ως έχουν, αλλά ο σχολιασμός τους είναι αυτός που τελικά κρίνει το αποτέλεσμα της περιγραφής της εκάστοτε κατάστασης. Γιατί η άποψη του δημοσιογράφου παρακινεί τον αναγνώστη και τον προτρέπει να σκεφτεί έτσι όπως εκείνος αντιλαμβάνεται τα πράγματα ή έτσι όπως εκείνος «οφείλει» να τα μεταφέρει στο χαρτί. Η λογοκρισία, φαινόμενο της εποχής που πολλές φορές αφαιρεί ακόμη και ολόκληρα άρθρα από τις εφημερίδες, δείχνει την ανάγκη αποσιώπησης κάποιων γεγονότων είτε γιατί δεν ισχύουν είτε γιατί δε θα έπρεπε να ισχύουν.

Η μονομερής λοιπόν καταγραφή και ανάγνωση των γεγονότων δεν αφήνει περιθώρια σε κάποιον αντικειμενικό παρατηρητή να οικοδομήσει μια ολοκληρωμένη άποψη ή να κρίνει τα λεγόμενα της μιας εφημερίδας ή της άλλης.

Για όλους τους ανωτέρω λόγους, μέσα από τη συγκεκριμένη εργασία γίνεται μια προσπάθεια άντλησης και εκπόρευσης των όσων γράφονταν τότε για τη Μικρασιατική εκστρατεία, συμπεριλαμβανομένων των σχολίων που αφορούν τους Έλληνες, τους Τούρκους και τις Μεγάλες Δυνάμεις. Οι επιθετικοί προσδιορισμοί που χρησιμοποιούνται, θεωρούνται το κατά κόρον βασικό θεμέλιο εκπόνησης συμπερασμάτων για τα δρώμενα της εποχής καθώς και για την αποσαφήνιση της εικόνας που καλλιεργούνταν στα μάτια των απλών ανθρώπων.

Για την περάτωση αυτής της προσπάθειας συγγραφής της εργασίας αντλήθηκαν πληροφορίες από δύο εφημερίδες, οι οποίες είναι οι εξής :

1. Η *Καθημερινή* και
2. Ο *Ριζοσπάστης*.

➤ *Και οι δυο εφημερίδες ήταν καθημερινής κυκλοφορίας, εκδίδονταν στην Αθήνα και ήταν ποικίλης ύλης, αλλά ήταν εντελώς διαφορετικού πολιτικού προσανατολισμού. 'Η Καθημερινή' αποτελούσε το κατεξοχήν όργανο της βασιλικής κυβέρνησης και 'Ο Ριζοσπάστης' του κομμουνισμού. Ο ιδιοκτήτης – διευθυντής της 'Καθημερινής' ήταν ο Γεώργιος Αγγ. Βλάχος και ο διευθυντής του 'Ριζοσπάστη' ο Γιάννης Πετσόπουλος.*

Το διάστημα μελέτης των εφημερίδων είναι από τις 15 Σεπτέμβρη του 1919 έως τις 17 Σεπτέμβρη του 1922. Ο λόγος που δε μελετήθηκαν οι εφημερίδες νωρίτερα, δηλαδή από την έναρξη της Μικρασιατικής εκστρατείας το Μάιο του 1919, οφείλεται στην απουσία των φύλλων της 'Καθημερινής' εκείνης της περιόδου. Ωστόσο, ακόμη και χωρίς αυτούς τους σημαντικούς μήνες, μπορεί κανείς να αποκτήσει μια ολοκληρωμένη εικόνα και παράλληλα να κατανοήσει το κλίμα και πνεύμα της εποχής.

Η εργασία είναι χωρισμένη σε τρία μέρη:

- 1°. αφορά σε κάποιες γενικές πληροφορίες τον πληθυσμό της Μικράς Ασίας
- 2°. αφορά στα γεγονότα από το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου έως και την κατάρρευση του Μικρασιατικού μετώπου
- 3°. αφορά στην ανάλυση των γεγονότων με βάση τον ελληνικό τύπο.

Μέρος 1^ο: Ο πληθυσμός της Μικράς Ασίας

1.α Μια σύντομη ιστορική αναδρομή του πληθυσμού της Μικράς Ασίας με έμφαση τη Σμύρνη

Με την άλωση της Κωνσταντινούπολης και την εγκατάσταση των Τούρκων σε ολόκληρη τη Μικρά Ασία, το ελληνικό στοιχείο με τον καιρό καταποντίστηκε και κινδύνευε να εξαφανιστεί σε όλες τις περιοχές εκτός από τα παράλια. Η τουρκική γλώσσα και τα τουρκικά έθιμα επικράτησαν στις αγροτικές περιοχές της ενδοχώρας και πάρα πολλοί χριστιανοί εξισλαμίστηκαν. Ωστόσο στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και στο 19^ο η αυξανόμενη δύναμη και ευημερία της ελληνικής εμπορικής – αστικής τάξης αντικατοπτρίζονταν στην οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη του ελληνισμού στη δυτική Μικρά Ασία. Η ανάπτυξη αυτή ενισχύθηκε και επιταχύνθηκε από το όλο και εντονότερο ενδιαφέρον του δυτικού κεφαλαίου για τις δυνατότητες εκμετάλλευσης που πρόσφερε η περιοχή¹. Τα παράλια και ιδιαίτερα οι περιοχές της Σμύρνης και της Κωνσταντινούπολης κατακλύζονται στην κυριολεξία από χριστιανούς, Έλληνες στην πλειοψηφία τους. Οι Έλληνες αυτοί εγκαθίστανται παντού στα δυτικά παράλια τόσο στις πόλεις όσο και στα χωριά. Η αύξηση του χριστιανικού πληθυσμού είναι εντυπωσιακή : το ποσοστό των Ελλήνων αυξάνεται θεαματικά. Η πόλη της Σμύρνης και τα περίχωρα κατοικούνται σχεδόν αποκλειστικά από Έλληνες. Τα παράλια ωστόσο δέχονται και μεγάλο αριθμό μουσουλμάνων, οι οποίοι φτάνουν εκεί περισσότερο ως πρόσφυγες παρά ως μετανάστες. Μια άλλη σοβαρή και ανεξάντλητη για μεγάλο χρονικό διάστημα, πηγή πληθυσμών που συμβάλλουν στη δημογραφική ανάκαμψη των παραλίων της Μικράς Ασίας είναι οι νομάδες και, αν και σε πολύ μικρότερη κλίμακα, οι μετανάστες από το εσωτερικό της Μικράς Ασίας. Η μετανάστευση στα παράλια, παρά την ανομοιογενή σύνθεση, λόγω θρησκείας, εθίμων, εθνικής και εδαφικής καταγωγής, των πληθυσμών που εγκαθίστανται εκεί, συνιστά ευνοϊκή συγκυρία για την ανάπτυξη των περιοχών εγκατάστασης, η αφομοίωση και η προσαρμογή τους, η οποία διευκολύνεται τόσο από την κυβέρνηση όσο και από τις σε εξέλιξη οικονομικές πραγματικότητες, επιτυγχάνεται σχεδόν ομαλά, αφού και οι ίδιοι οι μετανάστες ή πρόσφυγες προέρχονται από εδάφη με ανάλογη κοινωνικό – οικονομική εξέλιξη.

¹ Michael Llewellyn Smith, *Το όραμα της Ιωνίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 2002, σ.70

Έτσι οι μετανάστες, χριστιανοί ή μουσουλμάνοι προερχόμενοι από περιοχές με συγκριτικά ανάλογη κοινωνική και οικονομική υποδομή και με κοινό τρόπο διοίκησης, τον οθωμανικό, όχι μόνο προσαρμόστηκαν στους ρυθμούς ανάπτυξης του χώρου υποδοχής, αλλά και τους δυναμίτισαν. Μέχρι και την εποχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου η συνύπαρξη χριστιανών και μουσουλμάνων μοιάζει αδιατάρακτη².

Η Σμύρνη συνιστά για τους Ρωμιούς το πραγματικό σύμβολο και την ενσάρκωση του μέλλοντος ενός εξαιρετικά δυναμικού πληθυσμού. Η αριθμητική υπεροχή του ρωμείου στοιχείου της κόστισε την επονομασία *Γκιαβούρ Ιζμίρ* (Άπιστη Σμύρνη ή η Σμύρνη των Απίστων) ενώ τα προάστια και τα γύρω χωριά που κατοικούνται σχεδόν αποκλειστικά από Ρωμιούς δημιουργούν την ψευδαίσθηση της «ελληνικότητας» του συνόλου της Μικράς Ασίας³.

Κατά τον 19^ο αιώνα και τις αρχές του 20^{ου} οι Έλληνες της Μικράς Ασίας δεν ήταν ένα ομοιογενές σύνολο. Στα μακρινά βορειοανατολικά παράλια υπήρχαν οι ορθόδοξοι κάτοικοι του Πόντου, οι οποίοι μιλούσαν μια πανάρχαια ελληνική διάλεκτο. Στην ενδοχώρα και κυρίως στο νομό Ικονίου, υπήρχαν οι ελληνορθόδοξες κοινότητες σε περιοχές όπου η ελληνική γλώσσα είχε αντικατασταθεί από την τουρκική και η τρίτη κατηγορία περιλάμβανε τον σχετικά συμπαγή πληθυσμό της Σμύρνης και της σειράς των ιστορικών πόλεων κατά μήκος της δυτικής μικρασιατικής ακτής.

Είναι γεγονός πάντως ότι στο διάστημα που μεσολάβησε από την Ελληνική Επανάσταση ως τα πρώτα χρόνια του 20^{ου} αιώνα οι Έλληνες κατόρθωσαν να πληθύνουν και να πολλαπλασιαστούν, να εποικίσουν και να διεισδύσουν στα ενδότερα, να δημιουργήσουν νέες επιχειρήσεις και να προπαγανδίσουν εθνικιστικές ιδέες. Η μεγάλη αναταραχή που δημιουργήθηκε στα Βαλκάνια με την επανάσταση των Νεότουρκων από το 1908 ως το 1914 έφερε μεγάλες αλλαγές στη θέση των Ελλήνων στην περιοχή της Σμύρνης και τους μετέβαλε σε κεντρικό πρόβλημα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι επηρέασαν ψυχολογικά τις σχέσεις Τούρκων και Ελλήνων στη Μικρά Ασία με τον ίδιο τρόπο που τις είχε επηρεάσει η Επανάσταση του '21. Αναπόφευκτα, οι Τούρκοι άρχισαν να θεωρούν εχθρούς μέσα στο σπίτι τους, τους Οθωμανούς Έλληνες.

² Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία 19^{ος} αι.-1919. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες*, Ελληνικά Γράμματα 2^η εκδ., Αθήνα 1998, σσ 110-113

³ ο.π. σ. 140

Πέρα από αυτό όμως η ολοένα αυξανόμενη ένταση μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών στη δυτική Μικρά Ασία επιδεινωνόταν από ένα φαινόμενο που θα δηλητηρίαζε τις ελληνοτουρκικές σχέσεις για δυο σχεδόν δεκαετίες : το φαινόμενο των προσφύγων. Οι νικηφόροι Βαλκανικοί Πόλεμοι, η πολιτική εκτουρκισμού που ασκούσαν οι Νεότουρκοι και η εντύπωση ότι με το Βενιζέλο η Ελλάδα είχε βρει έναν ηγέτη ικανό να πραγματοποιήσει τη Μεγάλη Ελλάδα, ωθούσαν τους πιο ρομαντικούς και οραματιστές ανάμεσα στους Έλληνες της Μικράς Ασίας να προσβλέπουν στην Παλαιά Ελλάδα για βοήθεια. Ο Βενιζέλος είχε πάρει τόσο κατάκαρδα το θέμα για το πόσο εκτεθειμένοι ήταν οι Έλληνες της Μικράς Ασίας ώστε έφτασε στο σημείο να διαπραγματευτεί μια συμφωνία με την Πύλη για εθελουσία ανταλλαγή των ελληνόφωνων πληθυσμών της τουρκικής Θράκης και του βιλαετίου του Αϊδινίου στη Μικρά Ασία με τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς της ελληνικής Μακεδονίας και της Ηπείρου. Όμως η είσοδος της Τουρκίας στον Μεγάλο Πόλεμο δεν επικύρωσε ποτέ αυτή τη συμφωνία. Έτσι μέσα σε διάστημα λίγων χρόνων, η θέση και η μεταχείριση των ελληνικών κοινοτήτων στη δυτική Μικρά Ασία είχε ένα πρόβλημα που δε μπορούσε να το αγνοήσει καμία ελληνική κυβέρνηση. Ο Μεγάλος Πόλεμος έκανε το πρόβλημα εντονότερο⁴.

⁴ M.L. Smith, σσ. 74-85

Μέρος 2ο: Τα γεγονότα από το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου έως την κατάρρευση του μετώπου

2.α Το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και η Συνδιάσκεψη της Ειρήνης

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η ένταξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο συνασπισμό του Άξονα, γεγονός που δημιουργεί τους όρους οριστικής αναθεώρησης της πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων – Γαλλία, Αγγλία κυρίως- σε σχέση με αυτή την περιοχή του κόσμου, δίνει τη δυνατότητα στο ελληνικό κράτος να αναδειχθεί σε έναν από τους τοπικούς πρωταγωνιστές, έστω και για λόγους αδράνειας, της νέας πραγματικότητας που διαμορφώνεται από την ιστορική συγκυρία του Πολέμου. Κι ανεξάρτητα από τον «εθνικό διχασμό» και την εσωτερική διαμάχη για την επιλογή του συμμαχικού συνασπισμού στο πλευρό του οποίου η Ελλάδα θα μπει στον Πόλεμο, αυτό που έχει τεράστια σημασία είναι ότι σε αυτό τον πόλεμο το ελληνικό κράτος διαπραγματεύεται την επέκτασή του ή όχι. Η Μικρά Ασία, με έμφαση τη Σμύρνη και την περιοχή της, αποτελεί το κατ' εξοχήν υπό διαπραγμάτευση έδαφος⁵. Με τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ο Βενιζέλος έσπευσε στη δυτική Ευρώπη για να αρχίσει την εκστρατεία υπέρ των ελληνικών διεκδικήσεων κατά τη διάρκεια των συνομιλιών για την προσεχή Συνδιάσκεψη της Ειρήνης που θα πραγματοποιούνταν στο Παρίσι. Το συνέδριο της Ειρήνης εγκαινίασε τις επίσημες εργασίες του τον Ιανουάριο του 1919, με τη συμμετοχή τριάντα, πολυμελών σε αρκετές περιπτώσεις, αντιπροσωπειών από ισάριθμα κράτη που συμμετείχαν στον Μεγάλο Πόλεμο και την παρουσία εκπροσώπων εθνικών, μειονοτικών, θρησκευτικών, οικονομικών και ποικίλων άλλων συμφερόντων. Μέσα σε αυτό το πολύχρωμο πλήθος ο Βενιζέλος φαίνεται ότι ανακάλυψε τον καλύτερο επικοινωνιακό εαυτό του. Ειδικά στις σχέσεις του με τους «Τέσσερις Μεγάλους», οι οποίοι και καθόριζαν όλες τις μείζονος σημασίας αποφάσεις του Συνεδρίου : τον Άγγλο πρωθυπουργό Λόυντ Τζώρτζ, το Γάλλο ομόλογό του Τζόρτζ Κλεμανσώ, τον πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών Γούντροου Ουίλσον αλλά και τον πρωθυπουργό της Ιταλίας Βιτόριο Ορλάντο⁶.

⁵ Σία Αναγνωστοπούλου, σ. 534

⁶ Γιάννης Γιαννουλόπουλος, *Η ευγενής μας τύφλωσις...*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2001, σσ. 249-250

Με ένα εκτενές υπόμνημα το οποίο είχε στείλει στο Λόνοντ Τζώρτζ, τον τότε Βρετανό πρωθυπουργό, κατέγραφε τις απόψεις του για τη ρύθμιση της ειρήνης με την Τουρκία προτείνοντας ένα σχέδιο που περιλάμβανε:

- τη δημιουργία ανεξάρτητου αρμενικού κράτους,
- τη δημιουργία υπό την αιγίδα της Κοινωνίας των Εθνών, ενός ανεξάρτητου κράτους Κωνσταντινούπολης και Ανατολικής Θράκης και
- την προσάρτηση της δυτικής Μικράς Ασίας στην Ελλάδα⁷.

Κατά τη διεξαγωγή του συνεδρίου ο Βενιζέλος παρουσιάστηκε μπροστά στο Συμβούλιο στις 3 και στις 4 Φεβρουαρίου του 1919 για να εξηγήσει και να δικαιολογήσει τις ελληνικές θέσεις. Η ανάλυσή του βασιζόταν στην εκτενή επίσημη έκθεση «Η Ελλάς ενώπιον του Συνεδρίου της Ειρήνης» με την οποία διεκδικούσε :

- τα νησιά του Αιγαίου που παρέμεναν στην Τουρκία και τα Δωδεκάνησα που βρίσκονταν υπό ιταλική κατοχή επί έξι χρόνια,
- σχεδόν ολόκληρη τη Βόρεια Ήπειρο και τη Δυτική και Ανατολική Θράκη
- τη συγχώνευση του Βιλαετιού της Τραπεζούντας με το νέο αρμενικό κράτος,
- τη λωρίδα που εκτεινόταν στα δυτικά μιας νοητής γραμμής μεταξύ των περιχώρων της Πανόρμου στον Μαρμαρά και ενός σημείου στη νότια ακτή απέναντι από το Καστελόριζο. Η λωρίδα περιλάμβανε τη Σμύρνη και το μεγαλύτερο τμήμα από το Βιλαέτι του Αϊδινίου.

Για να ενισχύσει τις προτάσεις του ο Βενιζέλος χρησιμοποίησε το επιχείρημα ότι οι Έλληνες ήταν το κυρίαρχο στοιχείο στη δυτική Μικρά Ασία λαμβάνοντας υπόψη και τα γειτονικά νησιά. Άλλο επιχείρημά του ήταν ότι η περιοχή αυτή ήταν ιστορικά και γεωγραφικά διαφορετική από το κεντρικό υψίπεδο της Ανατολίας. Επιπλέον επικαλέστηκε την ανάγκη να αποδοθεί δικαιοσύνη στις 450.000 Έλληνες που είχαν απελαθεί και εκτοπιστεί κατά τη διάρκεια του πολέμου ισχυριζόμενος ότι η επανεγκατάσταση των επιζώντων στα σπίτια τους και τη γη τους, που είχαν κατασχεθεί, συνεπαγόταν την κατάργηση της οθωμανικής κυριαρχίας.

⁷ M. L. Smith, σ. 149

Τα επιχειρήματα ιστορικού και γεωγραφικού χαρακτήρα δεν οδηγούσαν φυσικά σε οριστικά συμπεράσματα από μόνα τους. Υπήρχαν αντίθετα επιχειρήματα που αν και λιγότερα ρομαντικά ήταν δύσκολο να τα αποκρούσει κανείς⁸. Εντούτοις, τα συσσωρευμένα επιχειρήματα του Βενιζέλου πρόβαλλαν ένα λαμπρό όραμα, το όραμα της Μεγάλης Ιδέας, της Μεγάλης Ελλάδας που θα εκτεινόταν από την Αδριατική ως τον Εύξεινο Πόντο⁹ και ουσιαστικά θα αποτελούσε τη σταδιακή διαδικασία ανάδειξης του ελληνικού βασιλείου ως το «εθνικό κέντρο» μιας εκτεταμένης εθνικής ενότητας¹⁰.

Κατά τη συνεδρίαση του Συμβουλίου στις 4 Φεβρουαρίου 1919, μετά από πρόταση του Λούντ Τζώρτζ, οι ελληνικές διεκδικήσεις υποβλήθηκαν σε επιτροπή εμπειρογνομόνων που ανέλαβε να περιορίσει τα ερωτήματα για τα οποία θα έπρεπε να ληφθούν αποφάσεις στα στενότερα δυνατά όρια και να εισηγηθεί προτάσεις για δίκαιο διακανονισμό. Σε γενικές γραμμές, οι Βρετανοί και οι Γάλλοι αντιπρόσωποι, συμπεριφέρθηκαν καλά στην Ελλάδα, οι Αμερικανοί λιγότερο, κυρίως επειδή διαφώνησαν με τις ελληνικές διεκδικήσεις στη Μικρά Ασία και οι Ιταλοί αντιτάχθηκαν σθεναρά σε όλα σχεδόν τα ελληνικά αιτήματα. Πιο συγκεκριμένα στη Μικρά Ασία η Γαλλία και η Βρετανία ήταν σύμφωνες ότι θα έπρεπε να παραχωρηθεί στην Ελλάδα μια εκτεταμένη ζώνη, αν και μικρότερη από εκείνη που διεκδικούσε ο Βενιζέλος. Οι Αμερικανοί διαφωνούσαν. Τα στατιστικά στοιχεία που είχαν στη διάθεσή τους έδειχναν ότι οι Έλληνες ήταν μειονότητα σε όλα τα σαντζάκια εκτός από εκείνο της Σμύρνης και θεωρούσαν ότι η αποσύνδεση της ζώνης της Σμύρνης από την ενδοχώρα ήταν ανεπιθύμητη από οικονομική άποψη. Οι Ιταλοί αρνήθηκαν παντελώς να συζητήσουν το θέμα υποστηρίζοντας ότι η ζώνη της Σμύρνης δε μπορούσε να απομονωθεί από τον γενικό πολιτικό διακανονισμό στη Μικρά Ασία και επίσης ότι είχε γίνει αντικείμενο δεσμεύσεων (στη συνθήκη του Λονδίνου και τη συμφωνία του Αγίου Ιωάννη της Μωριέννης) που συγκρούονται με τις ελληνικές διεκδικήσεις και που είχαν προτεραιότητα.

⁸ ό.π., σσ. 150-153

⁹ Τάσος Βουρνάς, *Η Μικρασιατική καταστροφή*, Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1987, σ.7

¹⁰ Σ. Αναγνωστοπούλου, σ.419

Μετά από σειρά διαβουλεύσεων πάρθηκαν οι εξής αποφάσεις:

- ✓ η Ελλάδα θα έπαιρνε τη ζώνη από τη Σμύρνη ως το Αϊβαλί που περιέκλειε και την κάτω κοιλάδα του Μαιάνδρου,
- ✓ η τουρκική Μικρά Ασία θα διαμοιραζόταν στα τρία :
 - το ένα τμήμα υπό ελληνική εντολή, θα περιελάμβανε το υπόλοιπο Βιλαέτι του Αϊδινίου,
 - το ιταλικό τμήμα θα περιλάμβανε τη νότια Μικρά Ασία,
 - η Γαλλία θα αναλάμβανε τη βόρεια και την κεντρική Ανατολία,
- ✓ η αρμενική ζώνη θα περιερχόταν στην κηδεμονία της Αμερικής¹¹.

Παρότι ο πρόεδρος Ουίλσον καθώς και τα περισσότερα μέλη της Συνδιάσκεψης ήταν αρκετά επιφυλακτικά με την τροπή που πήρε εν τέλει το ζήτημα της Σμύρνης, ουσιαστικά ο θερμότερος υποστηρικτής του Βενιζέλου ο οποίος και δεν επιθυμούσε να ακούσει επιχειρήματα υπέρ αντίθετης άποψης υπήρξε ο Λούντ Τζώρτζ : «...σχετικώς με το ζήτημα της Σμύρνης ο πρόεδρος Ουίλσον επιφυλάσσεται να εκφράσει την γνώμην του, τονίζων ότι θεωρεί το ζήτημα εξαιρετικώς περίπλοκον..»¹².

«[...] Ανεξαρτήτως των ελληνικών διεκδικήσεων οι Έλληνες και οι Τούρκοι έχουν αρκετά ζητήματα να εξομαλύνουν. Είνε το ζήτημα της Θράκης, αι διατάξεις αι αφορώσαι τους εν Ελλάδι κατοικούντας μουσουλμάνους και το ζήτημα του κοινού εχθρού, των Βουλγάρων. Αλλά θα ειπή τις είνε και το ζήτημα της Σμύρνης. Είνε βεβαίως, αλλά δεν θα το λύση το κτηνώδες πείσμα και το τυφλόν μίσος. Αι Δυνάμεις δια μικρών μέσων κατόρθωσαν να εξομαλύνουν αντιθέσεις, αίτινες εφείνοντο όλως ασυμβίβαστοι [...]»¹³.

Η απόφαση για την τύχη της Σμύρνης, παρότι δεν ήταν η τελική, αποτέλεσε μήνυμα ελπίδας και χαιρετίστηκε με ενθουσιασμό και ικανοποίηση όχι μόνο από το Βενιζέλο αλλά και από ολόκληρο τον ελληνικό λαό: «[...] Οι εύκολοι ενθουσιασμοί του κατά συνθήκην πατριωτισμού ωρισμένων συναδέλφων ευρήκαν δια μιαν ακόμη φοράν την ευκαιρίαν να ψάλουν εις το διαπασών την νέαν εθνικήν επιτυχίαν. Βεβαίως το μέτρον αυτό, η πρωτοβουλία της λήψεως του οποίου ανήκε εις την Αγγλίαν, πλειοδοτήσαν

¹¹ M. L. Smith, σ.168

¹² 'Ο Ριζοσπάστης', 21.03.1920, *Ο Ουίλσον επιφυλακτικός δια την Σμύρνην*, σ.2

¹³ 'Ο Ριζοσπάστης', 25.09.1919, *Ελλάς και Τουρκία*, σ. 2

επί του σημείου τουλάχιστον τούτου του κ. Βενιζέλου εις την φειδώ και προστασίαν των εθνικών μας δικαίων και συμφερόντων»¹⁴.

Όλα τα θέματα που ενδιέφεραν την Ελλάδα προχώρησαν αρκετά ή και πολύ ικανοποιητικά μέχρι την επίσημη λήξη του Συνεδρίου τον Ιανουάριο του 1920. Είχε έρθει η στιγμή που στην πολιτική του ελληνικού κράτους, για πρώτη φορά από την ίδρυσή του, συγκλίνουν και ταυτίζονται οι εθνικές προσδοκίες με τις εξωτερικές των Μεγάλων Δυνάμεων στην περιοχή της Μικράς Ασίας: «..Εν τη ευτυχεί άλλως τελύσει των εθνικών του πραγμάτων ο Ελληνισμός δεν έβλεπε πραγματοποιούμενα ιδικά του μόνον όνειρα και πόθους αλλ' ανεγνώριζε και την σαφήν από συμφερόντων συμμαχικήν αντίληψιν, καθ' ην η Ελλάς, σύμμαχος ούσα και φίλη προς τα νικητριάς δυνάμεις της Συννεοήσεως και ευρύνουσα τα όριά της ήθελε όχι μόνον πραγματοποιήση την ανάστασιν του παλιού μεγαλείου της, αλλά και χρησιμεύση ως παράγων σπουδαίος πραγματικού πολιτισμού εν τη Ανατολή, έτοιμος πάντοτε να τάξη ισχυράς πλέον δυνάμεις εις την υπηρεσίαν παντός 'υπέρ ελευθεριών' αγώνος, εις ον, απόστολοι μεγάλων ιδανικών εφαινετο ότι απεδύθησαν αι δυτικάί δυνάμεις...»¹⁵. «[...]Κατ' ευτυχή σύμπτωσιν, περιστάσεις απρόβλεπτοι, προκύψασαι εκ της εξελίξεως ξένων, γενικωτέρων συμφερόντων, συνετέλεσαν εις την αναμενομένην τροπήν των εθνικών ημών ζητημάτων[...]

¹⁴ 'Η Καθημερινή', 29.09.1919, *Η τύχη της Τουρκίας*, σ. 1

¹⁵ 'Η Καθημερινή', 28.09.1919, *Η νέα εν Τουρκία κατάσταση*, σ.1

¹⁶ 'Η Καθημερινή', 04.03.1920, *Αι σημερινάί επαγγελίαι σας*, σ. 1

2. Η αποβίβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη και η κατάληψή της

Την περίοδο κατάληψης της Σμύρνης ο ελληνικός στρατός θα μπορούσε κανείς να πει ότι αποτελούσε τον ένοπλο προστάτη των αποικιακών συμφερόντων της Βρετανίας στα Δαρδανέλια και την Ανατολική Μεσόγειο : «*Η βρετανική πλευρά, και ειδικότερα ο πρωθυπουργός Λόνντ Τζώρτζ, υιοθετούσε την άποψη ότι η καλύτερη εξυπηρέτηση των επιδιώξεών του - πολιτικών, στρατηγικών και οικονομικών - στο χώρο της Εγγύς Ανατολής συνεχόταν με την ενίσχυση του ελληνικού παράγοντα*»¹⁷. Αυτό το γεγονός σχολιάστηκε επικριτικά από το 'Ριζοσπάστη' - «*[...] ο Λόνντ Τζώρτζ εδήλωσε πως η Ελλάς ευρίσκεται εις το ενδοξότερον στάδιον της και ότι ο ελληνικός λαός, ελπίζει να φανεί αντάξιος της εμπιστοσύνης των συμμάχων. Με άλλα λόγια ο ελληνικός λαός προωρίζεται να παίξη τον ρόλον του φρουρού της αγγλικής πολιτικής εις την Μεσόγειον και του δρόμου προς τας Ινδίας*»¹⁸, «*[...] δεν πρέπει η Ελλάδα να χρησιμεύσει ως όργανον εις χείρας των ξένων δια την εξυπηρέτησιν των συμφερόντων των[...]*»¹⁹ - σε μια εποχή που ο πληθυσμός της μητροπολιτικής υπερδύναμης έδειχνε κουρασμένος από τις διαρκείς πολεμικές περιπέτειες, ενώ ο ιμπεριαλιστικός ανταγωνισμός για τα πετρέλαια της Μέσης Ανατολής βρισκόταν στο απόγειό του²⁰.

Στις 2/15 Μαΐου 1919 αποσπάσματα συμμαχικού στρατού υπό τη διοίκηση του ναυάρχου Κάλθορπ αποβιβάστηκαν για να καταλάβουν τα οχυρά της Σμύρνης, αφού ο Ιζέτ μπέης, ο Τούρκος βαλής, είχε ενημερωθεί για τις προθέσεις των Συμμάχων. Κυκλοφόρησε η φήμη πως επρόκειτο οι Έλληνες να καταλάβουν την πόλη.

Το απόγευμα, ο πλοίαρχος Μαυρουδής, διοικητής του πλοίου Λέων και εκπρόσωπος της Ελλάδας στη Σμύρνη μετά την ανακωχή, συγκέντρωσε την ηγεσία της ελληνικής κοινότητας και την πληροφόρησε ότι ο ελληνικός στρατός πλησίαζε. Την επόμενη μέρα, γαλανόλευκες ελληνικές σημαίες κυμάτιζαν στην αποβάθρα. Για τους Έλληνες της Σμύρνης ήταν μια αφάνταστα συγκινητική ώρα, η εκπλήρωση ενός ονείρου²¹. «*[...] αρχίζει να υψούται σήμερα η θέλησις των λαών οίτινες αφυπνίσθησαν, η θέλησις του πολιτισμού όστις απέκτησε την θετική του έννοιαν, η θέλησις της Ιστορίας ήτις επιβάλλει τους απαραγράπτους νόμους της. Η θέλησις αυτή δε θα επιτρέψη εις το*

¹⁷ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, «*Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1900-1945*», Εστία, Αθήνα 2001, σ. 152

¹⁸ 'Ο Ριζοσπάστης', 17.04.1920, *Οι χωροφύλακες της Αγγλίας*, σ. 3

¹⁹ 'Ο Ριζοσπάστης', 24.04.1920, *Κύκνειον άσμα*, σ. 1

²⁰ Τάσος Κωστόπουλος, *Πόλεμος και Εθνοκάθαρση*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2007, σ. 94

²¹ ό.π., σσ. 176-177

γαλβανιζόμενον Τουρκικόν πτόμα να συνεχίση την εστιγματισμένην του ύπαρξιν. Δεν θα επιτρέψη να προσθέσουν και άλλας εκατόμβας αθώνων θυμάτων εις τον απέραντον βωμόν των θυσιών, με τας οποίας οι χριστιανικοί λαοί της Ανατολής εκπλήρωσαν μέχρι σήμερον τους αγώνας της ελευθερίας των. Δεν θα επιτρέψη να τεθούν και πάλιν υπό την Δαμόκλειον σπάθην των δημίων των οι πληθυσμοί του εσωτερικού της Σμύρνης και της Κωνσταντινουπόλεως και του Πόντου, οίτινες ήνοιζαν τας αιμασσούσας αγκάλας των και εδέχθησαν το φίλημα της ελευθερίας, το οποίον τους έφερεν ο στρατός της ελευθερίας μητρώς των. Δεν θα επιτρέψη να αντιλαλήση και πάλιν η εκδικητική και μισαλλόδοξος φωνή του μουεζίνη και να σελαγίση η θαμβή λάμπις της κατηραμένης ημισελήνου εκεί που εκυμάτισεν ο Σταυρός της γαλανολεύκου [...]»²². Με διάγγελμά του προς το λαό της Σμύρνης ο Βενιζέλος υποστήριξε ότι «Το πλήρωμα του χρόνου ήλθε [...] Η Ελλάδα εκλήθη υπό του Συνεδρίου της Ειρήνης να καταλάβη την Σμύρνην ίνα ασφαλίση την τάξιν. Οι ομογενείς εννοούσιν ότι η απόφασις αυτή ελήφθη διότι εν τη συνειδήσει των διευθυνόντων το Συνέδριο είναι αποφασισμένη η ένωσις της Σμύρνης μετά της Ελλάδος»²³. Κυβερνήτης της Σμύρνης ορίστηκε από το Βενιζέλο ο Αριστείδης Στεργιάδης, δικηγόρος και διοικητικός υπάλληλος που υπηρετούσε τότε ως γενικός διοικητής Ηπείρου, ο οποίος προσπαθούσε να εγκαταστήσει ελληνική κυβέρνηση σε μια πολυφυλετική κοινωνία από τη μια πλευρά και από την άλλη ο Βενιζέλος αγωνιζόταν να υπερασπιστεί με τη διπλωματία τις θέσεις που ο ελληνικός στρατός είχε επεκτείνει και σταθεροποιήσει με τη δύναμη των όπλων. Αν και συχνά αποθαρρυνόταν από το φορτίο που έριχναν πάνω του οι συνεργάτες του και ο στρατός του, ήταν αναγκασμένος να δείχνει αυτοπεποίθηση μπροστά στους Συμμάχους, που αλλιώς θα έπεφταν ίσως στον πειρασμό να ανακαλέσουν την «προσωρινή» εντολή στην Ελλάδα. Έτσι ο Βενιζέλος κατέληξε στο σημείο να υποτιμά τη βούληση των Τούρκων για αντίσταση και να υπερτιμά την ικανότητα των Ελλήνων να τα βγάλουν πέρα μονάχοι τους στη Μικρά Ασία. Με αυτόν τον τρόπο ενθάρρυνε τους Συμμάχους να αφήσουν στην Ελλάδα «[...] πλήρη ελευθερία ενεργείας του ελληνικού στρατού εν Μικρά Ασία [...]»²⁴ και να αγνοήσουν τις αναφορές των διπλωματικών και στρατιωτικών τους συμβούλων ότι η ελληνική κατοχή κατέστρεφε τις προοπτικές μιας σταθερής ειρηνικής διευθέτησης με τους Τούρκους.

²² 'Η Καθημερινή', 12.10.1919, *Η υπερτέρα θέλησις*, σ. 1

²³ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, σ. 151

²⁴ 'Ο Ριζοσπάστης', 16.09.1919, *Ο Κεμάλ και εμείς*, σ. 3

Από την πρώτη μέρα εμφάνισης του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη σημειώθηκαν αναταραχές και εκδηλώθηκε έμπρακτη αντίσταση, με αποτέλεσμα την επομένη να λειτουργήσουν έκτακτα στρατοδικεία.

Η φλόγα του εθνικισμού φούντωσε το καλοκαίρι του 1919. Οι Τούρκοι το είχαν πάρει απόφαση να αποδεχθούν μια περίοδο σκληρών συμμαχικών ελέγχων και την απώλεια των μη τουρκικών περιοχών της αυτοκρατορίας τους. Δεν ήταν διατεθειμένοι να ανεχθούν την απώλεια τμημάτων από την καρδιά της Μικράς Ασίας κι ακόμη λιγότερο την εισβολή των προαιώνιων εχθρών τους. «*Η εσωτερική κατάσταση της Τουρκίας επιδεινείται οσημέραι. Η νέα κυβέρνηση του Ριζά Πασά όπισθεν της οποίας κρύπτεται το γερμανόφιλον νεοτουρκικόν κομιτάτον, φαίνεται αποφασισμένη να αντιστή πάση δυνάμει προς τας αποφάσεις της διασκέψεως και να εξακολουθήση την εξόντωσιν των χριστιανών [...] το ελληνικόν και το αρμενικόν πατριαρχείον αγγέλονται καθημερινώς νέαι δολοφονίαι και ληστείαι εις βάρος των χριστιανών*»²⁵. Και είχαν βρει ένα νέο ηγέτη, το Μουσταφά Κεμάλ, ενός από τους πλέον διακεκριμένους αξιωματικούς του οθωμανικού στρατού, ο οποίος ανέλαβε με την ιδιότητα του Γενικού Επιθεωρητή, να εποπτεύει την τήρηση των όρων της ανακωχής του Μούδρου για λογαριασμό της Πύλης. Την επίσημη ιδιότητά του όμως την εγκατέλειψε πολύ σύντομα, για να αναδειχθεί σε οργανωτή και ηγέτη της αντίστασης σε όλα όσα επεδίωκαν οι ευρωπαϊκές δυνάμεις²⁶. Στις 6/19 Μαΐου 1919 αποβιβάστηκε στη Σαμψούντα, στη Μαύρη Θάλασσα, και ξεκίνησε να οργανώσει το εθνικό κίνημα για την υπεράσπιση των τουρκικών δικαιωμάτων και του τουρκικού εδάφους εναντίον της ξένης εισβολής κινούμενος από την σχεδόν καθολική επιθυμία των Τούρκων για πληθυσμιακή ομοιογένεια²⁷. Από εκείνη τη στιγμή υπήρχαν στην Τουρκία δυο κέντρα εξουσίας, η κυβέρνηση του σουλτάνου στην Κωνσταντινούπολη κάτω από τον έλεγχο των Συμμάχων και το ολοένα μετατοπιζόμενο κέντρο του εθνικιστικού κινήματος στο εσωτερικό. Δεν ήταν βέβαιο από την αρχή ότι οι εθνικιστές θα νικούσαν την κυβέρνηση του σουλτάνου, εντούτοις η ύπαρξη ενός αναπτυσσόμενου εθνικιστικού κινήματος ήταν από την αρχή του καλοκαιριού του 1919, ένα γεγονός που έπρεπε να αξιολογηθεί από τους ειρηνοποιούς.

²⁵ 'Ο Ριζοσπάστης', 07.10.1919, *Επιδεινούνται η κατάσταση εις την Τουρκίαν*, σ. 2

²⁶ Γ. Γιανουλόπουλος, σ. 265

²⁷ Τ. Κωστόπουλος, σ. 18

«[...] το έθνος έλαβε τα όπλα[...]. Δικαιοσύνη είναι τα όπλα μας[...]. Καταδικάζομεν εις θάνατον πάντα Χριστιανόν[...]»²⁸. Οι Βρετανοί είχαν την τάση να παρεξηγούν τον τουρκικό εθνικισμό ως «κεμαλισμό» ελπίζοντας ότι η αντίσταση απέναντι στους Συμμάχους θα έσβηνε μόλις το κίνημα θα είχε συντριβεί από την κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης ή από τους Έλληνες. Αυτή η πεποίθησή τους αποτυπώθηκε στον Ελληνικό τύπο με ενθάρρυνση των ελληνικών στρατευμάτων ως τους μόνους που θα μπορούσαν να επιβάλλουν τους όρους της Συνθήκης και ταυτόχρονη αμφισβήτηση της κυριαρχίας των Συμμάχων στην Κωνσταντινούπολη. Ωστόσο εκτιμάται η προσπάθεια των Συμμάχων να επιλύσουν το Ανατολικό : «*Η τουρκική οξυδέρκεια η αι υποδείξεις ενδιαφερομένων τρίτων, κατέστησαν γνωστές εν Κων/πόλει τας ειδικάς συνθήκας, αι οποίαι εμποδίζουν τους Συμμάχους να αναλάβουν «μεταπολεμικόν πόλεμον» εν Ανατολή, όπως επιβάλουν τας θελήσεις των εις την Τουρκίαν. Και οι εν Κων/πόλει ενήργησαν ευστόχως. Μετήγγισαν τον στρατόν του Κράτους εις το επαναστατικόν στρατόπεδον του Κεμάλ και απέκλεισαν το ενδεχόμενον της διπλωματικής πίεσεως της Πύλης υπό των Συμμάχων προς επιβολήν των όρων των, εφ' όσον η αντιδραστική δύναμις της Ανατολής απεξενώθη, τύποις η πράγματι, της εξαρτήσεως της Πύλης. Ήδη όμως ενεφανίσθησαν οι διατεθειμένοι να συλλάβουν τον ταύρον εκ των κεράτων. Είνε οι θέσαντες ενώπιον της Διασκέψεως το ζήτημα της εκμηδενίσεως των δυνάμεων του Κεμάλ προς επιβολήν της θελήσεως των Συμμάχων επί της Τουρκίας. Και εν τη συζητήσει του ζητήματος μία ευκαιρία παρουσιάσθη δια τους Συμμάχους και μία ευκαιρία ανέκυψε δια την Ελλάδα : Δια τους Συμμάχους η ευκαιρία της εκμηδενίσεως του Κεμάλ δι' ελληνικού στρατού. Δια την Ελλάδα η ευκαιρία της βελτιώσεως της θέσεώς της εν Ανατολή, εις αντιστάθμισμα της μεγάλης της υπηρεσίας της προς τους Συμμάχους [...]*»²⁹. Ο Ιταλοί αντιλήφθηκαν γρήγορα ότι ο Κεμάλ ήταν ένας νέος δυναμικός παράγων και ετοιμάζονταν για άγραφες συμφωνίες με τους εθνικιστές, ελπίζοντας ότι θα εξασφάλιζαν τις οικονομικές παραχωρήσεις που εποφθαλμιούσαν στη Μικρά Ασία χωρίς να χρειαστεί να πολεμήσουν για αυτές. Έτσι δεν άργησαν να φανούν οι προστριβές μεταξύ Ελλήνων και Ιταλών. Οι Ιταλοί διαμαρτύρονταν λέγοντας ότι οι Έλληνες είχαν παραβιάσει τα όρια της ελληνικής κατοχής και ότι το ελληνικό πυροβολικό είχε ανοίξει πυρ εναντίον των θέσεών τους στην κοιλάδα του Μαιάνδρου.

²⁸ 'Ο Ριζοσπάστης', 24.09.1919, *Απειλητικά προκρηξίεις Τούρκων επαναστατών*, σ. 2

²⁹ 'Η Καθημερινή', 02.03.1920, *Η νέα ευκαιρία*, σ. 1

Ο Βενιζέλος πάλι παραπονιόταν ότι οι Ιταλοί στη Μικρά Ασία ενθάρρυναν τους Τούρκους να αντιστέκονται στην ελληνική κατοχή. Ωστόσο ο Βενιζέλος και ο Τιττόνι έλυσαν τα προβλήματά τους σε μια ευρύτερη κλίμακα όταν στο τέλος Ιουλίου κατέληξαν σε μια πλήρη συνεννόηση πάνω στις συγκρουόμενες εδαφικές διεκδικήσεις. Η Ιταλία ανέλαβε να υποστηρίξει τις ελληνικές διεκδικήσεις στη Θράκη και στη Βόρειο Ήπειρο και να παραχωρήσει τα νησιά του Αιγαίου που είχε υπό την κατοχή της, εκτός της Ρόδου. Από τη μεριά της η Ελλάδα ανέλαβε να υποστηρίξει την ιταλική εντολή στην Αλβανία και να παραχωρήσει στην Ιταλία ένα μέρος από τις διεκδικήσεις της στη Μικρά Ασία συμπεριλαμβανομένης της κοιλάδας του Μαιάνδρου³⁰.

Οι Γάλλοι που είχαν σοβαρές υποψίες για βρετανικές δραστηριότητες στη Ανατολή, έκλιναν περισσότερο προς την ιταλική άποψη παρά προς τη βρετανική. Αλλά υπήρχε μια περιπλοκή, ότι η Γαλλία ήθελε ένα μέρος από εκείνο που οι εθνικιστές του Κεμάλ διακήρυσσαν ως ιερό και αναπαλλοτρίωτο τουρκικό έδαφος³¹, ωστόσο διατηρούσε ενδοιασμούς σε ενδεχόμενη αντίδραση των εθνικιστών «[...] εις την Μικράν Ασίαν θα εκηρυχθή υπό των εθνικών οργανώσεων ιερός πόλεμος κατά των καταπατητών του ιερού τουρκικού εδάφους [...]»³². Η Τουρκική αδιαλλαξία αποτέλεσε από την αρχή μια άμεση πρόκληση απέναντι στους Συμμάχους σχετικά με την εφαρμογή της ανακωχής³³. Μια ανακωχή που δε φαινόταν να επιτυγχάνεται και που δημιουργούσε κλίμα απογοήτευσης προς τις Μ. Δυνάμεις, «[...] Η Συνδιάσκεψη δεν έχει ότα [...] και δεν έχει φωνήν να σταματήσει το έργον των δημίων του Ελληνισμού [...]»³⁴, προκαλώντας παράλληλα την οργή των Ελλήνων για τους Τούρκους: «Το Τουρκικό ζήτημα κατήντησεν δια την Συνδιάσκεψιν ο αένας κλονούμενος και έτοιμος να καταρρεύσει βράχος του αρχαίου μύθου επί του οποίου οι Θεοί του Ολύμπου είχαν προσηλώσει τον Βασιλέα των Λαπιθών Φλεγύαν διότι ησέβησε προς τον ναόν των Δελφών [...] Το Τουρκικόν πρόβλημα κατά ένα και μόνον τρόπον ηδύνατο να λυθή. Με την περιστολήν της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εις τα αυστηρώς φυλετικά της όρια. Εκείθεν έπρεπε να αρχίση η Συνδιάσκεψις, εάν επεθύμει να εξαλείψη και το τελευταίον ίχνος μιας βαρβαρότητος η οποία υπήρξεν επί πολλάς εκατονταετηρίδας ο εφιάλτης της Ευρώπης. Δεν το έκανε όμως. Αφήκε την ηττημένην και εξουθενωμένην Τουρκίαν επι

³⁰ M. L. Smith, σσ. 209-211

³¹ Την Κιλικία - στη νοτιοανατολική άκρη της Μικράς Ασίας.

³² 'Η Καθημερινή', 21.10.1919, *Ιερός πόλεμος εις την Μικράν Ασίαν*, σ. 4

³³ ό.π., σσ.199-203

³⁴ 'Η Καθημερινή', 26.09.1919, *Ο διωγμός των Ελλήνων*, σ. 1

εν έτος ανενόχλητον και την εβοήθησε μάλιστα να συνέλθη, να ανασυνταχθή να συνδέση και πάλιν τα νήματα των σκοτεινών διπλωματικών της μηχανορραφιών και τεχνασμάτων, να επανέρη τον μισαλλόδοξον φανατισμόν της και τέλος να εμφανισθή εις το μέσον του στίβου με άρτιαν και αμετάβλητον την νεοτουρκικήν πανοπλίαν της, όπως το έπραξε δια του κινήματος του Μουσταφά Κεμάλ και της αναλήψεως της αρχής παρά του Αλή Ριζά[...]³⁵. Αυτό το κλίμα απογοήτευσης αντανακλάται στον ελληνικό τύπο – ‘Καθημερινή’- υποστηρίζοντας ότι « [...] οι σύμμαχοι της Ελλάδος εν τω εξωτερικό έχουν ελλαττωθή κατά πολύ [...]»³⁶ και παράλληλα με την αρνητική κριτική των γεγραμμένων του ιταλικού, του γαλλικού και του βρετανικού τύπου: «[...] Ο ιταλικός Τύπος – Τύπος δε σημαίνει Δημοσία Γνώμη – [...] ανέχεται την στοιχειώδη έστω ικανοποίησιν των Ελληνικών δικαίων [...] Από μακρού χρόνου ο Γαλλικός Τύπος μάχεται κατά της Ελλάδος, κατακτηθείς υπό των εχθρών της [...] Ο Αγγλικός Τύπος, ακολουθών την πατροπαράδοτον Βρετανικήν τακτικήν, ήτις συνίσταται εις το να επαινείται και να αναδεικνύεται πας αφοσιούμενος εις την Αγγλίαν, είτε Τρανσβαλιανός ηγέτης είνε, είτε Αυστραλός στρατηγός είτε Έλλην πρωθυπουργός επαινεί μεν πάντοτε τον κ. Βενιζέλον, αλλά δυσπιστεί προς την Ελλάδα. Και, η φιλελληνική συνηγορία του Αγγλικού Τύπου βαίνει ατονούσα [...]»³⁷.

Στο ίδιο δημοσίευμα η ‘Καθημερινή’ καταγράφει την απειλή των Τούρκων στα εδάφη που διεκδικεί, φαινόμενο, όπως λέει, «επικίνδυνον» εφόσον δεν έχουν παρθεί οριστικές αποφάσεις, και ευελπιστεί πως η Ελλάδα θα αποβεί νικηφόρα και στο διπλωματικό χειρισμό των τεκταινομένων όπως απέβη στο στρατιωτικό τομέα : «[...] Οι εχθροί μας κατακτούν ολονέν έδαφος παρά τη Ευρωπαϊκή Κοινή Γνώμην, επί ζημία ημών! Και το φαινόμενον είνε επικίνδυνον εφ’ όσον η κρίσις των Ελληνικών συμφερόντων δεν απέβη ακόμη οριστική και εφ’ όσον δεν αποκλείονται τα δυσάρεστα απρόοπτα. Ευχόμεθα ειλικρινώς να νικήση μέχρι τέλους και επί του διπλωματικού πεδίου η Ελλάς, ως ενίκησεν επί του στρατιωτικού, καίτοι ο διπλωματικός χειρισμός της πολεμικής νίκης της δυσαναλόγως πενιχρούς θα τη αποφέρει οπωσδήποτε καρπούς [...]»³⁸.

³⁵ ‘Η Καθημερινή’, 29.09.1919, *Η τύχη της Τουρκίας*, σ. 1

³⁶ ‘Η Καθημερινή’, 07.05.1920, *Αφόπλισαν την Ελλάδα*, σ. 1

³⁷ ‘Η Καθημερινή’, 07.05.1920, *Αφόπλισαν την Ελλάδα*, σ. 1

³⁸ ‘Η Καθημερινή’, 07.05.1920, *Αφόπλισαν την Ελλάδα*, σ. 1

Η ελληνική κατοχή μιας περιοχής η οποία δεχόταν το θανάσιμο εναγκαλισμό της συμπαγούς τουρκικής ενδοχώρας δεν ήταν εύκολη υπόθεση και ιδιαίτερα για ένα στρατό όπως ο ελληνικός, ο οποίος βρισκόταν σε συνεχή πολεμικό συναγερμό επί μια συναπτή δεκαετία και επιπροσθέτως ήταν εφοδιασμένος κατά το χειρότερο τρόπο, τόσο από πλευρά εφοδίων συντήρησης όσο και από πλευράς πολεμοφοδίων.

Ο κουρασμένος λαός είχε ανάγκη την αναπτέρωση του ηθικού του : «[...] Ελληνικέ λαέ, συ όστις τόσα και τόσα υπέστης! Συ όστις ηρωικώς επολέμησες και τόσας προσέφερες θυσίας, συ όστις από του 1912 μέχρι σήμερα δεν είδες ημέραν αναπαύσεως, συ όστις ετυραννήθης αδικώς, συ όστις εταπεινώθης πολιτικώς, συ όστις εξενευρίσθης, θάρρει, διότι η ημέρα της νίκης σου έφθασε! Θάρρει διότι ουδέν έχεις να φοβηθής, εφ' όσον διατηρείς αδιάσπαστον την ιεράν σου ένωσιν. Ουδεμία δύναμις είνε ικανή να καταβάλη ή να εξουδετερώση την ηνωμένην σου θέλησιν. Ακλόνητος εν τη ιδέα της Αναγεννήσεως ενδύθητι την πανοπλίαν του δικαίου σου και χώρησον θαρραλέως εις τον αγώνα με την απόφασιν να εξέλθης νικητής! [...]»³⁹. Την ίδια ανάγκη βλέπουμε να έχουνε και οι τουρκικές δυνάμεις αν κρίνουμε από δημοσίευμα της 'Καθημερινής' : «Η 'Ιραδέ – Μιλιέ' εφημερίς του ΜουσταφάΚεμάλ εκδιδομένη εν Σεβαστεία, δημοσιεύσει τας επομένας πληροφορίας: 'εν Ελλάδι παρασκευάζεται κίνημα κατά του Βενιζέλου. Το ηθικόν του εν Σμύρνη στρατού κατοχής εκλονίσθη, αι δε λιποταξίαι αφθονούν[...]»⁴⁰.

Η ελληνική κατοχή έφερε μοιραία και την έντονη τουρκική αντίσταση, η οποία συνοδεύεται από «σφαγές, ληστείες, κακοποιήσεις, εκβιασμούς» κατά τα λεγόμενα του 'Ριζοσπάστη' : «[...] Χαρακτηριστικόν σημείον [...] το οποίον ήρχισεν από τινών ημερών επικρατούν μεταξύ των Τούρκων είνε η πρωτοφανής προκλητικότης την οποίαν επιδεικνύουν απέναντι των Ελλήνων και των Συμμάχων. Εις μικράν απόστασιν από των συμμαχικών στρατών πολλάκις δε και προ των ομμάτων των συμμάχων οι Τούρκοι υβρίζουν, κακοποιούν, ληστεύουν, εκβιάζουν πολλάκις δε και σφάζουν τους Έλληνας κατά τας τευταίας αυτάς ημέρας εις πλείστα σημεία. Από διάφορα μέρη της Τουρκίας αναγγέλονται κακοποιήσεις Ελλήνων [...] Επίσης διανέμονται προκηρύξεις προτρέπουσαι τους πιστούς εις σφαγάς εναντίον των χριστιανών [...]»⁴¹.

³⁹ 'Η Καθημερινή', 18.02.1920, *Ελληνικέ λαέ θάρρει*, σ. 1

⁴⁰ 'Η Καθημερινή', 08.03.1920, *Η εφημερίς του Μουσταφά Κεμάλ*, σ. 3

⁴¹ 'Ο Ριζοσπάστης', 04.03.1920, *Το Τουρκικόν Ζήτημα*, σ. 2

Ο αγροτικός πληθυσμός της τουρκικής υπαίθρου υπό την ηγεσία του συνταγματάρχη του Τουρκικού στρατού και αντάρτη εναντίον της σουλτανικής εξουσίας Κεμάλ Ατατούρκ, έλαβε τα όπλα και ανέπτυξε ένα ισχυρό κίνημα αντίστασης που εκδηλωνόταν με συνεχείς επιθέσεις φθοράς εναντίον των παρυφών των ελληνικών δυνάμεων κατοχής⁴². «*Η Τουρκία των σφαγών και των διωγμών, η άπιστος και απολίτιστος Οθωμανική Αυτοκρατορία, η κρατήσασα επί αιώνας την πρόοδον της Ευρώπης υπό την απειλήν και τον τρόμον της ημισελίνου, η μη σεβασθείσα ούτε ανθρώπινον ούτε θείον νόμον, η γεμίσασα κατά τον τελευταίον πόλεμον την παραλίαν της Καλλιπόλεως και τη θάλασσαν του Αιγαίου με τους νεκρούς της Αγγλίας και της Γαλλίας και με τα συντρίμματα των ισχυρών στόλων, η Τουρκία αυτή του αίσχους και του αίματος επανακτά ολίγον κατ' ολίγον την δύναμιν της, την δύναμιν εκείνην της ίδιας της αδυναμίας [...]*»⁴³.

Η ανάγκη επίλυσης του ζητήματος του Ανατολικού ήταν επιτακτική. Ωστόσο πέρα του θέματος της προσάρτησης της Σμύρνης, η Κωνσταντινούπολη παρέμενε και αυτή ένα ανεκπλήρωτο όνειρο για κάποιους Έλληνες, οι οποίοι θεωρούσαν ότι ο Βενιζέλος τη θυσίασε στο βωμό της σωτηρίας της Σμύρνης. «*Η συζήτησις του Ανατολικού προβλήματος απέληξεν ήδη εις γενικά τινάς αποφάσεις, εκ των οποίων θ' απορρεύσουν αι λεπτομέρειαι των τελικών λύσεων. Εξ όσων γνωρίζομεν ήδη περί των ειλημμένων ως άνω αποφάσεων, μια συνάγεται θετικωτάτη πρόβλεψις : η πρόβλεψις ότι δεν θα κατορθώσωμεν να επιτύχωμεν ριζικάς λύσεις των ζητημάτων, εις α κατεμήθη το πρόβλημα της Ανατολής – το Ελληνικόν πρόβλημα. Δεν θα επιτύχωμεν ριζικάς λύσεις αλλά και δεν τας επεζητήσαμεν. Τουναντίον υπήρξαμεν ημείς οι εισηγηταί των ερμαφροδίτων 'μέσων λύσεων'. Διαρκούντος του πολέμου η Κυβέρνησις δεν καθώριζε τους αντικειμενικούς σκοπούς, χάριν των οποίων ηγωνιζόμεθα. Ο στρατευθείς ελληνικός κόσμος ηγνόει εάν εμάχτο μόνον δια να καταρρίψη τον 'προσωπικόν μιλιταρισμόν' και να τιμωρήση τους απειλούντας τα γλυπτά αριστουργήματα της ιστορικής Μητροπόλεως των Ρημών ή αν ηγωνίζετο και δια να καθυποτάξη τον Τουρκισμόν και να ανακτήση την Ελληνικήν Πόλιν με την Μητρόπολιν των Χριστιανών, όπου ούτε γλυπτά αριστουργήματα υπάρχουν πλέον, ούτε εικόνες αφέθησαν, ουδ' ο Σταυρός καν διετηρήθη [...]* Ο κ Βενιζέλος εξήτησε παρά της Διασκέψεως να διεθνοποιηθή η Κωνσταντινούπολις, αντί να ζητηση όπως η Κωνσταντινούπολις γίνη Ελληνική, η μείνη Τουρκική. Αντί του Τούρκου μόνου,

⁴² Τ. Βουρνάς, σ. 9

⁴³ 'Η Καθημερινή', 12.10.1919, *Η υπερτέρα θέλησις*, σ. 1

εζήτειτο να εισαχθούν εις τον 'οίκον των πατέρων μας' κύριοι πολλοί, έστω και φίλοι [...] Δυνάμεθα να παρατηρήσωμεν ότι η Ελληνική Φυλή κάτι πλέον των βαβυλωνιακών αποθεώσεων ωνειρεύετο από αιώνων δια την Πόλιν των Παλαιολόγων. Και δυνάμεθα να βεβαιώσωμεν ότι, αν οι φίλοι του κ. Βενιζέλου προτίθενται να ικανοποιηθούν εκ της μικτής η συμμίκτου λύσεως του ζητήματος της Κωνσταντινουπόλεως, η Ελληνική Φυλή θα εξακολουθήση ποθούσα μίαν, την μόνην 'Ελληνικήν' λύσιν του ζητήματος τούτου : την λύσιν της αποδόσεως της Κων/πόλεως εις την Ελλάδα»⁴⁴.

Όλα αυτά τα γεγονότα σε συνδυασμό με την επιφυλακτική τάση και τις αμφιβολίες που διατηρούσαν οι Σύμμαχοι, την προσπάθεια της εκάστοτε χώρας να διεκδικήσει τη δική της «μερίδα του λέοντος» από την περιοχή της Μικράς Ασίας και τις δυο έρευνες που πραγματοποιήθηκαν το καλοκαίρι του 1919 (από τη Διασυμμαχική Ανακριτική Επιτροπή και από τα στρατηγό Μιλν, διοικητή των βρετανικών δυνάμεων στην Τουρκία) δυσχέραναν ακόμη περισσότερο την ήδη δύσκολη θέση των Ελλήνων οι οποίοι θεωρούσαν ότι οφείλουν να μάχονται βασιζόμενοι στις δικές τους δυνάμεις. Στην πραγματικότητα όμως ο Βενιζέλος « [...] εγνώριζε ότι η Ελλάς ήτο φύσει αδύνατον να ζήση άνευ των Δυτικών Δυνάμεων [...]»⁴⁵ ενώ παράλληλα ήταν πεπεισμένος ότι « [...] αι Δυτικάί Δυνάμεις ήτο δύσκολον να νικήσωσιν άνευ της Ελλάδος εν Ανατολή [...]»⁴⁶.

«[...] Οι πόλεμοι έχουν και αυτοί την λογικήν των, και μάλιστα μίαν λογικήν πολύ απλήν εις τας βάσεις της. Δεν γίνονται, βέβαια, μόνον δια την νίκην τας αμαράντους δάφνας της και τα μεγαλοπρεπή της τρόπαια, τα οποία όσση γοητεία και αν ασκούν ανήκουν εν πάση περιπτώσει εις το Μουσείον, αλλά κυρίως δια τους υλικούς καρπούς της νίκης, την ικανοποίησιν δηλαδή των αμφισβητουμένων διεκδικήσεων του επικρατήσαντος εις βάρος του ηττηθέντος. Εάν όμως επρόκειτο να κριθή εκ της τύχης των όπλων η απελευθέρωσις των τουρκοκρατούμενων εδαφών μας, έχει παρατηρήση τις ότι την Τουρκίαν ενικήσαμεν ήδη κατά κράτος εις κοινόν μετά των συμμάχων μας κατ' αυτής αγώνα, η εις τον οποίον συμβολή των Ελληνικών στρατευμάτων υπήρξε κατά γενικήν εκδοχήν εκτάκτως σημαντική και τελεσφόρος. Αλλά η Οθωμανική Αυτοκρατορία έπαυσεν οριστικώς να εξουσιάζη τα πεπρωμένα της. Τα εδάφη της δατελούν υπό την συμμαχικήν μεσεγγύησιν. Εάν δε ενεργή ψευδεπαναστάσεις, εάν οργανώνη εθνικά κινήματα, εάν διατηρή στρατούς ενόπλους, εάν πολεμά και εάν σφάζη

⁴⁴ 'Η Καθημερινή', 13.02.1920, Κατά την ώρα των αποθέσεων, σ. 1

⁴⁵ 'Η Καθημερινή', 06.05.1920, Μια αλήθεια, σ. 1

⁴⁶ 'Η Καθημερινή', 06.05.1920, Μια αλήθεια, σ. 1

ακόμη, τα πράττει όλα αυτά υπό την αμφιλαφή σκιάν της συμμαχικής ανεκτικότητας, ή της συμμαχικής αναποφασιστικότητας και αδρανείας. Δεν αντιμετωπίζομεν επομένως αυτήν την φοράν την αιματόβρεκτον τουρκικήν μάχαιραν, όπως την αντιμετώπισε καρτερικώς επί τόσους αιώνας η μαρτυρική φυλή μας. Αντιπετωπίζομεν τας αδυναμίας και τας αμφιταλαντεύσεις των μεγάλων μας συμμάχων. Και εναντίον αυτών πρέπει να ερωτηθώμεν τι έχομεν να αντιτάξωμεν. Έχομεν βέβαια, πρωτίστος το δίκαιόν μας, την ιερότητα των βλέψεών μας, την απαραχάρακτον υποθήκην της ιστορίας μας. Αλλά το δίκαιον δεν απέκτησεν ακόμη ιδίαν φωνήν. Εξακολουθεί να ομιλή και να επιβάλλεται με την φωνήν την οποίαν έχουν την δύναμιν να υψώνουν εκείνοι οίτινες διεκδικούν την αναγνώρισίν του. Και η φωνή, την οποίαν υψώσαμεν ημείς διέψευσε την χαλυβδίνην εθνικήν μας δύναμιν. Περισπώμενοι εις εσωτερικάς έριδας και πειστεύσαντες υπέρ το δέον εις την ευγλωττίαν της σεμνής μιας εφεκτικότητας και σιγής, δεν ερρήξαμεν την υπερήφανον κραυγήν της μητέρας η οποία βλέπει αμφισβητούμενα και κινδυνεύοντα τα τέκνα της, την κραυγήν αυτήν του πόνου και της διαμαρτυρίας και της υπερτάτης αξιώσεως, ήτις θα εξυπνά όλας τας ήχους της ενδοξότερας ιστορίας του κόσμου και θα αντηχούσεν έως τα βάθη της καρδιάς των λαών και θα εξήγειρε την παγκόσμιαν συνείδησιν και θα υπηγόρευε προς τους ισχυρούς του κόσμου τας υποχρεώσεις των προς την Ελλάδα – Πολιτισμόν, την Ελλάδα – Ιδέαν. Η κραυγή αυτή πρέπει να εξέλθη τώρα από τα στήθη μας από τα στήθη της μιας ενιαίας και αδιαιρέτου Ελλάδος, της Ελλάδος εις την οποίαν δεν υπάρχουν δυσαρμονίαί»⁴⁷.

Είναι γεγονός ότι στην ‘Καθημερινή’ καταγράφεται με αιχμηρό τρόπο η ολιγωρία των Μεγάλων Δυνάμεων στη διευθέτηση του ζητήματος της Ανατολής, με αποτέλεσμα να γίνεται λόγος για νέο ελληνοτουρκικό πόλεμο με αδιαμφισβήτητη νίκη της Ελλάδας ενάντια στον τουρκικό «γόρδιο δεσμό» : «Ο Ελληνικός στρατός θα κινηθή, πιθανώτατα, κατά του Μουσταφά Κεμάλ, κατά του στρατού δηλαδή της Τουρκίας. Εν Μικρασία θα διεξαχθή ούτως εις νέος Ελληνοτουρκικός πόλεμος, ασφαλώς σύντομος και αναμφισβητήτως νικηφόρος δια τα Ελληνικά όπλα, προωρισμένος δε να λύση τέλος τον τουρκικόν γόρδιον δεσμόν, τον οποίον ακατανόητοι ανοχαί, ασυγχώρητοι δισταγμοί και βαρύτατα σφάλματα περιέπλεκον από ημέρας εις ημέρας, καθ’ όλην την διάρκειαν της χρονίας ανακωχής. Ομολογούμεν ότι ανεμένομεν την τοιαύτην εξέλιξιν. Και δεν την απηυχόμεθα. Η τοιαύτην εξέλιξις, μόνη, ανοίγει την μόνην ασφαλή οδόν προς πραγματικήν εκκαθάρισιν του ανατολικού

⁴⁷ ‘Η Καθημερινή’, 20.10.1919, Ενώπιον της νέας περιπέτειας, σ. 1

κυκεώνος. Και διότι μόνη η δια του μέσου τούτου εξασφάλισης των ελληνικών κερδών αποκλείει την εμφάνισιν των κερδών τούτων ως δώρων οιουδήποτε προς τον κ. Βενιζέλον και δώρων του κ. Βενιζέλου εις την Ελλάδα [...]»⁴⁸.

Η ‘Καθημερινή’ κάνει διαρκώς λόγο για διωγμούς και αγριότητες εις βάρος του ελληνικού πληθυσμού : «Αι καταφθάνουσαι εκθέσεις των Μητροπολιτών περιγράφουν τον διωγμόν τον οποίον υφίστανται οι Έλληνες πανταχού της Τουρκίας από την εκ νέου εκραγείσαν Νεοτουρκικήν μανίαν. Αι δολοφονίαι, οι εκπατρισμοί, αι δημεύσεις περιουσιών και αι ατιμώσεις είνε πλέον εις την ημερησίαν διάταξιν. Ιδίως εις την Μικράν Ασίαν [...]»⁴⁹. Το αποτέλεσμα ήταν η Ανακριτική Επιτροπή άμεσα και ο Μιλν υπαινικτικά ότι είχαν εκφράσει αμφιβολίες για το αν ήταν φρόνιμο να επιτρέψουν στους Έλληνες να παραμείνουν στη Σμύρνη.

Με ένα δημοσίευμα της ‘Καθημερινής’, με αφορμή την πρόταση για ανέγερση ενός αγάλματος που θα απεικονίζει ένα τσολιά, παρατηρείται μια προσπάθεια για τόνωση του εθνικιστικού συναισθήματος με αναφορά στους ‘εθνικό - απελευθερωτικούς αγώνες’ και στις ‘θυσίες’ της Ελλάδας, με ταυτόχρονη παραπομπή στα σύμβολα που τους χαρακτήρισαν, όπως ο τσολιάς, το τσαρούχι : « [...] ο τσολιάς θα είνε πράγματι το διδακτικώτερον άγαλμα. Είμαι της γνώμης να παραλείψωμεν τα λοιπά και να στήσωμεν ένα πελώριον τσαρούχι. Οποίον σύμβολον! όταν το κολλάρο αμφέβαλε, το τσαρούχι επέστευεν [...] Εις τον κάμπον και εις την πόλιν κατακλυσμός υλισμού, ‘δικεδικήσεων’ αγώνων δια την καλοπέρασιν. Η κυβωτός με τα εθνικά όνειρα είχε σωθή στα κορυφάς των ορέων. Ήτο το τσαρούχι. Το τσαρούχι έλυσεν, ενότς τεσσάρων ετών, όλα τα φοβερά προβλήματατα οποία μια φυλή εγκυμονούσεν επί πέντε αιώνας. Διέλυσε δυο κράτη, Τουρκίαν και Βουλγαρίαν, ως να ήσαν συλλαλητήρια [...] Διότι το τσαρούχι είνε η ιδέα της καρτερίας, της λιτότητος, της αγνότητος, του βαθέος συνδέσμου με την πετρώαν γην της ακομπάστου αυτοθυσίας, της σιγαλής ανδρείας. Είνε η ψυχή της Ελλάδος, όπως έμεινεν αδιάφθορος δια μέσου τόσων αιώνων και τόσων περιπετειών, εις τας πλαγιάς των ορέων της, όπου το αίμα και το φρόνημα έμεινε καθαρόν, απείρακτον από ζένας αναμίξεις, από τυράννων εισβολάς και μαστίγια. Είνε η φυσική ανθρωπιά, το αυτόχθον πνεύμα, η ανδρική αρετή, η πραγματική λεβεντιά [...] Ένα άγαλμα του Διός, εις την αρχαίαν Ελλάδα, ήυξησε μόλις εστήθη ενώπιον του πλήθους, το αίσθημα της δημοσίας ευσεβείας. Το άγαλμα του τσολιά, δια να είνε

⁴⁸ ‘Η Καθημερινή’, 28.02.1920, *Ο νέος αγών*, σ. 1

⁴⁹ ‘Η Καθημερινή’, 12.10.1919, *Άγριος διωγμός των Ελλήνων εις την Τουρκίαν – Διάβημα των Πατριαρχών*, σ. 2

αντάξιόν του πρέπει αποκαλυπτόμενον, ν' αυξήση το εθνικόν αίσθημα των Ελλήνων [...]»⁵⁰.

Σε αυτό το σημείο είναι χρήσιμο να αναφέρουμε ότι στην επεκτατική αυτή πολιτική προς τη Μικρά Ασία δημιουργείται μια «αλυτρωτική» ιδεολογία η οποία νομιμοποιεί και «ενθικοποιεί» τον πολιτικό λόγο και την πολιτική πρακτική του ελληνικού κράτους. Οι Έλληνες της Μικράς Ασίας, αναδεικνύονται στους «Αλύτρωτους» και η «σωτηρία» τους αποτελεί προϋπόθεση για την υλοποίηση του εθνικού οράματος. Για αυτό και η αντιμετώπισή τους από τους Έλληνες και τον ελληνικό τύπο είναι γεμάτη συγκινησιακές εκφράσεις καθοδηγούμενες από συναισθηματισμούς που ενέχουν εθνικιστικά στοιχεία. Από την άλλη η αντιμετώπιση των προαιώνιων εχθρών – Τούρκων- μαρτυρά την επί τόσα χρόνια έχθρα των δυο χωρών αφού οι επιθετικοί προσδιορισμοί που τους χαρακτηρίζουν είναι άκρως φανατισμένοι και σχεδόν υβριστικοί. *«Επίσημοι πληροφορία αναφέρουν ότι η θέσις των χριστιανικών πληθυσμών του εσωτερικού της Μικράς Ασίας είνε απελπιστική. Συνεπεία του συστηματικώς διενεργουμένου κατ' αυτών διωγμού, οι πρόσφυγες εξελθόντες της Καλλιπόλεως προσβλήθησαν παρά ληστών οίτινες ελήστευαν και ετραυμάτισαν τινάς. Εις άλλας περιφέρειας έλαβον χώραν φόνου, βασανιστήρια και καταστροφαι διάφορων ιδιοκτησιών υπό τα ευμενή βλέμματα των οργάνων της διοικήσεως [...]»⁵¹.*

Το Φθινόπωρο του 1919 οι διοικητικές και στρατιωτικές βάσεις της ελληνικής κατοχής είχαν τεθεί σταθερά, όμως η αναβλητικότητα των Συμμάχων στο χειρισμό της συνθήκης με την Τουρκία έκανε μεγαλύτερο το βάρος της επιστράτευσης στην Ελλάδα και υπέσκαπτε τις θέσεις του ελληνικού Κόμματος των Φιλελευθέρων. Έτσι τον Οκτώβριο του 1919 ο Βενιζέλος βλέποντας τη δυσκολία εξουδετέρωσης της βούλησης των εθνικιστών για αντίσταση *«[...] Αι διοργανωταί του εθνικού κινήματος τρομοκρατούν τον κόσμον και προβαίνουν εις βιαιότητας και αυθαιρεσίας[...]»⁵²* καθώς και την αδυναμία να καταλάβει μόνος του ο ελληνικός στρατός όλη τη Μικρά Ασία άρχισε να κάνει προσπάθειες να καλοπιάσει τους Συμμάχους. Στο τέλος του 1919 οι Βρετανοί και οι Γάλλοι έκαναν επιτέλους μια σοβαρή προσπάθεια να καταπιαστούν με τα προβλήματα για τη διευθέτηση του τουρκικού ζητήματος.

⁵⁰ 'Η Καθημερινή', 07.05.1920, *Τσαρούχι*, σ. 1

⁵¹ 'Η Καθημερινή', 13.10.1919, *Ληστεία φόνου βασανιστήρια διωγμοί των Ελλήνων – εκάησαν ζώντες 17 χριστιανοί*, σ. 2

⁵² 'Ο Ριζοσπάστης', 27.10.1919, *Η κατάσταση εν Τουρκία*, σ.3

Η καθυστέρηση της επιβολής των όρων της ειρήνης στην ηττημένη Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε σχέση με την ελπίδα που έτρεφαν οι δυνάμεις της Αντάντ, για διαφορετικούς λόγους η κάθε μια να αναλάβουν οι Ηνωμένες Πολιτείες κάποιου είδους γενική εντολή ή τουλάχιστον τη συνυπευθυνότητα για τις συζητούμενες λύσεις στον γεωγραφικό αυτό χώρο. Αν και οι μεταξύ των χωρών της Αντάντ σχέσεις είχαν ενταθεί προκειμένου να καταφέρει η κάθε μία να προωθήσει τα δικά της συμφέροντα: «*Είπε ήδη από χρόνου μακρού καταφανές ότι δια την Γαλλίαν αι μετά της Αγγλίας συμμαχικαί σχέσεις αποτελούν ζυγόν θλιβερόν, τον οποίον ολοψύχως θα απετίνασσαν εάν ηδύνατο. Αλλ' ο ζυγός ούτος αποτελεί εγγύησιν αναγκαιότατην δια την ακεραιότητα του Γαλλικού εδάφους και η Γαλλική πολιτική υποτάσσεται συνεπώς εις τας απαιτήσεις τα πικράς αυτής ανάγκης [...] ο κ. Λόνυτ Τζώρτζ και ο κ. Νίττι ασχολούνται εν στενή συνεργασία εις την προκαταρκτικήν εργασίαν προς αναθεώρησιν της Συνθήκης των Βερσαλλιών την οποίαν βεβαίως δεν θα δυνηθούν να αποτρέψουν αι ανωφελείς Γαλλικαί διαμαρτυρίαι*»⁵³. Αλλά και όταν οι παραπάνω ελπίδες εξαφανίστηκαν οριστικά, τον Ιανουάριο του 1920, μετά την άρνηση του Κογκρέσου να συνυπογράψουν οι Η.Π.Α, τη Συνθήκη των Βερσαλλιών και την ιδρυτική πράξη της Κοινωνίας των Εθνών, που όλοι τη θεωρούσαν πνευματικό τέκνο του Προέδρου τους, και πάλι οι συνθήκες δεν ήταν ώριμες για την προώθηση προς την υπογραφή των όρων της τουρκικής ειρήνης. Εκκρεμούσε η εκ νέου – μετά την αποχώρηση των Η.Π.Α. – ρύθμιση σειράς ζητημάτων μεταξύ των εταίρων της Αντάντ, που αφορούσαν κυρίως, αλλά όχι μόνο, τις πλούσιες σε κοιτάσματα πετρελαίου νοτιοανατολικές επαρχίες της οθωμανικής επικράτειας. Τα σοβαρότερα από τα προβλήματα αυτά διευθετήθηκαν στη Συνδιάσκεψη του Σαν Ρέμο τον Απρίλιο του 1920 όπου και συμφωνήθηκαν, σε γενικές γραμμές οι όροι που η Αντάντ σκόπευε να επιβάλλει στο Σουλτάνο⁵⁴. Οι όροι αυτοί ήταν δραστικοί κατά τις συνέπειές τους πάνω στην τουρκική κυριαρχία και εξωπραγματικοί σε σχέση με το τι πίεση μπορούσαν να ασκήσουν οι Σύμμαχοι. Σε άρθρο της ‘Καθημερινής’ αναφέρονται οι όροι που αφορούν τις διεκδικήσεις της Ελλάδας καθώς και ότι αποτελούν την πιο ριζική λύση στο Ανατολικό, εάν βέβαια υπήρχαν κάποιες τροποποιήσεις όπως η παραχώρηση και της Ρόδου στην Ελλάδα από την Ιταλία, μαζί με όλα τα Δωδεκάνησα, καθώς και η αλλαγή της «ατυχέστατης», όπως χαρακτηριστικά γράφει η εφημερίδα, κήρυξη της Σμύρνης ως επιδικίου, η οποία ως ‘Πηνελόπη’ θα πρέπει να

⁵³ ‘Η Καθημερινή’, 12.04.1920, *Αγγλία και Γαλλία*, σ. 1

⁵⁴ Γ. Γιανουλόπουλος, σ. 259

ανέχεται την πίεση από τους ‘μνηστήρες’ Κεμαλικούς και όχι μόνο, που θα την διεκδικούν και με ‘λύσσα’ θα προσπαθούν να την πάρουν από την Ελλάδα. Η Ελλάδα από μέρους της θα πρέπει με το στρατό της να αντιμετωπίσει τον Κεμάλ και χωρίς όπλα να αντιμετωπίσει όλους τους «ύπουλους προπαγανδιστικούς διπλωμάτες», που «καιροφυλακτούν και θα στραφούν εναντίον» της χρησιμοποιώντας κάθε μέσο εναντίον των πάντων. Στο ίδιο δημοσίευμα προκαλείται ο Βενιζέλος να κάνει τις απαραίτητες τροποποιήσεις διότι ‘η γονιμότητα και ελληνικότητα Μικρασία θα παραχωρηθεί για εκμετάλλευση σε όλους εις αιώνας των αιώνων’ :

«[...] Η συνταχθείσα εις Σαν Ρέμο συνθήκη, κατά τας ανακοινώσεις τουλάχιστον του κ. Βενιζέλου, ομιλεί κατ’ αρχάς περί Θράκης ήτις προσκυρούται εις την Ελλάδα. Η λύσις του Θρακικού ζητήματος είνε η μόνη σχεδόν ριζική λύσις εξ’ όσων εδόθησαν εις τα διάφορα ζητήματα εις ακατατέμνεται όλον το Ανατολικό πρόβλημα. Και θα ενέπνεε πλήρη ικανοποίησιν η λύσις αυτή αν η βόρεια Θρακική μεθόριος δεν είχε χαραχθή τόσον εγγύς προς την θάλασσαν ώστε κατά το πλείστον η ελληνοποιουμένη Θράκη ν’ αποτελή λωρίδα στενήν, συμπεπιεσμένην ασφικτιώσαν μόλις αποχωρίζουσαν την Βουλγαρίαν από του Αιγαίου [...] Η συνταχθείσα εν Σαν Ρέμο συνθήκη, ομιλεί κατά τας ανακοινώσεις του κ. Βενιζέλου κατά περί Δωδεκανήσων. Τα Δωδεκάνησα παραχωρούνται υπο της Τουρκίας εις την Ιταλίαν, ήτις τα παραχωρεί εις την Ελλάδα δι’ ετέρας ειδικής συνθήκης. Τα Δωδεκάνησα παραχωρούνται εις την Ελλάδα δια της Ιταλικής χειρός ουχί βεβαίως άνευ λόγου. Η Ιταλική χείρ, λαμβάνουσα παρά της Τουρκίας δώδεκα νήσους, δίδει εις την Ελλάδα ένδικα. Κρατεί μίαν την καλλιτέραν, την Ρόδον, ‘τίτλω προσωρινότητος’ [...] Η συνθήκη ομιλεί, δια μακρών και περί Σμύρνης. Ο κ. Βενιζέλος αλλά και ουδείς σόφρων άνθρωπος, δύναται να αρνηθή ότι η ‘λύσις’ του ζητήματος της Σμύρνης είνε λύσις ατυχεστάτη, εγκλείουσα απείρους κινδύνους υποβάλλουσα την Ελλάδα εις θυσίας βαρυτάτας και αγωνίας σκληράς. Η Σμύρνη κηρύσσεται μεταίωρος μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδος, κηρύσσεται επίδικος επί πενταετίαν. Επί μίαν πενταετίαν η Ελλάς θα κυριαρχή και δεν θα κυριαρχή της Σμύρνης, θα φρουρή, αλλά δεν θα διέρχωνται δι’ αυτών τα εμπορεύματα ασύδοτα, θα κυβερνά, αλλά θα τελή υπο την εποπτείαν των ξένων. Επί μίαν πενταετίαν, καθ’ ην η Ιωνία θα είνε επίδικος, οι εντός των ορίων της Ιωνίας Τούρκοι και οι εκτός των ορίων Νεότουρκοι, οι εν Σμύρνη ενδιαφερόμενοι ξένοι, οι τελούντες υπο προστασίας ισχυρών νικητών, και οι παρά την Ιωνίαν μνηστήρες της Ιωνικής Πηνελόπης, οι Κεμαλισταί και οι προπαγανδισταί, οι Φραγκολεβαντίνοι, οι ξένοι πράκτορες, οι πάντες θα αντιδρούν κατά της Ελλάδος μετά λύσεως. Και η Ελλάς θα προσπαθή να εξουδετεροί πάσας τας

προσπαθείας χωρίς να θίξη οιονδήποτε και θα συγκρατή και θα κυβερνά και θα αμύνεται δρώσα εντός υελίνου πύργου προς τον οποίον θα έχουν στραφή τόσα βλέμματα αγρυπνούσα, εποπτεύοντα μισούντα, καιροφυλακτούντα. Είνε κατάδηλον ότι εν Σμύρνη, πρόσκειται να διεξαγάγωμεν αγώνα δεινόν, ακάλυπτοι ημείς και με περιορισμένην χρήσιν όπλων, έναντι απείρων, κεκαλυμμένων αφανών εχθρών, χρησιμοποιούντων παν όπλον κατά πάντα τρόπον. Δεν πρόκειται βεβαίως περί του αγώνος προς τον στρατόν του Κεμάλ. Δια την διεξαγωγήν του εμπιστευόμεθα απολύτως εις τον Ελληνικόν στρατόν, επί του οποίου θα μας επιτρέψη ο κ. Βενιζέλος να στηριζώμεθα μετά περισσοτέρας πεποιθήσεως, η μεθ' όσης θα ήτο δυνατόν να στηριχθώμεν εφ' οιονδήποτε εξ επαγγέλματος μεγαλοφυνούς πολιτικού. Πρόκειται περί του υπούλου πολιτικού, διπλωματικού, προπαγανδιστικού αγώνος προς πάντας τους άλλους, οι οποίοι δύναται να μας πολεμούν χωρίς να δυνάμεθα να τους πολεμήσωμεν. Αλλ' η υπόθεσις, σημειωτέρον, της Σμύρνης παρουσιάζει και άλλας απόψεις, ως επιμελέστατα απέφυγε να διαφωτίση, και στοιχειωδώς έστω, ο κ. Βενιζέλος. Πρόκειται περί των οικονομικών όρων [...] Είνε εξ άλλου γνωστόν ανέφερε δε τούτο και αυτός ο κ. Βενιζέλος, ότι την Ελλάδα θα βαρύνη τμήμα του Δημοσίου Οθωμανικού Χρέους, ανάλογον προς τα κληρονομούμενα παρ' αυτής Τουρκικά εδάφη, εν οίς και τα εδάφη της Ιωνίας [...] Οι σχετικοί όροι της συνθήκης δέον να εφελκύσουν πάσαν την Ελληνική προσοχήν και αν σήμερα η τροποποίησις της είνε τυχόν αδύνατος, δέον να ζητηθή αύριον δια της Κοινωνίας των Εθνών. Είνε γνωστόν ότι η άστοχος πολιτεία του κ. Βενιζέλου θυσιάζει τα πάντα, ίνα μόνον δυνηθή να δείξη επί του χάρτου την Σμύρνην ως κατακτημένην. Αλλά θα ήτο οδυνηρόν αν προς τούτο διανοιγώσι μάλλον εν Ιωνία κρουνοί επωδύνου εκροής του αίματος του οικονομικού μας οργανισμού, αντί των υπεσχημένων Μικρασιατικών πηγών του πλούτου και της ακμής. Αρκεί ότι όπως υπαχθή υπο Ελληνικήν 'εντολήν' το 'σαντζάκιον της Σμύρνης και καζάδες τινές του σαντζακίου της Μαγνησίας', ολόκληρος η κύκλω και άνω και κάτω γονιμωτάτη και ελληνικωτάτη Μικρασία παραχωρείται προς εκμετάλλευσιν εις άλλους, εις αιώνας αιώνων»⁵⁵. Στη συνέχεια του ίδιου δημοσιεύματος στο επόμενο φύλλο της 'Καθημερινής' γίνεται λόγος για τους όρους σχετικά με την προστασία των μειοψηφιών για τις οποίες υπογραμμίζεται ότι μόνο η ελληνική δεν απελευθερώθηκε και παραμένει ως δούλος των Τούρκων.

⁵⁵ 'Η Καθημερινή', 03.05.1920, Η συνθήκη Α', σ. 1

Επίσης τονίζεται ότι η για την επιβολή της συνθήκης πρέπει να υπάρχει καλή θέληση και αμεροληψία από τους επόπτες της, οι οποίοι εκτός ότι οι περισσότεροι είναι ‘δεσμοφύλακες’ των τουρκικών συμφερόντων, υπάρχει αυξημένη πιθανότητα να δελεαστούν από τα ‘σαγηνευτικά θέλητρα’ της ίδιας της περιοχής και επομένως να τους αποπροσανατολίσουν από τον εποπτικό σκοπό τους : « [...] Δεν πρέπει όμως να λησμονήται ακόμη ότι εις τας εν Τουρκία ‘μειοψηφίας’ περιλαμβάνεται το κύριον σώμα του δούλου Ελληνισμού, μη απελευθερωθέν, παρά την νικηφόρον έκβασιν ενός πολέμου, ο οποίος διεξήχθη με κύριον έμβλημα την απελευθέρωσιν των δουλευόντων λαών και ο οποίος απηλευθέρωσε πράγματι πάντας τους άλλους δουλεύοντας λαούς εξαιρεθέντος μόνου του υποδούλου Ελληνισμού, προς δόξαν των χειρισθέντων την υποθέσιν του [...] Οι περί προστασίας των μειοψηφιών όροι δεν εξασφαλίζουν υπέρ του Ελληνισμού, ως ο Ελληνισμός εδικαιούτο να προσδοκά, ανεξαρτησίαν και αυτό τέλει αν και δεν δημιουργούν δι’ αυτόν την προνομιακήν θέσιν, ήτις οφείλεται εις την υπεροχήν του και ήτις μόνη θα τον απεξημίου, διότι, αντί ν’ αποδοθή εις την Ελλάδα, εθυσιάσθη εις συμφέροντα ξένα [...] Η εφαρμογή της συνθήκης εξαρτάται εκ της καλής θελήσεως και της αδιαταράκτου νηφαλιότητος των εποπτών ήτις εν τούτοις είνε ανθρώπινον ν’ απολείπη κάποτε ένα ή πλείονας εξ αυτών η πολυθέλητρος Ανατολή κρύπτει σαγηνευτικωτάτους πειρασμούς [...] Αν εις οι πλείονες των εποπτών παύσουν προς στιγμήν ν’ αγρυπνούν, ή αν εις τη πλείονες των δεσμοφυλάκων της Τουρκικής Ανατολής υποκόψουν κάποτε εις τας προκλήσεις και τας υποσχέσεις της; [...] Η εποπτεία προς εφαρμογήν της συνθήκης απαιτεί επόπτας ενάρετους, όσον δεν είνε ενάρετοι οι θνητοί, επόπτας περιφρονούντας ίδια κέρδη, ευπρόσιτα εν Τουρκία, και σημαντιώτατα ίδια συμφέροντα, απλώς και μόνον χάριν της παγίας εφαρμογής των ‘αρχών του δικαίου εν Ανατολή’. Η εφαρμογή όμως της συνθήκης προϋποθέτει ακόμη και διατήρησιν εις το διηνεκές της συμμαχίας των σημερινών ‘Συμμάχων’ και συνεποπτών [...]»⁵⁶.

⁵⁶ ‘Η Καθημερινή’, 04.05.1920, Η συνθήκη Β’, σ. 1

Οι όροι της συνθήκης θορύβησαν όχι μόνο την τουρκική κυβέρνηση, στην οποία παρουσιάστηκαν στις 11 Μαΐου, αλλά και τους εκπροσώπους της Βρετανίας στην Τουρκία και παράλληλα προκάλεσαν ειρωνικά σχόλια και αμφιβολίες στο ‘Ριζοσπάστη’, όχι μόνο για την ίδια την συνθήκη αλλά και για το πρόσωπο του Βενιζέλου, μαζί με υποτιμητικές εκφράσεις εναντίον του Κεμάλ και κατηγορίες προς τις Μεγάλες Δυνάμεις για συνωμοσία μαζί του : «*Όλα τα τηλεγραφήματα βεβαιώνουν ότι οι σύμμαχοι απεχωρίσθησαν μέλι – γάλα από την Συνδιάσκεψιν του Σαν – Ρέμο. Η μοιρασιά έγινε καλά. Τόσον μάλιστα καλά ώστε μη επαρκέσαντος του ψητού της Τουρκίας ηνγηγκάσθησαν να κόψουν μερικά κομμάτια και από την Αρμενίαν[...] Η όρεξις έρχεται τρώγοντας[...]»⁵⁷.*

«[...] ο κ. Βενιζέλος επανερχόμενος εις Αθήνας, θα εκτελέση ότι υπεσχέθη εν Σαν Ρέμο; Αμφιβολίαί τινές είνε ίσως επιβεβλημένα. Το συνωμοτικόν επιστολάριον, με τας πολλάς ασυνταξίας και τας αλλεπαλλήλους απολύτους ονομαστικάς, δημοσιεύεται άραγε επί ματαίω μας μεταδίδονται νέαί καθ’ εκάστην απειλαί των Κεμάλ και των Τζαφέρ Ταγιάρ; Η συνωμοσία εκδίδεται εις δευτέραν έκδοσιν και οι Τούρκοι αρχισυμμοριτάι συνεχίζουσιν εντόνωσ την εχθρικήν των απέναντί μας κίνησιν. Αν η πρώτη έκδοσις της συνωμοσίας και αι χθεσιναί κινήσεις των αρχισυμμοριτών εδικαιολογούν χθες την διατήρησιν και παράτασιν της αναστολής των λαϊκών ελευθεριών [...]»⁵⁸.

Για τον ίδιο το Βενιζέλο παρατηρούμε και ειρωνικά σχόλια από την ‘Καθημερινή’ όπως «σωτήρας της Φυλής», «θριαμβευτής», καθώς και ότι υπάρχουν και αναφορές για την Ελλάδα οι οποίες σχετίζονται με την πολεμική δυναμική της κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους όπως και για τη δίκαιη αλλά και δεδομένη απόδοση της Σμύρνης σε αυτή : «*Καθ’ ην στιγμὴν σαλπίζουν εθνικόν συναγερμόν αι σάλπιγγες του εορτασμού και των εκκλησιών οι κώδωνες σημαίνουν χαρμωσύνως και δονούς τους ανέμους τα πυροβόλα του θριάμβου, καθ’ ην στιγμὴν ο κ. Βενιζέλος έρχεται φέρων την Θράκην και φέρων την Σμύρνην, θα ήτο δύσκολον να ακουσθή φωνή διαμαρτυρίας αντί φωνής ανευφημιών, φωνή αντιρρήσεων αντί ζητωκραυγής. Και όμως. Παρά τας προσπαθείας των πεπειραμένων και δραστηρίων βενιζελικών οργανώσεων μένουν ίσως τινές πολλοί ή ολίγοι έξω της συναπαργής την οποίαν απεργάζονται οι λόγιοι και οι θόρυβοι, οι πανηγυρισμοί και τα φαινόμενα. Αυτοί δεν ευρίσκουν τον κ. Βενιζέλον θριαμβευτήν και ευεργέτην της Ελλάδος, εις την οποίαν εφέρει ότι φέρει, δεν το*

⁵⁷ ‘Ο Ριζοσπάστης’, 15.04.1920, *Η όρεξις έρχεται τρώγοντας*, σ. 1

⁵⁸ ‘Η Καθημερινή’, 16.04.1920, *Η ευκαιρία παρήλθεν*, σ. 1

ευρίσκουν ‘σωτήρα της Φυλής’ σώσαντα την Ελλάδα και το μέλλον της από τας χείρας των ‘ολετήρων’ και από της απωλείας τον κίνδυνον. Δεν τον ευρίσκουν αυτοί θριαμβευτήν και ευεργέτην της Ελλάδος. Διότι που είναι πράγματι ο μέγας θρίαμβος, και διατί αποτελεί ευεργεσίαν προς την χώραν η υπό του κ. Βενιζέλου ως αντιπροσώπου της Ελλάδος διαχειρίσις του Ελληνικού ζητήματος; Δεν είχε η Ελλάς δικαιώματα δια να λάβη όσα έλαβεν; Η δεν επολέμησε μήπως η Ελλάς; Η μήπως δεν υπέστη η Ελλάς θυσίας; Ότι παρέχεται σήμερα εις την Ελλάδα παρέχεται κατά χάριν παρέχεται ως δωρεά; Η αποτελεί απότισιν μέρος της ιστορικής προς την Ελλάδα οφειλής και μερικήν αποζημίωσιν δια τας εν πολέμω θυσίας της Ελλάδος; Εις τον βωμόν του Άρεως, τον οποίον ώρθωσαν οι σημερινοί νικηταί, εθυσίασεν η Ελλάς πλουσίας εκατόμβας; Επολέμησεν εις την Μακεδονίαν και κατήγαγεν αυτή την πρώτην νίκην και την κρίσιμον νίκην του συμμαχικού αγώνος. Επολέμησεν εις εδάφη ξένα, εις τον Δούναβιν, εις την Κριμαίαν, και τα επότισεν αφειδώς δια του αίματός της. Επολέμησεν εις Μικρασίαν. Και διατελεί ακόμη εις την Μικρασίαν εν πολέμω. Επολέμησεν η Ελλάς εις τέσσερα πεδία πολέμου. Αλλά προσέφερε και τόσας άλλας θυσίας εις τον βωμόν του φοβερού Θεού! Ο εμπορικός της στόλος, η ψυχή της και η ακμή της, εθυσιάσθη κατά τα εξήκοντα εκατοστά, εν αναλογία δηλαδή την οποίαν ουδεμία άλλη των εμπολέμων χωρών παρουσίασεν εις θυσίας ναυτιλίας [...]]⁵⁹. Και συνεχίζει η ‘Καθημερινή’ τονίζοντας σε άρθρο της τον ελληνικό πατριωτισμό και δημιουργώντας την εντύπωση ότι η Ελληνική νίκη θα έρθει και θα «σώσει τον υπόδουλο ελληνισμό αλλά και τον τουρκικό πληθυσμό από τον Τουρκικό ζυγό»: «Όταν έφθαναν εκ Σαν Ρέμο αι πρώται περί των εδαφικών κερδών της Ελλάδος ειδήσεις και έσπευδαν οι δημοσιογράφοι των ευκόλων εθνικών διαδηλώσεων ν’ αναδημοσιεύσουν δι’ εκατοστήν φοράν την εικόνα του κ. Ε. Βενιζέλου και δια πρώτην των χάρτην της αναμενομένης Μεγάλης Ελλάδος, η ‘Καθημερινή’, πλήρης ελπίδων δι’ όσα εθνικά ανεμένοντο ευτυχήματα, υπήρξε προφήτης συνετός. Πριν καλέση τους Έλληνας εις την διαδήλωσιν της χαράς, ηθέλησε να προετοιμάση την δημοσίαν γνώμην εις την απαραίτητον ίσως εισφοράν των νέων θυσιών και αφήνουσα εις τους άλλους το εύκολον μέρος του ενθουσιώντος διαδηλωτού, έγγραφε – την επομένην ακριβώς της χαρμωσύνου αγγελίας : ‘Όπωςδήποτε το Εθνικόν ημών ζήτημα εγγίζει πλέον προς το κατά ‘θεωρίαν’ τέρμα του. Κατά θεωρίαν, διότι μέχρι της στιγμής δεν ευρισκόμεθα προ ελληνοτουρκικής συμφωνίας, καθ’ ην εδάφη χθες Τουρκικά αποσπώνται οριστικώς και τη συναινέσει των ηττημένων εις την

⁵⁹ ‘Η Καθημερινή’, 19.04.1920, *Θυσίαι*, σ. 1

Ελλάδα, αλλά προ συμφωνίας μεταξύ των νικητών περί της ανηκούσης εις την Ελλάδα μερίδος των λαφύρων. Και δεν έχομεν βεβαίως ουδένα λόγον να πιστεύσωμεν ότι θα υπάρξη εκ μέρους των Τούρκων σοβαρά κατά των Συμμαχικών αποφάσεων αντίστασις, δυνάμεθα όμως να είμεθα βέβαιοι ότι αι Συμμαχικαί αυταί αποφάσεις καθ' όσον τουλάχιστον αποβλέπουν εις την αποκατάστασιν του υποδούλου Ελληνισμού θα τύχουν ενεργού εκ μέρους των Συμμάχων προστασίας; ΔΥΝΑΜΕΘΑ ΝΑ ΕΙΜΕΘΑ ΒΕΒΑΙΟΙ ΟΤΙ ΕΙΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΝ ΚΑΘ' ΗΝ ΑΡΝΗΘΟΥΝ ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ ΝΑ ΥΠΟΒΛΗΘΟΥΝ ΕΙΣ ΤΑΣ ΣΥΜΜΑΧΙΚΑΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΔΕΝ ΘΑ ΥΠΟΧΡΕΩΘΗ ΕΚΑΣΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΡΙΔΙΟΥΧΩΝ ΝΑ ΑΝΑΛΑΒΗ ΤΗΝ ΔΙ' ΙΔΙΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΕΙΣΠΡΑΞΙΝ ΤΟΥ ΜΕΡΙΔΙΟΥ ΤΟΥ; ΤΟΤΕ ΘΑ ΕΥΡΕΘΗ ΠΙΘΑΝΩΣ Η ΕΛΛΑΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΝΑΓΚΗΝ Ν' ΑΠΟΔΥΘΗ ΝΑ ΣΥΝΕΧΙΣΗ ΜΑΛΛΟΝ- ΤΟΝ ΥΠΑΡΧΟΝΤΑ ΠΟΛΕΜΟΝ...Κατακλυσμός πατριωτικού υβρεολογίου υπεδέχθη τότε την συνετήν εκείνην προφητείαν πάσα κυβερνητική ρομβία, διακόπτουσα προς στιγμήν το άσμα της, εξετόξευε κατά της εφημερίδος αυτής ύβρεις και χολήν, και η 'Εστία' κατειρωνεύετο την επομένην την αντεθνικήν ανοησίαν μας. Παρήλθον όμως έκτοτε δυο μήνες και αι γραμμαί εκείναι αποτελούν σήμερον το εθνικόν της Ελλάδος πρόγραμμα. Ίσως διότι ουκ ην άλλως γενέσθαι, ίσως διότι είναι μοιραίον να εισπράττη ως ευτυχίας προϊόντα τω σφαλμάτων του κ. Βενιζέλου η Ελλάς. Διότι ο πόλεμος αυτός, εις τον οποίον 'ευρίσκεται σήμερον εις την ανάγκην ν' αποδυθή – να τον συνεχίση μάλλον υπάρχοντα η Ελλάς' θα είναι – διότι είνε ζήτημα εθνικής ζωής η εθνικού θανάτου να είναι – ευτυχής δε θα φέρη κάποτε τα όρια του Ελληνικού κράτους πολύ πέραν των πενιχρών ονειρών του διαχειρισθέντος το τίμημα των Ελληνικών θυσιών κ. Πρωθυπουργού διότι η Ελλάς, μαχόμενη σήμερον, τελευταία, ορφανή συστρατιωτών, απεγνωσμένην την υπερ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΩΝ ΜΙΚΡΩΝ ΛΑΩΝ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑΝ, θα σταματήση νικώσα εκεί μόνον όπου είχον σταματήση τα όνειρα των Ελληνικών γενεών. Αλλά θα χαρίση ίσως και άλλον τι πολύτιμον εις τους Έλληνας η Ελληνική Νίκη. Θα επιτρέψη αύριον εις όλους – ημάς και εκείνους – ν' αντικρύσωμεν ψυχραιμότεροι το υπάρχον εσωτερικόν ζήτημα, ζήτημα επίσης εθνικόν, και τιμώντες ο εις τους μακρούς, τους μεγάλους, τους διαρκείς υπέρ Πατρίδος αγώνας, εξαιρούντες εκείνους οι οποίοι εκ των αγώνων αυτών οφέλη μόνον προσωπικά εκαρπώθησαν και πάθη εξήτησαν να υπηρετήσουν ίσως εύρομεν τρόπον ν' αυξήσωμεν εις Ειρήνην την πρόχειρον Ανακωχήν και ν' αλληλοκυτταχθώμεν κάποτε ως Έλληνες των οποίων διαφέρουν αι πεποιθήσεις και των οποίων αι πεποιθήσεις πρέπει να δικαιωθούν, και όχι ως Έλληνες, των οποίων πρέπει να σφαγούν οι μισοί δια να χορεύουν καρσιλαμάν οι υπόλοιποι εις τα πτώματα

των άλλων. Ίσως ο πόλεμος αυτός εισφέρει κάποτε και αυτήν την πολύτιμον ευτυχίαν. Εν τη αναμονή του τέλους του, σήμερον οι μετά πεποιθήσεως παρακολουθούντες τας γενναίας αρχάς, ευχόμεθα εκ του βάθους των καρδιών μας ταχείαν, εύκολον, δαφνοστεφή και σωτείραν την Νίκην»⁶⁰

«[...]ο Τουρκικός πληθυσμός απαυδήσας εκ των πιέσεων και της συνεχούς ληστρικής φορολογίας των Κεμαλιστών αποδεικνύει απόλυτον εμπιστοσύνην και ειλικρινή αισθήματα ευγνωμοσύνης προς τον ελληνικόν στρατόν ον θεωρεί φίλον και προστάτην [...]»⁶¹.

Τα πυρά της ‘Καθημερινής’ εναντίον του Βενιζέλου συνεχίζουν με υπόνοιες ότι δεν εμπνέει την απόλυτη εμπιστοσύνη των Συμμάχων και ότι στο βωμό του προσωπικού οφέλους και της πολιτικής ματαιοδοξίας, και όχι για το Έθνος, διαπραγματεύεται περιοχές στη Μικρά Ασία : «[...] ο κ. Βενιζέλος δεν ενέπνευσεν επαρκή εμπιστοσύνην εις τους Συμμάχους. Αλλ’ οφείλεται κατά μείζονα μοίραν και εις το γεγονός ότι ο κ. Βενιζέλος δεν ενδιαφέρετο εμμή μόνον δια τον χάρτην. Ενδιαφέρετο να χρωματίσει μερικά νέα τμήματα του χάρτου της Ανατολής δια του ροδίνου χρώματος του ‘Βασιλείου της Ελλάδος’. Δια τα χειροκροτήματα της Βουλής κα δια τα εκλογικά προγράμματα της αύριον ήτο τούτο αρκετόν. Οι πολλοί θαυμάζουν κυρίως το ποσόν και όχι το ποιόν. Και ο κ. Βενιζέλος δεν ενδιαφέρετο να διατηρήση αμείωτον την ζωηρότητα του ροδίνου χρώματος του Βασιλείου [...]»⁶².

Οι Βρετανοί στον τύπο τους υποστηρίζουν ότι από τη Συνθήκη του Σαν Ρέμο, η Ελλάδα κέρδισε τα περισσότερα και ότι ο Βενιζέλος μπορεί τώρα να γυρίσει ως θριαμβευτής : «Η ‘Μόρνινγκ Πόστ’ σχολιάζουσα τας αποφάσεις της Διασκέψεως του Σαν Ρέμο γράφει : ‘Ο κ. Βενιζέλος επιστρέφει αναμφιβόλως νικητής εκ της Διασκέψεως επιστεγάζων το λαμπρόν του στάδιον. Ο κ. Βενιζέλος έσωσε την Ελλάδα, αντιταχθείς κατά της πολιτικής του Βασιλέως και κατανικήσας αυτήν. Δρέπει σήμερον την αμοιβήν, την οποίαν εκέρδισε δια την χώραν του [...]»⁶³.

⁶⁰ ‘Η Καθημερινή’, 12.06.1920, *Σωτείραν την νίκην...*, σ. 1

⁶¹ ‘Η Καθημερινή’, 03.07.1920, *Συνοπτική κατάσταση του μετώπου*, σ. 2

⁶² ‘Η Καθημερινή’, 14.05.1920, *Τα χρώματα του χάρτου*, σ. 1

⁶³ ‘Η Καθημερινή’, 19.04.1920, *Διατί ο κ. Βενιζέλος είναι μέγας πολιτικός*, σ. 4

Την αντίθεσή της στις αποφάσεις της Διασκέψεως εξέφρασε και η ιταλική πλευρά, η οποία και έδειξε υποστηρικτική πολιτική προς την Τουρκία : «*Ο ιταλικός τύπος εξακολουθεί την πολεμικήν του κατά των αποφάσεων της Διασκέψεως του Σαν Ρέμο επί του Τουρκικού [...]»*⁶⁴

«*Ο Αγγλικός τύπος εξακολουθεί να σχολιάζει την δημιουργίαν της Μεγάλης Ελλάδος. Ο 'Ημερήσιος Τηλέγραφος' γράφει ότι η Μεγάλη Ελλάς αρχίζει να ανησυχή σοβαρώς τους Ιταλούς διαβλέποντας εν αυτή απειλήν ανταγωνισμού εις την Μεσόγειον. 'ολίγαι χώραι γράφει, εξήλθον του πολέμου πλουσιώτεροι εις κέρδη. Το πάν εξαρτάται ήδη εκ του διοικητικού συτήματος το οποίον θα εφεύρη το πνεύμα του μεγάλου ανδρός, όστις μετεμόρφωσε την μικράν Ελλάδα εις μεγάλην. Ο 'Ημερήσιος Χρονογράφος' τονίζει την δυσαρέσκειαν της Ιταλίας, παρατηρεί ότι εν Ελλάδι λυπούνται διότι η Κ/πόλις δεν συμπεριελήφθη εις την Μεγάλην Ελλάδα. Εν τούτοις οι Έλληνες πρέπει να είνε υπερήφανοι δια τον κ. Βενιζέλον [...]»*⁶⁵

«*[...] Η Ιταλία εις τας διασκέψεις του Λονδίνου και του Σαν Ρέμο αντετάχθη ενεργώς κατά παντός αυστηρού μέτρου εναντίον της Τουρκίας, προβλέπουσα την παρούσαν πανμουσουλμανικήν εξέγερσιν [...]»*⁶⁶.

Μετά τη Συνθήκη στο Σαν Ρέμο οι ελπίδες των Ελλήνων για επίλυση του Ανατολικού και για δίκαιη- όπως ζητούσαν υπέρ της Ελλάδας- διεξαγωγή του αποτελέσματος, αποτυπώθηκε στον ελληνικό τύπο, 'Καθημερινή', με παράλληλα θετικά σχόλια για την πολιτική του Βενιζέλου στο συγκεκριμένο θέμα καθώς και στην είσοδο της Ελλάδας στο Μεγάλο Πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Ταυτόχρονα παρατηρούμε μια υπέρμετρα ενθουσιώδη προσέγγιση για το χειρισμό του Ανατολικού ζητήματος από ελληνικής πλευράς, η οποία θεωρείται ότι είναι η μόνη που μπορεί να σώσει όλη την ανθρωπότητα : «*[...] θα προθυμοποιηθή, πιστεύομεν, ο κ. Βενιζέλος ότι σήμερα η Ελλάς δικαιούται να έχη την κρατούσαν γνώμην δια τα ζητήματα της Ανατολής, εφ' όσον εις τον στρατόν της Ελλάδος ανετέθη η επίλυσις των. Πιστεύομεν ακόμη ότι ο κ. Βενιζέλος, εκτιμών επαρκώς την μοναδικήν σημερινήν ευκαιρίαν δια την εις ακέραιον πραγμάτωσιν των Ελληνικών αξιώσεων, θα φθάση μέχρις εσχάτων και θα δειχθή ανένδοτος εν τη διεκδικήσει των αξιώσεων τούτων. Διατί πράγματι η Ελλάς δεν θα εδικαιούτο να προαχθή σήμερα από τελευταίου κρινομένου περί των Ανατολικών υποθέσεων; μήπως είνε ανεπαρκείς οι τίτλοι της; αλλά ποιος έχει*

⁶⁴ 'Η Καθημερινή', 13.04.1920, *Η πολεμική του ιταλικού τύπου*, σ. 2

⁶⁵ 'Η Καθημερινή', 19.04.1920, *Η μεγάλη Ελλάς ανησυχεί τους Ιταλούς*, σ. 4

⁶⁶ 'Η Καθημερινή', 03.07.1920, *Η Ιταλία υπερήσπισε την Τουρκίαν*, σ. 2

ισχυροτέρους; Ο κ. Βενιζέλος θα έπρεπε να εξάρη την σημασίαν των Ελληνικών τίτλων και να τους αντιπαραβάλλη ανεπιφύλακτως προς τους τίτλους οιουδήποτε τρίτου, αποφασίζων τέλος να δειχθή τολμηρότερος εαυτού ενώπιον των ξένων ως αναλογισθή ο κ. Βενιζέλος ότι, αν αυτός είλκυσε από ξένων την πολιτικήν ισχύν, η Ελλάς όμως έλκει την ισχύν των τίτλων της από των ιδίων της δικαίων. Και δεν πρόκειται μόνον περί των ιστορικών και εθνολογικών δικαίων. Πρόκειται περί των δικαίων, τα οποία εδημιούργησεν υπέρ της Ελλάδος η συμβολή της εις τον μέγαν αγώνα : Αντιμετωπίζει η Ελλάς τους ισχυριζομένους ότι αυτή εισήλθε την τελευταίαν στιγμήν εις τον πόλεμον ενώ άλλοι διήνυσαν ολόκληρον τριετίαν ή τετραετίαν πολέμου. Εις τούτους δέον να υπομνηθή ότι προς την πολεμικήν τετραετίαν βαίνει ήδη και η Ελλάς, αφού δικήνυσε πρίν αποδυθή εις τον αγώνα, και μίαν άλλην ακόμη τριετίαν στερήσεων, σπαραγμών, δεινών, αποτόκων του πολέμου. Αλλ' εις επίμετρον η Ελλάς είνε η μόνη αγωνιζομένη σήμερον, προς οριστικήν επικράτησιν του πολιτισμού έναντι της βαρβαρότητος, και προς επίτευξιν της 'τελικής νίκης' – διότι την 'τελικήν νίκην' την οποίαν ηξίου καθ' όλην την διάρκειαν του πολέμου οι λαοί των Συμμάχων, σήμερον μόλις πρόκειται να καταγάγη η Ελλάς, η καταγαγούσα και την πρώτην νίκην. Η Ελλάς είνε σήμερον η μόνη στρατιωτική Δύναμις των Συμμάχων, της οποίας δεν ημβλύνη, προ παντός, το ηθικόν όπως αποδεικνύει το γεγονός ότι ο λαός της Ελλάδος προπέμπει με ευχάς και μύρτα τον στρατόν της νέας υπερποντίου εκστρατείας, ενώ λαοί άλλοι εγείρουν οδοφράγματα, δια να εμποδίσουν τας στρατιωτικάς αποστολάς, και πυρπολούν την πολεμικήν πυρίτιδα, δια να ματαιώσουν τας εκστρατείας [...] Η Ελλάς προσφέρει σήμερον εις την Ανθρωπότητα εκδούλευσιν, ην, πλην αυτής, ουδείς άλλος ήτο εις θέσιν να προσφέρη. Εκ της απόψεως ταύτης, επιβαλλομένης, θ' απορρέυση κατόπιν αφ' εαυτής η πλήρη δικαίωσις των αξιώσεων της Ελλάδος, προβαλλομένων άνευ επιφυλάξεων και δισταγμών»⁶⁷.

«Ο 'Ελεύθερος Τύπος' εδημοσίευσε χθές άρθρον του 'Μικρού Μασσαλιώτου' περί του κ. Βενιζέλου και αι λοιπαί βενιζελικαί εφημερίδες επευφήμησαν. Μεταξύ άλλων το άρθρον κολακευτικώτατον κατά τα λοιπά, αναφέρει : ... ο κ. Βενιζέλος επι δεκαοκτώ μήνας παραμένει εις τον αντιθάλαμον του Συμβουλίου τούτου με όλην την πείραν την οποίαν κατέχει ιδίως εις τα ζητήματα της Ανατολής. Μάλιστα, δεκά οκτώ μήνας! Εχρειάσθη τόσον μακρόν χρονικόν διάστημα αναμονής όπως οι Ευρωπαίοι διπλωματíαι, μη δυνηθέντες δι' ουδενός τρόπου να λύσουν το Τουρκικόν πρόβλημα,

⁶⁷ 'Η Καθημερινή', 26.06.1920, Η εκδούλευσις, σ. 1

καταφύγουν εκεί οπόθεν έπρεπε να έχουν αρχίσει εις τους Έλληνας- δηλαδή εις τον Βενιζέλον. Κατέφυγον προς αυτόν, αλλά μετά ποίων περιορισμών, μετά ποίων επιφυλάξεων [...]»⁶⁸.

Την εποχή εκείνη ο ελληνικός στρατός είχε μείνει αδρανής για έναν ολόκληρο χρόνο μέσα στην περιορισμένη περιοχή της Σμύρνης χωρίς να μπορεί να κάνει τίποτε άλλο παρά να διασχίζει λίγα χιλιόμετρα στη γραμμή Μίλν για να κυνηγάει τους Τούρκους ατάκτους κι έπειτα να ξαναγυρίζει στους καταυλισμούς. Η κατάσταση ήταν απογοητευτική και βλαβερή για το ηθικό του στρατού. Τη νύχτα της 1^{ης} / 14-15^{ης} Ιουνίου 1920 οι Τούρκοι εθνικιστές προκάλεσαν για πρώτη φορά άμεσα τον βρετανικό στρατό. Εθνικιστικά στρατεύματα επιτέθηκαν σε ένα βρετανικό τάγμα που στάθμευε στην περιοχή της Νικομήδειας. Στις 14 του μηνός ο Βενιζέλος πήρε αμέσως πρόσκληση από τον Λούντ Τζώρτζ, που τον ειδοποιούσε ότι η Ελλάδα δεν μπορούσε να περιμένει βοήθεια από τους Συμμάχους για να επιβάλλει τη Συνθήκη στους Τούρκους. Η Ιταλία θα χαιρόταν αν δεν έμπαινε σε ισχύ η συνθήκη. Η γαλλική κοινή γνώμη δεν θα αποδεχόταν την αποστολή εκστρατευτικής δύναμης στην Τουρκία. Αυτή η στάση της απογοητεύει τους Έλληνες και δημιουργεί πληθώρα ερωτημάτων και αρνητικών σχολίων για μια Γαλλία που προσπαθεί να «περιορίσει την ελληνική ορμή», όπως χαρακτηριστικά γράφει η 'Καθημερινή', ενώ ταυτόχρονα είναι εμφανής η αναπόληση της άλλοτε καλής σχέσης των δυο χωρών : «[...] Σήμερα οι Γάλλοι δυστροπούν δια την ελληνικήν πληρεξουσιότητα, θέλουν να περιστείλουν την Ελληνική δράσιν, θέλουν να περιορίσουν τον ρουν της χειμαρρώδους Ελληνικής ορμής εντός στενής κοίτης [...]»⁶⁹.

«Η στάσις του Γαλλικού τύπου έναντι των εθνικών μας δικαίων, η οποία προκαλεί πικρά τα σχόλια του 'Εμπρός', ξενίζει εκείνους μόνον, οι οποίοι επίστεψαν άλλοτε και πιστεύουν ίσως ακόμη εις τους ωραίους ενθουσιασμούς και τας πατροπαραδότους φιλίας [...] Αλλ' η εν Ευρώπη Ελληνική αποστολή ούτε βασίζεται, ελπίζομεν, ούτε πρέπει να βασίζεται εις τας εχθρότητας αυτάς και τας φιλίας, εν επιγνώσει των απραγράπτων δικαίων, τα οποία υπηρετεί, εμπορεί τα παλαίση τον υπέρ αυτών αγώνα γνωρίζουσα εις τους ξένους ότι η Ελλάς, είτε διχογνωμούσα, είτε ερίζουσα, είτε εις δύο ή δέκα κομμάτια διανεμημένη, είνε συμφώνος εις μίαν αιωνίαν αρχήν : ότι τον υπόδουλον Ελληνισμόν, ολόκληρον, θ' απελευθερώση πάντως, η σήμερα την επινεύσει των ισχυρών, η αύριον χωρίς την συγκατάθεσιν των, ανάπτουσα κάποτε νέαν πυρκαϊάν

⁶⁸ 'Η Καθημερινή', 26.06.1920, *Η εκδόλευσις*, σ. 1

⁶⁹ 'Η Καθημερινή', 17.06.1920, *Η επικίνδυνος χίμαιρα*, σ. 1

εις τα Βαλκάνια. Οι κ. κ. Γάλλοι δημοσιογράφοι θα σταθούν ‘εις το προσκεφάλαιον της αγωνιώσους Τουρκίας’[...] αλλά θα μας είνε αδιάφορον»⁷⁰. Και ο ίδιος ο Λούντ Τζώρτζ είχε δυσκολίες με το τουρκόφιλο πνεύμα του Φόρειν Όφισ και των στρατιωτικών κύκλων. Ο Βενιζέλος επιθυμούσε πιο σκληρούς όρους για τη συνθήκη με τους Τούρκους ώστε να δικαιώσει τον πόλεμο με την εθνικιστική Τουρκία, επίσης είχε αντιληφθεί πως δεν υπήρχε προοπτική να σταματήσουν οι εχθροπραξίες ή να αποδεχθούν οι Τούρκοι την παρουσία των Ελλήνων στη Μικρά Ασία απλώς με την υπογραφή μιας συνθήκης ειρήνης που θα στηριζόταν στο ηθικό κύρος των Συμμάχων. Έτσι ο Βενιζέλος θα μπορούσε να ελπίζει σε μια υλική και οικονομική υποστήριξη από την Αγγλία. Ένα υπόμνημα της αντιπολίτευσης προς τις κυβερνήσεις των συμμάχων στην ‘Καθημερινή’ αποδεικνύει ότι η ανάγκη παρουσίας των Ελλήνων στη Μικρά Ασία και οι εθνικές διεκδικήσεις μερικές φορές ξεπερνούν τα κομματικά οφέλη και μετατρέπονται σε μια κοινή φωνή για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του λαού, όπου στην προκειμένη πρόκειται για ένα «πολιτισμένο με ένδοξη ιστορία» λαό : *«Αι εθνικαί διεκδικήσεις των Ελλήνων υπεστηρίχθησαν ενώπιον της Συμμαχικής Διασκέψεως των Παρισίων και του Ανωτάτου Συμμαχικού Συμβουλίου υπό της ελληνικής κυβερνήσεως και υπο του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως [...] Αι εθνικαί ημών διεκδικήσεις ουδέποτε εγένοντο εν Ελλάδι αντικείμενον κομματικής πολιτικής, καθωρίσθησαν δε πάντοτε υπό της επιτακτικής εν τούτω θελήσεως του Ελληνικού έθνους και είναι απόρροια της μακραιώνος ιστορίας αυτού και των αναλλοιώτων των εθνικών παραδόσεων. Προς πραγματοποίησιν της κατά παράδοσιν θελήσεως ταύτης ανεγνωρίσθη, το Ελληνικόν Βασίλειον, ως εντολοδόχος του έθνους. Αι δε διαδοχικαί Κυβερνήσεις τούτου προωτοβουλίαν έσχον μόνον περί τον καθορισμόν της κατά τας περιστάσεις πραγματοποιήσεως του εθνικού προγράμματος και περί την αναγκαίαν προς τούτο προπαρασκευήν. Η πολιτική ιστορία του Ελληνικού Βασιλείου μαρτυρεί ότι τούτο δια μακράς και επιπόνου ειρηνικής εργασίας και δι’ αιματηρών και αδιακόπων αγώνων ων μετέσχον οι υπόδουλοι Έλληνες, επεδίωξε, σεβόμενον άμα τα εθνικά δικαιώματα των άλλων Ανατολικών Λαών, ίνα αποκαταστήση την εθνικήν ενότητα και ιδρύση εν τη Ανατολή Πολιτείαν, ήτις δια της ακμής της και δια των κοινοβουλευτικών και δημοκρατικών θεσμών της ήθελεν αποβή στοιχείον τάξεως, ειρήνης και πολιτισμού. Η συμμετοχή της Ελλάδος εις τον Παγκόσμιον Πόλεμον επισφραγίσασα άπαξ έτι δια σημαντικών και πολλαπλών*

⁷⁰ ‘Η Καθημερινή’, 07.06.1920, *Ενθουσιασμοί και απογοητεύσεις*, σ. 1

θυσιών τας προσπαθείας και τους αγώνας εκατονταετίας όλης, παρέσχεν εις το Ελληνικόν Έθνος την δικαίαν ελπίδα ότι οι μεγάλοι Λαοί, οίτινες επρωταγωνίστησαν εν τω πολέμω και εν ειρήνη υπό τας αρχάς της δικαιοσύνης και της ελευθερίας και ανεγνώρισαν εις πάντας τους Λαούς το δικαίωμα του αυτοκαθορισμού ήθελον παράσχη την αποτελεσματικήν συνδρομήν των εις το έργον της εθνικής αποκαταστάσεως των Ελλήνων και ήθελον εξασφαλίση συνάμα εις τους Ελληνικούς πληθυσμούς, όσοι τυχόν θα απέμενον έξω των ορίων του Ελληνικού Βασιλείου, ανεκτούς όρους δημοσίου και ιδιωτικού βίου [...] Η ιστορία πάντων των Λαών μαρτυρεί ότι αι εσωτερικαί διχογνωμιαί ουδένα ποτέ λαόν έχοντα συνείδησιν του μεγαλείου της ιστορίας του και των εθνικών του παραδόσεων ημπόδισαν να εμφανισθή ηνωμένος απέναντι του εξωτερικού εχθρού. Ο Ελληνικός Λαός δε ηδύνατο να διαψεύση το παρελθόν του. Παρά τας ανωμαλίαις τα συμβάσας εν τη χώρα κατά τα τελευταία έτη, το έθνος σύμπαν επετέλεσε κατά κεραίαν το καθήκον του απέναντι της ιστορίας του, δικαιώσαν ούτω τας προσδοκίας των Συμμάχων του [...] Η Αντιπολίτευσις, συμεριζομένη πλήρως την ενότητα των αντιλήψεων του Ελληνικού Έθνους και τα αναλλοίωτα αισθήματα φιλίας και αλληλεγγύης άτινα ο Ελληνικός Λαός τρέφει προς τους Συμμάχους και τους Συνησπισμένους Λαούς [...]»⁷¹.

Αυτό που είχε συγκρατήσει ως τώρα τους Έλληνες ήταν η απροθυμία των Συμμάχων να επιτρέψουν μια προέλαση που θα έκανε πιο περίπλοκο το διακανονισμό της ειρήνης σκληραίνοντας την αντίσταση των Τούρκων εθνικιστών και ανεβάζοντας το τίμημα της Ελλάδας σε εδαφικές προσκτήσεις. Αυτή η στάση των Συμμάχων διατυπώνεται με αρνητικά σχόλια από την 'Καθημερινή' και προκειμένου να υπερασπιστεί τα ελληνικά συμφέροντα και την προέλαση του στρατού στη Μικρά Ασία, χρησιμοποιεί επαινετικά λόγια για το Βενιζέλο και το έργο του, κάτι που δεν το συνηθίζει εν γένει : «Πόσον ανεπαρκώς εχρησιμοποιήθη υπό των διαχειριστών του το υπέροχον υλικόν, το οποίον παρέχουν οι αγώνες του στρατού μας, αποδεικνύει το γεγονός ότι αι πλείσται των Ευρωπαϊκών εφημερίδων κατορθώνουν, αμειβόμεναι, να θέτουν ακόμη εις κυκλοφορίαν τας Τουρκικάς τερατολογίας περί των πολεμικών πραγμάτων, εφημερίδες Γαλλικαί και Αγγλικαί και Ιταλικαί, πληροφορούν σήμερον ακόμη το αναγνωστικόν των κοινόν ότι συνετρίβημεν εν Μικρά Ασία, ούτως ώστε να υπάρχουν πάντως τμήματα ολόκληρα του Αγγλικού και του Γαλλικού και του Ιταλικού δημοσίου, δια τα οποία είμεθα ημείς οι ηττημένοι και νικητής ο Κεμάλ! [...] η τόσον

⁷¹ 'Η Καθημερινή', 21.06.1920, Το υπόμνημα της Αντιπολιτεύσεως, σ. 1

ελλατοματική γνώσις και εκτίμησις των Ελληνικών κατορθωμάτων και των Ελληνικών δυνάμεων ελάχιστα βεβαίως εξυπηρετεί τα συμφέροντά μας και το γόητρον του Έθνους μας. Θα ήτο επιβεβλημένη ολιγώτερα μέριμνα και ολιγώτεροι θυσίαι δια την διαφήμισιν των αρετών του κ. Ε. Βενιζέλου και στοιχειώδης φροντίς δια την ευρυτέραν δυνατήν γνωστοποίησιν των ικανοτήτων και του έργου του στρατού μας»⁷². Παρά τα θετικά σχόλια της ‘Καθημερινής’ στο προηγούμενο άρθρο, όταν αναφέρεται στην εξωτερική πολιτική του Βενιζέλου, τα λόγια της είναι καταπέλτης, γράφοντας ότι τα «δεινά και οι θυσίες» που υπέβαλλε στην Ελλάδα η πολιτική του την έφεραν σε «εξευτελιστική» θέση και «νέκρωσαν» το εθνικό της αίσθημα :

«[...] ο κ. Ελευθέριος Βενιζέλος ωμίλησε περί της εξωτερικής του πολιτικής, της πολιτικής της εξόδου εις τον πόλεμον. Προς άσκησιν της πολιτικής ταύτης υπέστη η Ελλάς τους ξενικούς εξευτελισμούς, τον αποκλεισμόν, τον διχασμόν του λαού της, την νέκρωσιν του εθνικού της αισθήματος, τους βενιζελικούς διωγμούς, τας ογκώδεις δαπάνας εις αίμα, εις χρήμα, εις πλοία. Πάντα ταύτα τα δεινά και τας θυσίας δεν επέβαλεν εις την Ελλάδα ο κ. Βενιζέλος, όπως ‘φέρει’ εις την Ελλάδα, ως ισχυρίζεται συνήθως, την Θράκην και την Σμύρνην [...]»⁷³.

Ο Λούντ Τζώρτζ θα επέτρεπε ευχαρίστως την προέλαση αν κατόρθωνε να τη δικαιολογήσει με στρατιωτικά επιχειρήματα στο Φόρειν Όφισ και στο Επιτελείο. Τώρα μπορούσε να το κάνει. Η τουρκική επίθεση στη χερσόνησο της Νικομήδειας αποτελούσε απειλή για τις πενιχρές συμμαχικές δυνάμεις στην περιοχή των Στενών αλλά παράλληλα δημιουργούσε την πεποίθηση στους Έλληνες ότι αυτό το επεισόδιο θα είχε αποφευχθεί εάν οι Μεγάλες Δυνάμεις - και δη οι Βρετανοί- τους αφήνανε να φέρουν εις πέρας το έργο τους το οποίο είναι η συντριβή του κεμαλικού στρατού με τις δικές τους δυνάμεις. Αυτή η εκτίμηση ενισχύεται και με υποτιμητικά σχόλια εναντίον του Κεμάλ καθώς και παρομοίωσή του με τον Έκτορα που σύρθηκε νεκρός από τον Αχιλλέα : «[...] όπως παρατηρήθη ήδη, η εκδήλωσις της Κεμαλικής απειλής εις Νικομήδειαν και η μεταίωρησις του εθνικιστικού κινδύνου υπέρ τα στενά των Δαρδανελλίων, ιδιαιτέρως αισθηταί εις τους Βρεττανούς αρχιφύλακας των Στενών, παρέσχον εις την Ελλάδα την ευκαιρίαν να αναλάβη το έργον της εκκαθαρίσεως της Ανατολής. Ήδη όμως οι σκοποί του έργου αποδεικνύονται περισταλέντες, αντί ολοκληρωτικής εκκαθαρίσεως της Ανατολής εξεκαθαρίσθη μόνη η ενδοχώρα των Στενών και ο Ελληνικός στρατός εξέτεινεν από της Νικομηδείας μέχρι των

⁷² ‘Η Καθημερινή’, 24.06.1920, *Ανεπάρκεια*, σ. 1

⁷³ ‘Η Καθημερινή’, 20.05.1920, *Ο Βενιζέλος απέτυχεν*, σ. 1

νοτιοδυτικών εσχατιών της Μικρασίας την προστασίαν των Μακρών Τειχών, τα οποία συνθέτουν αι λόγχοι του [...]. Αν ο Ελληνικός στρατός αφίνετο να συμπληρώση ότι ήρχισε και ότι επρόλαβε να προαγάγη τόσον πολύ εντός διαστήματος δυσαναλόγως συντόμου, η κεμαλική απειλή δεν θα είχε εξουδετερωθή απλώς, αλλά θα είχε τελείως εκμηδενισθή [...]. Είνε καταφανές εις πάντα, μη τυφλόν τα όμματα και τον νουν, ότι σήμερον, οπότε ο σκληροτράχηλος περιφρονητής των Συμμαχικών αποφάσεων, ο Μουσταφά Κεμάλ, δεν εξεμηδενίσθη απολύτως, - ευτυχής Έκτωρ, προασπιθείς από των τελειωτικών πληγμάτων του Αχιλλέως δια της νεφέλης της διπλωματικής Αθήνας- το Τουρκικόν πρόβλημα δεν είνε δυνατόν να λυθή ως θα ελύετο αύριον όταν και ο Έκτωρ θα εσύρετο νεκρός υπο του Ελληνικού άρματος. Σήμερον εν Ανατολή διατηρείται και πάλιν η εκκρεμότης, η ασάφεια, η αμφιβολία. Και, εφ' όσον εις τα έγκατα της Μικρασίας εμφωλεύει ακόμη, αόριστος, αλλά και δια τούτο υπολογίσμιος από μέρους των αγνοούντων τα πράγματα η πιθανότης της περαιτέρω αντιστάσεως του Κεμάλ εις τας θελήσεις των Συμμάχων, οι υποστηρικταί της Τουρκίας κρατούν πάντοτε εν ακόμη επιχείρημα υπέρ των απόψεών των [...]

⁷⁴. Τα πικρόχολα άρθρα για τον Κεμάλ συνεχίζονται με αμείωτο ρυθμό και η «εκκαθάριση» της Ανατολής από τους Έλληνες «κηδεμόνες του ευρωπαϊκού πολιτισμού» είναι το βασικό ζητούμενο: « Ο Μουσταφά Κεμάλ, φεύγων την δίωξιν του Ελληνικού στρατού, του οποίου την ορμήν ανεχαίτισαν αμφιβόλου σκοπιμότητος επιφυλάξεις των διπλωματών δεν συναπέφερε συνοδόν την φρόνησιν. Η δοκιμασία, την οποία υπέστη, δεν τον έπεισε ότι, αφ' ης ο ελληνικός στρατός έλαβε τα όπλα, η περίοδος των ευκόλων ναπολεοντισμών έπρεπε να θεωρηθή λήξασα. Ενισχυόμενος όθεν ενισχύεται και αντιγραφών πρότυπα, άτινα, δια λόγου διαφοράς τύπου ή χρόνου, είνε αδύνατον να αναπαραχθούν σήμερον εν Μικρασία ενώπιον του Ελληνικού στρατού, εσκέφθη, ο Μουσταφά Κεμάλ, να ανανεώση τους άθλους του [...] Ομολογούμεν ότι δεν είμεθα φιλοπόλεμοι. Μετά μίαν άλλωστε δεκαετίαν πολέμων δεν θα ήτο απλώς φιλοπόλεμος αλλ' αυτόχρημα πολεμομανής, ο επιζητών νέας πολεμικής περιπετείας. Είνε εν τούτοις επιβεβλημένου να σημειώσωμεν, ότι εξ' αυτών των πραγμάτων εμφανίζεται επάναγκες όπως, συνεχίζοντες το διακοπέν έργον, εκκαθαρίσωμεν τελικώς τον κυκεώνα της Ανατολής. [...] Την επιδίωξιν της ριζικής εκκαθαρίσεως εν Ανατολή θα επέβαλλον πράγματι λόγοι πολλοί : λόγοι πρώτον συντηρήσεως και ανυψώσεως του γοήτρου της Ελλάδος εν Ανατολή, απαραίτητου δια τον σεβασμόν των δικαιωμάτων της και των συμφερόντων της εν τω μέλλοντι,

⁷⁴ 'Η Καθημερινή', 28.06.1920, *Ιδωμεν*, σ. 1

χρησιμωτάτου δια την διεξαγωγήν της ευρείας και βαρείας αποστολής, ην η Ελλάς, μοναδική πλέον κηδεμών του ευρωπαϊκού πολιτισμού εν Ανατολή, καλείται να επιτελέση. Επιβάλλουν, δεύτερον, την επιδίωξιν της ριζικής εκκαθαρίσεως εν Ανατολή λόγοι σκοπιμότητος πολιτικής αν ο διεξαχθείς ήδη παρ' ημών πρώτος Μικρασιατικός πόλεμος παρήλθεν άπρακτος από απόψεως εδαφικών αποδόσεων για την Ελλάδα, η συνέχεια και συμπλήρωσις του, κατά πάσα λογικήν, δεν είνε δυνατόν να μη αποζημιώσει την Ελλάδα και δια τον πρώτον. Επιβάλλεται τέλος να επιδιωχθή αμέσως, να πρόκειται κάποτε να επιδιωχθή η ριζική εκκαθάρισις εν Ανατολή δια λόγους σχετικούς προς τας υποχρεώσεις του Κράτους έναντι των πολεμιστών του. Όταν οι στρατιώται μας άβριον διαβούν το Αιγαίον, επανερχόμενοι εις τας εστίας των πρέπει να είνε βέβαιοι ότι δεν πρόκειται να επαναπλεύσουν εκ νέου προς τα Μικρασιατικά στενά και ότι το έργον των εκείθεν του Αιγαίου είνε από πάσης πλέον επιβουλής ησφαλισμένον. Εν υπερβολή μερίμνης αι μεγαλείτεροι εφημερίδες της Δύσεως μας συνιστούν μετριοπάθειαν [...]»⁷⁵.

Στο υπουργικό συμβούλιο στις 18 Ιουνίου ο Ουίλσον πρότεινε να χρησιμοποιηθεί και ελληνική μεραρχία για την άμυνα της Κωνσταντινούπολης. Κάλεσαν το Βενιζέλο κι εκείνος πρόσφερε μια από τις μεραρχίες του από τη Δυτική Θράκη. Το αντάλλαγμα για αυτόν το δανεισμό ήταν η άδεια να προχωρήσουν οι Έλληνες στη Μικρά Ασία και συγκεκριμένα προς τα βορειοανατολικά από την περιοχή της Σμύρνης – Πανόρμου και για κατάληψη της Πανόρμου στη Θάλασσα του Μαρμαρά⁷⁶.

Η προέλαση του «πειθαρχημένου, λυτρωτικού και μαχητικού» ελληνικού στρατού σε αυτές τις περιοχές καταγράφηκε στην 'Καθημερινή' ως «ραγδαία» με «μέγιστες απώλειες» των κεμαλικών και με ταυτόχρονη «ενθουσιώδη» υποδοχή «[...] Εις τα καταληφθέντα εδάφη [...] με τους πληθυσμούς ανεξαρτήτως εθνικότητας να εκφράζουν την ευγνωμοσύνην των δια την απελευθέρωσιν των από του τυραννικού ζυγού των Κεμαλικών»⁷⁷, «[...] οι κάτοικοι μουσουλμάνοι της πόλεως και των χωριών υποδέχονται τα ελληνικά στρατεύματα ως λυτρωτάς εκ του ζυγού των οπαδών του Κεμάλ [...] Η αντοχή και ο ενθουσιασμός των στρατευμάτων μας υπήρξεν αξιοθαύμαστος. Εντός τριών ημερών διέτρεξαν 120 χιλ. υπό καυστικώτατον ήλιον μαχόμενα συνεχώς [...] Συμμορία τουρκική προέβη εις ληστείας και ατιμώσεις γυναικών. Αρκετοί εκ των βασανισθέντων υπέκυψαν εις τας πληγάς των [...]»⁷⁸.

⁷⁵ 'Η Καθημερινή', 22.07.1920, *Εκκαθάρισις*, σ. 1

⁷⁶ M. L. Smith, σσ. 235-238

⁷⁷ 'Η Καθημερινή', 22.08.1920, *Αι επιχειρήσεις εις την Μ. Ασίαν*, σ. 2

⁷⁸ 'Η Καθημερινή', 20.06.1920, *Ραγδαία προέλασις του στρατού μας*, σ. 2

Αυτό που συμφωνήθηκε ήταν να επιτραπεί στον ελληνικό στρατό αφενός μεν να προελάσει στο μικρασιατικό μέτωπο μέχρι και την Προύσα, ώστε να παρεμβάλλεται μεταξύ των περιορισμένων κυρίως βρετανικών συμμαχικών δυνάμεων στα Στενά και των ατάκτων μονάδων του σταθερά ισχυροποιούμενου κεμαλικού κινήματος και αφετέρου να καταλάβει την ανατολική Θράκη μέχρι τη γραμμή της Τσατάλτζας (Ιούλιος 1920)⁷⁹. Η 'Καθημερινή' θεωρεί ότι αυτή η προέλαση έγινε με «θριαμβευτικές νίκες» του ελληνικού στρατού «*Εις το Μέτωπον της Μικρασίας ο ελληνικός στρατός επανέλαβε καθ' αυτὰς τὰς επιχειρήσεις του. Επανέλαβε τὰς νίκας του[...] Εις τον τομέα της Προύσσης, ἀλλὰ καὶ εἰς τον τομέα του Ουσάκ, ο ελληνικός στρατός ἐξετόπισε τον ἐχθρόν, τον κατεπολέμησε, τον ἐξεδίωξεν. Ἡ προέλασις της Προύσσης υπήρξε, καθ' ἀναγνωρίζομεν, 'λαίλαιπώδης' [...]. Εἰς το μαϊάνδριον ἐξ ἄλλου πεδίου ο ελληνικός στρατός ἐνήργησεν ἐπίθεσιν ἐπιτυχή καὶ καιρίαν, της οποίας τὰς ἀποδόσεις ἀποθανυμάζουσι οἱ εἰδότες καὶ οἱ εἰδικοί [...]. Ἡ Ἑλλάς δὲν ἐξηντλήθη. Ἀπομένει ἀκμαία καὶ ἰκανή νὰ ἐπιβάλη τὸ κράτους του πολιτισμοῦ καὶ του δικαίου ἀνά την Ἀνατολήν τόσα παθούσαν ἀπ' αἰώνων καὶ τόσα ἐλπίσασαν ἐσχάτως [...] τὸ ἀνατολικόν πρόβλημα δὲν λύεται ἐμὴ δι' ἔργων καὶ ὁ ἐργάτης των ὑπάρχει καὶ δρα εἶνε ὁ στρατός της Ἑλλάδος. Οὐδεὶς δικαιούται νὰ παρίδη καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ παρατρέξῃ τὴν ἀλήθειαν ταύτην»⁸⁰. Ὁ 'Ριζοσπάστης' θεωρεί ότι αυτή η προέλαση «δεν ἐξυπηρετεῖ ἀπελευθερωτικὸ σκοπὸ» ἀλλὰ θὰ προκαλέσει μόνο νέες «αιματοχυσίες» : «[...] τὰ Ἑλληνικά στρατεύματα ἤρχισαν γενικὴν ἐπίθεσιν εἰς τὸ μέτωπον της Μικράς Ἀσίας, εἰς τὸ Μαϊάνδρον, καὶ εἰς τὸ Ουσάκ καὶ εἰς τὴν Προύσσαν [...] Ἡ Κυβέρνησις ἀντλεῖ τὴν ἐντολήν νὰ σπρώξῃ καὶ πάλιν τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν εἰς νέας πολεμικὰς περιπετείας εἰς νέας αιματοχυσίας. Καὶ τί ζητοῦν τὰ Ἑλληνικά στρατεύματα μέσα εἰς περιφερείας τουρκικὰς ὅπου οἱ χριστιανοὶ μόλις ἐκπροσωποῦν τὸ χιλιοστὸν του μουσουλμανικοῦ των περιφερειῶν τούτων πληθυσμοῦ; Τί ζητοῦν εἰς τὰ βάθη της Ἀσίας οἱ Ἕλληνας στρατιῶται, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὴν ἐπελθούσαν πολιτικὴν μεταβολὴν ἐπερίμεναν τὴν ἀπόλυσίν των καὶ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὰ σπίτια των; Καὶ ποῖος εἶναι ὁ ἀπελευθερωτικὸς σκοπὸς που ἐπιδιώκει ἡ νέα αὐτὴ ἑλληνικὴ προέλασις; Δὲν φθάνουν ὅσα ὁ λαὸς αὐτὸς υπέφερε, πολεμῶν ἐπὶ οκτῶ τώρα ἔτη σχεδὸν συνεχῶς; [...]»⁸¹.*

⁷⁹ Γ. Γιανουλόπουλος, σσ. 259-260

⁸⁰ 'Ἡ Καθημερινή', 31.12.1920, Δράσις, σ. 1

⁸¹ 'Ὁ Ριζοσπάστης', 31.12.1920, Ὁ πόλεμος ἤρχισεν!, σ. 1

Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τον «ξεσηκωμό» των Ελλήνων, όπως χαρακτηριστικά γράφει η 'Καθημερινή', που βρισκόντουσαν εκτός των περιοχών που θα «απελευθέρωνε» ο ελληνικός στρατός, διότι θα έπρεπε να αντιμετωπίσουν και να υπομείνουν τις «σφαγές και την τυραννία» των Τούρκων : *«Επανεπιλημμένα φθάνουν μέχρις ημών εκδηλώσεις ανησυχίας, αγωνίας και φόβου, Ελλήνων, προερχομένων εκ των Μικρασιατικών περιφερειών, αι οποίαι, ανασταλείσης κατ' απόφασιν της Διασκέψεως της προελάσεως του στρατού μας, έμειναν έξω του κύκλου της απελευθερωτικής του δράσεως. Τα τελευταία γεγονότα του Ναζλίου, όπου Έλληνες κάτοικοι κατεσφάγησαν και κατετυρρανήθησαν υπό των Τούρκων, εντείνουν δικαίως τας εκδηλώσεις της αγωνίας των εκ του Μαιανδρείου πεδίου προσφύγων, οι οποίοι απευθύνουν εκκλήσεις κυριολεκτικώς σπαρακτικές, ζητούντες να τερματισθή τέλος η κακουργία της δια διπλωματικούς λόγους εγκαταλείψεως ατυχών χριστιανικών πληθυσμών εις χείρας των σφαγέωντων. Ο στρατός μας ευρίσκεται εκεί, έτοιμος και ικανός να προστατεύση τους απειλούμενους. Αλλά η Διπλωματία έχει αντιρρήσεις δια την ματαίωσιν της απειλής. Η Δημοσία Γνώμη όλων των πεπολιτισμένων χωρών του κόσμου πρέπει να γνωρίση τέλος την νέαν αυτήν σκληρότητα της Διεθνούς Διπλωματίας»⁸².*

Η προέλαση των ελληνικών στρατευμάτων συνοδεύεται με εγκωμιαστικά σχόλια και επαίνους για το «ζήλο και τις θυσίες» των στρατιωτών που αξίζουν «μετάλλιο αυτοθυσίας», χωρίς παράλληλα να λείπουν και οι αναφορές για τις «απειλές και καυχησιολογίες» του Κεμάλ να «εκδιώξει» τους Έλληνες από τη Μικρά Ασία :

«Η μαχομένη Ελλάς ήτο αξία των επισήμων επαίνων [...]. Η λαμπρά ορμή, η οποία δεν εξασφαλίζει μόνον υπέρ της Ελλάδος τους επαίνους των ξένων, αλλά και της παρέχει νέους τίτλους δια την τελικήν της αποκατάστασιν, είνε δίκαιον ν' αναγνωρισθή ως οφειλομένη κατά πολύ, κατά το πλείστον, εις την θαυμαστήν πατριωτικήν αυτοθυσίαν του λαού της Ελλάδος. Υπήρχον ίσως και άλλα, μεγαλείτερα της Ελλάδος Κράτη, πρόθυμα να αναλάβουν εν Ανατολή το έργον, το οποίον ανέλαβεν η Ελλάς, εν τη συναισθήσει της αποστολής των ως κηδεμόνων των τυχών του κόσμου η εν τη επιθυμία της δημιουργίας τίτλων δια ποθητά αποκτήματα. Αλλ' οι λαοί των άλλων Κρατών ευρέθησαν εξαντλήσαντες την διάθεσιν όπως υποβάλλωνται εις θυσίας. Εις την κάμινον του πολέμου είχε τακή το βαρύτιμον μέταλλον της πατριωτικής αυτοθυσίας και διαθέσει εξεγέρσεως και εξεγέρσεις εσημειώθησαν εναντίον πάσης αποπείρας προς επιδίωξιν

⁸² 'Η Καθημερινή', 26.07.1920, *Εις την Μικρασίαν*, σ. 1

πολιτικών σκοπών δια στρατιωτικής προσπαθείας. Μόνον άτηκτον απεδείχθη, διελθόν δια της καμίνου πλειόνων του ενός πολέμου και πολλαπλών δοκιμασιών, το μέταλλον της Ελληνικής αυτοθυσίας., του οποίου την αντοχήν ισχυροποιεί βεβαίως και στοιχείον έλλειπον κατά τας αφορώσας τους άλλους λαούς περιπτώσεις η σύμπτωσις δηλών ότι των επιδιωκομένων τυχόν πολιτικών σκοπών προς τους εθνικούς πόθους και τα εθνικά δίκαια της Ελλάδος [...]»⁸³ «[...] Ο Μουσταφά Κεμάλ εκτοξεύει πομπώδεις προκηρύξεις, εις τα οποίας λέγει ότι εν διαστήματι δυο μηνών, ο Ελληνικός στρατός θα έχη εκδιωχθή μέχρι Σμύρνης [...]»⁸⁴.

Λίγο πριν την υπογραφή της Συνθήκης της Ειρήνης, οι 'Τάιμς' του Λονδίνου τονίζουν την ανάγκη υπογραφής της το συντομότερο δυνατόν αφού «εκάστη μέρα παρερχομένη καθιστά τη θέσιν των απροστατεύτων χριστιανικών πληθυσμών δεινότεραι»⁸⁵ και τάσσονται υπέρ της Ελλάδας με άρθρο τους που υπογραμμίζουν τη «λαμπρή» εκστρατεία του «θαυμαστού από πειθαρχία και αντοχή» στρατού και την «υποδειγματική υποδοχή» τους από τους κατοίκους : «Οι 'Τάιμς' γράφουν εν κυρίω άρθρω των: 'Η σύντομος εκστρατεία διεξήχθη λαμπρώς υπό του Ελληνικού Επιτελείου, χάρις εις την θαυμαστήν πειθαρχίαν και την αξιοσημείωτον αντοχήν των στρατευμάτων, των οποίων η διαγωγή απέναντι των πολιτών κατά το πλείστον Τούρκων υπήρξε υπόδειγμα μετριοπάθειας. Τα Ελληνικά στρατεύματα εγένοντο πανταχού δεκτά μετά ζωηρών εκδηλώσεων, ευχαριστήσεως και ανακουφίσεως. Η συμμαχική στρατιωτική κοινή γνώμη ενισχύθη εκ των εκθέσεων των στρατιωτικών ακολούθων, οίτινες εβάδιζον ομού με τον Ελληνικόν στρατόν. Τας πρώτας αμφιβολίας τας διεδέχθη εμπιστοσύνη πλήρης θαυμασμού [...]»⁸⁶.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η ιταλική εφημερίδα 'Τριμπούνα' η οποία κάνει λόγο για «ταχεία και νικηφόρο» προέλαση του στρατού, για «αύξηση του γοήτρου του» και για «καλωσυνάτη, ευγενική και απελευθερωτική» συμπεριφορά στους κατοίκους κάθε φυλής : «Η χθεσινή 'Τριμπούνα' δημοσιεύει μακράν ανταπόκρισιν του εν Σμύρνη ανταποκριτού της, εν τη οποία τονίζεται ότι εξακολουθεί ακόμη η Ελληνική προέλασις προς το βάθος της Μικράς Ασίας, και ότι η ταχεία και νικηφόρος προέλασις του Ελληνικού στρατού ο οποίος είνε εφωδιασμένος με όλας τας νεωτέρας βοηθητικάς υπηρεσίας ηύξησε καταπληκτικώς το Ελληνικόν γόητρον. Προ παντός όμως η προέλασις αυτή ηύξησε το Ελληνικόν γόητρον εις τους Τουρκικούς πληθυσμούς οι

⁸³ 'Η Καθημερινή', 12.07.1920, Ο αποκλεισμός λύεται, σ. 1

⁸⁴ 'Η Καθημερινή', 22.07.1920, Αι τελευταίαι προσπάθειαι του Κεμάλ, σ. 3

⁸⁵ 'Η Καθημερινή', 15.07.1920, Αι συννενοήσεις Πύλης και Κεμάλ, σ. 2

⁸⁶ 'Η Καθημερινή', 22.07.1920, Συζητήσεις περί νέας εντολής, σ. 4

οποίοι δεικνύονται οπωσδήποτε πειθαρχικοί και ευλαβείς προς την Ελληνικήν διοίκησιν. Προσθέτει δε ο ανταποκριτής ότι καθ' όλην την διάρκεια των επιχειρήσεων οι Έλληνες αφέρθησαν με καλωσύνην και ευγένειαν προς τους κατοίκους πάσης φυλής. Επίσης ο ανταποκριτής της 'Τριμπούνας' γράφει ότι ο Κεμάλ, έχων μόνον στρατεύματα άτακτα, τα οποία δεν έχουν ούτε πειθαρχίαν, ούτε ηθικήν, δεν είνε δυνατόν ν' αντισταθή εις την προέλασιν του Ελληνικού στρατού. Ως εκ τούτου τα στρατεύματα του αναγκάζονται να υποχωρούσιν αδιακόπτως προ των Ελλήνων βιαιοπραγούντα εναντίον των πληθυσμών και επιβάλλονται εις αυτά βιαίαν φορολογίαν. Τοιουτοτρόπως ο Τουρκικός πληθυσμός αν δεν εύχεται τουλάχιστον αναμένει με ανακούφισιν την Ελληνικήν προέλασιν, την οποίαν θεωρεί απελευθερωτικήν [...]'»⁸⁷.

Την υποστηρικτή στάση του Λονδίνου χλευάζει ο Ριζοσπάστης, υποστηρίζοντας ότι για δικά της συμφέροντα η Βρετανία καλλιεργεί «βλακωδώς» την ιδέα της «Μεγάλης Ελλάδας» μέσω του Βενιζέλου, και επίλυσης του Ανατολικού με αυτό τον τρόπο : «Όλα τα αγγλικά κόμματα πιστεύουν ότι μόνον μια μεγάλη Ελλάς αποτελεί εγγύησιν ειρήνης εις την Ανατολήν και εγγύησιν των Αγγλικών και των Ανατολικών συμφερόντων εν γένει. Αυτά τηλεγραφεί ένας αναταποκριτής βενιζελικής εφημερίδος και αυτή τα δημοσιεύει, κολακευμένη εν τη βλακειάς της, και δια τας πλέον χονδροειδείς Αγγλικάς προς την Ελλάδα του Βενιζέλου φιλοφρονήσεις. Ημείς τα αναδημοσιεύομεν απλώς διότι αν τα εγγράφαμεν πρώτοι ημείς φυσικά δεν θα τα άφινε η λογοκρισία»⁸⁸.

«[...] Η Ελλάς λοιπόν θα εγκατασταθή εις μέγα μέρος της Μ. Ασίας εις ολόκληρον της Θράκης, πιθανώτατα και εις την Κωνσταντινούπολιν, ίσως εις δε και εις τα Στενά, εκτός σαν κριθή αναγκαίον τα Στενά να τα καταλάβη εικωνικός η κοινωνία των Εθνών (!) δηλ. εις την πραγματικότητα η Αγγλία. Φρονώ ότι η κατάληψις και της Κωνσταντινουπόλεως απ' ευθείας παρά της Ελλάδος και όχι παρά της κοινωνίας είνε πιθανωτάτη, διότι η Κωνσταντινούπολις με τας 400 χιλιάδας Ελλήνων δύναται να αποδώση σημαντικοτάτην στρατιάν απαραίτητον δια τους μέλλοντας αγώνας. Έτσι λοιπόν η δήλωσις του 'πρώτου' Άγγλου θα γίνη πραγματικότης, η Ελλάς θα κληρονομήση την Τουρκίαν. Πολλοί αφελείς θα αποφανθούν κατηγορηματικώς, ότι έτσι το ανατολικόν ζήτημα θα έχη λυθή [...]'»⁸⁹.

⁸⁷ 'Η Καθημερινή', 13.09.1920, *Το γόητρον του στρατού μας*, σ. 3

⁸⁸ 'Ο Ριζοσπάστης', 29.07.1920, *Ο ρόλος της Ελλάδος*, σ. 1

⁸⁹ 'Ο Ριζοσπάστης', 23.07.1920, *Η Ελλάς κληρονόμος της τουρκικής αυτοκρατορίας*, σ. 1

Μιας Μεγάλης Ιδέας η οποία σύμφωνα με την ‘Καθημερινή’ δε γεννήθηκε στο παρόν αλλά έχει τις ρίζες στο παρελθόν του Ελληνικού Έθνους *«Οι αποδίδοντες εξ ολοκλήρου εις το ενεστώς την δημιουργίαν της Μεγάλης Ελλάδος δεν ευρίσκονται εν αρμονία προς την αλήθειαν. Το ενεστώς θα διέθετεν ενδεχομένως υπέρ εαυτού τοιούτον τίτλον εάν δεν υπήρχον προηγούμενα μαρτυρούντα εργασίαν βαρύνουσαν επί του συγχρόνου αποτελέσματος [...]»*⁹⁰.

Στις 28 Ιουλίου/ 10 Αυγούστου 1920 η Συνθήκη της Ειρήνης που είχε αναβληθεί τόσον καιρό υπογράφηκε στις Σέβρες. Η Συνθήκη και οι άλλες συναφείς Διεθνείς Πράξεις της ίδιας ημερομηνίας παραχωρούσαν στην Ελλάδα ολόκληρη τη δυτική Θράκη αλλά και την ανατολική έως τα οχυρά της Τσατάλτζας, όλα τα νησιά του Αιγαίου, μαζί με την Ίμβρο και την Τένεδο στο στόμιο των Δαρδανελίων, τα Δωδεκάνησα (πλην της Ρόδου) και την περιοχή της Σμύρνης για μια περίοδο πέντε ετών, μετά το τέλος της οποίας οι κάτοικοί της θα αποφάσιζαν με δημοψήφισμα την προσάρτηση ή όχι της περιοχής τους στην Ελλάδα – όρος ο οποίος φημολογούνταν τους προηγούμενους μήνες : *«Υπάρχουν πληροφορίες, κατά τας οποίας το τοπικόν Κοινοβούλιον της Σμύρνης μετά πενταετίαν θα έχη το δικαίωμα να κηρύξη την οριστικήν προσάρτησιν της Σμύρνης εις την Ελλάδα»*⁹¹.

Παρόλες τις ελπίδες που αναπτερώθηκαν στους Έλληνες, τα ειρωνικά άρθρα του ‘Ριζοσπάστη’, υποστηρίζουν πως *«ότι έγινε σήμερα εν Ανατολή με την νεάν διαρρήθμισιν των πραγμάτων, αποτελεί συμβατικήν φενάκην»*⁹² και συνοδεύουν αυτή την εκδήλωση χαράς με αιχμές εναντίον του Βενιζέλου και των όσων πανηγύρισαν : *«Η ειρήνη με την Τουρκίαν υπογράφεται. Ο κ. Βενιζέλος θα επιστρέψη εντός ολίγου εις τας Αθήνας να αναγγείλη τας διπλωματικάς του νίκας και οι Έλληνες στρατιώται θα επιστρέψουν εις τας εστίας των. Ο πόλεμος θα λήξη ούτω και δια την Ελλάδα και ο Ελληνικός λαός επανερχόμενος εις τα έργα της ειρήνης θα καίμη τον απολογισμόν του πολέμου. Ο Έλλην εφοπλιστής, ο τραπεζίτης, ο έμπορος, ο προμηθευτής του κράτους και ο πατριώτης δημοσιογράφος θα κλειδωθή μέσα εις το γραφείο του, θα απλώση εμπρός του τον χάρτην της μεγάλης Ελλάδος και τα βιβλία του καταστήματός του και θα αντιπαραβάλη το περιεχόμενον του χρηματοκιβωτίου του προς το άθροισμα του ισολογισμού. Οι δουλειές επήγαν καλά. Η περιουσία εδιπλασιάσθη αλλά..και η πατρίς εμεγάλωσε. Έτσι λοιπόν η οικογένεια του καλού πατριώτου θα δυνηθή να εορτάση όλη*

⁹⁰ ‘Η Καθημερινή’, 19.12.1920, *Παρελθόν και ενεστώς*, σ. 1

⁹¹ ‘Η Καθημερινή’, 13.04.1920, *Μετά πενταετίαν η πλήρης προσάρτησις της Σμύρνης*, σ. 2

⁹² ‘Ο Ριζοσπάστης’, 26.08.1920, *Και εις άλλα με υγείας*, σ. 1

μαζύ τον διπλασιασμόν της πατρίδος και να παρευρεθή εις την παρέλασιν του εορτασμού της ειρήνης, όπου ο πατήρ τετιμημένος δια του χρυσού σταυρού, λόγω των μεγάλων προς την πατρίδα κατά τον πόλεμον υπήρεσιών του. Το μέλλον εμφανίζεται ευοίωνον. Αι νέαι μας επαρχίαι είνε εντελώς ανεκμετάλλευτοι. Θα συμπήξη μιαν εταιρίαν και θα συντρέξη ούτω με τα κεφάλαιά του τον τόπον εις την προαγωγήν των πλουτοπαραγωγικών δυνάμεων, εις την πρόοδον και την ανάπτυξιν του θα βγάλη και μίαν πατριωτικήν εφημερίδα εις την Σμύρνην και άλλην μίαν εις την Ανδριανούπολιν, δια να μνήση τους νεωστί απελευθεωρέντας πληθυσμούς εις τας φιλελευθέρους αρχάς και εις τα πατριωτικά των καθήκοντα. Ο Έλλην χωρικός δεν έκαμε ακόμη τον απολογισμόν του. Μόλις απελύθη από τον στρατόν και ετράβηξε για το σπίτι του, αλλά δεν έφθασε ακόμη...το χωριό του απέχει πολύ και είνε υποχρεωμένος να πάη πεζή διότι τα ναύλα...στοιχίζου. Η πατρίς, έχουσα ανάγκην χρημάτων, για να απελευθερώση τους υποδούλους αδελφούς μας, ηναγκάσθη να τα τετραπλασιάση. Εις τον δρόμον δεν συλλογίζεται τίποτε άλλο, παρά την γλυκειά στιγμή του γυρισμού. Ονειρεύεται τα παιδάκια του που θα έμεγάλωσαν, οκτώ τώρα χρόνια που λείπει στρατιώτης. Ονειρεύεται τη γυναίκα του που θα τρέξη γελαστή και χαρούμενη να τον προϋπαντήση. Το χωράφι του, με τα φουντωμένα κατακίτρινα στάχια που περιμένουν το θεριστή [...]*Λίγο ακόμη και θα φθάση [...]*⁹³. Και συνεχίζει ο ‘Ριζοσπάστης’ προσπαθώντας να δείξει στο «δυστυχή» λαό που «δεν πρόφτασε ακόμη να αναπνεύσει» από το τέλος του πολέμου, ότι αυτή η πολύκροτη ειρήνη που κάνει «μόνο λίγους ευτυχισμένους και θεμελιώνεται πάνω στη δυστυχία και την κακομοιριά των περισσοτέρων», δεν είναι άλλο αποτέλεσμα από την «εγκληματική απληστία» των «τυράννων» κυβερνώντων που ανάγκασαν σε οικονομική «δουλεία» τους πολίτες : «Κανονίες και κωδωνοκρουσίες ανήγγειλαν χθές την υπογραφήν της ειρήνης με την Τουρκία, η οποία ήλθε να συμπληρώση το έργον της ειρήνης των Βερσαλλιών και να κατακυρώση οριστικώς (;) εις τους νικητάς την εκ τού πολέμου λείαν. Η αστική Ευρώπη, και μαζύ της αι αστικάί τάξεις της χώρας μας, δικαίως πανηγυρίζου. Ο απολογισμός του πολέμου υπήρξε δι’ αυτάς πλούσιος εις καρπούς. Φαίνεται όμως, ότι η τρομακτικώς αυξηθείσα και ολονέν αυξανόμενη δυστυχία των αντιπάλων τάξεων κάποτε ενισχύουσα και στερεώνουσα προσωρινώς την κυριαρχίαν των, τους ανησυχεί. Δια τούτο προσπαθούν να παρασύρουν εις την χαράν των και εις τους πανηγυρισμούς των –τους είνε αναγκαίον τούτο δια να καθησυχάσουν την ανησυχίαν των – τας εργαζομένας

⁹³ ‘Ο Ριζοσπάστης’, 29.07.1920, *Ο απολογισμός*, σ. 1

τάξεις τον λαόν, εν ονόματι της μεγεθύνσεως της πατρίδος, εν ονόματι της απελευθερώσεως δούλων αδελφών. Ας μη ματαιοπονούν. Ο λαός, ο δυστυχής λαός, δεν επρόφθασε να φεύγη επί τέλους από πάνω των ο επιάλτης του πολέμου, θα έχουν να ατενίσουν την δυστυχίαν και την καταστροφήν, εις την οποίαν τους εβύθισε ο πόλεμος, θα έχουν να περισυλλέξουν τα ερείπια, τα οποία εσκόρπισεν εις τας χείρας των νικητών και ηττημένων η εγκληματική απληστία των κυβερνωσών τάξεων δια να επαναρχίσουν και πάλιν την σκληράν τους αυτάς πάλην, η οποία ουδέποτε ασταμάτησεν αλλά μόνον εχαλαρώθη κατά τον πόλεμον, χάρις εις τα έκτακτα τρομοκρατικά μέτρα των κυβερνώντων αστών και εις όφελός των. Δια να επαναρχίσουν τον σκληρόν της ζωής αγώνα, παλαίοντες εναντίον των φρικτών βιωτικών όρων, τους οποίους εδημιούργησεν εις αυτούς η πλεονεξία και η ατιμία των εκμεταλλευτών του πολέμου. Η 'μεγένθυσις της πατρίδος', η 'απελευθέρωσις' δούλων αδελφών δεν τους συγκινούν. Γνωρίζουν ότι η πατρίς εμεγενθύθη, δια να επεκταθή ο κύκλος της εκμεταλλεύσεως των τυράννων των, γνωρίζουν, ότι οι δούλοι αδελφοί απηλλάγησαν από μίαν πολιτικήν δουλείαν, δια να υπαχθούν εις την οικονομικήν δουλείαν των κεφαλαιοκρατών της πατρίδος των. Γνωρίζουν, ότι η μόνη αληθινή απελευθέρωσις θα πραγματοποιηθή μόνον τότε, όταν οι εργάται όλου του κόσμου όταν όλοι οι εργαζόμενοι δούλοι, κατασυντρίβοντες το σημερινόν καθεστώς της εκμεταλλεύσεως και της βίας, καταργούντες την δουλείαν και την εκμετάλλευσιν ανθρώπου από άνθρωπον, αποκαταστήσουν επί της γης την αληθινήν ελευθερίαν και την ισότητα, καταστήσουν την γην αληθινήν πατρίδα και μητέρα όλων των εργαζομένων επ' αυτής ανθρώπων [...]. Το ίδιον αίσθημα κατέχει σήμερον και τας εργαζόμενας τάξεις της Ελλάδος. Περισσότερον από τους λαούς κάθε άλλης χώρας, οι λαοί της Βαλκανικής υπέστησαν τα δεινά του πολέμου. Επί οκτώ τώρα χρόνια ο Έλλην χωρικός, ο Έλλην εργάτης, ο Έλλην μικροϋπάλληλος και μικροεπαγγελματίας δεν εγνώρισεν ανάπαυσιν. Σερνόμενος από το ένα πολεμικόν μέτωπον εις το άλλο, θα γυρίση τώρα εις το σπίτι του για να περισυλλέξη τα ναυάγια της κατεστραμμένης του ζωής, για να ριφθή και πάλιν στον άγριον αγώνα για το ψωμί. Όχι, δεν είνε δυνατόν να είνε η ειρήνη που επόθησε, η ειρήνη που ωνειρεύθη και για την οποίαν επίστευσε κάποτε ότι επολέμα, αυτή που έρχεται να καθιερώση και να συνεχίση την βίαν και την εκμετάλλευσιν αυτή που έρχεται να διαιωνίση την σημερινήν του δυστυχίαν, αυτή που έρχεται να στερεώσει και πάλιν την κυριαρχίαν των τυράννων τοιυ. Δεν είνε δυνατόν να είνε η δική του πατρίδα, η πατρίδα – μητέρα αυτή που παραδέχεται την ευτυχία και την ευμάρεια ολίγων παιδιών της, θεμελιωμένην επάνω στην δυστυχία και την κακομοιριά των περισσοτέρων. Ούτε είνε η ελευθερία που

επόθησαν οι σκλάβοι αδελφοί του, αυτή που τους χαρίζει η ειρήνη των αστών και η οποία απλώς αλλάζει την μορφή της σκλαβιάς των. Όχι! Η ειρήνη όλων των αποκλήρων και των δυστυχισμένων, η ειρήνη όλων των εργαζομένων ανθρώπων δεν εσήμανεν ακόμη. Εκείνη θα γιορτάση, όταν έλθη, μαζί με τους εργάτας όλου του κόσμου, ο Έλλην χωρικός και ο Έλλην εργάτης»⁹⁴.

Με την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών, ο Στεργιάδης πήρε επισήμως τη διοίκηση της περιοχής της Σμύρνης από τους Τούρκους. Ωστόσο η ελληνική πλευρά θα χαιρέτιζε με ενθουσιασμό μια προοπτική για ολική ελληνική κατοχή της Ανατολής, ιδίως από τη στιγμή που τα «τέκνα των Ελλήνων χύνουν αφειδώς το αίμα» τους στα μικρασιατικά εδάφη με «νικηφόρα» αποτελέσματα και παράλληλα αντιμετώπιζε τους Τούρκους με απαξιωτικές εκφράσεις, αφού διαπράττουν «φρικιαστικά εγκλήματα» εις βάρος των Ελλήνων :

«Εις τα απρόσιτα όρη της Μικρασίας τα τέκνα της νικητρίας Ελλάδος διεξάγουν από τινός ίνα σκληρόν πολεμικό αγώνα. Από ενός ανέτου ανακτόρου των Βερσαλλιών ο Μ. Βεζύρης της ηττηθείσης Τουρκίας διεξάγει εκ παραλλήλου ένα θρασύν διπλωματικόν αγώνα : Ενώ τα τέκνα της Ελλάδος χύνουν αφειδώς το αίμα των, αποδίδοντα την Ελληνικήν ελευθερίαν εις Ελληνικάς χώρας, ο Μ. Βεζύρης της Τουρκίας καταναλίσκει αφειδώς μελάνην, ζητών την διαιώνισιν της Τουρκικής δουλείας επί των Ελληνικών χωρών. Τοιαύτη είναι η αξίωσις, την οποίαν προχθές, εν πλήρει πολέμο διετύπωσαν δια των αντιπροτάσεων των οι Τούρκοι αντιπρόσωποι, ζητούντες αναθεώρησιν της συνθήκης, κατά ταφορώντα την Θράκην και την Σμύρνην άρθρα της [...] Σήμερον δεν είναι καιρός διαπραγματεύσεων με την Τουρκίαν. Είνε καιρός πολέμου, εφ' όσον πόλεμον διεξάγει σήμερον κατά της Τουρκίας η Ελλάς. Όταν ο πόλεμος τερματισθή τότε θα διαπραγματευτούν οι νικηταί με τους ηττημένους και θα επιβάλλουν εις αυτούς νέους πλέον όρους, κατόπιν νέου πολέμου [...] Ο κ. Βενιζέλος πρέπει να ζητήσει όπως η συνθήκη σχισθή και συνταχθή νέα, αποκαθιστώσα πραγματικώς βιώσιμον και απολύτως Ελληνικόν καθεστώς εν Ανατολή [...]»⁹⁵.

⁹⁴ 'Ο Ριζοσπάστης', 30.07.1920, *Δεν είνε ειρήνη των λαών*, σ. 1

⁹⁵ 'Η Καθημερινή', 15.06.1920, *Να σχισθή η Συνθήκη*, σ. 1

Για τους Έλληνες ήταν μια τελετή γεμάτη συγκίνηση, σε αντίθεση με τους Τούρκους οι οποίοι δεν την αναγνώριζαν. Όμως οι Έλληνες στρατιώτες ως «Σταυροφόροι» με το «ακμαίο» ηθικό θα τους την επέβαλαν : *«[...] Ο Μουσταφά Κεμάλ δεν έδωκεν εισέτι σημεία διαθέσεως προς αναγνώρισιν της Συνθήκης της Ειρήνης. Τουναντίον εξακολουθεί να μεταχειρίζεται αυθαίρετα μέτρα προς στρατολογία νέων στρατευμάτων [...] Είναι προφανές ότι ο Κεμάλ προσπαθεί να συντρίψει προ της λήξεως των επιχειρήσεων της συγκεντρώσεων των Ελληνικών στρατευμάτων μιαν οϊανδήποτε ελληνικήν δύναμιν, κεχωρισμένην του κυρίου Ελληνικού τμήματος, δια να ενισχύση το ηθικόν των οπαδών του. Αλλ' ουδείς λησμονεί το μάθημα το οποίον έλαβεν εις τα περίχωρα του Ουσσάκ όπου 4000 Τούρκοι υπέστησαν αληθή πανωλεθρίαν υπό των Ελλήνων. Εν τω μεταξύ οι Έλληνες συνεχίζουν με τη δραστηριότητα τας προπαρασκευάς των όπως καθαρίσουν όλην την περιφέρειαν από τα Κεμαλικά στρατεύματα και από τις συμμορίας των ληστών. Οι Έλληνες στρατιώται διατηρούν ακμαιότατον το ηθικόν των εμφορούμενοι υπό πνεύματος αληθών Σταυροφόρων [...]»⁹⁶. «[...] Αι λεπτομέρειαι των εγκλημάτων τα ποία διαπράττονται κατά των Ελλήνων είνε φρικιαστικά, αποκαλύπτουν δε πλήρως το κεμαλικό σχέδιον της εξοντώσεως των ομογενών[...]»⁹⁷.*

Ο 'Ριζοσπάστης' από τη μεριά του σε πρωτοσέλιδο της εφημερίδας του γράφει για το στρατό στο μέτωπο ο οποίος «έριξε το σκοτωμένο αίμα του και έβαψε το χώμα και τις πέτρες της Ανατολής» για λογαριασμό των κυβερνώντων που τον «έδεσε με βαριές αλυσίδες» και τον οδήγησε «στο δρόμο του μαρτυρίου και σε καινούργιες ανθρωποσφαγές» με «παχιά λόγια και ψευτορομαντικά εθνικά και ιερά ιδανικά» : *«Αφού τόσον καιρόν εστρώσαμε της Βαλκανικής, της Ρωσίας και της Ανατολής τα βουνά και τους κάμπους με τα κουφάρια μας, και με το σκοτωμένο αίμα μας εβάψαμε το χώμα και τις πέτρες τους, αφού οι αφέντες που κυβερνάνε μας δέσανε με τις βαρειές αλυσίδες της οργανωμένης βίας σαβανώνοντας τας σπιτικά μας με τη μαυρίλα της δυστυχίας, έρχονται τώρα με την απουσία ικανοποίησι του θριάμβου των να μας ζητήσουνε ψήφο ευγνώμονη για το μέγαλωμα της 'πατρίδος' και για την απελευθέρωσι των δούλων αδελφών [...] Τι τραγική ειρωνία! Επάνω εις τα σύνορα αυτά ης μεγαλυνθείσης πατρίδος, που φυλάγονται άγρυπνα απ' τα δικά μας τα ταλανισμένα κορμιά, τέτοιων δακρύων η πηγή είνε σε όλους μας για πάντα στειρεμένη. Οι αγνές πατριωτικές συγκινήσεις παγώσανε πολύ νωρίς, απ' τη στιγμή που μέσα στη φρίκη της*

⁹⁶ 'Η Καθημερινή', 17.08.1920, *Ο Κεμάλ δεν αναγνωρίζει την ειρήνη*, σ. 2

⁹⁷ 'Η Καθημερινή', 15.09.1920, *Εντείνεται η εξόντωση των ομογενών*, σ. 4

παγκόσμιας αλληλοσφαγής αντικρύσαμε τη μαύρη αλήθεια στη ζωντανή πραγματικότητα, έξω απ' τα σύννεφα του ιδελισμού τα οποία βυθίζουνε το νου του δυσμοίρου και άμαθου λαού οι κυβερνώσες κοινωνικές λύμες. Κι όταν πειά, ενώ εμείς τραβούσαμε το θανατερό δρόμο του μαρτυρίου μας, είδαμε αυτή την παρασιτική τάξι αποχαλινωμένη μέσα στην αποκλειστική ικανοποίησι του ωμού προσωπικού της συμφέροντος και στο άπληστο θησαυρισμό πλούτου [...] δεν δυσκολεύομαστε να νοιώσουμε ότι ο ιδρώτας της δουλειάς μας, με την οποία αύριο θα αγωνιστούμε να ξαναζωντανέψουμε την ύπαρξί μας, είνε προωρισμένος να χυθή σε κανόνια και πολεμικά καράβια για τις καινούργιες ανθρωποσφαγές που από τώρα μας προετοιμάζουνε οι τύραννοι της γής, τότε πεια τα μεγάλα και παχειά σας λόγια και τα ψευτορρωμαντικά ιδανικά της πατρίδος σας, τα 'εθνικά' και ιερά σας, χορτάτοι πλουτοκράτες, εμφανερωθήκανε κι απ' την πηγή δακρύων εθνικής χαράς ξεπήδησε γιγαντωμένη και πελώριον η βαρυγκωμιά του δυναστευομένου ανθρώπου, στεντόρεια στην κραυγή της διαμαρτυρίας και του απολυτρωτικού της εγερτηρίου, υποβλητικά κατηχητική στην καρδιά των βασανισμένων αδελφών μας φοβερή στη λύσσα της καταστροφής του απανθρώπου, βαρβάρου του πλάνου συστήματος σας, παντοδύναμη και φωτισμένη στην ξαναγεννήτρα του κόσμου ιστορικής της αποστολή. Δεν μπορείτε να χετε σεις πατρίδα, ούτε ιδανικά! Τα ιδανικά σας και η πατρίδα σας είνε κλεισμένα μέσα στο συχαμερό σας συμφεροντολογικό σας εγώ, που την κτηνώδη απληστία του χορταίνει η θυσία του ανθρωπίνου αίματος. Η πατρίδα αυτή, που την περιτριγυρίζετε μ' ένα γελοίο πλασματικό φωτοστεφάνι είνε η δική μας η Πατρίδα! Και οι αληθινοί πατριώτες είμαστε εμείς! Όχι γιατί σκοτωθήκαμε και σκοτώσαμε άλλους ανθρώπους και ματώσαμε και ταλαιπωρηθήκαμε για τα συμφέροντά σας, κάτω από την πίεσι της βίας σας, αλλά γιατί το κήρυγμα της μεγάλης Αλήθειας, που ρχεται βροντόφωνο από κει πάνω, μας εσφυρηλάτησε την καρδιά μας με την θέλησι της αγαπημένης πατρίδας μας, αναγεννημένης και ευτυχισμένης με τη δύναμι την ακαταμάχητη που χρειάζεται στους μεγάλους απολυτρωτικούς αγώνες με την αγάπη για όλους τους δυναστευομένους ανθρώπους του κόσμου και για τη λευτεριά και για την παντοτεινή ειρήνη και αδελφωσύνη. Αυτή, είνε η πατρίδα, για την οποία έχουμε την ανώτερη, θέλησι και δύναμι να πολεμήσουμε [...]»⁹⁸.

⁹⁸ 'Ο Ριζοσπάστης', 06.10.1920, Η φωνή των στρατιωτών του μετώπου, σ. 1

2.γ Η μετά της Συνθήκης των Σεβρών επικρατούσα κατάσταση

2.γ.ι Η εσωτερική κατάσταση

Μερικές μέρες μετά την επιστροφή του Βενιζέλου στην Ελλάδα όπου και παρουσίασε τη Συνθήκη των Σεβρών σε ειδική πανηγυρική συνεδρίαση της Βουλής (25 Αυγούστου / 7 Σεπτεμβρίου) υποσχέθηκε εκλογές και προχώρησε στην άμεση άρση του στρατιωτικού νόμου και της λογοκρισίας. Οι δηλώσεις του Βενιζέλου, στη Βουλή, δείχνουν πόσο ποθητή ήταν αυτή η συνθήκη και με πόσο ενθουσιασμό – ο οποίος όμως ενείχε εθνικιστικά στοιχεία - χαιρετίστηκε : «[...] *Αίσθημα πανηγυρικής χαράς συνενώνει ημάς σήμερα προς επανάληψιν των εργασιών της Βουλής και αίσθημα ευλαβούς ευγνωμοσύνης ότι ηυδόκισεν η θεία Πρόνοια να ευλογήση δαφνιώς τους ηρωικούς αγώνας του Ελληνικού λαού και τας υπερανθρώπους προσπάθειάς του ποδηγετούντος αυτόν Κυβερνήτου. Μια νέα τρισένδοξος σελίς προστίθεται εις την τόσον πλουσίαν εις δόξαν Ελληνικήν ιστορίαν, σελίς επί της οποίας η ειμαρμένη της Ελλάδος εχάραξε δια της χειρός του Ελευθερίου Βενιζέλου τον τελικόν θρίαμβον των αγίων του Έθνους πόθων. Λαοί ομόφυλοι, απ' αιώνων δυναστευόμενοι, λαοί αδελφοί απ' αιώνων κεχωρισμένοι, ενούνται σήμεραν ελεύθεροι εις τους κόλπους της Μεγάλης Μητρός Ελλάδος, εις ένα στοργικόν εναγκαλισμόν αυτής. Και υπό την θερμήν πνοήν του μητρικού ασπασμού, ανίστανται εις νέαν ζωήν, πεφιλημένα της Ελλάδος τέκνα, η Σμύρνη και μετ' αυτής η Ιωνία, η λεπτή μήτηρ ενός εξόχου πολιτισμού, η Ιωνία, της οποίας εκάστη πτυχή σκεπάζει και μίαν ένδοξον Ελληνικήν ανάμνησιν, η Θράκη, η πολυπαθής και πολυφίλητος Θράκη, η περικλείουσα κατά τους χρόνους της ελληνικής Αυτοκρατορίας τους θερμότερους και ισχυροτέρους παλμούς του Γένους, και τα Δωδεκάνησα, η μικρά αυτή αλλά παναρχαία και αμόλυντος δι' όλων των αιώνων κοιτίς αγνού, δυνατού, ακραιφνούς Ελληνισμού. Εις αντάλλαγμα δε της δωρουμένης ελευθερίας, τα θερμά αυτά τέκνα του Ελληνισμού, αποδίδουσιν εις την Πατρίδα, όχι μόνον την ευγνωμοσύνην και την μέθην του Εθνικού των ενθουσιασμού, αλλ' εισκομίζουσι και γενναίον τον ερανόν των εις το κοινόν εθνικόν κεφάλαιον, ενισχύουσι την ψυχικήν και πνευματικήν ευρωστίαν της Ελλάδος και προσθέτουσι νέα νεύρα εις τους βραχίονας αυτής. Δια της συγχωνεύσεως αυτής των ποικίλων μορφών και ποικίλων ιδιοφυιών του Ελληνισμού εις μίαν ζωντανήν ενότητα συντελείται σήμεραν μια θαυμασία κράσις της πολυσυνθέτου Ελληνικής ψυχής, παρέχουσα την ζωτικήν δύναμιν εις την Ελλάδα να εκπληρώση την μεγάλην αυτής Ιστορικήν αποστολήν και να*

δημιουργήση ένα νεόν Ελληνικόν πολιτισμόν. Απευθύνει είτα τον επίσημον χαιρετισμόν της Εθνικής Αντιπροσωπείας προς τους ομοφύλους λαούς των Νέων Χωρών και τους μουσουλμάνους προς τους οποίους η Ελλάς θα χαρίση δικαιοσύνην και ισοπολιτείαν, σεβομένη την θρησκείαν αυτών. Είτα διερμηνεύει την βαθυτάτην ευγνωμοσύνην της Εθνικής Αντιπροσωπείας προς τους Συμμάχους, μεθ' η προσθέτει: ηυτομάτως φέρεται η ψυχή και ο νους ημών κατά την στιγμήν ταύτην και προς τον μαχόμενον έτι γενναίον στρατόν μας και το στόλον μας, δια της λόγξης των οποίων εχαράχθησαν τα νέα όρια της Μεγάλης Ελλάδος, εκάμφθη και εξηνεγκάσθη κατακτητής ανηλεής και δεσπότης αμείλικτος να παραχωρήση εις το Έθνος την κληρονομίαν του. Μετά θαυμασμού, μετά στοργής, και ευγνωμοσύνης απευθύνομεν τον θερμότατον ημών χαιρετισμόν προς τον ηρωικόν μας στρατόν, και πάλιν ευλογούντες τους νέους αυτού αγώνας και επευφημούντες τας νέας αυτού νίκας. Ας κλίνωμεν ευλαβώς και ας αποδώσωμεν τον φόρον της λατρείας και της ευγνωμοσύνης και προς τους νεκρούς, τους ήρωας νεκρούς, όσοι έπεσαν εν τη μέθη της νίκης με το γλυκό όραμα εν τη ψυχή της αναγεννωμένης Ελλάδος και προς τους αμάχους τους αναρίθμητους, τους ανανύμους νεκρούς, τους απ' αιώνων, μέχρι της χθες μάρτυρας της Πατρίδος. Η Μεγάλη Ελλάς δια την οποίαν ημείς τόσον αγαλλόμεθα και υπερηφανευόμεθα εκτήθη αντί ανυπολογίστου τιμήματος θυσιών, τιμήματος αίματος, δακρύων και ιδρώτος, όχι μιας η δυο αλλά υπερδεκαπέντε όλων γεννεών. Ο Ελληνικός λαός, ζήσας επί αιώνας όλους ως ζωντανός νεκρός, άνευ ύπνου και τάφου, διέσωσε και υπό τον βαρύν ογκόλιθον της τυραννίας τον πιέζοντα τα στήθη αυτού, κάλλος και δύναμιν ψυχής οίαν μάτην αναζητεί τις υπό τας αυτάς συνθήκας εν τη Ιστορία άλλων λαών. Η αγάπη του Ελληνικού λαού προς την ελευθερίαν, η προσήλωσις του προς τα ιδανικά του έθνους, η αφοσίωσις αυτού προς την ιδεάν της Πατρίδος δεν έχει εν τη ιστορία εφάμιλλον, ειμή μόνον ίσως την μαρτυρικήν πίστιν των πρώτων Χριστιανών. Και υπό τας τραγικωτάτας περιπετείας, και εν μέσω της μάλλον θλιβεράς και μάλλον σκληράς πραγματικότητας, την οποίαν εδημιούργει η θαυμαστή μεν αλλ' άνισος πάλη αδυνάτου προς κραταιόν, ουδ' επί στιγμήν έπαυσεν ο Ελληνικός Λαός αγγωνιζόμενος υπέρ των ιδεωδών της Φυλής, έχων ως μόνον εφόδιον την πίστιν προς εαυτόν, την πίστιν την σώζουσαν τα Έθνη. Και πίπτον το Έθνος και κατακλυζόμενον, ουδέποτε απεχωρίσθη του ονείρου μιας μεγάλης και ισχυράς Ελλάδος, αλλ' ηγείρε μετά πάσιν συμφοράν εκ νέου την κεφαλήν ευθαρσώς, προαλειφόμενον εις νέας πάντοτε μεγαλειτέρας θυσίας. Και επί τέλους έχει να επιδείξη το ηρωικόν του, το αθάνατον 21 το μέγιστον και λαμπρότερον θαύμα του αιώνος εκείνου. Εξάίρει το συντελεσθέν κατά την τελευταίαν δεκαετίαν έργον και

προσθέτει : *Ημεείς οι ζώντες εντός των πραγμάτων δεν αισθανόμεθα ίσως επαρκώς το μέγεθος του συντελεσθέντος εθνικού θαύματος, αι επιγιγνώμεναι όμως γενεαί θα μακαρίζουσιν ημάς ότι ητυχήσαμεν να ζήσωμεν εις την ενδοξοτέραν ταύτην περίοδον του Ελληνισμού, ότι ητυχήσαμεν να είδωμεν την Πατρίδα συγκροτουμένην εις μέγα και ισχυρόν Κράτος, όσον ουδέποτε πρότερον υπήρξεν η Ελλάς, Κράτος ισχυρόν με όρια πολιτικά εγγύτατα προς την πόλιν των αγιωτέρων πόθων και των ιερωτέρων παραδόσεων του Έθνους, όρια πολιτικά ταυτιζόμενα σχεδόν προς τα εθνικά, αλλά με πολύ ευρύτερα ηθικά, πνευματικά όρια. Διότι η Ελλάς σήμερον έλκει προς εαυτήν την εκτίμησιν και τας συμπαθείας και την προσοχήν του κόσμου, όχι μόνον ως η πατρίς των προγόνων και πατέρων, αλλ' ως πατρίς ημών και των τέκνων ημών, όχι ως η κληρονόμος μόνον και θεματοφύλαξ παλαιάς νεκράς δόξης, αλλά ως ζωντανός παράγων, ως νέα ζώσα»⁹⁹. Οι δηλώσεις του Βενιζέλου ξεσήκωσαν θύελλα αντιδράσεων από το 'Ριζοσπάστη' κατηγορώντας τον ότι «κοροΐδευε» τον «αφελή» λαό για τη δήθεν λήξη του πολέμου και για τα μέτρα που υποσχέθηκε ότι θα έπαιρνε η κυβέρνησή του, και τον χαρακτήρισε «τύραννο και δικτάτορα» : «Ο Ελληνικός λαός είχε την αφέλεια, εις κάθε γύρισμα του πρωθυπουργού από την Ευρώπην εις κάθε άνοιγμα της Βουλής να περιμένη μίαν εκ μέρους του χειρονομίαν, η οποία θα κατώρθωνε τουλάχιστον να υποστηρίξη την καλήν πίστιν του αρχηγού των φιλελευθέρων εν τη μέχρι τούδε χρησιμοποίησι των μέτρων και των μεθόδων, που κατέστησαν την διοίκησιν του μίαν επαχθή και ανυπόφορον δικτατορίαν. Την χειρονομίαν ταύτην, παρ' όλας τας μέχρι του δε διαψεύσεως του, ο αθώος και εύπιστος ελληνικός λαός, επερίμενε και αυτήν την φοράν. Ο Βενιζέλος έσπευσε αυτήν την φοράν να διεψεύση τας ελπίδας του, με ένα λόγον, ο οποίος θα αποτελέση την πλέον κακεντρεχή ειρωνείαν προς την αγωνίαν, με την οποίαν ο λαός ανέμενε τας δηλώσεις του, την πλέον βαρείαν ύβριν, ην εδέχθη ποτέ ο λαός αυτός κατά πρόσωπον. Επερίμενε ο λαός να ακούση περί αμνηστίας περί άρσεως στρατιωτικού νόμου και λογοκρισίας και των διαφόρων άλλων περιοριστικών μέτρων, περί ανοίγματος των φυλακών και περί επανόδου της χώρας δια των εκλογών εις την κατάστασιν της ειρήνης. Ο λόγος του αρχηγού της φυλής ήλθε να αποκαλύψη, εν όλη των τη καταπληκτική προκλητικότητα και τη εξοντωτική μανία, το πρόγραμμα και τας προθέσεις του κυβερνώντος κόμματος. Η ειρήνη αν επανηγυρίσθη και αν πρόκειται να ζαναπανηγυρισθί εις το Στάδιον ήτο μία απλή κοροΐδία. Η εμπόλεμος κατάστασις θα εξακολουθήση. Το πολεμικόν*

⁹⁹ 'Η Καθημερινή', 26.08.1920, Δηλώσεις του Βενιζέλου, σ. 2

*πρόγραμμα της κυβερνήσεως δεν εξηντλήθη ακόμη. Η Ελλάς προώριεται να μεγαλώση ακόμη μέχρι του σημείου να αποτελέση ασφαλή εγγύησιν των συμφερόντων των προστατών της εις την Ανατολήν. Και μαζί με την συνέχισιν της εμπολέμου καταστάσεως της χώρας, θα συνεχισθούν και όλα εκείνα τα μέτρα, τα οποία μέχρι τούδε εν ονόματι της εδικοιολογήθησαν όλα αι πρωτοφανείς διοικητικάί μέθοδοι που εχρησιμοποιήθησαν κατά την τελευταίαν τριετίαν και των οποίων την κατάργησιν είχε την αφέλειαν να αναμένη ο λαός με την υπογραφήν της ειρήνης [...]*¹⁰⁰.

Στην αναζωπύρωση των παθών του Διχασμού, ήρθε ατυχώς να προστεθεί όχι μόνο η προοπτική της επιστροφής του Κωνσταντίνου στο θρόνο του, μετά τον εντελώς απροσδόκητο θάνατο του βασιλιά Αλέξανδρου (12/25 Οκτωβρίου) αλλά και η ευθεία σύνδεση αυτής της προοπτικής από την «Ηνωμένη Αντιπολίτευση»¹⁰¹, με το αποτέλεσμα των επικειμένων εκλογών¹⁰².

Η προεκλογική εκστρατεία των βενιζελικών περιστρεφόταν γύρω από δυο κύριες προτάσεις :

1. ότι το «εθνικό ζήτημα» χάρη στην τακτική και τη μεγαλοφυΐα του Βενιζέλου είχε θριαμβευτικά διευθετηθεί και
2. ότι όσα λάθη και αν είχαν γίνει στα εσωτερικά θέματα ήταν συγχωρητέα και όχι αναπόφευκτα σε εποχή πολέμου και οξέος πολιτικού διχασμού¹⁰³.

Δύο ήταν και τα κύρια θέματα που υποστήριζε «Ηνωμένη Αντιπολίτευση» :

1. στη βενιζελική «τυραννία» και
2. στην επιστροφή του βασιλιά Κωνσταντίνου.

¹⁰⁰ 'Ο Ριζοσπάστης', 27.08.1920, *Κατόπιν των πρωθυπουργικών δηλώσεων*, σ. 1

¹⁰¹ Μια δεκαεξαμελής επιτροπή από αντιβενιζελικούς πολιτικούς αρχηγούς η οποία σχηματίστηκε μετά από πολλούς μήνες προσπάθειας του Καλογερόπουλου, του Στράτου, του Τσαλδάρη και άλλων για να ενώσουν τις διάφορες φατρίες εκείνων που είχαν αντιβενιζελικά και φιλοβασιλικά αισθήματα σε ένα ευρύ μέτωπο από το οποίο αποκλείονταν μόνο οι μικρές σοσιαλιστικές και κομμουνιστικές ομάδες στα αριστερά του κόμματος των Φιλελευθέρων (M. L. Smith, σσ. 267).

¹⁰² Γ. Γιανουλόπουλος, σσ. 268-269

¹⁰³ M. L. Smith, σσ. 264

Συγχρόνως για την αντιπολίτευση «[...] τόσον εν Λονδίνω, όσον και εν Παρισίοις, καθίσταται αντιληπτόν ότι η Ελλάς αρχίζει άπαξ έτι να παίζη ‘και εις τα δυο ταμπλώ’. Και ενώ ανακαλεί τον Κωνσταντίνον, θέλει επίσης να διατηρήση τα πλεονεκτήματα της Συνθήκης των Σεβρών [...]»¹⁰⁴. Για αυτό το γεγονός, η ‘Ηνωμένη Αντιπολίτευση’ δέχθηκε τα βέλη του ‘Ριζοσπάστη’ : «[...] είνε διατεθειμένη να κάμη το πάν, όπως πείση τους συμμάχους ότι η Ελλάς θα εκπληρώση τον σκοπόν δια τον οποίον την εμεγάλωσαν, ότι θα απετελέση δηλαδή πιστόν των συμφερόντων των φρουρών εν Ανατολή»¹⁰⁵.

«Εξακολουθούν αι κυβερνητικάί εφημερίδες να χύνουν οκάδες μελάνης για να πείσουν την Αντάντ περί της ανταντοφιλίας της κυβερνήσεως του βασιλέως και του Ελληνικού λαού και να κερδίσουν προς το νέον καθεστώς ίσην την εμπιστοσύνην της προς εκείνη της οποίας απελάμβανεν ο Βενιζέλος. Εξακολουθούν να κατεβάζουν καθημερινώς επιχειρήματα δια να την πείσουν, ότι ο Ελληνικός λαός διακαίεται μέχρι αναφλέξεως υπό μιας και μόνον επιθυμίας πώς να εύρη την ευκαιρίαν να χύση και το ολίγον ακόμη αναπομένον αίμα του κατόπιν οκταετούς συνεχούς μακελειού υπέρ της εντιμοτάτης των συμμάχων υποθέσεως εις την Ανατολήν. Ότι ο Ελληνικός λαός δεν επόθησε ποτέ τίποτε άλλο, παρά πότε μίαν ώραν γρηγορώτερα να του βάλουν οι σύμμαχοι το χαλινάρι στο στόμα και το σμάρι στην ράχη και να τον καβαλήσουν [...]. Ζητούν από την Αντάντ να εξακολουθήση χαρίζουσα εις την Ελλάδα την φιλίαν της και να της κάμη την τιμήν να της επιτρέψη να σφάζεται πολεμώσα δια τα εν Ανατολή συμφέροντά των! Αυτού του είδους το παζάρι διεξάγεται αυτάς τας ημέρας από τας στήλας του κυβερνητικού τύπου. Αλλ’ εκείνος του οποίου την τύχην και το τομάρι παζαρεύουν δεν ωμίλησεν ακόμη. Μεθυσμένος από ενθουσιασμούς και πανηγύρια, δεν ήυρε ακόμα τον καιρόν να απασχοληθή με ό,τι του μαγειρεύουν. Όταν αύριον τα γλέντια τελειώνουν και η κραυγή της πολεμικής σάλπιγγος τον συνεφέρει από την μέθην του, δια να του αναγγείλη ότι είναι καιρός να εκπληρωθούν αι κατά την διάρκειαν του γλεντιού αναληφθείσαι απέναντι της Αντάντ υποχρεώσεις [...]»¹⁰⁶.

¹⁰⁴ ‘Η Καθημερινή’, 14.11.1920, *Η Ελλάς παίζει εις τα δυο ταμπλώ*, σ. 4

¹⁰⁵ ‘Ο Ριζοσπάστης’, 10.11.1920, *Κάτω ο πόλεμος!*, σ. 1

¹⁰⁶ ‘Ο Ριζοσπάστης’, 01.12.1920, *Παζαρεύσατε*, σ. 1

Στην εκλογική αναμέτρηση της 1^{ης}/ 14^{ης} Νοεμβρίου του 1920, οι Φιλελεύθεροι κέρδισαν μόνο 118 έδρες από τις 369 της νέας Βουλής. «[...] Ο κ. Βενιζέλος ηττήθη κατά τας εκλογάς τελείως, και ηναγκάσθη να παραιτηθή μεθ' όλης της Κυβερνήσεως του. Θα τον διαδεχθή εις την αρχήν Κυβέρνησις Κωνσταντινική. Το γεγονός τούτο συνεπάγεται βαρείες εσωτερικάς, και διεθνείς συνεπείας [...]»¹⁰⁷. Την ήττα του, ακόμη και ο ίδιος ο Βενιζέλος την απέδιδε στην κούραση του λαού από τον πόλεμο. Το ίδιο έκανε και ο 'Ριζοσπάστης' : «[...]ο Ελληνικός λαός, όπως όλοι οι λαοί, εκουράσθη και εβαρύνθη να πολεμά[...] ο κυριώτερος λόγος δια τον οποίον ο λαός έρριψε τον Βενιζέλον είναι η πολεμική τούτου πολιτική και η υποδούλωση της χώρας εις την Αντάντ[...]»¹⁰⁸. Με ένα άρθρο του, λίγες μέρες μετά την εκλογική ήττα του Βενιζέλου, χλευάζει την αποχώρησή του από το Πρωθυπουργικό αξίωμα για το γεγονός ότι προσπαθούσε να ωθήσει τον «κουρασμένο και αγανακτισμένο» λαό να «αγωνισθεί χύνοντας μέχρι τελευταία ρανίδα το υπολειπόμενο αίμα του», το ίδιο που έπραξε και η επόμενη κυβέρνηση, και να αποτελέσει «το δορυφόρο» των ξένων δυνάμεων : «[...] Είναι αληθές ότι η Ευρώπη επίστευεν έως χθες ότι ο Ελληνικός λαός ουδέποτε κουράζεται πολεμών, ότι ουδέποτε θα απέκαμνε σφαζόμενος δια τα συμφέροντα των κεφαλαιούχων της. Έτσι τους έλεγε ο κ. Βενιζέλος. Αλλ' ο ελληνικός λαός ο οποίος πράγματι απέκαμε πολεμών επί οκτώ τώρα χρόνια, σήμερα εν ονόματι τούτων και άριο εν ονόματι εκείνων των 'εθνικών' αλλά ξένων συνήθως συμφερόντων, ήλθε και απέδειξε πράγματι, δια της τελευταίας ψήφου του, ότι δεν έχει πλέον καμμίαν διάθεσιν να συνεχίση το επάγγελμα του δορυφόρου των ξένων συμφερόντων. Τώρα ο μεν κ. Βενιζέλος, ο οποίος, όταν το ελέγαμεν ημείς και το διεκηρύτταμεν, μας έβαζε φυλακή, διότι του εχαλούσαμε της δουλειές του εις το εξωτερικόν, έρχεται να το μεταχειρισθή ως όπλον εναντίον των αντιπάλων του, ενώ πάλιν αυτοί αγωνίζονται να καταρρίψουν την κατηγορίαν, ισχυριζόμενοι, ότι αντιθέτως, ο Ελληνικός λαός είναι έτοιμος να ζώση και πάλιν το σπαθί και να χύση μέχρι τελευταίας ρανίδος το υπολειπόμενον αίμα του δια τα συμφέροντα των φιλιτάτων συμμάχων του, η προς τους οποίους αγάπη του εξεχείλισε και δεν συγκρατείται πλέον! [...]»¹⁰⁹.

¹⁰⁷ 'Ο Ριζοσπάστης', 10.11.1920, *Τα αίτια και αι συνέπειαι της εν Ελλάδι πολιτικής κρίσεως*, σ. 2

¹⁰⁸ 'Ο Ριζοσπάστης', 22.11.1920, *Ενώπιον του εκβιασμού*, σ. 1

¹⁰⁹ 'Ο Ριζοσπάστης', 11.11.1920, *Ας τους πείσουν και αυτοί*, σ. 1

Ωστόσο μετά τις εκλογές δεν υπήρχε ένδειξη λαϊκής δυσαρέσκειας με την απόφαση να συνεχιστεί ο πόλεμος στη Μικρά Ασία¹¹⁰. Αν και πριν τις εκλογές η νέα κυβέρνηση κατηγορούσε το Βενιζέλο για την διεξαγωγή του πολέμου, παίρνοντας τα ηνία της εξουσίας της χώρας δεν άλλαξε πολιτική στο μείζον αυτό ζήτημα. Για αυτή της την ενέργεια ο 'Ριζοσπάστης' σε άρθρο του της χρέωσε τη συνέχιση του πολέμου ενάντια στη θέληση του λαού, καθώς και ότι είχε σαν προεκλογικό σύνθημα «κάτω ο πόλεμος». Μη συμμεριζόμενη όμως την «επιθυμία του λαού να παύσει ο πόλεμος» αποφάσισε να τον οδηγήσει στη συνέχιση της «σφαγής» συναγωνιζόμενος σε «πατριωτισμό» το βενιζελισμό : *«Ολοι αι μέχρι τούδε δηλώσεις της νέας κυβερνήσεως σχετικά με τον πόλεμον, μυρίζουν μπαρούτι. Η κυβέρνησις προσπαθεί να συναγωνισθή εις πατριωτισμόν τον πεσόντα αντίπαλόν της. Τα 'εθνικά ιδεώδη' εις την ημερησίαν και πάλιν διάταξιν και το κανόνι ήρχισε και πάλιν να ηχή εις τα βουνά της Μικράς Ασίας. Πόσον επί του προκειμένου παρεξήγησεν η κυβέρνησις την λαϊκήν ψήφον δεν θα αργήση να το αντιληφθή. Ο λαός δεν θέλει πλέον πόλεμον [...]»¹¹¹.*

«Δεν πρόφθασεν ακόμη να συγκροτηθή η διαδεχθείσα τον Βενιζέλον κυβέρνησις των κομμάτων της ηνωμένης αντιπολιτεύσεως και έσπευσεν ήδη να αγνοήση την σημασίαν της τελευταίας του λαού ψήφου, ψήφου στρεφόμενης κατ' εξοχήν εναντίον της άνευ τέρματος πολεμικής πολιτικής του Βενιζέλου, η οποία κρατεί από μακράς σειράς ετών την χώρα υπο τα όπλα, η οποία εξώθησε τας πτωχάς και εργαζομένας λαϊκάς τάξεις εις την δυστυχίαν και την απόγνωσιν [...]. Επί πέντε κατά σειράν έτη διατελεί έκτοτε ο Ελληνικός λαός υπό τα όπλα και πολεμά. Επί πέντε ολόκληρα έτη ο δυστυχής εργατικός λαός της χώρας σφάζεται ανηλεώς εις διάφοραν πολεμικά μέτωπα [...]. Εναντίον των πολέμων δια τα ζένα συμφέροντα, εναντίον του πολέμου εν γένει, εσήφισε κατά την 1^{ην} Νοεμβρίου ο Ελληνικός λαός. 'Κάτω ο πόλεμος' ήτο το εκλογικόν σύνθημά του. [...] η διαδεχθείσα τον βενιζελισμόν αστική κυβέρνησις είνε αποφασισμένη να συνεχίση την πολεμικήν τούτου εν Ασίαν πολιτικήν[...]»¹¹².

Και συνεχίζει ο 'Ριζοσπάστης' να δημοσιεύει παρόμοια άρθρα : *«Το 1921 αρχίζει με αίμα. Εις τα δεινά της Ασίας η αυτή του νέου χρόνου ανατέλει επάνω σε καινούργια κουφάρια Ελλήνων φανταρών, προτού η τελευταία νύχτα του χρόνου που έκλεισε προφθάση να εξαλείψη τα ίχνη του εγκλήματος που επί πέντε χρόνια ακαταπαύστως συντελείται, προτού προφθάση η γη να σκεπάση τα κουφάρια εκείνων που έπεσαν την*

¹¹⁰ Ο.π. σσ. 268 και 281

¹¹¹ 'Ο Ριζοσπάστης', 09.11.1920, *Και πάλιν πόλεμος*, σ. 1

¹¹² 'Ο Ριζοσπάστης', 10.11.1920, *Κάτω ο πόλεμος!*, σ. 1

τελευταία του 1920 ημέρα. Την στιγμήν που οι κύριοι υπουργοί της Μεγάλης Ελλάδος δέχονται συγχαρητήρια δια τας νέας περιλάμπρους νίκας, την στιγμή, κατά την οποίαν έπεζαν χθες και συνεχίζουν σήμερα νοχελώς τον μπακαρά των μέσα εις τα καλοθερμασμένα σαλόνια των, εκεί κάτω μία νεότης σφάζεται αλύπηται κ' εδώ πίσω ορφανεύουν οικογένειες και σπίτια σβύνουν δια παντός. Δεν φθάνει το αίμα που εχύθη έως τώρα. Χρειάζεται και άλλο αίμα για να δροσίση την πατριωτικήν των ψυχήν, χρειάζεται πολύ αίμα ακόμα για να ικανοποιηθή η πολιτική των ματαιοδοξίαν. Ο αιμοβόρος Μινώταυρος της ανταντικής κεφαλαιοκρατίας δεν εμαλάχθη ακόμα. Μόνον με αίμα, με πολύ αίμα, με πολλήν δυστυχίαν, με πολλήν καταστροφήν είναι δυνατόν να εξιλεωθή. Εμπρός λοιπόν, γενναίοι πατριώται! Δόσατε το σύνθημα. Εμπρός! Αέρα! Ο νέος χρόνος συνεχίζει το εγκλημα του παλαιού. Με αίμα έκλεισε το 1920. Το 1921 αρχίζει με αίμα»¹¹³.

Ο ελληνικός πληθυσμός στη Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη και τα παράκτια νησιά, τη Χίο και τη Μυτιλήνη συμπαθούσε στο μεγαλύτερο μέρος του το Βενιζέλο. Το ίδιο συνέβαινε και πριν τις εκλογές με πολλούς από το σώμα των αξιωματικών και όλους τους διοικητές σε επίπεδο μεραρχίας στη Μικρά Ασία. Έτσι τα νέα για την πτώση του Βενιζέλου προκάλεσαν μιαν ηλεκτρική αίσθηση αναμονής στην περιοχή της Σμύρνης. Ο Στεργιάδης υπέβαλε την παραίτησή του, αλλά η νέα κυβέρνηση του ζήτησε να μείνει στη θέση του. Ο στρατηγός Παρασκευόπουλος ήταν γνωστός ως άνθρωπος του Βενιζέλου και η παραίτησή του έγινε δεκτή. Στη θέση του η κυβέρνηση τοποθέτησε τον στρατηγό Αναστάσιο Παπούλα. «[...] ο νεοδιορισθείς αρχηγός του μετώπου Μικράς Ασίας αντιστράτηγος κ. Παπούλας, αναχωρήσας εις Σμύρνην δι' αντιτορπιλικού προς παραλαβήν την υπηρεσίας, κατόπιν συννενοήσεως του μετά του κ. Στεργιάδου[...]»¹¹⁴. Η περίοδος ανάμεσα στη νίκη των βασιλικών και την άφιξη του Παπούλα στη Σμύρνη ήταν περίοδος επικίνδυνης έντασης στο στρατό. Χάρη στην προσεκτική στάση του Παπούλα οι πλήρεις επιπτώσεις από την αλλαγή του καθεστώτος δεν έγιναν αισθητές για ένα διάστημα στη Μικρά Ασία. Σε δημοσίευμα της 'Καθημερινής' μια επιστολή ενός αξιωματικού ή κατώτερου από το μέτωπο στον Ν. Στράτο προσπαθεί να δείξει ότι η αλλαγή της κυβέρνησης οφέλησε και ξεσήκωσε όλο το στρατό ο οποίος «ζητωκραύγαζε υπέρ του» Κωνσταντίνου :

¹¹³ 'Ο Ριζοσπάστης', 01.01.1921, *Αίμα*, σ. 1

¹¹⁴ 'Ο Ριζοσπάστης', 10.11.1920, *Ετοιμάζεται νέα πολεμική περιπέτεια*, σ. 2

«[...] Όλοι από του στρατηγού μέχρι του τελευταίου ευζώνου εβραχνιάσαμε από τας ζήτωκραυγάς. Ο ιπποτισμός μας προς πάντας τους τέως δεσπότης μας κατωτέρους και ανωτέρους, τους εξέπλυξε. Το φρόνημα των στρατιωτών μας ακμαιότατον. Φωνάζουν : ‘Στην Πόλη και στην Άγκυρα’. Τελευταίων σας πέμπω τον εγκάρδιον χαιρετισμόν όλων των πολεμιστών συμπολιτών μας. Όλοι φωνάζουν : ‘Εκατό χρόνια στο μέτωπο και τον Κωνσταντίνο Στρατηλάτη’»¹¹⁵. Το βέβαιο είναι ότι σχεδόν όλοι οι διοικητές μεραρχιών και σωμάτων και οι περισσότεροι διοικητές συνταγμάτων αντικαταστάθηκαν ανάμεσα στον Νοέμβριο του 1920 και το καλοκαίρι του 1921¹¹⁶. Προκειμένου να υλοποιηθεί με «αγάπη και ομόνοια» η αντικατάσταση αυτή, η ‘Καθημερινή’ δημοσίευσε μια απόφαση του Υπουργείου Στρατιωτικών :

«Η Κυβέρνησις ερειδομένη επί της θελήσεως του Ελληνικού λαού, εξ ης απορρέει, έχουσα δε ως έμβλημα αυτής την ισότητα και την δικαιοσύνην απέναντι πάντων των γενναίως υπερασπισθέντων τα εθνικά ιδεώδη δια θυσιών δε, κόπων και μόχθων υπερασπισάντων την τιμήν της πατρίδος και συντελεσάντων εις το μεγαλείον και την δόξαν αυτής δια συνεχώς και αδιαλείπτων αγώνων κατά του εχθρού ημών από του 1912 και εντεύθεν δεν σκέπτεται να προβή εις στερήσεις βαθμών και καταδιώξεις τέκνων, αυτής επί σκοπώ επιβολής αντιποίνων και αντεκδικήσεων λόγω της από πενταετίας μαστιζούσης την χώραν ημών πολιτικής διαμάχης. Άπαντες οι αξιωματικοί και οι οπλίται οφείλουσι να αναγνωρίσωσι και να υποταχθώσιν εις την θέλησιν του κυριάρχου λαού, εν αδελφική δε αγάπη και συμπνοία να εξακολουθήσωσι προσφέροντες τας υπηρεσίας των εν τω στρατεύματι επ’ αγαθώ της πατρίδος. Το υπουργείον των Στρατιωτικών θέλει συμπεριφερθή προς άπαντας μετ’ αυτού ενδιαφέροντος και αγάπης. Η μετάθεσις ή η απομάκρυνσις ωρισμένων τινών αξιωματικών εκ των θέσεων ας κατέχουν επιβαλλομένη υπό της ανάγκης της επαναφοράς της αρμονίας εν τω στρατεύματι δέον να μη τύχη παρεξηγήσεως εκ μέρους των οπωσδήποτε προσωρινώς μετακινουμένων αξιωματικών»¹¹⁷.

¹¹⁵ ‘Η Καθημερινή’, 14.11.1920, *Το φρόνημα του στρατού*, σ. 1

¹¹⁶ M. L. Smith, σσ. 316-320

¹¹⁷ ‘Η Καθημερινή’, 25.11.1920, *Αγάπη και ομόνοια ας αποκατασταθή εις τον στρατόν*, σ. 2

2.γ.ii Η σχέση με τους Συμμάχους

Τα εκλογικά αποτελέσματα είχαν άμεσο αντίκτυπο στις τύχες της Συνθήκης των Σεβρών. Οι κυβερνήσεις της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας δεν προώθησαν την επικύρωσή της, και προειδοποίησαν την Αθήνα ότι τυχόν επιστροφή του Κωνσταντίνου θα τις αποδέσμευε εντελώς από την υποχρέωση που είχαν να το πράξουν. «Κατά τον εν Λονδίνο απεσταλμένον του Πρακτορείου Χαβάς καθ' ην περίπτωσιν η στάσις της Ελλάδος θα είνε αντίθετος προς τα συμφέροντα της Αντάντ, οι Σύμμαχοι θα λάβουν μέτρα κατάλληλα. Πολλαί εφημερίδες και ιδίως η 'Ματέν' επιβεβαιώνουν ότι η Γαλλία και η Αγγλία, πληρέστατα σύμφωνοι, φρονούν ότι ο Βασιλεύς Κωνσταντίνος ουδεμίαν θα εύρη υποστήριξιν εις τους Συμμάχους[...]»¹¹⁸.

Ο 'Ριζοσπάστης' σε αυτό το γεγονός εκφράζει την «αισιοδοξία» του αφού όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζει η Ελλάδα όποια κυβέρνηση κι αν έχει θα κάνει αυτό που θέλουν οι Σύμμαχοι : «Προς τους απαισιοδοξούντας, κατόπιν της τελευταίας στάσεως των συμμάχων, δια την επάνοδον του Κωνσταντίνου ημείς έχομεν αντιθέτως να συστήσωμεν ... αισιοδοξίαν. Η Αντάντ ίνα φοβείται μήπως η Κωνσταντινική Ελλάς δεν θελήση να κάμη ότι ο Βενιζέλος της έχει υποσχεθή. Η Αντάντ θέλει απλούστατα να ζεύρη, ότι η Ελλάς θα υποτάσσεται οικονομικώς και πολιτικώς εις αυτήν ότι θα κάμη πόλεμον, όταν εκείνη θέλη πόλεμον, ότι θα ειμπορή να μας εκμεταλλεύται αδιαμαρτυρήτως. Όταν είνε βεβαία περί αυτού η Αντάντ, δεν τη μέλει και πολύ ποιος θα είνε βασιλεύς της Ελλάδος [...]»¹¹⁹.

Το Δεκέμβριο του 1920 η παλινόρθωση του Έλληνα μονάρχη ήταν γεγονός. Η 'Καθημερινή' επαινεί αυτή την επιστροφή, η οποία υποστηρίζει ότι έγινε «με πάνδημα συλλαλητήρια»¹²⁰ υπέρ του, χαρακτηρίζοντάς την ως «θεόσταλη» :

« [...] Ο Θεός της Ελλάδος έδωκεν εις αυτήν τον δημοκρατικώτερον των Βασιλέων [...] ο λαός της Ελλάδος εξέλεξε δια της ψήφου του τον εστεμμένον αρχηγόν της Βασιλευομένης Δημοκρατίας του [...]»¹²¹.

¹¹⁸ 'Ο Ριζοσπάστης', 17.11.1920, *Διεθνοποιήσις της Σμύρνης*, σ. 2

¹¹⁹ 'Ο Ριζοσπάστης', 24.11.1920, *Ας είνε...αισιόδοξοι*, σ. 1

¹²⁰ 'Η Καθημερινή', 28.11.1920, *Συλλαλητήρια υπερ του Βασιλέως*, σ. 4

¹²¹ 'Η Καθημερινή', 24.11.1920, *Η πρόκλησις*, σ. 1

Σε άλλο άρθρο της πλέκει το εγκώμιο του Βασιλιά, προκαλώντας την ανάδυση του εθνικού φρονήματος, και υποστηρίζει ότι ο λαός βρίσκεται σε «παραλήρημα» ψυχικό και εθνικό. Αναφέρεται επίσης, στην Ελληνική ιστορία ως «απαράμιλλη» και στους Έλληνες ως τους ανθρώπους που πέρασαν τα «πάνδεινα» από τους Τούρκους και που τώρα με τον Βασιλιά Κωνσταντίνο, θα «αποκατασταθούν ιστορικά ως λαός και ως έθνος, φτάνοντας» ως την πύλη της Αγίας Σοφίας : *«Ο Ελληνικός λαός ευρίσκεται εις παραλήρημα. Εις παραλήρημα ψυχικόν. Εις παραλήρημα εθνικόν. Εις παραλήρημα αισθήματος. Εις παραλήρημα πάθους, εις παραλήρημα ανταποδόσεως. Ποτέ άλλοτε καθ' όλην την τραγικήν και μεγαλειώδη και συγκλονιστικήν ιστορίαν του δεν ευρέθη εις τοιαύτην ψυχικήν ανατροπήν, εις τοιαύτην ψυχικήν έκστασιν, εις τοιούτον ψυχικόν δίλημμα, εις τοιαύτην ψυχικήν ύψωσιν, εις τοιαύτην ψυχικήν τρικυμίωσιν, όσον κατά την αινιγματικήν αυτήν εποχήν του τέλους της δευτέρας μετά Χριστόν Χιλιετηρίδος, κατά την οποίαν κρίνονται ιδέαι, αρχαί, καταστάσεις, συστήματα, μορφαί πολιτειών και κοινωνιών, κατά την οποίαν η όψις του κόσμου μέλλει ν' αντιστραφή εναντίον του εαυτού της, εναντίον του παρελθόντος της [...] Οι πρώτοι και μεγαλειότεροι και ασφαλέστεροι διδάσκαλοι των λαών της Δύσεως εις την Φιλοσοφίαν, την Τέχνην, τα Γράμματα, την ευγένειαν ήσαν οι διδάσκαλοι του πίπτοντος και αποσυνθετομένου Βυζαντίου, εκτιναχθέντες μέχρις αυτής υπό της μουσουλμανικής οργής [...] Διήλθομεν δια μέσου της τρομερωτέρας και απαισιωτέρας τραγωδίας κατά τους πέντε αιώνας της Τουρκικής κατακτήσεως του Τυράννου. Τα εξοχότερα και δημιουργικότερα στελέχη του ήσαν Ελληνικά, εκβιασθέντα να υπηρετήσουν και να στηρίζουν τους σφαγείς της φυλής των. Η Ελληνική ιστορία κατά τους αιώνας αυτούς είνε θρήνος και οδυρμός, τραγωδία αξία. Προμηθέως, δικαιούμενη να κινήση εις οίκτον τους κενούς και αβυσσώδεις Ουρανούς. Η απολύτρωσις της φυλής δια των απελπιστικών θαυματουργημάτων του 21, η χαρίσασα ενός αιώνος ελευθέραν ζωήν εις μίαν μερίδα αυτής, η συμπληρωθείσα δια των εντίμων μαχών και θυσιών του 12 και του 13 καλύπτεται από τον ζόφον και τον γνόφον των ανηθικών και στιγματιστικών εκβιάσεων του 14 και 15 ετών παγκοσμίου αποκαλύψεως της ηθικής και πνευματικής συνθέσεως των πολιτισμένων μεγάλων Κρατών. Αλλά η αιθρία επέλαμψιν. Έχομεν ήδη εν μέσω ημών, εν μεγαλειώδει και εκπληκτική αποκαταστάσει, το μέγα θύμα και τον μεγαν στόχον της διεθνούς πολιτικής εγκληματικότητας, τον Βασιλέα απάντων των Ελλήνων Κωνσταντίνον, μοιραίον ρυθμιστήν και ηγέτην της Ελληνικής πορείας, μέχρι της εξαντλήσεως αυτής προ των πυλώνων της Αγίας Σοφίας, εν μέσω του θαυματουργικού συγκροτήματος της Κωνσταντινουπόλεως, του μεγάλου και θείου τεμένους των Ελληνικών θυσιών, των*

Ελληνικῶν σπαραγμῶν, τῶν Ελληνικῶν οραματισμῶν. Ἀς περιφραλαγγισθῶμεν περὶ Αὐτόν καὶ ἀς ρίψωμεν φῶτα εἰς τὴν πορφύραν τοῦ – ἡ πυρὰ τῆς ἀφοσιώσεως μας ἐν τῷ μεγάλῳ καὶ πολυμόχθῳ ἀγῶνι τοῦ ὑπὲρ τῆς Ἱστορικῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Γένους ἀς ἀντιφεγγισθῆ παρθένος, ἐκπληκτικὴ καὶ ἐντόνος ἐπὶ τὴν ὄψιν τῶν ἠπείρων. Ὁ Κωνσταντῖνος Δωδέκατος εἶνε ἡ μοιραία Ἐθνικὴ προσωπικότης τοῦ ἀπ’ αἰῶνων ἠτοιμασμένον στοιχείον τῆς Ἑλληνικῆς ἀποκαταστάσεως ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, ἡ ὁποία εἶνε καὶ ἀποκατάστασις τῆς Ἀνθρωπότητος εἰς τὸν ρυθμὸν τοῦ Ωραίου, τοῦ ευγενούς, τοῦ ὑψηλοῦ καὶ τοῦ Ἀληθοῦς»¹²².

Καὶ συνεχίζει ἡ ‘Καθημερινή’ γιὰ τὸν ἐρχομὸ τοῦ Κωνσταντῖνου παρουσιάζοντάς τὸν ὡς τὸν κατάλληλο ἄνθρωπο γιὰ τὴν ομαλὴ λειτουργία τοῦ Κράτους, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκεῖνον ποῦ θὰ στεκόταν στὸ ὕψος τῶν περιστάσεων γιὰ τὴν ἀποκατάστασις τοῦ Γένους. Ἐκανε λόγο γιὰ τὸν ἄνθρωπο ποῦ θὰ ἔφερνε πίσω τὸ χαμένο Βυζάντιο, τὶς ἀξίες καὶ τὶς ἀρχές ἐνός ἱστορικοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖο γέννησε τὴ φιλοσοφία, τὶς τέχνες καὶ τὰ γράμματα, ἐνῶ παράλληλα τραυματίστηκε ἀπεπανάρθωτα ἀπὸ τὶς ἀγριότητες καὶ τὴ βάρβαρη συμπεριφορὰ τῶν κατακτητῶν Τούρκων. Γιὰ τὸ ἴδιο γεγονός ὁ ‘Ριζοσπάστης’ κατακρίνει αὐτὴ τὴν ἐπιστροφὴ ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ ἐπικρατοῦσα κατάστασις ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ ὄχι μόνον δε θὰ ἀλλάξει ἀλλὰ θὰ συνεχίσει νὰ παραμένει στάσιμη καὶ ἐπώδυνη γιὰ τὸ λαό, τοὺς ἐργαζόμενους, καὶ τοὺς στρατιῶτες ποῦ ὑποφέρουν ἀπὸ τὴ δύνη τοῦ πολέμου, οικονομικὰ, ἠθικὰ, ψυχικὰ.

Ἡ συνέχισις τοῦ πολέμου ἀποτελέσει μῆλο τῆς ἐρίδος γιὰ τὶς δυο ἐφημερίδες ἐφόσον ἡ νέα κυβέρνησις ἐπέλεξε τὴν προέλασις τοῦ στρατοῦ στὴ Μικρὰ Ἀσία, προσπαθώντας νὰ δείξει ὅτι θὰ βρῆται στὸ πλευρὸ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἐνῶ ὁ ‘Ριζοσπάστης’ σχολιάζει ἐπικριτικὰ αὐτὸ τὸ ἐγχεῖρημα θεωρώντας ὅτι ὁ λαός ἐτσί οδεύει πρὸς τὴν οικονομικὴ ἐξαθλίωσις καὶ τὴ σφαγὴ. Ἡ ‘Καθημερινή’ κάνει λόγο γιὰ μιὰ Ἑλλάδα «ποῦ κρατὰ γιὰ τοὺς φίλους στὸ χέρι τῆς κλαδὶ ἐλιάς, ἐνῶ γιὰ τοὺς ἐχθροὺς ὄπλο. Τὸ ὄπλο τῆς το χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ ὑπερασπιστεῖ τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὴν τυραννία τῶν κακοποιῶν (Τούρκων) ποῦ θέλουν νὰ τοὺς ἐξολοθρεύσουν με κάθε τρόπο. Τῶν τούρκων ποῦ πνίγουν στὸ αἷμα τοὺς πληθυσμοὺς αὐτοὺς καὶ τοὺς παίρνουν κάθε ἶχνος ἀνάσας». Καὶ παράλληλα προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξει ὅτι ὅσα γράφει εἶναι ἀπολύτως ἀληθὴ προσδοκώντας στὴν ἀντικειμενικὴ ἐνημέρωσις τοῦ λαοῦ ποῦ ἀγωνιὰ γιὰ τὰ δρώμενα τοῦ μετώπου «[...] αἱ ἑλληνικαὶ (ἐφημερίδες) πλήρεις πεποιθήσεως δια τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ νέου ἀγῶνος, πλήρεις

¹²² ‘Ἡ Καθημερινή’, 08.12.1920, Ἑλλάς, σ. 1

εθνικού μένους εν τη αρθρογραφία του των, αμιλλώνται φιλοτιμώτατα όπως παρουσιάσωσι πλήρη ενημερότητα ως προς τας λεπτομερείας και τας εξελίξεις των μαχών, ώστε να ικανοποιήσιν την εύλογον και ασυγκράτητον αδημονίαν του κόσμου, να προλαμβάνωσι να χαροποιώσιν αυτόν [...]

¹²³.

Η αλλαγή αυτή δημιούργησε νέα κατάσταση στο μέτωπο, από όπου απομακρύνθηκαν ή έσπευσαν να διαφύγουν οι πλέον εκτεθειμένοι από τους βενιζελικούς αξιωματικούς, και λειτούργησε ως αφετηρία για την εκδήλωση μιας σαφούς, όσο και σαφώς αρνητικής στροφής της γαλλικής - «[...] τα γεγονότα της Ελλάδος επιτρέπουσιν εις την Γαλλίαν να επανορθώση το σφάλμα όπερ διέπραξαν αυτή ενισχύουσα τους Έλληνας και περιορίζουσα την Τουρκίαν εις τα στενά όρια, τα οποία αφήνουν εις αυτήν δια της Συνθήκης των Σεβρών [...]»¹²⁴ - και της ιταλικής πολιτικής απέναντι στην Ελλάδα, που δεν άφησε ανεπηρέαστο και το κλίμα των αγγλοελληνικών σχέσεων, παρά τις δηλώσεις του Κωνσταντίνου ότι «[...] είνε αποφασισμένος να συνεργασθή μετά των Συμμάχων και να πείση αυτούς περί της απολύτου ειλικρινείας Του[...]»¹²⁵. Οι Βρετανοί διαβεβαίωναν ότι «[...] Δεν επιθυμούσι ν' αναμιχθώσι εις τας εσωτερικάς υποθέσεις της Ελλάδος, αλλ' είνε υποχρεωμένοι να δηλώσωσι δημοσία ότι η επί του θρόνου επαναφορά Βασιλέως του οποίου η ανειλικρινής στάσις και συμπεριφορά έναντι των συμμάχων κατά την διάρκειαν του πολέμου επίγαγεν αυταίς μεγάλας δυσχερείας και ζημίας, δεν δύναται ή να θεωρηθή παρ' αυτών ως προσεπικύρωσις παρά της Ελλάδος των εχθρικών αυτού πράξεων [...]»¹²⁶. Αυτή τους η αλλαγή επικρίθηκε από την 'Καθημερινή', «*Η Ελλάς έχει εν τη ξένη εχθρούς. Εχθρούς πολλούς και εχθρούς ισχυρούς, οίτινες διεξάγουν από πολλού πόλεμον δεινόν κατ' αυτής [...]*»¹²⁷, υπογραμμίζοντας ότι οι «χαιρέκακες αυτές προθέσεις», οι οποίες εν μέρει είναι δικαιολογημένες διότι είχαν «εναποθέσει τις ελπίδες τους» στο πρόσωπο του Βενιζέλου, που έχασε την εμπιστοσύνη του λαού, δε θα εμποδίσουν το βασιλιά Κωνσταντίνο να παλέψει για «ελληνικά δίκαια» και συμφέροντα τα οποία «ταυτίζονται» με αυτά των Συμμάχων :

¹²³ 'Η Καθημερινή', 17.03.1921, *Μετά την επίθεσιν*, σ. 2

¹²⁴ 'Η Καθημερινή', 13.12.1920, *Δηλώσεις του κ. Λόυδ Τζώρτζ*, σ. 3

¹²⁵ 'Η Καθημερινή', 29.11.1920, *Η Αγγλία δεν θα επιτρέψη να θιγή εις βάρος της Ελλάδος η συνθήκη των Σεβρών*, σ. 3

¹²⁶ 'Ο Ριζοσπάστης', 21.11.1920, *Η συμμαχική διακοίνωσις επεδόθη χθες εις την κυβέρνησιν*, σ. 2

¹²⁷ 'Η Καθημερινή', 17.01.1921, *Ότι ηττήθημεν!...*, σ. 1

«Την Αγγλικήν βουλήν απησχόλησε το ελληνικόν ζήτημα και ηκούσθησαν επ' αυτού δηλώσεις των κ. κ. Λούδ Τζώρτζ και Μπόναρ Λω. Την συζήτησιν προεκάλεσαν βουλευταί διαπνεόμενοι υπό ειδικού αντικωνσταντισμού, τας δε απαντήσεις των ηγετών της Κυβερνήσεως διέπνεεν επιφυλακτικότης ήτις επιτασσομένη, εις τον χείμαρρον του αντικωνσταντινισμού μόνην υπο κριτών χαιρεκάκων από προθέσεως θα ήτο δυνατόν να παρουσιασθή ως δεδηλωμένως δυσμενής. Η Αγγλική Κυβέρνησις επιφυλάσσει να αποφασίσει αφού διασαφίση το ελληνικόν ζήτημα. Η επιφύλαξις είνε δικαία. Οι Αγγλοι επίσημοι και μη, είχαν συνηθίσει να θεωρούν τον κ. Ε. Βενιζέλον ως αντιγράφοντα αυτούς εν παντί, και εν τη παροιμιώδει των φιλαληθείαν ακόμη, και είχαν συνηθίσει ν' ακούουν παρά του τόσον, δι' αυτούς, αξιοπύστου πολιτικού ότι απήλαυνεν ούτος της αμερίστου εμπιστοσύνης του Ελληνικού λαού [...] Οι ιθύνοντες την Αγγλικήν πολιτικήν επ' ουδενί λόγω πρέπει να κρίνουν ακούοντες ούτω την ετέραν μόνον μερίδα. Δεν ζητούμεν παρά των εν Λονδίνω ειμή τούτο μόνον : να ρυθμίσουν την τακτικήν των αφού γνωρίσουν την αλήθειαν εν τω Ελληνικό ζητήματι. Ούτω, μόνον ούτω, θα εξυπηρετηθούν πραγματικώς και παγίως τα Αγγλικά συμφέροντα, κοινά προς τα Ελληνικά, εν Ανατολή. Και μόνον ούτω θα ικανοποιηθούν τα δικαία των Ελλήνων. Τα δίκαια του Ελληνικού λαού, παρασχόντος το υπεροχώτερον παράδειγμα πίστεως και αφοσιώσεως εις τον διωχθέντα και συκοφαντηθέντα Βασιλέα του, δυνάμεθα μετά θετικότητος να προσδοκώμεν ότι θα τύχουν σεβασμού εν Αγγλία. Διότι εν Αγγλία διατηρείται όσον ουδαμού υγιές και ακμαίον το βασιλικόν ιδεώδες [...]»¹²⁸.

«Πληροφορία κατά το πλείστον ανεπίσημοι αποδίδουν εις την Γαλλικήν Κυβέρνησιν την πρόθεσιν όπως αποκηρύξη την νόμιμον θέλησιν του Ελληνικού λαού, ποθούντος να επαναφέρη εις τον θρόνον τον Βασιλέα του. Οι εν Γαλλία βλέπουν, ατυχώς τα ελληνικά πράγματα μέσω φακού θαμβωθέντος δια της αχλύος παλαιών πλανών ην επύκνωσεν ήδη οφειλομένην εις κακούς κηδεμόνας των γαλλικών συμφερόντων, η μεθοδική τεχνούργησις πλανών νέων. Η Γαλλία, θα εδυστρώπει ίσως να ιδή, αποκαθιστάμενον, ίνα Βασιλέα [...]. Θα ήτο ακατάληπτον να προαχθή εις δόγμα ότι ακριβώς απετέλεσε σφάλμα των δυο τούτων εκπτώσεων και θα ήτο θλιβερόν να εξακολουθήσουν αι χώραι των, αφού κατεδίκασαν τ' αμαρτήματα των, να αίρουν τα βάρη της αμαρτίας των δυο αμαρτωλών. Η έξωσις του Βασιλέως Κωνσταντίνου ενηργήθη, πρωτοστατούσης της Γαλλίας [...] Η Γαλλία ας είνε βεβαία ότι εν Ελλάδι μόνο φίλους είχε και μόνον φίλους θα έχη. Δεν θα ήτο ορθόν να αντιταχθή η Γαλλία εις το δίκαιον και την ευαισθησίαν

¹²⁸ 'Η Καθημερινή', 09.11.1920, Αγγλία, σ. 1

του Ελληνικού λαού, κινούμενη ακόμη εκ της ωθήσεως, ην έδωκεν υπούλως εις την πολιτικήν της ο κ. Βενιζέλος, προσφεύγων πάντοτε προς αυτήν οσάκις αυτός είχε ανάγκην και προσφερόμενος εις την Γαλλίαν οσάκις η προσφορά του δεν ήτο αναγκαία η δεν ήτο χρησιμοποιήσιμος [...]. Το Γαλλικόν γόητρον δεν θίγεται εκ της αποκαταστάσεως του Βασιλέως Κωνσταντίνου εις τον Θρόνον Του. Διότι ο Ελληνικός λαός όστις ηγάπα την Γαλλίαν ηγάπα και τον Βασιλέα του [...]]¹²⁹.

«Αι κυβερνήσεις των Συμμάχων Δυνάμεων δοκιμάσασαι οδυνηράν έκπληξιν εκ των εξελιχθέντων εν Ελλάδι γεγονότων, αναμιμνήσκονται παλαιών κατηγοριών εναντίον του ‘Βασιλέως Κωνσταντίνου’ και δηλούν προς την Κυβέρνησιν και τον λαόν της Ελλάδος ότι επιφλάσονται να καθορίσουν εν τω μέλλοντι την στάσιν των. Οδυνηροτέραν έκπληξιν δοκιμάζει ο Ελληνικός λαός, ευρισκόμενος την επιούσαν ενός πολέμου, ούτινος μετέσχε και αυτός παρά το πλευρόν των Συμμάχων προς επικράτησιν των αρχών της αυτοδιαθέσεως των λαών, ενώπιον ενός δυσμενούς διαβήματος των ιδίων Συμμάχων λόγω ‘γεγονότων’ προκληθέντων εκ της νομίμου εκδηλώσεως της θελήσεώς του. Οι Σύμμαχοι εδοκίμασαν οδυνηράν έκπληξιν δεν θα είχαν εκπλαγή αν εγνώριζον την ακριβή αλήθειαν επί των πραγματικών τάσεων και των πραγματικών πράξεων του τόσον αδίκως κριθέντος Βασιλέως, ως και των πραγματικών διαθέσεων του Ελληνικού λαού και των πραγματικών του αποφάσεων δια το μέλλον [...]Τα συμφέροντα της Ελλάδος, συμπίπτοντα ανέκαθεν προς τα συμφέροντα των Συμμάχων Δυνάμεων, συνεδέθησαν αρρήκτως προς αυτά μετά τον Μέγαν Πόλεμον και την απορρεύσαν εξ αυτού κατάστασιν. Τα συμφέροντα ταύτα – των Συμμάχων και της Ελλάδος- θα είναι και συμφέροντα του Βασιλέως των Ελλήνων [...]»¹³⁰.

Και ο ‘Ριζοσπάστης’ ακολουθώντας την ίδια λογική με την ‘Καθημερινή’, κάνει λόγο για μια Ελλάδα την οποία οι Μεγάλες Δυνάμεις εκτός ότι την «εκβιάζουν», την έχουν καταστήσει «μια ανατολική αποικία της Αντάντ» και την έχουν «υποδουλώσει τυφλά, δεμένη χειροπόδαρα» : «Δεν πιστεύομεν να επιβλήθη, σαν ποτέ εις κανένα κατακτηθέντα λαόν, δεν πιστεύομεν να επεβλήθησαν ούτε εις τον λαόν των Κάφρον της Αφρικής υπό των κατακτητών του όροι τόσον ατιμωτικοί, ώσαν εκείνους που η Αντάντ αξιοί επιβάλη εις την Ελλάδα, ως αντάλλαγμα της συγκαταθέσεως της δια την επαναφοράν του Κωνσταντίνου. Η Ελλάς δεν θα δύναται να συνάπη δάνεια άνευ της εγκρίσεως της Επιτροπής του Διεθνούς Ελέγχου. Ουδεμία πολιτική ή στρατιωτική υποχρέωσις αναλαμβανομένη παρά της Ελλάδος να έχη ισχύν άνευ της εγκρίσεως των

¹²⁹ ‘Η Καθημερινή’, 10.11.1920, Γαλλία, σ. 1

¹³⁰ ‘Η Καθημερινή’, 21.11.1920, Η Έκπληξις, σ. 1

Συμμάχων. Ενδεχομένη σύναμις Ελληνοτουρκικής συμφωνίας δεόν να κυρωθή υπό των Συμμάχων και οι κωνσταντινικοί δημόσιοι υπάλληλοι και αξιωματικοί δεόν ν' απομακρυνθούν από των δημοσίων υπηρεσιών. Αυτοί είναι οι όροι που ζητούν να επιβάλλουν οι σύμμαχοι εις την Ελλάδα όροι, δυνάμει των οποίων η Ελλάς καθίσταται μία επαρχία των ξένων υποδοιλομένη τυφλά εις τα συμφέροντα των, δεμένη χεροπόδα εις το άρμα των χωρίς πολιτικήν ούτε οικονομικήν αυτοτέλειαν, χωρίς υπόστασιν κράτους, χωρίς καν το δικαίωμα να εκλέγη και να διορίζη τους υπαλλήλους της. Η Μεγάλη Ελλάς του Βενιζέλου η αυριανή Μεγάλη Ελλάς του Κωνσταντίνου, θα είναι απλώς μία ανατολική αποικία της Αντάντ, που, αντί άλλης πρώτης ύλης, θα της δίδη τους αναγκαίους δια τους τυχοδιωκτικούς πολέμους της στρατιώτας, τα αναγκαία δια τα σφαγεία της τομάρια, μία αποικία μαύρων της οποίας αυτή θα κανονίζη τα έσοδα και τα έξοδα πας πολιτικός και οικονομικός προς τρίτους σχέσεις, της οποίας αυτή θα διορίζη και τους υπαλλήλους ακόμη! Και οι Έλληνες, ο μεγαλοφυής και σπουδαίος αυτός λαός, θα είναι η άνευ σκέψεως, η άνευ γνώμης, η άνευ βουλήσεως αγέλη, η οποία θα δίδη τα αναγκαία δια το συμμαχικόν σφαγείον θύματα κατ' έτσι, και η οποία θα κουρεύεται χωρίς να μιλή. Εις αυτήν την κατάστασιν πρόκειται να υποβιβάσουν την Ελλάδα οι όροι, τους οποίους η αντάντ αξιοί να επιβάλη εις τον Ελληνικόν λαόν, παζαρεύουσα με την κυβέρνησίν του την συγκατάθεσίν της για την επαναφορά του Κωνσταντίνου[...].¹³¹ «Ο εργατικός κόσμος της Ελλάδος, που τόσο εύκολα άφισε να παρασυρθή εις τους ενθουσιασμούς των τελευταίων ημερών αλλά και ολόκληρος ο εργαζόμενος λαός της χώρας πρέπει να σημειώση που σοβαρά τους όρους, που ζητούν που επιβάλλουν οι ξένοι εις την Ελλάδα, και που με τόσην προθυμίαν σπεύδουν να αποδεχθούν οι αστοί πολιτικοί μας. Γι' αυτό επολέμησε ο Ελληνικός λαός, γι' αυτό έχυσε το αίμα του ο εργάτης και ο αγρότης και ο υπάλληλος και ο μικροαστός της Ελλάδος. Για να έλθουν κατόπιν να τον πουλήσουν χεροπόδα εις τους απλήστους τραπεζίτας της Ευρώπης. Αυτή είναι η περίφημη μεγάλη Ελλάς του Βενιζέλου και του Κωνσταντίνου και όλων των μεγάλων πατριωτών μας. [...] Μια χώρα πουλημένη, χωρίς αυθυπαρξίαν και αυτοτέλειαν [...]. Γι' αυτό ω δύστηχε λαέ, επολέμησες, επείνασες, εδυστύχισες. Ψάλε τώρα του αετού το γνιο και ετοιμάσου για το νέο μακελειό!»¹³². «Η χώρα μας υφίσταται κατά τας ημέρας αυταίς ένα πρωτοφανώς ανήθικόν εκ μέρους της Ευρώπης εκβιασμόν. Ο Ελληνικός λαός ζητεί να φέρη πίσω τον Κωνσταντίνον. Δεν θα εξετάσωμεν αν καλώς ή κακώς. Δι' ημάς αποτελεί φαινόμενον

¹³¹ 'Ο Ριζοσπάστης', 19.11.1920, *Η έσχατη ατίμωσις*, σ. 1

¹³² 'Ο Ριζοσπάστης', 20.11.1920, *Δυστυχημένη λαέ*, σ. 1

θλιβερόν και απελπιστικόν το θέαμα ενός λαού, διατελούντος επί εικοσαήμερον τώρα εις μίαν διαρκή υπερδιέγερσιν χάριν ενός και μόνου προσώπου [...] Δυστυχώς απλούστατα το δικαίωμα να διορίζη αυτή τους βασιλείς και τους πρωθυπουργούς εις την Ελλάδα, δια να έχη δικούς της ανθρώπους εις τα πράγματα, δυναμένους να αποτελούν δι' αυτήν εγγύησιν, ότι η Ελλάς θα είναι παντοτεινόν τιμάριον της, δια να την εκμεταλλεύεται οικονομικώς και πολιτικώς και δια να την χρησιμοποιή ως όργανον καταπιέσεως και υποδουλώσεως λαών, ως όργανον επιβολής των οικονομικών της εις την Ανατολήν συμφερόντων. Ζητεί να έχη τους βασιλείς και τους πολιτικούς εν Ελλάδι πράκτορας εξαγωγής τομαριών δια τα εν Ανατολή σφαγεία της. Εάν δε θέλη τον Κωνσταντίνον, τούτο συμβαίνει διότι φρονεί, μέχρι της στιγμής, ότι ο Βενιζέλος εμπορεί καλύτερα να εκπληρώση την αποστολήν ταύτην [...]»¹³³.

Ωστόσο σε άλλο φύλλο του γράφει ότι «[...] Πιστεύει λοιπόν σοβαρώς ο Κωνσταντίνος, ότι ο Ελληνικός λαός έρριξε τον Βενιζέλον και εψήφισε αυτόν δια να εξακολουθήση να σέρνεται εις κάθε πολεμικήν επιχείρησιν δια το κέφι της Αντάντ και δια να εξακολουθήση να παίζη τον ρόλον φρουρού των συμφερόντων των Ευρωπαϊών τραπεζιτών εις την Ανατολήν; [...] Ο Ελληνικός λαός [...] θα είνε τομάρι για σφάξιμο [...]»¹³⁴ και ότι οι δυο κυβερνήσεις «ασκούν την ίδια εξωτερική πολιτική»: «Δια την εξωτερικήν πολιτικήν θα ακολουθήσω αυστηρώς την γραμμήν, την οποίαν διέγραψεν ο κ. Βενιζέλος και θα εργασθώ εν πάση ειλικρίνεια υπο το κοινόν πρόγραμμα των συμμάχων Δυνάμεων'. Αυτά εδήλωσεν ο βασιλεύς εν Βενετία εις ανταποκριτήν της Παρισινής 'Εξέλισηρ'. Η εξωτερική πολιτική του Βενιζέλου είναι γνωστή εις τον Ελληνικόν λαόν ο οποίος την υπέστη με όλας της τας τραγικάς συνεπείας [...]»¹³⁵.

«Το νέον καθεστώς υπόσχηται να σεβασθή και να εκπληρώση όλας τας υποχρεώσεις στρατιωτικάς, πολιτικάς και οικονομικάς, τας οποίας ανέλαβεν η κυβέρνησις του Βενιζέλου απέναντι των συμμάχων. Μένει τώρα να μάθωμεν, διατί το καθεστώς λέγεται αντιβενιζελικόν και όχι βενιζελικόν. Και κατά τι διαφέρει εκείνου»¹³⁶.

¹³³ 'Ο Ριζοσπάστης', 24.11.1920, *Η μεγάλη Ελλάς*, σ. 1

¹³⁴ 'Ο Ριζοσπάστης', 27.11.1920, *Γι' αυτόν τον εψήφισε*., σ. 1

¹³⁵ 'Ο Ριζοσπάστης', 08.12.1920, *Την ίδιαν πολιτικήν!*, σ. 1

¹³⁶ 'Ο Ριζοσπάστης', 23.12.1920, *Τι μένει να μάθωμεν*, σ. 1

Παράλληλα ο 'Ριζοσπάστης' καλεί το λαό να «ανοίξει τα μάτια του» και να καταλάβει ότι από αυτά τα κόμματα μονίμως θα «υποφέρει, θα δυστυχεί και θα πλανάται» : «[...] Ο Ελληνικός λαός είναι καιρός τώρα να ανοίξη τα μάτια του. Είναι καιρός να αντιληφθή την εις βάρος του γενομένην απάτην, είναι καιρός να καταλάβη ότι ουδέποτε θα μεταβληθή η τύχη του, ότι θα είναι αιωνίως καταδικασμένος να πάχη και να υποφέρει [...]»¹³⁷

Μετά τις εκτεταμένες εκκαθαρίσεις στη δημόσια διοίκηση, τη δικαιοσύνη, την παιδεία, την εκκλησία και τις ένοπλες δυνάμεις, η βασιλική κυβέρνηση έσπευσε να προσφέρει στην Αντάντ απτά δείγματα της αποφάσεώς της να συνεχίσει τις στρατιωτικές επιχειρήσεις στη Μικρά Ασία για την επιβολή των επωφελών για όλους όρων της Συνθήκης. «[...] η αναδυθείσα από των εκλογών Ελλάς δεν ήλθε να καταλύση, αλλά να δημιουργήση, δεν ήλθε να ανατρέψη, αλλά να προαγάγη, δεν ήλθε να καλλιεργήση εχθρότητας, αλλά να καλλιεργήση φιλίας. Οι φίλοι της Ελλάδος ας μη λησμονούν ότι η σημερινή Ελλάς εκέρδισε τας εκλογάς κρατούσα κλάδον ελαίας εις την χείραν. Ήτο η ελαία της ειρήνης και της φιλίας, την οποίαν δεν έτεινε μόνον προς τα εν τω οίκω της τέκνα αλλά και προς τους έξω του οίκου της φίλους. Ελαίαν κρατεί η Ελλάς δια τους φίλους. Όχι όπλον. Όπλον κρατεί η Ελλάς μόνον έναντι εκείνων, οι οποίοι, παραβάται παντός θείου και ανθρωπίνου νόμου απ' αιώνων, κακοποιοί και τύραννοι των χριστιανικών πληθυσμών της Ανατολής, προσπαθούν και σήμερα, σηνθηκολογούντες επισήμως και πολεμούντες ανεπισήμως, να ματαιώσουν το έργον, το οποίον μετά δεινόν τετραετή πόλεμον επετέλεσεν ο συνασπισμός των νικητών. Χάριν της σωτηρίας των Χριστιανικών πληθυσμών της Ανατολής, χάριν της επικρατήσεως του πολιτισμού, χάριν παγίας αποκαταστάσεως της ειρήνηςπερί την ανατολικήν λεκάνην της Μεσογείου, χάριν αυτώ τούτων των χωρών, αίτινες, επαρκείς δια να θρέψουν τον κόσμον, αποξηραίνονται υπο την πνοήν του τουρκισμού και αποπνίγονται εις το αίμα, χάριν μιας καλλιτέρας επαύριον είνε διατεθειμένη να χρησιμοποιήση η Ελλάς το όπλον, το οποίον κρατεί. Και ευτυχώς δια τους επιδιωκομένους σκοπούς, δύναται η Ελλάς να βεβαιώση ότι, όταν κρατή το όπλον, η χειρ της δεν τρέμει...»¹³⁸.

¹³⁷ 'Ο Ριζοσπάστης', 23.12.1920, *Η απάτη*, σ. 1

¹³⁸ 'Η Καθημερινή', 17.12.1920, *Η απάντησις*, σ. 1

Ο φόβος της νέας κυβέρνησης να μη χάσει τα οφέλη της Συνθήκης φαίνεται από ένα άρθρο της 'Καθημερινής' στο οποίο θεωρεί την Ελλάδα - η οποία κατά την εφημερίδα διαθέτει έναν «ηρωϊκό» στρατό που μπορεί να «συντρίψει τους κεμαλιστές»- ως το «μόνο ικανό εκτελεστή» της Συνθήκης και ως «το μόνο ανασταλτικό φραγμό» του τουρκικού ρεύματος, : «[...] Μόνος ικανός εκτελεστής της συνθήκης των Σεβρών είνε η Ελλάς, διαθέτουσα τον στρατόν, όστις έδωκεν εις τους Συμμάχους την νίκην εν Ανατολή όστις υπερβαίνει σήμεραν κατ' αριθμόν τον στρατόν των, πλείστον μεγάλων Κρατών, όστις αναβαπτίζεται ήδη εν τη χαρά της επανόδου του Στρατηλάτου του. Θα απετέλει συνεπώς σφάλμα πανευρωπαϊκής, παγκοσμίου μάλλον σημασίας, η έκπτωσις της Ελλάδος και επειδή θα έλθη εις Βασιλεύς, όστις ουδέποτε έπαυσεν ως Βασιλεύς των Ελλήνων, να αποκηρυχθή υπό των Δυτικών Συμμάχων ο μόνος ικανός να εφαρμόση εν Ανατολή την πολιτικήν των σύμμαχου. Θα ήτο ανήκουστον και ολέθριον δια τον πολιτισμόν ολοκλήρου της ανθρωπότητος δια λόγους απλού πείσματος, να καταρριφθή ο Ελληνικός φράκτης, όστις ορθούται εν Ανατολή μόνος ανασταλτικός φραγμός του τουρκικού ρεύματος της σήμεραν [...]»¹³⁹. «[...] Ο εφιάλτης του Μουσταφά Κεμάλ εξανεμοúται βαθμηδόν και η αιθρία θ' αποκαταστή συντόμως εις τον ορίζοντα της Ανατολής. Θ' αποκαταστή στρατιωτικώς [...]»¹⁴⁰, «[...] Είνε αληθώς παράδοξον μέσον, το να θέλη η Αντάντ να παγιώση την ειρήνην εν Ανατολή δίδουσα εις τους Μουσουλμάνους την ευκαιρίαν να κορέσουν την μνησικακίαν των εναντίον των Χριστιανών. Πρέπει δε να μη λησμονήσει ότι υπάρχει εν Μικρά Ασία και ο Ελληνικός στρατός δυνάμενος να κατασυντρίψη τους Κεμαλιστάς εντός 10 ημερών [...]»¹⁴¹.

«[...] Το αμφίβολον και ακαθόριστον σύνολον, το οποίον απεκαλείτο ελληνικός λαός, ανεδείχθη στρατός αληθών ηρώων, διεξαγαγών πραγματικών αγώνα εναντίον του πανισχύρου την σύνθεσιν και την οχύρωσιν βενιζελικού συγκροτήματος, στρατός συντρίψας, εκπορθήσας, καταλύσας, νικήσας. Ο ηρωϊκός αυτός στρατός, αφού κατέβαλε τον εχθρόν του, παρέχει ήδη συμβολήν κραταιάν εν τω έργω του προσεταιρισμού των φίλων του : έξωθεν φτάνει ήδη η ηχώ της φωνής του λαού, οία ηκούσθη επ' ευκαιρία της υποδοχής του Βασιλέως. Και πείθει η ηχώ ότι ο λαός και πάλιν, δια της μεγαλειώδους εκδηλώσεως της θελήσεως και του φρονήματος του επέτυχεν όσα δεν είχαν επιτευχθή μέχρι τούδε, και κατέστησε την επί του ελληνικού

¹³⁹ 'Η Καθημερινή', 13.11.1920, *Κερένσκυ*, σ. 1

¹⁴⁰ 'Η Καθημερινή', 14.08.1921, *Η μάχη*, σ. 1

¹⁴¹ 'Η Καθημερινή', 06.01.1920, *Οινοσκόποι*, σ. 4

ζητήματος αλήθειαν όσον ουδείς την είχε καταστήσει μέχρι τούδε αισθητήν, καίτοι ατυχείς συγκυρίαι και λυπηρά αστοχήματα δεν επέτρεψαν ώστε να δοθή ανά τον κόσμον η ευρυτέρα δυνατή δημοσιότης των τόσω λυσιτελών δια την αποκατάστασιν της αληθείας λαϊκών εκδηλώσεων [...]»¹⁴².

Αντίθετη είναι όμως η άποψη του 'Ριζοσπάστη' ο οποίος κάνει λόγο για «σφαγή» των στρατιωτών την οποία συνεχίζει η νέα κυβέρνηση : «Από όλας τας πληροφορίας και τας συνεντεύξεις που πανταχόθεν διασταυρώνονται, εκείνο που υπεράνω όλων προκύπτει είναι ότι ο Ελληνικός λαός θα κληθή και πάλιν να πολεμήση. Ο Κωνσταντίνος, θέλων να υπερθερματίση του Βενιζέλου εις εκδηλώσεις αφοσιώσεως προς την Αντάντ, θα επωφεληθή, ερχόμενος, του υπέρ αυτού εκδηλουμένου λαϊκού ενθουσιασμού, όπως επιστρατεύων πλείσται εφεδρικής ηλικίας, αποδουθή εις νέαν πολεμικήν προσπάθειαν εις την Ασίαν και αλλού ίσως, ελπίζων ούτω να τονώσει την εμπιστοσύνην των συμμάχων επί την ικανότητα του Ελληνικού στρατού και την διάθεσιν του Ελληνικού λαού να είναι ο διαρκής φρουρός των εν Ανατολή συμφερόντων των. Ματαίως λοιπόν ο δυστυχής αυτός λαός, που επί οκτώ τώρα έτη συνεχώς, με τον γυληόν εις την πλάτην και την απελπισίαν εις την ψυχήν σύρεται από μετώπου εις μέτωπον και από σφαγής εις σφαγήν, ήλπισε να γνωρίση την ειρήνην με την αλλαγην του Καθεστώτος. Ματαίως ο δυστυχισμένος αυτός κόσμος που μόλις εγύρισε χθες σακαταμένος και εξηντλημένος από μίαν τετραετή εκστρατείαν για να περισυλλέξη τα ερείπια, που εδημιούργει πίσω του, ενώ αυτός επολέμα, η αισχρότης και η ατιμία των εκμεταλλευτών του, ήλπισεν ότι ετελείωσαν πλέον δια παντός οι πόλεμοι και τα βάσανά του, και αι επιστρατεύσεις και αι εκστρατεΐαι [...] Νέος πολεμικός άνεμος πρόκειται να πνεύση και πάλιν επάνω από τον δυστυχισμένον τόπον μας, για να σαρώση ότι απέμεινεν όρθιον, για να αποτελειώση το έργον της δυστυχίας και της καταστροφής. Και δεν πρόκειται καν να πολεμήση για τον εαυτόν του ο δύσμοιρος αυτός λαός. Δεν πρόκειται καν να πολεμήση για το σπίτι του και για το χωράφι ο Έλλην χωρικός και εργάτης, δεν πρόκειται καν να πολεμήση για την εθνικήν του αυθυπαρξίαν και ανεξαρτησίαν, για την αποτίναξιν του μισητού της κεφαλαιοκρατικής Ευρώπης ζυγού. Αλλά πρόκειται τουναντίον να συρθή και πάλιν εις την σφαγήν, για να επικυρώση έτι επισημότερον την εθνικήν του υποτέλειαν και υποδούλωσιν πρόκειται να πολεμήση και πάλιν για να αποκαταστήση με το αίμα του μέσα εις την συνείδησιν των τυράννων του ένα πρόσωπον, ένα θρόνον! Αυτή η τύχη περιμένει και πάλιν τον

¹⁴² 'Η Καθημερινή', 12.12.1920, Λόγω τιμής, σ. 1

Ελληνικόν λαόν. Οι σημερινοί ενουσιασμοί θα μεταβληθούν εις πένθη και εις δάκρυα τα τραγούδια. Εναντίον του εγκλήματος τούτου, εναντίον της μυσαράς ταύτης σκηνοθεσίας, δυνάμει της οποίας ένας ολόκληρος λαός πρόκειται να συρθή και πάλιν δίκην αγέλης εις την σφαγήν χάριν ενός και μόνο προσώπου, ημείς οι σοσιαλισταί αισθανόμεθα την ανάγκην να διαμαρτυρηθώμεν με όλην μας την δύναμιν. Πρέπει δε να γνωρίζη ο Κωνσταντινισμός, ότι σπεύδων τόσον πολύ να διαψεύση, την επομένην μόλις της επικρατήσεως του, τας ελπίδας που καλώς ή κακώς επ' αυτού εστηρίχθησαν, προετοιμάζει ολοταχώς την ίδιαν του κατάρρευσιν, η οποία θα είναι κατά τοσούτον περισσότερο παταγώδης, όσον θα είναι ισχυρός ο κλονισμός που θα υποστή η επ' αυτόν συγκεντρωθείσα λαϊκή εμπιστοσύνη. Και η κατάρρευσίς του, επερχομένη πριν ακόμη προφθάση να λησμονηθή η απαισία βενιζελική εποχή θα είναι η απαρχή του ξυπνήματος του λαού αυτού από τον λήθαργόν του, δια να βλέπη τα αίσχη που διαπράττονται εις βάρος της απλοϊκότητός του. Και δια να πεισθή, άπαξ δια παντός ότι δεν θα είναι δυνατόν να είναι διαφορετική η τύχη του πριν σκεφθή πως θα είναι δυνατόν να την κανονίση ο ίδιος»¹⁴³.

Η συνθήκη των Σεβρών υπήρξε προϊόν εξαιρετικά επιδέξιων χειρισμών της βενιζελικής διπλωματίας, αλλά και ευτυχών συγκυριών. Οι εύθραυστες ισορροπίες, ωστόσο, πάνω στις οποίες στηρίχθηκε η υπογραφή της διέθεταν ένα μονιμότερο κέντρο στήριξης. Και αυτό δεν ήταν άλλο από τη συναντίληψη των δυο μεγάλων εταίρων της Αντάντ – η Ιταλία είχε εξαρχής αρνητική στάση απέναντι στις ελληνικές διεκδικήσεις – για τα πράγματα της Εγγύς Ανατολής και το ρόλο της Ελλάδας στα πολεμικά δρώμενα ως εντολοδόχου της Αγγλίας, στην οποία οι Γάλλοι αναγνώριζαν την πρωτοκαθεδρία στην ευρύτερη περιοχή με αντάλλαγμα, όμως, την υποστήριξη του Λονδίνου σε θέματα πολύ πιο σημαντικά για τη Γαλλική Δημοκρατία, όπως ήταν, πρωτίστως, η αυστηρή και συνεπής προς το γράμμα και το πνεύμα της ειρήνης των Βερσαλλιών στάση της Αντάντ απέναντι στη Γερμανία. Η Ελλάδα πίστευε ότι η Βρετανία τελικά θα την υποστήριζε και πως την ίδια οδό θα ακολουθούσε και η Γαλλία : *«Παρά τω ξένω διπλωματικώ κόσμω χαρακτηρίζεται ως αποτελούσα μίαν έτι ευοίωνον ένδειξιν η περίσκεψις, μεθ' ης αι δυο Δυτικάί Δυνάμεις προβαίνουν εις την λήψιν αποφάσεων δια το ελληνικόν ζήτημα. Κατά τας κρατούσας ούτως αντιλήψεις αφ' ης στιγμής σύμβουλος του κ. Λόυδ Τζώρτζ εν τω ελληνικώ ζητήματι ανεδείχθη ο λόρδος*

¹⁴³ 'Ο Ριζοσπάστης', 29.11.1920, *Εις την σφαγήν*, σ. 1

Κώρζον το ελληνικόν ζήτημα δύναται να θεωρήται, και εκ τούτου μόνου, κερδηθέν δεδομένου ότι η ο λόρδος Κώρζον γνωρίζων ανέκαθεν το ελληνικόν ζήτημα, ετηρήθη από τριμήνου, ειδικώτερον λεπτομερέστερον και ακριβέστερον ενήμερος των ελληνικών πραγμάτων. Ούτως ο λόρδος Κώρζον γνωρίζει ήδη το ελληνικόν ζήτημα άριστα, όπως πραγματικώς έχει και ουχί όπως παρουσιάζει αυτό δια τινών οργάνων του τύπου η γνωστή εκπνέουσα πλέον προπαγάνδα. Σημειωτέον ότι και εξ άλλων πληροφοριών και ενδείξεων συνάγεται ασφαλώς ότι η Αγγλία προσηρμόσθη αποφασιστικώς εις την αντίληψιν του πλήρους σεβασμού της θελήσεως του Ελληνικού λαού, ήτις θα έχη εκδηλωθή και δια του δημοψηφίσματος οριστική ληφθή εκ μέρους των Συμμάχων. Εις τας αντιλήψεις ταύτας πιστεύεται ότι θα προσχωρήση και η Γαλλία [...]»¹⁴⁴. Επιπρόσθετα προσπαθούσε, από το ξεκίνημα του 1921, να περάσει το μήνυμα ότι η Ελλάδα υπήρξε πάντα «πρόθυμος συνεργάτης» των Ισχυρών και για αυτό αξίζει να την υποστηρίξουν : «[...] Δεν εσκέφθη η Ελλάς να μονοπωλήση την Ανατολήν δι' εαυτήν. Αλλ' ουδείς δικαιούται να παραγνωρίζη την Ελλάδα ως παράγοντα πρωτεύοντα εν Ανατολή, απλώς και μόνον ότι η Ελλάς είνε ολιγώτερον ισχυρά άλλων. Η Ελλάς υπήρξε πάντοτε πρόθυμος συνεργάτης των Ισχυρών. Και διατίθεται να συνεργασθή μετ' αυτών εσαεί, παρέχουσα, ως παράγων πολιτικός, οικονομικός, στρατιωτικός, την συνδρομήν της, άνευ της οποίας ουδέν εστί γενέσθαι εν Ανατολή. Αλλά δεν εννοεί να υποστή η Ελλάς έξωσιν εκ του ιδίου οίκου της»¹⁴⁵.

Βρετανικό προβάδισμα όμως στο χώρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δε σήμαινε ότι οι αγγλικοί χειρισμοί μπορούσαν να έρχονται σε αντίθεση με τα εκτεταμένα (οικονομικά κυρίως) συμφέροντα της Γαλλίας στο χώρο αυτό. Η συνεχής ανάπτυξη του κεμαλικού εθνικισμού, ενός κινήματος που είχε ως αφετηρία του την «πρόκληση» της ελληνικής απόβασης στη Σμύρνη, έθετε κατά τρόπο επιτακτικό το πρόβλημα της προάσπισης των συμμαχικών συμφερόντων στην άλλοτε κραταιά αυτοκρατορία. Και το πρόβλημα ήταν δυνατόν να αντιμετωπισθεί με δυο τρόπους :

1. το στρατιωτικό και
2. το πολιτικό.

¹⁴⁴ 'Η Καθημερινή', 13.11.1920, *Εκερδήθη το Ελληνικόν ζήτημα*, σ. 2

¹⁴⁵ 'Η Καθημερινή', 13.01.1921, *Η Ελλάς εν Ανατολή*, σ. 1

Η Αγγλία τα συμφέροντα της οποίας ήταν κυρίως εδαφικά (έλεγχος των Στενών), δεν είχε περιθώρια συμβιβασμού με τον κεμαλισμό, που αγωνιζόταν, κατά προτεραιότητα, για την «πολιτική ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα» ενός νέου, χωρίς τις αραβικές επαρχίες της αυτοκρατορίας, τουρκικού κράτους. «[...] Προτινός καιρού τους Τούρκους του Μουσταφά Κεμάλ απεκήρυσσεν ο Άγγλος Πρωθυπουργός ως αντάρτας, και από πολλού καιρού οι Τούρκοι του Μουσταφά Κεμάλ καταγίνονται να κατατρίβουν το γαλλικόν γόητρον εν Ανατολή[...]»¹⁴⁶ έγραφε η ‘Καθημερινή’ αρχές του 1921. Πολύ λογικά συνεπώς το Λονδίνο, στρεφόμενο προς την ελληνική πλευρά «[...] Θέλομεν την φιλίαν του Ελληνικού λαού, ήτις μας είνε πολύτιμος εις το μέρος τούτο της υφηλίου [...]»¹⁴⁷, επέλεξε τη στρατιωτική λύση και χρησιμοποίησε τον πρόθυμο προς τούτο ελληνικό στρατό - «[...] Η Ελλάς είνε η μόνη δύναμις εν τη εγγύς Ανατολή, η διαθέτουσα στρατόν ο οποίος δύναται να χρησιμεύση ως έρεισμα εις το Αγγλικόν γόητρον εν Κωνσταντινουπόλει και παρ’ ολοκλήρω τω Μουσουλμανικώ κόσμω [...]»¹⁴⁸ - διότι έδειχνε να είναι σε θέση να αποστείλει στα μέτωπα της Εγγύς Ανατολής τις απαραίτητες δυνάμεις για την επιβολή των όρων της, άκρως ευνοϊκής για τους Βρετανούς, ειρήνης των Σεβρών. «Ειμπορούμε να είπωμεν πλέον σήμερον ότι δυνάμεθα να στηριζόμεθα εις την εύνοιαν της Μ. Βρετανίας [...]»¹⁴⁹ δήλωνε ο Ράλλης ενώ ο ο ‘Ριζοσπάστης’ σχολίαζε «[...] Η Αγγλία προτιμά οριστικώς την Ελλάδα από τον Κεμάλ. Δεν υπήρχε αμφιβολία ότι εκεί θα κατέληγε η Αγγλία. Η Ελλάς παρουσιάζει περισσότερα στοιχεία αντοχής για την δουλειά που την χρειάζεται η Αγγλία εις την Ανατολή. Εχει τώρα αρκετόν πληθυσμόν, ώστε όσοι στρατιώται και να σφάζωνται εις την Ασίαν δια τα αγγλικά συμφέροντα να μη υπάρχη φόβος να εξαντληθή προώρως το διαθέσιμον εις ανθρώπινα τομάρια υλικόν της. Ενώ ο Κεμάλ δεν παρουσιάζει αυτά τα πλεονεκτήματα [...]»¹⁵⁰.

¹⁴⁶ ‘Η Καθημερινή’, 14.01.1921, *Αναθεώρησις*, σ. 1

¹⁴⁷ ‘Η Καθημερινή’, 13.12.1920, *Δηλώσεις του κ. Λόυδ Τζώρτζ*, σ. 3

¹⁴⁸ ‘Η Καθημερινή’, 02.12.1920, *Η Ελλάς είνε η μόνη δύναμις ήτις δύναται να χρησιμεύση ως έρεισμα εις το αγγλικόν γόητρον*, σ. 3

¹⁴⁹ ‘Ο Ριζοσπάστης’, 14.12.1920, *Για αυτό σας εμήφησαν*, σ. 1

¹⁵⁰ ‘Ο Ριζοσπάστης’, 13.12.1920, *Η Ελλάς εσώθη*, σ. 1

Η ελληνική συμμετοχή στην επιχείρηση αυτή της διάλυσης της οθωμανικής επικράτειας και του διαμελισμού του κυρίως κορμού της σε κατεχόμενες περιοχές και ζώνες αποκλειστικής οικονομικής επιρροής των μεγάλων δυνάμεων της Αντάντ, υπήρξε προϊόν επιλογής του Βενιζέλου και όχι ασφαλώς αποτέλεσμα εκβιασμού ή παραπλάνησης. Μιας επιλογής για την οποία, όταν έγινε, υπήρχαν όλες οι ενδείξεις ότι θα μπορούσε να οδηγηθεί σε αίσιο πέρας. Το κείμενο της Συνθήκης των Σεβρών εξασφάλιζε και στην Ελλάδα συναρπαστικά οφέλη. Το ίδιο ίσχυε και για τη Γαλλία. Η Συνθήκη διασφάλιζε πλήρως και τα δικά της συμφέροντα, εάν κάποιος ήταν σε θέση να εξουδετερώσει στρατιωτικά την απειλή του τουρκικού εθνικισμού. Τα προβλήματα που δημιουργούσαν στο γαλλικό στρατό κατοχής της Κιλικίας οι κεμαλικές δυνάμεις – οι Γάλλοι θα υποχρεωθούν τελικώς να εγκαταλείψουν την περιοχή το Φεβρουάριο του 1921- οδήγησαν το Παρίσι στην πεποίθηση ότι η Ελλάδα, μόνη της, δε θα μπορούσε, ούτε καν μεσοπρόθεσμα, να αντιμετωπίσει τις ανεξάντλητες σχεδόν ανθρώπινες εφεδρείες του Κεμάλ. Άρχισε συνεπώς να προσανατολίζεται προς την πολιτική λύση του προβλήματος. Την εκ νέου διαπραγμάτευση δηλαδή των όρων της ειρήνης εις βάρος, προφανώς των ελληνικών επιδιώξεων, προκειμένου να διασφαλισθούν τα πολύ σημαντικά γαλλικά οικονομικά συμφέροντα στη Νέα Τουρκία. Η απειλητική προοπτική της εξέλιξης των σχέσεων του κεμαλικού με το νέο σοβιετικό καθεστώς, σχέσεων που επισημοποιήθηκαν με το Σύμφωνο Φιλίας και Συνεργασίας (Μάρτιος 1921) σε μόνιμη αντιδυτική συμμαχία, ήταν ένας άλλος, εξίσου σοβαρός, φόβος που πρόβαλλε με ιδιαίτερη έμφαση όχι μόνο η Γαλλία αλλά και ο Τσώρτσιλ, υπουργός πολέμου στην κυβέρνηση του Λόουντ Τζώρτζ. *«Αι τελευταίαι ειδήσεις από την Άγκυρα βεβαιώνουν, ότι η Άγκυρα προσανατολίζεται πλέον οριστικώς προς την Μόσχαν[...]*»¹⁵¹. Και στην περίπτωση αυτή η επωδός ήταν η ίδια : αναθεώρηση του διακανονισμού των Σεβρών, η οποία θα αποτελούσε «λανθασμένη πολιτική» και ενδεχομένως να συνοδευόταν από μια πληθώρα συνεπειών, όπως καταγράφει η ‘Καθημερινή’ *«θα εκινδύνευε δε αμέσως να προκαλέση γενικήν αναθεώρησιν του επιτελευθέντος έργου και θα αποκαθίστα το αξίωμα ότι είνε δυνατή η αναψηλάφισις των αποφασισθέντων. Τοιουτοτρόπως θα εδημιουργείτο προηγούμενον, το οποίον η Γερμανία και οι φίλοι της δεν θα παρέλειπον να εκμεταλλευτούν όπως προκαλέσουν αναθεωρητικόν κίνημα εκ των πλέον επικινδύνων μεταξύ των εν Γερμανία και έξω της Γερμανίας αντιπάλων της Συνθήκης*

¹⁵¹ ‘Ο Ριζοσπάστης’, 11.05.1921, *Άγκυρα – Μόσχα*, σ. 1

των Βερσαλλιών»¹⁵². «Το γεγονός της αναθεώρησης της Συνθήκης των Σεβρών δεν διεφεύγει ουδενός την προσοχήν. Η εν Ελλάδα κρίσις, έχει τον αντίκτυπον της και τας συνεπείας της δι' άπασαν την Ασίαν και αι Μεγάλαι Δυνάμεις αιφνιδίως αντιλαμβάνονται ότι το δια της συνθήκης επιβληθέν καθεστώς ήτο σφάλμα τεράστιον και ότι η μέχρι τούδε τηρηθείσα πολιτική των ήτο λανθασμένη. Είχον συμφωνήσει να εξαλείψουν την Τουρκίαν από τον χάρτην, η τουλάχιστον να την ελαττώσουν τοσούτον ώστε να μη ενοχλή τα συμφέροντα ουδενός [...] Ξυπνώμεν μίαν ωραίαν πρωίαν και βλέπομεν ολόκληρον τον Γαλλικόν τύπον ακολουθούντα νέαν πολιτικήν έναντι της Τουρκίας και ζητούντα πρωτίστως την αναθεώρησιν της Συνθήκης των Σεβρών [...]»¹⁵³.

Όλοι αυτοί οι προβληματισμοί υπήρχαν πολύ πριν από τις ελληνικές εκλογές και συνέκλιναν, από διαφορετικούς δρόμους, προς την κατεύθυνση της πολιτικής συνδιαλλαγής με τον πραγματικό ηγέτη της Τουρκίας που δεν αναγνώριζε τη Συνθήκη Ειρήνης, ούτε εκείνους που την υπέγραψαν. Η διάσπαση του συμμαχικού μετώπου, η βαθμιαία δηλαδή απομάκρυνση της Γαλλίας από την έγκριση ή την ανοχή της Συνθήκης των Σεβρών προς την «ουδετερότητα» και από εκεί προς την καλυμμένη υποστήριξη του κεμαλισμού, εκδηλώθηκε μεν ανοιχτά μετά την ήττα του Βενιζέλου και την άφιξη του Κωνσταντίνου στην Αθήνα, αλλά όχι εξαιτίας τους. Ειδικά δε στην περίπτωση της Ιταλίας, η φιλοκεμαλική στροφή της οποίας εμφανίζεται ωρύτερα και σχεδόν απροσχημάτιστα, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η νοεμβριανή αλλαγή υπήρξε απλώς η ευτυχής αφορμή που επέτρεψε στη Ρώμη να αποδεσμευτεί πλήρως από την υπογραφή της, του Αυγούστου του 1920. Τούτο δε σημαίνει ότι η ήττα των Φιλελευθέρων δεν υπήρξε γεγονός πολύ μεγάλης σημασίας. Η παραμονή των φιλοατλαντικών δυνάμεων στην εξουσία θα έκανε, ίσως, τη στροφή της γαλλικής πολιτικής περισσότερο έμμεση και σταδιακή και θα παρείχε στην Αθήνα τη δυνατότητα να την αντιμετωπίσει από πολύ ισχυρότερες θέσεις.

Με την αποχώρηση εξάλλου του Βενιζέλου από το προσκήνιο, η Ελλάδα έχανε ένα αναντικατάστατο εκπρόσωπο στις σχέσεις της με τις νικήτριες Δυνάμεις του Μεγάλου Πολέμου. Έναν Έλληνα πολιτικό που διέθετε τον απαραίτητο ρεαλισμό, το κύρος αλλά και το πολιτικό σθένος να προβεί αν όχι στην σχεδόν ουτοπική ελληνική στρατιωτική νίκη, αλλά ενδεχομένως σε έναν πολιτικό συμβιβασμό που θα μπορούσε ίσως να αποτρέψει την καταστροφή ή τουλάχιστον να περιορίσει την έκτασή της.

¹⁵² 'Η Καθημερινή', 28.11.1920, *Συνθήκη και συνθήκη*, σ. 1

¹⁵³ 'Η Καθημερινή', 22.11.1920, *Η αναθεώρησις της Συνθήκης των Σεβρών*, σ. 3

Για όλους αυτούς τους λόγους, οι εκλογές του 1920 θεωρήθηκαν όχι μόνο σημαντικός σταθμός στην πορεία του πολέμου, αλλά και απάντηση στο κεφαλαιώδες ερώτημα για το τι προκάλεσε την Μικρασιατική Καταστροφή¹⁵⁴.

2. δ Ο αντιβενιζελισμός στην εξουσία και η συνδιάσκεψη του Λονδίνου

Θορυβημένος από την κατάσταση του ελληνικού στρατού μετά την απομάκρυνση της εμπειροπόλεμης ηγεσίας του, τη συνεχιζόμενη απομόνωση της χώρας και τις γάλλο-ιταλικές διαθέσεις αναθεώρησης της Συνθήκης των Σεβρών, ο Βενιζέλος από το εξωτερικό όπου βρισκόταν, δήλωσε πρόθυμος να προσφέρει την πολιτική κάλυψη του κόμματός του για μια ριζική αλλαγή στρατηγικής : την αμυντική σύμπτυξη του μετώπου στην ευρύτερη περιφέρεια της Σμύρνης. Η αντιβενιζελική παράταξη ωστόσο δεν αποδέχθηκε την πρόταση, αν και έβλεπε τις αυξανόμενες δυσκολίες της επιθετικής επιλογής, και μάλιστα τον χαρακτήρισε «ραδιούργο» : « [...] Σήμερα ζη ατυχώς ακόμη ο ίδιος άνθρωπος και ραδιουργεί, και εις τας ραδιουργίας του οφείλεται το πλείστον των κρατουσών εν τη ξένη πλανών, προκειμένου περί της Ελλάδος, αλλά σήμερα ο άνθρωπος αυτός μετά τα αποκαλυπτήρια της 1^{ης} Νοεμβρίου, δεν διατηρεί ακεραϊάν πλέον την πίστην του [...]»¹⁵⁵. Ανεξάρτητα από το ότι την πολιτική αυτή της αναδίπλωσης την υποστήριζε τώρα ο ίδιος ο Βενιζέλος, το λογικό συμπέρασμα θα ήταν ότι η υποχώρηση από τις προκεχωρημένες θέσεις που είχε καταλάβει ο στρατός επί κυβερνήσεως Φιλελευθέρων οφειλόταν στη νοεμβριανή αλλαγή. Τόσο ο Κωνσταντίνος όσο και ο Δ. Γούναρης, ο οποίος έδειχνε να ωθείται σε πολλές αποφάσεις από μια συμπλεγματική σχεδόν διάθεση ανταγωνισμού προς τον τέως πρωθυπουργό δεν ήταν δυνατόν να δεχθούν ότι αντιπροσώπευαν ένα καθεστώς μειωμένης ικανότητας σε σχέση με το βενιζελισμό. «[...] προσπάθησε πράγματι κατά τας τελευταίας του εισβολάς εις Λονδίνον και Παρισίους να δυσχεράνη το έργον των σημερινών διαδόχων του – αδιάφορον αν το έργον των είνε έργον διασώσεως της Ελλάδος. Ο βενιζελισμός μένεται διότι όσα σχετικώς προς τας τοιαύτας ενεργείας του κακού Έλληνος απεκαλύφθησαν επέτρεψαν να διαφανή η οικτρότης των προσπαθειών του [...]»¹⁵⁶.

¹⁵⁴ *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα – Οι Απαρχές 1900-1922*, Α' Τόμος, μέρος 2^ο, Βιβλιόραμα, σς. 132-134

¹⁵⁵ 'Η Καθημερινή', 10.06.1921, *Η ειρήνη*, σ. 1

¹⁵⁶ 'Η Καθημερινή', 12.06.1921, *Και όμως*, σ. 1

Αρνητικοί όμως ήταν και οι περισσότεροι συνεργάτες του Βενιζέλου στην Αθήνα. Οι μεγάλες έως τότε διπλωματικές και στρατιωτικές επιτυχίες της χώρας και η γνωστή, βραχυπρόθεσμα κερδοφόρος, ροπή του ελληνικού τύπου προς την πατριδεμπορία, είχαν δημιουργήσει ένα κλίμα έντονου, και ως ένα βαθμό αυτοτροφοδοτούμενου, εθνικισμού, που δεν ήταν δυνατόν να ανασταλεί με λογικά επιχειρήματα και μάλιστα εξ' αποστάσεως.

Όσο κι αν η νέα κυβέρνηση και η Βουλή έδειχναν πως τις απασχολούσε η αποκατάσταση ή το σύνταγμα, ο πόλεμος ήταν φανερά το μεγάλο επαχθές θέμα που δεν θα άφηνε τη χώρα ή την κυβέρνηση να βρουν την ψυχική τους γαλήνη, και δε θα πρόσφερε οριστική λύση εν τέλει όπως χαρακτηριστικά υποστήριξε ο 'Ριζοσπάστης' : *«Τα κυβερνητικά φύλλα γράφουν μετά τοιούτου τρόπου επί της αναμενομένης Ελληνικής επιθέσεως ώστε να εμπνέυσουν εις όλους την ελπίδα ότι η επίθεσις αυτή θα έλκε όλα τα δεινά του από δεκαετίας εν επιστρατεύση διατελούντος Ελληνικού λαού. Και είναι πολύ φυσική η προσπάθεια των αυτή, διότι η αγωνία του μαρτυρούντος τούτου λαού είνε τόσον κορυφωμένη ώστε το μέγα ερώτημα όπερ προβάλλει ούτος καθ' εκάστην απέναντι της δημιουργηθείσης καταστάσεως επιβάλλει εις την Κυβέρνησιν μίαν απάντησιν. Και τα Κυβερνητικά φύλλα ευρήκαν την απάντησιν εύκολον, βραχείαν, και κατά την γνώμην των τελειωτικήν. Η επίθεσις. Ωστε η επίθεσις να ήτο το ανωδυνότερον των πραγμάτων δια τον δυστυχή αυτόν λαόν της Ελλάδος, που μέλλει πάλιν να θυσιάσθῃ, εκρεμάσθησαν όλοι από το μοτίβο αυτής σ' αυτό εκρέμασαν όλας τα ελπίδας και απ' αυτό εξαρτούν την περαιτέρω κατάστασιν του λαού. [...]εις την περίπτωσιν νίκης του στρατού μας, θα μεταβληθῇ η κατάστασις και θα επακολουθήσῃ η καθησύχασις της αγωνίας του λαού; Ο Ριζοσπάστης εξέθεσε τας συνεπείας της επιθέσεως δια την κατάστασιν του πολλού λαού. Και ουδείς αντέλεξε εις ταυτά. Εξεταστέα όμως και η εξῆς απόψις του ζητήματος. Δια της πιθανῆς νικηφόρου επιθέσεως η πολεμική κατάστασις λήγει; Η λήγει ένα στάδιον πολέμου και αρχίζει άλλο; Οι στρατιωτικοί συμφωνούν όλοι ότι πολεμική κατάστασις δεν είναι δυνατόν να λήξῃ παρά όταν συντριβῇ εντελώς ο αντίπαλος στρατός. Η κατάληψις μερών ουδεμείαν ἢ μικράν σημασίαν έχει. Εν τοιαύτῃ περιπτώσει εάν η επίθεσις αποβῇ νικηφόρος το στάδιον των επιχειρήσεων ατύνεται, αντί να στενωθῇ και νέα ελληνική περιπέτεια ἀρχεται εις νέας εκτάσεις της Κεντρώας Ασίας, και με αφετηρίαν πάντοτε την Σμύρνην και με γραμμάς συγκοινωνίας ἤκιστα εξυπηρετκάς αγώνος εις βάθος τοιούτον. Εν τοιαύτῃ περιπτώσει η επίθεσις και νικηφόρος ἀκόμη κάθε ἄλλο παρά τέρμα θέτει εις την πολεμικήν κατάστασιν. Τουναντίον της δίδει ἄλλην μορφήν. [...] πρέπει να*

νικήσωμεν και διπλωματικώς [...]»¹⁵⁷, αλλά θα αποτελούσε «παζάρεμα» της ζωής των Ελλήνων σε ξένες αγορές : «[...] Ο Ελληνικός λαός ο εργαζόμενος πτωχός λαός, ο πληρώνων τα έξοδα της πολιτικής αυτής εις χρήμα και εις αίμα, ας σημειώση καλά τας δηλώσεις αυτάς. Ας φρίξη δια την ευκολίαν και την ασυνειδησίαν με την οποίαν εκείνοι, τους οποίους έταξε να διαχειρισθούν τας τύχας του, παζαρεύουν την ζωήν του εις τας ξένας αγοράς. Και ας είναι έτοιμος να τους διδάξη, όταν τολμήσουν να αποπειραθούν να θέσουν εις πράξιν τα προς τους ξένους υποσχέσεις των, πόσον ηπατήθησαν νομίσαντες, ότι εμπορούν να τον διαθέτουν ως αγέλην σφαγίων».

Η αμυντική πολιτική ήταν αρνητική, αντιδημοτική, για τους στρατιωτικούς και αντιπαθή ως πολιτική. Συγχρόνως δε μπορούσαν να αποφύγουν τις διαπραγματεύσεις. Οι Σύμμαχοι κάλεσαν Έλληνες και Τούρκους (μαζί με τους κεμαλικούς) σε μια συνδιάσκεψη στο Λονδίνο για να συζητήσουν μια ρύθμιση βασισμένη στη συνθήκη των Σεβρών. Μια τέτοια πρόσκληση δεν μπορούσαν να την αρνηθούν οι Έλληνες αν ήθελαν να διατηρήσουν τη βρετανική υποστήριξη¹⁵⁸, ενώ παράλληλα επιθυμούσαν να δείξουν ότι επιδιώκουν μια ειρηνική λύση, την οποία για να την αποκτήσουν έκαναν πολλές «θυσίες» και έχυσαν πολύ αίμα : «[...] Η πολιτική της Ελλάδος, αναβαπτισθείσης εις τας εκλογάς, υπήρξε πολιτική ειρήνης. Ουχί πολέμου. Εγκαίρως όμως απεδείχθη ότι η πολιτική της ειρήνης δεν ήτο δυνατόν να ασκηθή ειμή δια θυσιών, αίτινες θα κατέλυνον το γόητρον της Ελλάδος εν Ανατολή θα παρέδιδον ελληνικούς πληθυσμούς, απροστάτευτους, εις την μανίαν εκγληματούντος δυνάστου, θα εβάραθρον οικονομικώς την Ελλάδα, ως Κράτος, και τους πολίτας της, ως άτομα θα προεκάλουν ίσως σοβαράς εσωτερικάς διαταράξεις, θα έπειθον τέλος τους πάντας ότι αρκεί να ζητήν τις απειλητικώς παρά της Ελλάδος δια να λαμβάνη [...] Συνεκλίθη εν τω μεταξύ η Διάσκεψις του Λονδίνου. Η Ελλάς μετέβη εκεί με ειρηνικόν, όχι πολεμικόν, πρόγραμμα. Αντελήφθη όμως εγκαίρως ότι δεν ήτο δυνατόν να εφαρμογή το πρόγραμμά της ειμήν αν εθυσίαζε πάν ότι απεκόμισεν εκ του παγκοσμίου πολέμου και επέστρεφεν εις τα παλαιά της σύνορα, τεταπεινωμένη, εστερμένη πλέον όλων των ελπίδων, και όλων των ονείρων, μεθ' ων είχεν εκκινήσει δια τον αιματηρώς ένδοξον δρόμον της [...]»¹⁵⁹.

¹⁵⁷ 'Ο Ριζοσπάστης', 19.05.1921, *Η αναμενόμενη επίθεσις*, σ. 1

¹⁵⁸ M. L. Smith, σσ. 325-330

¹⁵⁹ 'Η Καθημερινή', 01.06.1921, *Η μεσολάβησις*, σ. 1

Παρά ταύτα η κυβέρνηση έδειξε την επιφυλακτικότητά της για τη Διάσκεψη του Λονδίνου, τονίζοντας ότι ενδεχομένως η Ελλάδα να «αδικηθεί και πάλι αν δεν κατορθώσει να καταστείλει την οργή» της Ευρωπαϊκής γνώμης που διαφαινόταν. Με αυτό τον τρόπο προετοιμάζε το έδαφος για μια πιθανή έκβαση της Διάσκεψης που θα θίγονταν τα συμφέροντα της Ελλάδας : *«Η ελληνική υπόθεσις έχει εισέλθη εις περίοδον κρίσεως. Και θα ληθή προσεχώς, εν τη Διασκέψει του Λονδίνου. Εκκινούντες όμως δια την Διάσκεψιν ταύτην, δεν πρέπει ν' αρκεσθώμεν εις το γεγονός ότι θα πορευθώμεθα την οδόν της αλήθειας περιβεβλημένοι την πανοπλίαν του δικαίου. Το δίκαιον και η αλήθεια ήσαν και μέχρι τούδε προς το μέρος της Ελλάδος, και όμως η Ελλάς ηδικήθη. Θα αδικηθή και πάλιν, αν δεν κατορθώσωμεν, μέχρις ου συγκληθή η Διάσκεψις, να καταστειλώμεν την εναντίον της Ελλάδος στρεφομένην οργήν της Ευρωπαϊκής – της γαλλικής ιδία- Δημοσίας Γνώμης και να πείσωμεν ότι η Ελλάς δεν είνε εχθρά των Συμμάχων, δεν είνε εξηντλημένη και κατάκοπος, δεν είνε πιστούχος αφερέγγυος και φίλος άχρηστος [...] Οι συκοφάνται της Ελλάδος και οι εχθροί της ομιλούν και πάλιν δια μυρίων κατ' αυτής στομάτων και φωνών. Ας αποδώσωμεν εις την Ελλάδα την ακοήν και την φωνήν της, δια ν' ακούση και ν' ακουσθή κατά την κρίσιμον ταύτην ώραν»¹⁶⁰*. Εάν λοιπόν η έκβαση έπαιρνε ασύμφορη για τους Έλληνες εξέλιξη, σίγουρα δε θα γινόταν αποδεκτή : *«[...] Ποία θα είναι η έκβασις του αγώνος όστις διεξάγεται ούτως εν Λονδίνω; Οι εν Ελλάδι θέλομεν να την πιστεύσωμεν καλήν, αποφασισμένοι πάντως ν' αποδείξωμεν εκ των πραγμάτων ότι δικαίως ενεπιστεύθησαν εις την Ελλάδα ό,τι τη ενεπιστεύθησαν εν Ανατολή, αλλ'αποφασισμένοι επίσης να μη δεχθώμεν οιανδήποτε λύσιν, η οποία θα έθιγεν αναμφισβήτητα Ελληνικά δικαιώματα [...]»¹⁶¹*.

Ο Δ. Ράλλης ο οποίος είχε διαφορετική άποψη από το Γούναρη για την πρόταση του Βενιζέλου, παραιτήθηκε και πρωθυπουργός ανέλαβε ο Ν. Καλογερόπουλος, ο οποίος αναχώρησε λίγο αργότερα για τη Διασυμμαχική Συνδιάσκεψη του Λονδίνου (21 Φεβρουαρίου – 18 Μαρτίου 1921)¹⁶². Ο ίδιος ο Γούναρης παρέμεινε υπουργός των Στρατιωτικών. Προτού συνέλθει η συνδιάσκεψη, ο ελληνικός στρατός δοκίμασε το έδαφος στη Μικρά Ασία. Ο νέος έλληνας αρχιστράτηγος, έχοντας την έγνοια να δοκιμάσει τη δύναμη των συγκεντρώσεων του κεμαλικού στρατού, και για να δείξει το επιθετικό πνεύμα του βασιλικού καθεστώτος, προώθησε τη βόρεια πτέρυγα του

¹⁶⁰ 'Η Καθημερινή', 16.01.1921, *Φωνήν και ακοήν*, σ. 1

¹⁶¹ 'Η Καθημερινή', 27.02.1921, *Η διευθέτησις*, σ. 1

¹⁶² *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα – Οι Απαρχές 1900-1922*, σσ. 135

στρατού του με όλες τις δυνάμεις της για αναγνώριση από την Προύσα προς το Εσκή Σεχίρ. Προχωρώντας οι Έλληνες βρήκαν αποφασιστική αντίσταση από τα τουρκικά στρατεύματα υπό τις διαταγές του Ισμέτ, του έμπιστου φίλου του Μουσταφά Κεμάλ, σε μια κοιλάδα κοντά στο μικρό Ινονού. Η επιτυχία των Τούρκων επηρέασε τον Παπούλα τόσο ώστε να τον κάνει να ζητήσει ενισχύσεις – δεν τον έφερε ωστόσο σε σημείο να αμφιβάλλει για την ικανότητα των Ελλήνων να κυριεύσουν το Εσκή Σεχίρ την άνοιξη.

Η ελληνική αντιπροσωπεία έφτασε στο Λονδίνο στις 17 Φεβρουαρίου με επικεφαλής τον Καλογερόπουλο. Ο Λούντ Τζώρτζ σύστησε στους Έλληνες να είναι διαλακτικοί σχετικά με τη μορφή μιας διευθέτησης για τη Σμύρνη, να παραδεχθούν πχ. μια πρόταση αυτονομίας από χριστιανό διοικητή. Με αυτό τον τρόπο, «[...] αν η Ελλάς εδέχετο τους συμμαχικούς όρους αλλ' η Τουρκία τους απέρριπτε, θα επεδεικνύετο τότε καταπληκτική εύνοια έναντι της Ελλάδος. Δηλαδή...θ' ανεγνωρίζετο ισχύουσα η συνθήκη των Σεβρών [...]»¹⁶³ και οι Έλληνες θα είχαν την υποστήριξη των Συμμάχων. Αυτή έμεινε η στάση του Λούντ Τζώρτζ σε όλη τη διάρκεια της συνδιάσκεψης, κάτι που θεωρήθηκε ως εν μέρει «εκβιαστικό» από την ελληνική πλευρά - «Ο εις μετά τον άλλον, όλοι οι παράγοντες της δημοσίας κινήσεως εν Ευρώπη, εν τη ηπειρωτική ειδικωτέρον, Ευρώπη, διέρχονται προ ημών, νίπτοντες επιδεικτικώς τας χείρας : μας υπενθυμίζουν μετ' επιμονής ότι ημάς ημάς και μόνους, θα βαρύνουν αι ευθύναι δια την νέαν περιπέτειαν της Ανατολής [...]. Η Ελλάς, αναλαβούσα ένα αγώνα, όμοιον του οποίου δεν θ' ανελάμβανε σήμερον ευχερώς οιονδήποτε άλλο Έθνος της γης, αισθάνεται τους ώμους της βαρνομένους δι' ευθυνών πολύ βαρυτέρων η εκείναι, εις ας αναφέρονται αι εξ Ευρώπης υποδείξεις : βαρύνουν σήμερον την Ελλάδα αι ευθύναι της διαχειρίσεως μιας κληρονομιάς, την οποίαν παρελθόν αιώνων τη εκληροδότησε και των τυχών αυτής και των εκατομμυρίων των αλυτρώτων τέκνων της, διότι τοιούτος αγών ζωής η θανάτου μιας ολοκλήρου Φυλής, είνε ο αγών , τον οποίον ηναγκάσθη σήμερον ν' αναλάβη η Ελλάς [...] Ο ελληνικός στρατός θα κινηθή πράγματι γενναίως ανά την Ανατολήν, αναζητών τον εχθρόν μέχρι της φωλέας του [...]»¹⁶⁴.

¹⁶³ 'Η Καθημερινή', 15.06.1921, *Αι απώλειαι*, σ. 1

¹⁶⁴ 'Η Καθημερινή', 16.06.1921, *Αι ευθύναι*, σ. 1

Η ελληνική αντιπροσωπεία σε μια προσπάθειά της να κερδίσει την εύνοια και την εμπιστοσύνη των Συμμάχων, δεν αμέλησε να βομβαρδίσει τη συνδιάσκεψη με κείμενα για τον ελληνικό στρατό, τον επαναπατρισμό των προσφύγων, τη γεωργία και τη διοίκηση της περιοχής της Σμύρνης. Ουσιαστικά, στόχος τους ήταν να δείξουν στους Συμμάχους ότι ήταν άξιοι υποστήριξης όχι μόνο επειδή «[...] έχομεν, ισχυρόν, τον ελληνικόν στρατόν. Έχομεν, ισχυροτάτην, την αποφασιστικότητά του. [...]»¹⁶⁵ αλλά και επειδή οι κάτοικοι της Μικράς Ασίας, ειδικά οι της Σμύρνης, ακόμη και οι Αρμένιοι, τους αναμένουν ως «σωτήρες» : «[...] και ο πόνος του Αρμενικού λαού, ο μέχρι τούδε απαλυνόμενος από τας περιποιήσεις των Ελληνικών αρχών και τας αδελφικάς συμπαθείας του λαού μας [...]. Ο Αρμενικός τύπος παρά το πλευρόν του Ελληνικού τοιούτου έρρηξεν ισχυράν κραυγή διαμαρτυρίας. Η 'Κογιαμάρτ' εν άρθρω υπο τον τίτλον 'Ουαί τοις ηττημένοις' με όλην την οδύνην της Αρμενικής ψυχής περιέγραψεν τας σφαγάς τα κακουργήματα, τους εξανδραποτισμούς, τας ατιμώσεις γυναικών, νεανίδων, γραιών και βρεφών ακόμη, τους βουλγαρισμούς και βανδαλισμούς, επέβαινε δε ούτως το άρθρον της 'Βάδιζε Ελληνικέ στρατέ! Βάδιζεν και σκόρπιζε την ελευθερίαν και τον πολιτισμόν. Εκεί όπου αι γυναίκες ερρίπτοντο μετά των τέκνων των εντός των κρημνών ευρίσκουσαι τον οικτρών θάνατον όπως αποφυγώσι την ατίμωσιν, εκεί θα κυματίση η σημαία της ελευθερίας η σημαία η ελληνική'. Αλλά και αι διαδόσεις αυταί έπαυσαν. Ο Ελληνικός λαός έχων συνείδησιν των καθηκόντων του και των πράξεών του έδειξεν όλον το υπεράνθρωπον ψυχικόν μεγαλείον του. Τους αντιπάλους του συνέτριψεν αυτή η ηθική του υπεροχή, η διατρανωθείσα εις τας σκέψεις του, εις τας αποφάσεις του, εις την θέλησίν του. Ουδεμία λιποψυχία, αλλ' ακράδαντος πεποίθησις εις το δίκαιόν του. Αι προβλέψεις του εδικαιώθησαν αφού αι πρώται ειδήσεις εξεκαθαρίσθησαν και οι ενδιαφερόμενοι εκρύβησαν και πάλιν εντός του κελύφους των. Τα αναζωογονηθέντα προς στιγμήν από την πιθανότητα μιας δυσμενούς προς την Ελλάδα αποφάσεως πρόσωπα προσέλαβων και πάλιν την συνειθισμένην μοιρολατρικήν των όψιν. Τώρα αναμένουν όλοι την έκβασιν του διεξαχθησομένου εις το Λονδίνον αγώνος, πεποιθόντες επί το μέλλον της φυλής, το οποίο κρατούν εις τας χείρας των οι αγωνιζόμενοι εις τας επάλξεις ακριταί μας, οι προασπίζοντες τους τάφους των ηρώων μας [...]. Από το μέτωπον καθημερινώς ακούονται παράπονα, διότι δεν δίδεται η διαταγή της εξοντώσεως και των τελευταίων ορδών του Κεμάλ. Ο στρατός μας, με ένα πνεύμα, με μίαν φωνήν στρέφεται προς την

¹⁶⁵ 'Η Καθημερινή', 11.04.1921, *Η αλήθεια*, σ. 1

φωλεάν του Ταρταρίνου της Αγκύρας και προς την πόλιν των θρούλων. Και ο πόθος τους στρατού μας γιγαντούται, εφ' όσον αι αποφάσεις των ισχυρών τον καθήλωσεν και αφήνεται ο Κεμάλ να διαφεύγη ύστερα από κάθε νέαν ήτταν. Το ηθικόν, η πίστις, ο ηρωϊσμός του στρατού μας, ποτέ δεν υπήρξεν ανώτερος από τώρα[...]¹⁶⁶, «[...] ο στρατός και πολίται είναι πάντοτε πρόθυμοι εις πάσαν θυσίαν, χάριν των συμμάχων [...]»¹⁶⁷.

«Πάσα η προσπάθεια μας έτεινεν όπως ο λόγος δοθή εις τα όπλα και είμεθα ευτυχείς ότι το επετύχομεν[...]»¹⁶⁸ είχε δηλώσει επιστρέφοντας από το Λονδίνο ο Καλογερόπουλος και παράλληλα δέχθηκε τα επικριτικά σχόλια του 'Ριζοσπάστη' : «[...] Ιδού η πολιτική των. Εν τη λύσει του Ανατολικού ζητήματος εν μόνον επεζήτησαν πως να χύσουν αίμα, το αίμα του δυστυχούς λαού, ίνα δια θυσιών εξαγοράσουν – τούτο κυρίως – την αναγνώρισιν των. Και είναι ευτυχείς ότι το επέτυχον, λέγουν [...] Ας μελετήση καλά ο Ελληνικός λαός την σημασίαν της δηλώσεως ταύτης του κ. Καλογεροπούλου. Όλαι μας αι προσπάθειαι έτειναν όπως δοθή ο λόγος εις τα όπλα και είμεθα ευτυχείς ότι το επετύχομεν!...»¹⁶⁹. Ο 'Ριζοσπάστης' δεν έμεινε μόνο στο να κρίνει τον Καλογερόπουλο αλλά προχώρησε και στο να καταθέσει τις απόψεις του για την πιθανότητα αλλαγής του καθεστώτος της Σμύρνης : «Τα πράγματα άρχισαν φαίνεται να σκουραίνουν πολύ δια τους πατριώτας. Απ' ότι ειμπορεί να καταλάβη κανείς από τας αναγγελλομένας αποφάσεις της συμμαχικής διασκέψεως και την γινομένην παρασκηνιακήν ζύμωσιν, οι σύμμαχοι φαίνεται ότι θα αναγνωρίσουν μεν τον βασιλέα Κωνσταντίνον, θα τροποποιήσουν όμως το σημερινόν καθεστώς της Σμύρνης κατά τρόπον μεταβάλλοντα ριζικώς την πραγματικότητα της σημερινής Ελληνικής κατοχής. Με άλλα λόγια θα μας διώξουν από την Σμύρνην. Αι κυβερνητικάί εφημερίδες, σχολιάζουσαι την πιθανότητα ταύτην, αφίνουν να εννοηθή, ότι η Ελλάς επ' ουδενί λόγω θα αποσύρη τα στρατεύματά της εκ Σμύρνης. Είναι ψεύδος, λέγουν, ότι ο Ελληνικός λαός εκουράσθη να πολεμά. Τουναντίον φλέγεται υπό της επιθυμίας να χύση και την τελευταίαν ρανίδα του αίματός του εις την Ανατολήν, αρκεί να κρατήση ότι σήμεραν κατέχει. Αλλ' ω καλοί άνθρωποι και ακραιφνείς, με το αίμα των άλλων, πατριώται! Γιατί δεν λαμβάνετε τον κόπον να ερωτήσετε και τον Ελληνικόν λαόν, εν ονόματι του οποίου διαρκώς ομιλείτε; [...] και ελάτε πράγματι να κυττάζωμεν τα χάλια

¹⁶⁶ 'Η Καθημερινή', 24.01.1921, *Εναλλαγή χαράς και αγωνίας- η ψυχολογική κατάσταση του Σμυρναϊκού λαού*, σ. 2

¹⁶⁷ 'Ο Ριζοσπάστης', 23.01.1921, *Καλό ταξίδι!*, σ. 1

¹⁶⁸ 'Ο Ριζοσπάστης', 16.03.1921, *Πάσα η προσπάθεια μας...*, σ. 1

¹⁶⁹ 'Ο Ριζοσπάστης', 16.03.1921, *Πάσα η προσπάθεια μας...*, σ. 1

μας αφήνοντας την Σμύρνην εις του Σμυρναίους και τας εκ των γραφείων σας αιματοχυσίας κατά μέρος. Ο λαός δεν είναι διατεθειμένος να χύση άλλο αίμα ούτε δια την Σμύρνην, ούτε δια κανένα άλλο μέρος. [...] Εν πάσει περιπτώσει μη προσπαθήτε να συγκινήσετε τον λαόν με την Σμύρνην. Ο λαός δεν συγκινείται πλέον. Δεν το αφήνει η φτώχεια του και η δυστυχία του»¹⁷⁰.

Στις ιδιαίτερες συνομιλίες τους με τον Λούντ Τζώρτζ οι Έλληνες προχώρησαν παραπέρα, με το επιχείρημα ότι η απομάκρυνση του ελληνικού στρατού θα απαιτούσε τη συγκέντρωση στρατού 100.000 ανδρών για να υπερασπιστούν την εκτεταμένη ζώνη των Στενών εναντίον των κεμαλικών. «*Η Παρισινή 'Πρωΐα'* ευρίσκει ότι αποτελεί 'ακλόνητον ελληνικόν επιχείρημα η ύπαρξις 100.000 Ελλήνων στρατιωτών εν Σμύρνη. Οι βαθμολογούντες τα 'επιχειρήματα' της Ελλάδος θα εκτιμήσουν έτι πλέον το ακλόνητον ελληνικόν επιχείρημα 100.000 των Ελλήνων στρατιωτών είνε αποφασισμένα, οποσδήποτε και οτιδήποτε τυχόν αποφασισθή, να μη εγκαταλείψουν την Σμύρνην. Και αν οι εν Ευρώπη θεωρούν δυσσεκτέλεστον άθλον τον άθολο της καθυποτάξεως των ανταρτών του Κεμάλ – άθλον, ον αναλαμβάνει να εκτελέση και θα εκτελέση ο ελληνικός στρατός – πρέπει να θεωρούν απολύτως ακατόρθωτον την επιβολήν οιασδήποτε νέων αδικων αποφάσεων, ακυρουσών τας παλαιάς δικαίας αποφάσεις παρά την θέλησιν των 100.000 ελλήνων στρατιωτών της Σμύρνης»¹⁷¹. Ο 'Ριζοσπάστης' σε φύλλο του έγγραψε ότι ο Λούντ Τζώρτζ ρώτησε τον Καλογερόπουλο «*αν είνε διατεθειμένη η Ελλάς δια ΓΕΝΙΚΗΝ ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΥΣΙΝ ο δε κ. Καλογερόπουλος εδήλωσεν ότι αύτη δύναται να γίνη υπό δυο όρους, την άμεσον αναγνώρισιν του βασιλέως Κωνσταντίνου και την παροχήν δανείου*»¹⁷². Εφόσον όμως η συγκέντρωση αυτή άμεσα αποκλειόταν, μόνο η Ελλάδα θα μπορούσε να κρατήσει το βάρος της Ευρώπης. Οι Έλληνες επομένως έπρεπε να παραμείνουν στις τωρινές τους γραμμές περιμένοντας την πλήρη εφαρμογή της συνθήκης των Σεβρών. Η πολιτική της νέας κυβέρνησης της Ελλάδας ήταν να προσφέρει τις υπηρεσίες του ελληνικού στρατού στη Μεγάλη Βρετανία με αντάλλαγμα τη βρετανική διπλωματική και όπως ήλπιζαν οικονομική βοήθεια. Σύμφωνα με το 'Ριζοσπάστη' αυτό ήταν ένα όνειρο απατηλό για την κυβέρνηση αφού, όπως θεωρούσε ο Γούναρης ήταν «*[...] Ανίκανος να εννοήση τα διπλωματικά παιχνίδια της Αγγλίας, και παζαρεύουσα με ζένα κόλλυβα ανέλαβε αγώνα, ον δεν θα δυνηθή να φέρη εις πέρας άνευ μεγάλων θυσιών,*

¹⁷⁰ 'Ο Ριζοσπάστης', 14.01.1921, *Μέχρι τελευταίας ρανίδος!*, σ. 1

¹⁷¹ 'Η Καθημερινή', 07.02.1921, *Το ελληνικόν επιχείρημα*, σ. 1

¹⁷² 'Ο Ριζοσπάστης', 09.02.1921, *Έρχεται... η γενική επιστράτευσις - το αίμα του ελληνικού λαού παζαρεύεται στο Λονδίνο*, σ. 2

δυσβαστάκτων και αβεβαιοτάτου αποτελέσματος. Η στάσις της Γαλλίας και Ιταλίας της δημιουργεί δυσκολίας ανυπερβλήτους [...]»¹⁷³.

Η πολιτική της νέας κυβέρνησης ήταν και η πολιτική του Βενιζέλου, με την επιφανειακή διαφορά ότι η νέα κυβέρνηση ήταν αναγκασμένη, εξαιτίας της φανεράς εχθρότητας της Γαλλίας, να εξαρτάται μόνο από τη Βρετανία, ενώ ο Βενιζέλος μπορούσε να ισχυριστεί τουλάχιστον στις πρώτες φάσεις της κατοχής, ότι ενεργούσε για λογαριασμό και των δυο Συμμάχων. Δεν υπήρχε εναλλακτική λύση σ' αυτή την πολιτική αν οι Έλληνες ήταν αποφασισμένοι να παραμείνουν στη Σμύρνη, γιατί τώρα πια δεν υπήρχε καμία δυνατότητα να εξασφαλιστούν η γαλλική και η ιταλική έγκριση για την κατοχή. Άλλωστε για την κυβέρνηση «[...]η Σμύρνη υπήρξε χώρα ελληνική. Εις τα εδάφη της η Ελλάς εθυσίασεν ήδη νέας, πολλάς, εκατόμβας, και εκ του υστερήματός της ώπλισε και συνετήρησε τα τέκνα της τα οποία διεσπεραιώθησαν εκείθεν του Αιγαίου, δια να ελευθερώσουν την Ελλάδα της αντίπεραν. Ν' ανακαλέσωμεν ήδη τους μαχητάς, να προδώσωμεν τους ελπίσαντας πληθυσμούς, να εγκαταλείψωμεν τους τόσους τάφους, - διατί; [...]»¹⁷⁴ καθώς και επίσης υπογράμμιζε ότι «[...] Η Ελλάς δεν δύναται να παραιτηθή των εκείθεν του Αιγαίου ελληνικών περιφερειών : α' - δια λόγους εθνικούς και λόγους γοήτρου, οίτινες δεν χρήζουν καν αναπτύξεως. β' δια λόγους συμφέροντος, αρνητικού και θετικού, διότι η περιοχή της Σμύρνης διαθέτει πόρους οίτινες, ενεργοποιούμενοι, θ' αποφέρουν πολλά εις την Ελλάδα εδαπάνησεν ήδη δισεκατομμύρια ολόκληρα και εξακολουθεί δαπανώσα ολόκληρα εκατομμύρια ημερησίως δια την μικρασιατικήν εκστρατείαν[...] γ' - δια λόγους εσωτερικούς, διότι δεν θα ήτο δυνατόν να τύχη της ανοχής του ελληνικού λαού οιαδήποτε Κυβέρνησις, παραιτουμένη οικειοθελώς της Σμύρνης μετά τόσας δαπάνας και τόσας θυσίας, και δεν θα ήτο ακουστή εκ μέρους του στρατού Κυβέρνησις, διατάσσουσα αυτόν να αποχωρισθή εδαφών, τα οποία ο στρατός μας επόνεσεν, επειδή τα επότισε με το αίμα του, και των οποίων οι πληθυσμοί, και οι τουρκοικοί ακόμη, σύρονται ικέται προ των ποδών του, ζητούντες παρ' αυτού να μη τους εγκαταλείψη, δ' - δια λόγους γενικωτέρας πολιτικής, διότι η Ελλάς, παραιτουμένη της Σμύρνης, θα έπρεπε να διαγράψη εαυτήν του καταλόγου των εν εξελίξει Κρατών, των Κρατών, τα οποία τείνουν εις εκπλήρωσιν περαιτέρω βλέψεων, και θα έπρεπε να καταγράψη εαυτήν εις τον κατάλογον των φθινόντων, των ουδετέρων, των στασίμων Κρατών, τα οποία ζουν πλέον άνευ βλέψεων και θα έπρεπε να κηρύξη εαυτήν ανάξιον κληρονόμον των

¹⁷³ 'Ο Ριζοσπάστης', 22.03.1921, *Η κατάσταση*, σ. 1

¹⁷⁴ 'Η Καθημερινή', 02.02.1921, *Εκείθεν του αδρία*, σ. 1

μεγάλων της παραδόσεων και ανίκανον να ελευθερώση τα λοιπά δουλεύοντα τέκνα της και διαπεραιωθείσα εκείθεν του Αιγαίου, θα ηναγκάζετο να επανέλθη αδόξων, οπόθεν εξεκίνησεν. Δεν δύναται όχι απλώς δεν θέλει- να παραιτηθή η Ελλάς της Σμύρνης. Όσοι ζητούν, ή προσδοκούν παρ' αυτής τοιούτον τι ζητούν, ή προσδοκούν να αυτοκτονήση η Ελλάς. Και δεν θέλει η Ελλάς να αυτοκτονήση. Η Ελλάς θέλει να ζήση και θα ζήση [...]»¹⁷⁵. Το μόνο περιθώριο που είχαν οι Έλληνες για ελιγμούς ήταν στους όρους υπό τους οποίους προσφέρονταν να καλύψουν τις βρετανικές θέσεις στα Στενά.

Στις 21 Φεβρουαρίου στην πρώτη συνεδρία της συνδιάσκεψης οι Έλληνες δήλωσαν ότι ο «[...] ο ελληνικός στρατός ασυγκρίτως υπέρτερος του στρατού του Κεμάλ, εις αριθμόν, εις ηθικόν, εις μέσα, εις εφόδια, εις ποιόν[...]»¹⁷⁶ θα μπορούσε να εκμηδενίσει τις δυνάμεις του και να ξεκαθαρίσει όλη τη χώρα μέσα σε τρεις μήνες. Ο Λούντ Τζώρτζ ικανοποιήθηκε με την αισιόδοξη εκτίμηση των ελληνικών προθέσεων. Η πεποίθηση των Ελλήνων ότι θα μπορούσαν να νικήσουν τον Κεμάλ και η ενθαρρυντική αποδοχή της από τον Λούντ Τζώρτζ καταδίκασε τη συνδιάσκεψη σε αποτυχία¹⁷⁷. Η αποτυχία οφειλόταν γενικότερα στο ότι η μεν ελληνική πλευρά θεώρησε το σχέδιο της Αντάντ για 'μερική αναθεώρηση' της Συνθήκης των Σεβρών απαράδεκτο «[...] εν τη εξελίξει των προσπαθειών προς αναζήτησιν της λύσεως η Ελλάς ευρίσκεται δεν δευτέραν φοράν ηναγκασμένην ν' αντιτάξη άρνησιν εις τας προτάσεις των Συμμάχων. Ηρνήθη το πρώτον να δεχθή την πρότασιν περί εθνολογικών ερευνών εν Σμύρνη και Θράκη. Αρνείται όμως και σήμερα την νέαν πρότασιν περί τροποποιήσεως του καθεστώτος της Σμύρνης. Τας τροποποιήσεις ταύτας είνε πράγματι αδύνατον να δεχθή η Ελλάς. Και δεν απορρέει η άρνησίς της εκ μόνης της αντιλήψεως ότι αδικείται – διότι αδικείται πράγματι η Ελλάς όταν τα αναγνωρισθέντα πέρυσιν δικαιώματά της, μειούνται ήδη μετά εν έτος σκληρών θυσιών, ας η Ελλάς υπέστη χάριν του Κοινού συμφέροντος. Η άρνησις της Ελλάδος απορρέει και εν της αντιλήψεως ότι το καθεστώς, περί του οποίου προβλέπουν αι προτάσεις της Διασκέψεως είνε καθεστώς προωρισμένον να συνταράξη, αντί να ειρηνεύση την Ανατολήν. Και επειδή ελληνικά προ παντός συμφέροντα εύρηται αποτεθειμένα εν Ανατολή και επειδή η Ελλάς υφίσταται τα βάρη εκ πάσης διαταράξεως της τάξεως εν Ανατολή, δια τούτου δεν

¹⁷⁵ 'Η Καθημερινή', 03.02.1921, *Παραλογισμοί*, σ. 1

¹⁷⁶ 'Η Καθημερινή', 04.02.1921, *Η Ελλάς, ο Κεμάλ, ο αγών του*, σ. 1

¹⁷⁷ M. L. Smith, σσ. 342- 344

δύναται η Ελλάδα να δεχθή το νόθον, αντιφυσιολογικόν, θνησιγενές και τερατώδες καθεστώς το οποίον αι προτάσεις της Διασκέψεως απεργάζονται εν Σμύρνη[...]¹⁷⁸.

Η δε κεμαλική αντιπροσωπεία – που για πρώτη φορά είχε κληθεί να συμμετάσχει επισήμως σε διπλωματικές διαβουλεύσεις – το θεώρησε εντελώς ανεπαρκές. «Όλοι αι χθεσιναί ειδήσεις σχετικώς με την στάσιν της Αγκύρας απέναντι της διαμορφουμένης σήμερον εν Ανατολή Ευρωπαϊκής πολιτικής, μαρτυρούν ότι οι Τούρκοι αποκρούουν σταθερώς κάθε πλέον συνεννόησιν με τας ευρωπαϊκάς δυνάμεις. Ιδίως η στάσις των Τούρκων εμφανίζεται αδιάλλακτος απέναντι της Αγγλίας[...]¹⁷⁹.

Η Αγγλία, η Γαλλία και η Ιταλία σύμφωνα με την ‘Καθημερινή’, λίγο πριν τη Συνδιάσκεψη, είχαν την εξής πολιτική : «[...] Η Γαλλία επιθυμούν την τροποποίησιν της συνθήκης των Σεβρών και στηρίζουν την εις τούτο αποκλίνουσαν προσπάθειάν των επί ενός ψεύδους, ότι η Ελλάδα ηττάται ήδη εν Μικρά Ασία, ότι δηλαδή η Ελλάδα είνε ανίκανος να εκτελέση την Συνθήκην των Σεβρών, ότι υπέστη ‘κόπωσιν’. Πρόκειται περί της γνωστής κατηγορίας του κ. Βενιζέλου, την οποίαν παρέλαβον και χρησιμοποιούν οι εχθροί της Ελλάδος, επιτυγχάνοντες εις το έργον των χάρις εις την αδράνειαν ημών των ιδίων, οι οποίοι, έχοντες με το μέρος μας την αλήθειαν, αποδεικνύομεθα ανίσχυροι να την γνωστοποιήσωμεν εις τον κόσμον και να καταπνίξωμεν την φωνήν και του ψεύδους [...] ποία είνε η άποψις της Ιταλίας; [...] Η Μικρά Ασία ευρίσκεται εις εμπόλεμον κατάστασιν, και η Ελληνική απόπειρα όπως ενεργηθή αποφασιστική κατά των Τούρκων εθνικιστών επίθεσις απέτυχε [...]. Η Αγγλία ανησυχεί λόγω της επιδεικνυομένης υπό των Μπολσεβίκων ενεργητικότητος εν Περσία και Μικρά Ασία. Όσον αφορά ειδικώς το ζήτημα της Μικράς Ασίας η επίσημος Αγγλία κατερχομένη εις Παρισίους δια την Διάσκεψιν, ουδεμίαν εκόμιζε θετικήν πρότασιν διακανονισμού. Περιορίζετο να εύχεται αποκατάστασιν ειρήνης μετά της Τουρκίας, αλλά χωρίς να προτείνη συγκεκριμένα προς τούτο διαβήματα, και διετράνου τας πατροπαράδοτους συμπαθείας της προς την Ελλάδα, μη θέλουσα να επανέλθη εις τας ληφθείσας εν Λονδίνω αποφάσεις κατά τας αρχάς του Δεκεμβρίου[...]¹⁸⁰. «Καλοί φίλοι της Ελλάδος εν Παρισίοις και Ρώμη εξακολουθούν να συνιστούν ως μοναδικόν φάρμακον προς θεραπείαν τη εν Ανατολή καταστάσεως την συνεννόησιν μεταξύ των Ελλήνων και Τούρκων, επί θυσία των ελληνικών ‘αξιώσεων’. Είνε περίεργον ότι συνιστάται εις ημάς να θυσιάσωμεν τας 622.000 των Ελλήνων του Νομού Αϊδινίου και

¹⁷⁸ ‘Η Καθημερινή’, 02.03.1921, Δεν παρεφρόνησεν, σ. 1

¹⁷⁹ ‘Ο Ριζοσπάστης’, 17.06.1921, Οι Τούρκοι κ’ εμείς, σ. 1

¹⁸⁰ ‘Η Καθημερινή’, 19.01.1921, Το ζήτημα της Ελλάδος και της Ανατολής, σ. 1

τας τριακόσιας περίπου χιλιάδας των Ελλήνων των άλλων περί την Σμύρνην περιφερειών ν' αποσβέσωμεν δια σπόγγου το χυθέν ήδη εις Μικρασίαν αίμα και να θεωρήσωμεν ριφθέντα εις την θάλασσαν τα δισεκατομμύρια των υπερποντίων πολεμικών μας δαπανών, άρα γε επιτυγχάνοντες τι; Την ενοποίησιν και ανόρθωσιν της τουρκικής Αυτοκρατορίας! Οι εν Παρισίοι και Ρώμη φίλοι μας παρακαλούνται, κατόπιν τούτου να θυσιάσουν, οι μεν την Αλσατίαν και Λωρραίνην, οι δε την Τεργέστην επί τω σκοπώ όπως ενοποιηθούν και ανορθωθούν η γερμανική και αυστρουγγρική Αυτοκρατορία [...]»¹⁸¹.

Ο Τούρκος υπουργός εξωτερικών ωστόσο χρησιμοποίησε την παρουσία του στο Λονδίνο για να συνάψει χωριστές, μυστικές συμφωνίες οικονομικής συνεργασίας με τη Γαλλία και την Ιταλία : «[...] κλείει συνθήκας με διάφορα κράτη , έχει την ανεπιφύλακτον συμπάθειαν της Γαλλίας και της Ιταλίας, η δ' Ελλάς απομονωμένην έχει την εχθρότητα των δυο μεγάλων δυνάμεων και την δυσμενή ουδετερότητα της Αγγλίας[...]»¹⁸². Η Άγκυρα απέρριψε εν συνεχεία τις συμφωνίες αυτές διότι τις έκρινε ασύμφορες, αλλά η μετανοεμβριανή στροφή των δυο στους τρεις εταίρους της Αντάντ ήταν τώρα προφανής¹⁸³.

Στις 5/18 Μαρτίου, ο Γούναρης είχε την τελευταία συνάντηση του με τον Λούντ Τζώρτζ όπου και του ανέφερε ότι η ελληνική επίθεση θα άρχιζε αμέσως. Επίσης για πρώτη φορά ο Γούναρης έθεσε σοβαρά το ζήτημα των οικονομικών πόρων της Ελλάδας που έφθιναν. Ο Λούντ Τζώρτζ έδειξε ενδιαφέρον και τον παρέπεμψε στο υπουργείο Οικονομικών για να το συζητήσει. Πέντε μέρες μετά τη λήξη της συνδιάσκεψης ο ελληνικός στρατός ξεκινούσε την επίθεση. Και ο 'Ριζοσπάστης' αντέδρασε με σκληρά λόγια εναντίον του εγχειρήματος αυτού και του ίδιου του Καλογερόπουλου : «[...]ύστερα από οκτώ έτη συνεχούς αιμοραγίας και τρία ολόκληρα έτη μετά την ανακωχήν, ο Ελληνικός λαός ο πεινών και δυστυχών και εξηντλημένος, καλείται και πάλιν να αντιμετωπίση τα βάρη και τας φρικαλεότητας ενός νέου πολέμου, νέας να υποστή θυσίας εις ανθρώπινα θύματα, νέα να υποστή βάρη οικονομικά! Η απάντησις του κ. Καλογεροπούλου προς την διάσκεψιν είναι το σάλπισμα του νέου πολέμου εις τον οποίον αποδύεται σήμερον η Ελλάς, είναι το σύνθημα της νέας αιματοχυσίας [...]».¹⁸⁴

¹⁸¹ 'Η Καθημερινή', 31.01.1921, *Ο ελιγμός*, σ. 1

¹⁸² 'Ο Ριζοσπάστης', 07.04.1921, *Το άρθρον του 'Χρόνου'*, σ. 1

¹⁸³ Γ. Γιανουλόπουλος, σσ. 282

¹⁸⁴ 'Ο Ριζοσπάστης', 14.02.1921, *Νέον αίμα*, σ. 1

2. ε Οι μάχες Ελλήνων και Τούρκων και η διαμόρφωση του διπλωματικού σκηνικού

2. ε. ι. Η νέα ελληνική επίθεση

Την άνοιξη του 1921, εμφανίζονται κάποια σαφή σημεία αλλαγής, θετικής, στη στάση της Αντάντ απέναντι στην Ελλάδα. Και παρά αυτή την αλλαγή ο 'Ριζοσπάστης' κατηγορεί την κυβέρνηση ότι αντί να την εκμεταλλευτεί και να παύσει τον πόλεμο ανέλαβε μόνη της να τον υλοποιήσει : «[...] *Αι πρώται επιτυχίαι, αι διπλωματικάι και αι πολεμικάι, έδειξαν εις τον καταπληκτικόν λαόν με πόσην ελαφρότητα συνειδήσεως η κυβέρνησις απεδύθη εις αγώνα εις τον οποίον καμία συνδρομήν δεν είχεν εξασφάλιση, ούτε ηθικήν, ούτε υλικήν, και τον οποίον όφειλε η χώρα να διεξάγη με μόνας τας ιδικάς της εξηντλημένας δυνάμεις[...]*»¹⁸⁵.

Ενώ η κυβέρνηση επικροτεί αυτό το γεγονός εφόσον θεωρεί ότι «[...] *Ο Μουσταφά Κεμάλ δεν έχει δυνάμιν πραγματικήν, ούτε δύναται η Τουρκία, Κράτος βαρβαρικών και Κράτος φθίνον, να στηρίξη την Συμμαχικήν πολιτικήν της Ανατολής [...]*»¹⁸⁶ και ότι ο στρατός είναι τόσο έτοιμος που η διάρκεια αυτής της νέας προσπάθειας θα είναι «σύντομη, κεραυνοβόλος και θα φέρει ιλιγγιωδώς το οριστικό αποτέλεσμα» : «*Έως σήμερον οι στρατιώται της Ελλάδος οσάκις εστέλλοντο, μεθ' εκάστην επιστράτευσιν, από του στρατιώνος εις την εστίαν των, ελάμβανον εν προσωρινόν απολυτήριον. Δεν ήσαν πολίται όταν επέστρεφος εις τας οικίας των, ήσαν πολεμισταί αδειούχοι, και την επαύριον εκαλούνο πάλιν υπο τα όπλα. [...] όταν μετά τον παγκόσμιον πόλεμον, απελύοντο των τάξεων του στρατού αι ηλικίαι των εφέδρων όλοι προσέβλεπον μετ' ανησυχίας εις την χαίνουσαν πληγήν της Μικρασίας. Υπεγράφομεν πέρυσιν μίαν συνθήκην ειρήνης και ηρχίζαμεν μίαν νέαν περίοδον πολέμου. Αντελαμβανόμεθα όλοι ότι η κατάστασις αυτή δεν ήτο δυνατόν να παραταθή ως είχεν : Αλλά τι θα συνέβαινε; Να εγκατελείπωμεν τη Σμύρνην; Δεν ήτο δυνατόν τούτο. Θα ήτο άνανδρον και αιμωπτικόν να παραδώσωμεν ελληνικάς χώρας και χριστιανικούς πληθυσμούς εις χείρας εκείνων, οι οποίοι σήμερον ακόμη, διαπράττουν εις βάρος των ατύχων χριστιανικών πληθυσμών κακουργίας εκπληκτικώς φρικιαστικάς. Αλλά θα ήτο και καταστρεπτικόν δια την Ελλάδα να απορρίψη την γην εκείνην της ελληνικής Χαναάν, ρίπτουσα εις την θάλασσαν τα εκατομμύρια, τα οποία διέθεσεν ήδη εκεί. Διότι, αν*

¹⁸⁵ 'Ο Ριζοσπάστης', 03.05.1921, *Το προτεχνημα*, σ. 1

¹⁸⁶ 'Η Καθημερινή', 22.01.1921, *Ιταμότης*, σ. 1

υπεβάλλετο η Ελλάς εις την θυσίαν των πλουσίων υπερποντίων πόρων και αν υφίστατο την ηθικήν έκπτωσιν ην θα υφίστατο, επιστρέφουσα κατησχυμμένη εντεύθεν του Αιγαίου, η δραχμή της θα υπετιμάτο μέχρι του μηδενός, πάντα τα είδη θα υπερετιμάτο μέχρι του μηδενός, πάντα τα είδη θα υπερετιμώντο μέχρι του αφαντάστου και ο βίος θα καθίστατο δι' όλους μας αβίωτος [...] Δια να απαλλαγώμεν, οι Έλληνες, πάντων των δεινών τούτων, δια να εκριζωθή πλέον και η τελευταία ρίζα του κακού εν Ανατολή, καλούμεθα σήμερον εις την νέαν προσπάθειαν. Και θα είνε η προπάθεια αυτή η τελευταία [...]. Η νέα προσπάθεια δεν θα είνε μακριά. Εις τας μικρασιατικές πεδιάδας δεν θα καταβληθούν εν τη γη αι πολεμισταί μας, ζώντες εκεί, ως ασπάλακες επί εβδομάδας, επί μήνας, επί έτη. Εν Μικρασία θα διεξαχθή εις ωραίος αγών ελιγμών, ταχύς, γοργός, κεραυνοβόλος, όστις θα φέρη ιλιγγιωδώς προς το οριστικόν τέρμα. Τότε πλέον οι πολεμισταί μας, επανακάμπτοτες, θα παραδώσουν δια παντός το όπλον των και το απολυτήριο, το οποίον θα τοις χορηγηθή δεν θα είνε προσωρινόν. Θα επανέλθουν εις τα έργα των, αφού θα έχουν εξασφαλίσει εις το μέλλον ζωήν ανησυχίας, ευημερίας, ανέσεως. Και ο Βασιλεύς, όταν, αύριον, θ' απολύη τους στρατιώτας Του, δίδων εις αυτούς τα μετάλλια του τελευταίου των ελληνικών πολέμων, θα ειπή προς τους συμπολεμιστάς Του : - Πηγαίνετε τώρα. Η Πατρίς σας ενγνωμονεί εσαεί. Το έργον μας ετελείωσε πλέον.. και το έργον θα έχει τελειώση πράγματι!»¹⁸⁷.

Καταλύτης αυτών των νέων προσανατολισμών υπήρξε αναμφισβήτητα το 'Σύμφωνο Φιλίας και Συνεργασίας' μεταξύ της κεμαλικής Τουρκίας και της σοβιετικής Ρωσίας (16 Μαρτίου 1921). Χωρίς αναγκαστικά να συµμερίζεται τις περί κοινότητος των αγγλοελληνικών συμφερόντων απόψεις του βρετανού πρωθυπουργού, το Φόρειν Όφισ υποστήριζε ότι έπρεπε και πάλι να τεθεί στους άλλους εταίρους της Αντάντ – δηλαδή στη Γαλλία, διότι η αρνητική απάντηση της Ιταλίας ήταν δεδομένη – θέμα υποστηρίξεως της Ελλάδας ώστε να κερδίσει τον πόλεμο. Σε περίπτωση ελληνικής ήττας οι δυτικές δυνάμεις θα έπρεπε να αντιμετωπίσουν μόνες ένα ενισχυμένο κεμαλικό κίνημα, μαχητικά αντιδυτικό και επικίνδυνα φιλοσοβιετικό. Το Λονδίνο έθετε εκ νέου το ζήτημα της παρεμβάσεως της Συμμαχίας στον μικρασιατικό πόλεμο με τον παραπάνω τρόπο ακριβώς διότι την ίδια εκείνη εποχή και από τους ίδιους φόβους ορμώμενη η γαλλική κυβέρνηση, μετά την προσέγγιση της Μόσχας και Άγκυρας έδειχνε διατεθειμένη να επανεξετάσει τη 'φιλοκεμαλική' πολιτική της.

¹⁸⁷ 'Η Καθημερινή', 08.03.1921, *Ο τελευταίος*, σ. 1

Επίσης υποστήριζε ότι το όλο εγχείρημα της προσφοράς νέων όρων είχε νόημα μόνο εφόσον στην περίπτωση αυτή η Αντάντ δεσμευόταν τους όρους της δηλαδή την Ελλάδα ώστε να μπορέσει να τους επιβάλλει. Η Γαλλία όμως που εξακολουθούσε να είναι δύσπιστη σε σχέση με τις δυνατότητες του ελληνικού στρατού δεν ήταν έτοιμη να δεσμευθεί και ανέλαβε τη σχετική απόφαση αναμένοντας το αποτέλεσμα της μεγάλης θερινής επιθέσεως που ετοιμάζε η Αθήνα¹⁸⁸. Για αυτές τις εξελίξεις η 'Καθημερινή' υποστηρίζει ότι η Γαλλία προσπαθεί να βοηθήσει για την εύρεση μιας ειρηνικής λύσης. Το ίδιο επιθυμεί και η Ελλάδα, γράφει, έτσι ώστε να σταματήσει ο «διωγμός» των Χριστιανών και του πολιτισμού από τον Κεμάλ καθώς και θεωρεί σημαντικό να τον αντιμετωπίσουν οι Σύμμαχοι σαν πραγματικό «εχθρό» :

«Εν Παρισίοις αναζητείται επιμελώς το μέσον δια του οποίου θα προελαμβάνετο η ελληνική εν Μικρασία επίθεσις και θα εξευρίσκετο ειρηνική λύσις του ανατολικού προβλήματος. Προς την επίθεσιν δεν προσβλέπει η Ελλάς ως προς σκοπόν. Προσβλέπει ως προς το μέσον [...]. Αν συνεπώς οι μελετώντες την χρήσιν του ειρηνικού όπλου της μεσολαβήσεως επιθυμούν να το δοκιμάσουν μετά των περισσοτέρων δυνατών ελπίδων επιτυχίας, πρέπει να φερθούν προς την Ελλάδα ως νικήτριαν και ν' αποδείξουν προς τον Κεμάλ ότι είνε αποφασισμένοι πραγματικώς να τον μεταχειρισθούν εν περιπτώσει αρνήσεως ως εχθρόν. Διότι η μεν Ελλάς δύναται να νικήση ο δε Μουσταφά Κεμάλ δεν θα καθίστατο όσον κατέστη ιταμός και απαιτητικός αν δεν είχεν εν τη πραγματικότητα προστάτας και συνεπικούρους εκείνους, οίτινες δια λόγους ηθικούς, συμβατικούς και υλικούς θα έπρεπε να τον μετεχειρίζοντο ως εχθρόν. Ο Μουσταφά Κεμάλ δεν είνε δυνατόν θεμιτόν και σκόπιμον να κριθή επί ίσοις προς την Ελλάδα. Διότι είνε διώκτης των Χριστιανών και του πολιτισμού, ενώ η Ελλάς είνε προστάτης των [...]»¹⁸⁹.

Όμως ο 'Ριζοσπάστης' ισχυρίζεται ότι «Όσον απομονούται διπλωματικώς και διεθνώς η Ελλάς, τόσον αναγγέλονται συμφωνίαι του Κεμάλ μετά της Ιταλίας, Γαλλίας και Ρωσίας και διαφόρων Κρατών. Το πράγμα είνε χαρακτηριστικόν. Την Άγκυραν διέπει σωφροσύν, τας Αθήνας μωρία. Η Ελλάς του κ. Γούναρη όχι η Ελλάς του ελληνικού λαού εξήρτησε ολόκληρον την πολιτικήν εκ των όπλων, δηλαδή εκ των αθρόων θυσιών του ελληνικού λαού και κατά την έκφρασιν του κ. Καλογερόπουλου είνε ευτυχής που το κατώρθωσε. Η ανικανότης της ελληνικής Κυβερνήσεως γίνεται πλέον φανερά. Ο Κεμάλ αποδεικνύεται και πολιτικός, ο Γούναρης ήθελε να κάμη και τον στρατιωτικόν και είδαμεν τα αποτελέσματα.

¹⁸⁸ Γ. Γιανουλόπουλος, σσ. 284

¹⁸⁹ 'Η Καθημερινή', 08.06.1921, Η Επίθεσις, σ. 1

Οι διοικούντες τους απολιτίστους Τούρκους ους θα εκπολιτίση ο σαρτιωτικός βούρδουλας του Έλληνοσ αστυνόμου, είναι φαίνεται πολύ ευλαβέστεροι προς την ζώήν των υπηκόων [...]»¹⁹⁰, «[...] οι Γάλλοι ευθύς μετά την υπογραφή της συνθήκης ήχρισαν επιδιώκοντες την αναθεώρησίν της. [...] Είνε δύσκολο να ευρεθή εις Γάλλοσ, όστις να μη είνε υπερ καλλιτέρων όρων δια την Τουρκίαν[...]»¹⁹¹.

Η νέα ελληνική επίθεση ξεκίνησε στις 10/23 Μαρτίου 1921 και συνοδεύτηκε με την επίσκεψη του βασιλιά Κωνσταντίνου, στις 25 Μαρτίου (σε μία συμβολικά επιλεγμένη χρονική στιγμή, εκατό ακριβώς χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση) στη Σμύρνη και τη συμμετοχή του σε ευρεία στρατιωτική σύσκεψη, όπου ορίσθηκε ως στόχος η κατάληψη της Άγκυρας και η καταστροφή του σταθμού ανεφοδιασμού του εχθρού, ενέργεια η οποία σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Ελληνικού επιτελείου θα οδηγούσε τον Κεμάλ σε συνθηκολόγηση¹⁹². Η επίσκεψη του Κωνσταντίνου στη Μικρά Ασία αποτυπώθηκε στην ‘Καθημερινή’ ως «λαϊκό προσκύνημα» και «φρενίτιδα» η οποία σηματοδότησε την είσοδο όλου του «βασανισμένου και δύστυχου» από τους πολέμους Έθνους σε μια νέα εποχή «νικηφόρου πολέμου» και «αυτονομής» :

«Το λαϊκόν προσκύνημα εις το μαγευτικόν προάστειον του Κορδελιού, εξακολουθήσαν καθ’ όλην την πρωϊαν σήμεραν ενετάθη το απόγευμα. Χιλιάδας λαού διευθύνονται προς τα Ανάκτορα. Ο Βασιλεύς ηναγκάσθη να εγερθή και να χαιρετά διαρκώς τα πλήθη καταληφθέντα εξ αληθούς φρενίτιδος επί της εμφανίσει του [...]»¹⁹³ και ερμηνεύτηκε ως «τελική προσάρτηση» της Σμύρνης στην Ελλάδα : *«[...] Η Ελλάς εισήλθε και επροχώρησεν ήδη πολύ επί της οδού των θυσιών. Εισήλθεν ολόκληρος και επροχώρησε σύσσωμος. [...] Αλληλέγγυος, αποφασιστική, τολμηρά, πάσα η Ελλάς υπό την ηγεσίαν του Βασιλέως της, κατήλθεν εις τον αγώνα [...] Προ της Σμύρνης απέστειλεν η Ελλάς ν’ αγωνισθούν, με την εντολήν να νικήσουν ή να πέσουν τον Βασιλέα της, την Κυβέρνησίν της, τα τέκνα της. Ποιος δύναται πλέον να φαντασθή ότι είνε δυνατόν ολόκληρος η Ελλάς ήτις μετωχετεύθη εις την Σμύρνην, ν’ αποσυρθή αύριον εντεύθεν του Αιγαίου, και επι των σημαιοφόρων ιστών, τους οποίους στέφουν από της Κυριακής τα ελληνικά βασιλικά στέμματα ν’ αναπετασθή αύριον η αιματόχρους σημαία με την ημισέληνον [...]. Από της 30^{ης} Μαΐου 1921, ημέρας Κυριακής, όποτε ο Βασιλεύς των Ελλήνων, απεβισβάσθη εις την Σμύρνην, η Ελλάς, η ψυχή της, ο λαός της προσήρτησε*

¹⁹⁰ ‘Ο Ριζοσπάστης’, 06.04.1921, Άγκυραι - Αθήναι, σ. 1

¹⁹¹ ‘Ο Ριζοσπάστης’, 08.05.1921, *Οι Σύμμαχοι θα αξιώσου τελεσιγραφικώς εφαρμογήν των Λονδίνειων όρων δια το Ανατολικό*, σ. 2

¹⁹² www.el.wikipedia.org/wiki

¹⁹³ ‘Η Καθημερινή’, 03.06.1921, *Το Κορδελιό προσκύνημα*, σ. 4

την Σμύρνην. Εις επήκοον εχθρών και φίλων διαλαλεί το πράγμα η ελληνική : η Ελλάς προσήρτησε την Σμύρνην»¹⁹⁴. «Η Ιωνική πρωτεύουσα αναγεννάται. Πνέουν υπέρ αυτήν και εκχύνονται εις τους δρόμους της οι άνεμοι των ωραιότερων, του ελληνικού της πατριωτισμού, συγκινήσεων. Ο Βασιλεύς των εν μέσω αυτών! [...] ο κόσμος συνωθείται θαυμάζει και ζητωκραυγάζει. Οι Σμυρναίοι δεν συγκρατούν αλλ' ούτε και αποκρύπτουν την κατάπληξιν των [...]»¹⁹⁵.

Ο 'Ριζοσπάστης' εξαπέλυσε δρυμή κατηγορώ στην επίσκεψη του Κωνσταντίνου γιατί η 'Καθημερινή' το χρησιμοποίησε για να «ανάψει τον ενθουσιασμό» των πολιτών για τον πόλεμο : «Με αλλαλαγμούς χαράς και με εξάρσεις πατριωτικού ενθουσιασμού δια την βεβαίαν κατά του Κεμάλ νίκην διασαλπίζει ο κυβερνητικός τύπος την επικείμενη αναχώρησιν του βασιλέως εις το μέτωπον. Ζήτω ο Βασιλεύς, ζήτω ο στρατός. Ζήτω το Ελληνικόν ιδεώδες. Ζήτω η Ασιατική Ελλάς, φωνάζει το απογευματινόν όργανον του κ. Γούναρη. Εκατοντάδες χιλιάδων Ελλήνων λέγει, ευρίσκονται ήδη εις το μέτωπον. Αι λόγχοι, τα πυροβόλα είναι γεμάτα, τα άλογα χτυπούν την γήν από ανυπομονησίαν. Και μια προσπάθεια καταβάλλεται από όλους, να ανάψη απ' άκρου εις άκρον της χώρας ο πολεμικός ενθουσιασμός, να εξαφθή και πάλιν το πατριωτικόν φρόνημα των πολεμιστών των Βαλκανικών πολέμων, να παρουσιάση και πάλιν η Ελλάς την εικόνα του ενόπλου συναγερμού του 1912 και του 1913. Δεν το αποκρύπτουν ότι εις τον επικείμενον εν Ασία νέον αγώνα παίζονται τα πάντα, ότι από την καλήν έκβασιν του αναμένουν την σωτηρίαν και από την κακήν έκβασίν του την καταστροφήν[...]»¹⁹⁶.

Η προέλαση του ελληνικού στρατού ήταν γεγονός. Η Κυβέρνηση θεωρούσε ότι δε μπορούσε να περιμένει περαιτέρω διπλωματικές ενέργειες από τους Συμμάχους εφόσον «έχει τα όπλα» και είναι αποφασισμένη να διατηρήσει την «πολεμική της ορμή» μέχρι τη «νίκη και την υποταγή του εχθρού» : «[...] Οι Σύμμαχοι απήθυνον προς την Ελλάδα πρότασιν όπως χρησιμοποίηση αν θέλη, την μεσολάβησιν των προς ειρήνευσιν της Ανατολής. Είνε γνωστό ότι η Ελλάς δεν επιθυμεί τον πόλεμον αλλά την ειρήνην. [...] Οι προσφερόμενοι όμως να συμφιλιώσουν τους σημερινούς αντιπάλους προς πρόληψιν της τελευταίας φονικής συμβολής, θα διατίθενται ίσως να μη παραιτηθούν των καλών των προσπαθειών πριν εξακριβώσουν ότι πράγματι δεν υφίστανται δι αυτούς στάδιον ελπιδοφόρου παρεμβάσεως. Εν τη περιπτώσει ταύτη η

¹⁹⁴ 'Η Καθημερινή', 03.06.1921, *Η προσάρτησις*, σ. 1

¹⁹⁵ 'Η Καθημερινή', 04.06.1921, *Η Σμύρνη περί τον Βασιλέα*, σ. 1

¹⁹⁶ 'Ο Ριζοσπάστης', 17.05.1921, *Η επομένη της νίκης*, σ. 1

Ελλάς δεν θα ήτο δυνατόν να κρατήσει εν αχρηστία τα όπλα της, εν επιστρατεύσει τας εκατοντάδας των χιλιάδων των μαχητών της, εν συντηρήσει την πολεμικήν της ορμήν, δια να αναμείνη, επί μήνας ίσως, και μέχρις ου ίσως εκπνεύση η βραχεία περίοδος των μικρασιατικών καλοκαιριών, όπως εξακριβωθή αν είνε δυνατόν να τελεσφορήση φιλειρηνική μεσολάβησις ή αν δεν υπάρχη τοιαύτη ελπίς, ώστε μετά τούτο ν' αναλάβη πάλιν το όπλον [...]. Η στοιχειώδης φρόνησις επιβάλλει εις την Ελλάδα να συνεχίση, αμείωτον και αμετάβλητον την πολεμικήν της προσπάθειαν, ως αν η περί παρεμβάσεως πρότασις δεν ετη είχεν απευθυνθή η ως αν επρόκειται να ναυαγήση η προσπάθεια της παρεμβάσεως [...]. Η Ελλάς θα διεξαγάγη την πολεμικήν της πολιτικήν, μέχρις ου κρίνη αυτή ότι επέστη πράγματι η στιγμή της διπλωματικής δράσεως μέχρις ου δηλαδή μετά την νίκην και την υποταγήν του εχθρού, ανατεθή εις την διπλωματίαν η σύνταξις του νέου καταστατικού χάρτου της Ανατολής»¹⁹⁷. «Πεισματώδης, επίμονος, διεξάγεται ο αγών εις την Μικρασίαν, όπως όλοι οι αγώνες, όταν φθάνουν εις την κρίσιμον φάσιν των. Πεπεισμένοι ακραδάντως, βέβαιοι απολύτως, δια την νίκην, οι Έλληνες όλοι, ουδέ την ελαχίστην αποκομίζουν ανησυχίαν εκ των αγγελμάτων περί της εντάσεως του αγώνος. Αναλογίζονται τουνατιόν, την παλαιάν δήλωσιν της Κυβερνήσεως, ανταποκρινομένην προς την ομόθυμον ελληνικήν θέλησιν, καθ' ην όσο παρατείνεται ο αγών και πληθύνονται αι θυσίαι της Ελλάδος, τόσω αυξάνονται και αι αξιώσεις της έναντι του εχθρού»¹⁹⁸. Για να κάνει η κυβέρνηση πιο πειστική την εκδοχή της νίκης, σε φύλλο της 'Καθημερινής' δημοσιεύει ευμενή σχόλια του ευρωπαϊκού τύπου για τη νίκη αυτή : «Ολόκληρος ο ευρωπαϊκός τύπος αφιεροί ήδη ενθουσιώδη άρθρα εις τα ελληνικάς επιχειρήσεις, ευρισκομένας ήδη εις το τέρμα των. Εκ των ιταλικών εφημερίδων, αι πλείσται διαβλέπουν ήδη το ευτυχές δια τους Έλληνας τέρμα των πολεμικών επιχειρήσεων [...]. Οι 'Κυριακάτικοι Τάμις' εν κυρίω άρθρω του κ. Πράϊς, υποστηρίζουν ότι οι Σύμμαχοι οφείλουν να αναγνωρίσουν το σημερινόν εν Ελλάδι καθεστώς, το οποίον εξήτησε και τηρεί πράγματι συμμαχικήν πολιτικήν. Παρά την έλλειψιν- γράφουν- οιασδήποτε εκ μέρους των Συμμάχων οικονομικής υποστηρίξεως, η Ελλάς είνε ευτυχεστέρα και περισσότερον ηνωμένη σήμεραν η όσον επι του προηγουμένου καθεστώτος, το οποίον ήτο επαχθές δια την μεγάλην πλειοψηφίαν του ελληνικού λαού [...]. Καταλήγων ο κ. Πράϊς επάγεται : 'Ηλθεν ο καιρός να φύγη ο Τούρκος εκ της Ευρώπης, αφού οι Έλληνες δια των περιλάμπρων νικών των διηκόλυναν την λύσιν του προαιώνιου Ανατολικού προβλήματος. Αι γαλλικαί

¹⁹⁷ 'Η Καθημερινή', 09.06.1921, Τα έργα, σ. 1

¹⁹⁸ 'Η Καθημερινή', 14.08.1921, Η μάχη, σ. 1

εφημερίδες, σχολιάζουν ήδη αρκετά ευμενώς τας ελληνικάς επιχειρήσεις [...]»¹⁹⁹. Φυσικά όμως υπήρχαν και αντιδράσεις στην προσπάθεια αυτή της κυβέρνησης να πείσει το λαό όχι μόνο για τη διεξαγωγή του πολέμου αλλά και για βέβαιη επικείμενη νίκη, από το 'Ριζοσπάστη' : «[...] Η εργατική τάξις της χώρας δεν θα επιτρέψη με κανένα τρόπον μίαν νέαν αιματοχυσίαν. Οι εκμεταλλεόμενοι μέχρι τούδε τους πολέμους και την δυστυχίαν του Ελληνικού λαού οφείλουν να γνωρίζουν, ότι αν γίνη ανάγκη να χυθή και πάλιν αίμα Ελλήνων εργατών, αυτή την φοράν δεν θα χυθή και πάλιν αίμα Ελλήνων εργατών, αυτήν την φοράν δεν θα χυθή προς όφελος και δια λογαριασμόν της υποθέσεως της μεγάλης και πολυπληθούς τάξεως του εργαζομένου Ελληνικού λαού, των εργατών και χωρικών της Ελλάδος. Εάν θέλουν τον εμφύλιον σπαραγμόν οι πατριώται, θα τον έχουν, αλλά διαφορετικής απ' ότι τον φαντάζονται, μορφής [...]»²⁰⁰, «Εκλήθη χθες ένα συλλαλητήριο δια να διατρανώση την απόφασιν του... Ελληνικού λαού! Να χύση το αίμα του μέχρι τελευταίας ρανίδος, πολεμών δια την Σμύρνην και την Θράκην [...] Ο λαός αποδοκιμάζει τον νέον πόλεμον την φρίκην του οποίου διανοείται η Κυβέρνησις να εξαπολύση και πάλιν επί της χώρας. Αυτό απέδειξε το χθεσινόν συλλαλητήριο»²⁰¹. Ο 'Ριζοσπάστης' ακόμη υποστήριζε ότι με την πράξη της αυτή η κυβέρνηση «καταλύει» τους δημοκρατικούς θεσμούς στους οποίους ισχυρίζεται ότι βασίζεται και ότι «γεννά πατριωτικά» συναισθήματα : «Ένας από τους θεσμούς δια τους οποίους εκαυχάτο πάντοτε το αστικόν καθεστώς, ήτο ο κοινοβουλευτικός θεσμός, αποτελών τον ακρογωνιαίον λίγον των 'δημοκρατικών' αστικών πολιτευμάτων, βασιλευομένων και μη. Αλλ' ο ιμπεριαλισμός της διεθνούς κεφαλαιοκρατίας, ως εξελίχθη κατά τον πόλεμον, μας εσυνήθισε να τον βλέπωμεν καταργούντα και καταπατούντα κάθε παλαιάν δημοκρατικήν πρόληψίν του, και κάθε πρόσχημα, όπου ταύτα απετέλουν εμπόδιον εις την πραγματοποίησιν των επιδιώξεών του. Ο όρος της θελήσεως των λαϊκών πλειοψηφιών κατεπατήθη κατά τον πόλεμον, όπου ήτο ανάγκη να επιβληθούν τα πολεμικά των αντιμαχομένων μεγάλων δυνάμεων συμφέροντα και λαοί μικροί και αδύνατοι, παρά την δεδηλωμένην θέλησιν της μεγάλης πλειοψηφίας των, εσύρθησαν εις τον πόλεμον δια της βίας[...]»²⁰². «Τα εκ Σμύρνης τηλεγραφήματα και η αρθρογραφία του πατριωτικού αστικού τύπου αναγγέλλουν, ότι εδόθη το σύνθημα της ελληνικής επιθέσεως. Τι εκπροσωπεί η επίθεσις αυτή δια τα

¹⁹⁹ 'Η Καθημερινή', 24.08.1921, *Η ελληνική νίκη αναγνωρίζεται ήδη πανταχόθεν*, σ. 3

²⁰⁰ 'Ο Ριζοσπάστης', 03.03.1921, *Πατριωτικοί υστερισμοί*, σ. 1

²⁰¹ 'Ο Ριζοσπάστης', 15.02.1921, *Ελπίζομεν να επείσθησαν*, σ. 1

²⁰² 'Ο Ριζοσπάστης', 24.01.1921, *Ο μεταπολεμικός ιμπεριαλισμός και το κοινοβουλευτικό πολίτευμα*, σ. 1

κυβερνώντα – λυμαινόμενα σήμερα την Ελλάδα κόμματα είνε γνωστόν. Βλέποντες ενώπιον των το βάραθρον, εις το χείλος του οποίου έχουν οδηγήσει την χώραν και το οποίον απειλεί να τους κατακτή από την έκβασιν της επιθέσεως ελπίζουν και περιμένουν την σωτηρίαν [...]»²⁰³.

Επιπρόσθετα έγραφε η ‘Καθημερινή’ ότι αυτός ο πόλεμος είναι «απόρροια και συνέχεια» του πολέμου που ξεκίνησαν οι Σύμμαχοι και που τώρα η Ελλάδα οφείλει ως «εντολοδόχος» ως «στρατιώτης του κόσμου», να τον διεξάγει μόνη με «ηθική ζωτικότητα», αφού από αυτό τον αγώνα εξαρτώνται πολλά – «η φιλία των Συμμάχων, η κτήση πόρων, η οικονομική κατάσταση, η ζωή ολόκληρου του Έθνους» :

« [...] Ο πόλεμος τον οποίον διεξίγει σήμερα η η Ελλάς μόνη είνε απόρροια και συνέχεια του πολέμου, τον οποίον οι Σύμμαχοι διεξήγαγον από κοινού. Μετ’ αυτών επολέμησε και η Ελλάς και μετ’ αυτών ενίκησεν [...]. Οι Σύμμαχοι επιθυμούν να εξασφαλίσουν έντιμον και διαρκή ειρήνη εν Ανατολή. Η Ελλάς συνεχίζουσα τον αγώνα της, παρέχει εις τους Συμμάχους το μόνον ακριβώς, δραστικόν μέσον, δι’ ου είνε δυνατή η επιβολή της θελήσεώς των επι των Τούρκων την στρατιωτικήν πίεσιν [...]. Η Ελλάς έχει την δύναμιν να στηρίξη ακλονήτως το καθεστώς το οποίον θα εδημιουργείτο ούτως εν Ανατολή. Η ηθική ζωτικότης της το εγγυάται [...]»²⁰⁴. « Απέναντι ενός ολοκλήρου κόσμου νικητών, ασχολουμένου εις αμέριστον επίδεσιν των εκ του πολέμου πληγών και μη βλέποντος την υπό την κλίνην του πυρκαϊάν, απέμεινεν η Ελλάς μόνος, όρθιος και τολμητίας Στρατιώτης του κόσμου. Διότι δεν αγωνίζεται τώρα κατά του Κεμάλ και υπέρ της Σμύρνης δεν αγωνίζεται κατά των Τούρκων και υπέρ εαυτής η Ελλάς. Αγωνίζεται εναντίον των ανταρτών της παγκοσμίου τάξεως και υπέρ των Ανθρώπων, υπέρ του ηθικού νόμου και κατά του Μποσελβικισμού. Υπέρ του Κράτους και κατά της Ανταρσίας [...] Η Ελλάς, Στρατιώτης του Κόσμου, σύμμαχος με τους ισχυρούς η μόνη, θα πολεμήση. Και θα είνε μόνη υπέρ όλων Νικήτρια»²⁰⁵. «[...] Εκ του αγώνος τον οποίον ευρέθημεν διεξάγοντες, εξαρτώνται τα πάντα. Εξ αυτού εξαρτάται η τελείωσις της απελευθερωτικής αποστολής της ελευθέρας Ελλάδος, ήτις θα επιτρέψη εις τους Έλληνας να ζήσουν εν τω μέλλοντι ήσυχoi, μεριμνώντες πλέον δι’ εαυτούς και φροντίζοντες δια την ιδίαν των ευημερίαν, αντί να καταναλίσκωνται εις διηνεκείς θυσίας προς σωτηρίαν άλλων – των δουλευόντων αδελφών των. Εκ του ιδίου αγώνος εξαρτάται και η αναγνώρισίς μας ως φίλων, ων τα συμφέροντα θα είνε εφεξής

²⁰³ ‘Ο Ριζοσπάστης’, 28.06.1921, *Η επίθεσις*, σ. 1

²⁰⁴ ‘Η Καθημερινή’, 13.06.1921, *Η άρκτος*, σ. 1

²⁰⁵ ‘Η Καθημερινή’, 21.06.1921, *Στρατιώτης του Κόσμου*, σ. 1

σεβαστά εκ μέρους των ισχυρών του μεταπολεμικού κόσμου, διότι και αξίους σεβασμού θα μας θεωρήσουν και φίλους θα μας αναγνωρίσουν, να νικήσωμεν ενώ θα περιφρονηθώμεν και θ' αποκηρυχθώμεν ηττώμενοι. Εκ του ανειλημμένου παρ' ημών αγώνος εξαρτάται η κτήσις των πόρων, οι οποίοι θ' αποζημιώσουν την Ελλάδα δι' όσα εθυσίασε κατά παροεξόφλησιν πάσης ικμάδος της και αυτής της εν τω μέλλοντι υπάρξεώς της. Εκ του ιδίου αγώνος εξαρτάται και αν θα παρασχεθή ακόμη εις την Ελλάδα δάνειον, και αν η δραχμή μας θ' αποκτήση ισχύν διπλασία η πολλαπλασίαν της σημερινής η θα εκπέση και θ' ατονήση. Εκ του αγώνος, τον οποίον διεξάγομεν, εξαρτάται η ατομική ενός εκάστου πολίτου ευημερία [...] , η πραγματοποίησις των κρατουσών γενναιών σκέψεων δια την ικανοποίησιν και ανταμοιβήν των πολεμιστών [...], η ζωή μας ως Κράτους, ως Έθνους, ως λαού [...], η τιμή της Ελλάδος και η φήμη της και το γόητρόν της[...] Η ειρήνη θα κτηθή δια της νίκης»²⁰⁶.

Ο αγώνας ξεκινά με λάβαρο τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων το 1821 : «Εις το μικρασιατικόν πεδίον των ελληνικών αγώνων τα τέκνα των Ελλήνων εορτάζουν δια του ανταξιωτέρου εορτασμού την εκατονταετηρίδα του μεγάλου αγώνος των προγόνων των : συνεχίζουν το έργον της ελληνικής απελευθερώσεως από της τουρκικής δουλείας. Και επιτελούν θαύματα. Αλλ' επιβάλλεται να ερωτήσωμεν τους δυναμένους ν' απαντήσουν : ότι επιτελείται άραγε εν Μικρασία γνωστοποιείται πέραν της Ελλάδος, ώστε να εκτιμηθή δεόντως και ν' αποδώση τους πολιτικούς και ηθικούς καρπούς, τους οποίους θα έπρεπε ν' αποδώση τους πολιτικούς και ηθικούς καρπούς, τους οποίους θα έπρεπε ν' αποδώση η αιματηρά ανά την Ανατολήν καλλιέργεια του ελληνικού γοήτρου; Διότι φοβούμεθα μήπως συγχαίρομεν απλώς η μας αυτούς και αλλήλους δια τας νίκας του στρατού μας, μένει δε η αλήθεια ξένη εις τον ξένον κόσμον και το δηλητήριον της εχθρικής ψευδολογίας άνευ αντιδότου. Ότι το δηλητήριον ήρχισε να εκχέεται, είνε γνωστόν ενώ εκ της Ασίας φθάνουν μέχρις ημών αλλεπάλληλα τα' αγγέλματα των ελληνικών νικών, έφθασαν εξ' Ευρώπης απηχήσεις αγγελμάτων περι ηττών ελληνικών. Ενώ νικώμεν εν Μικρασία, ηττώμεθα εν Ευρώπη! Είνε βέβαιον ότι η σημερινή πολεμική δράσις της Ελλάδος εν Μικρασία θα έχη τοιαύτα αποτελέσματα, ώστε ουδεμία ψευδολογική προσπάθεια ν' αντιστή εις την αλήθειαν των πραγμάτων [...]»²⁰⁷.

²⁰⁶ 'Η Καθημερινή', 27.06.1921, *Η μάχη*, σ. 1

²⁰⁷ 'Η Καθημερινή', 15.03.1921, *Η φωνή*, σ. 1

Ο ελληνικός στρατός προχώρησε σε δυο μέτωπα : το Συγκρότημα Μεραρχιών του Νότου προωθήθηκε από το Ουσάκ προς το Αφιόν Καραχισάρ, ενώ το Συγκρότημα Μεραρχιών του Βορρά προχώρησε από την Προύσα στον ίδιο δρόμο που είχε πάρει τον Ιανουάριο. Κατέλαβε την Κιουτάχεια, το Εσκή Σεχίρ ως τον Σαγγάριο με κατεύθυνση την Άγκυρα. Στο Σαγγάριο όμως σταμάτησε και ξαναγύρισε στην αφετηρία του, στο Αφιόν Καραχισάρ και Εσκή Σεχίρ²⁰⁸. Όλο αυτό εγχείρημα χαρακτηρίστηκε ως «κινηματογραφικό» από την κυβέρνηση - «Οι θρίαμβοι των ελληνικών όπλων διαδέχονται αλλήλους, αι δάφναι συσσωρεύονται μετά θυελλώδους ταχύτητος [...]»²⁰⁹ - και ιδίως η κατάληψη του Εσκή Σεχίρ ήταν πολύ σημαντική για αυτή «Μετά το Αφιόν – Καρα- Χισάρ η σειρά του Εσκή – Σεχίρ θα τον ετερμάτιζε καθ' ουσίαν[...]»²¹⁰, «[...] Μετά την Κιουτάχειαν ο ελληνικός στρατός κατέλαβε το απόγευμα της προχθές Τρίτης το Εσκή Σεχίρ. Το περιμάχητον, το φοβερόν Εσκή Σεχίρ, το τελευταίον έρεισμα προς την Άγκυραν, προ του οποίου εκάμφθη προ τριμήνου η ελληνική ορμή, δεν εγείρει πλέον, προκλητικούς και προπετείς τους βραχώδεις όγκους των αποκρήμων ορέων του προ της ελληνικής προελάσεως. Πανίσχυρος, ακράτητος, γενναίος, διαπνεόμενος από την πνοήν του πατριωτικού του ενθουσιασμού, την οποίαν κατέστησε πυρίνην η παρουσία του Βασιλέως ώρμησεν ο ελληνικός στρατός, μετά την Κιουτάχειαν, εσάρωσε τον εχθρόν, συνέτριψε την αντίστασίν του και εισήλθεν εις την πόλιν, την οποίαν εκάλεσαν καρδίαν της Μικρασίας. Ο εχθρός, αιχμαλωτισθείς, κατακερματισθείς, δεκατισθείς, αποσυντεθείς δεν θεωρείται πλέον υπάρχων. Υπό την πίεσιν του στρατού μας και την στρατηγικότητα εκείνων, οι οποίοι τον διοικούν, το κεμαλικόν στρατιωτικόν συγκρότημα κατέρρευσεν ως άθυρμα. Μετα το Εσκή Σεχίρ, κυρίαν βάσιν του στρατού του αντιπάλου, ουδέν υφίσταται πλέον. Ο μικρασιατικός αγών δύναται να κηρυχθή ούτω φθάνων εις το τέρμα του, ενωρίτερον πολύ ενωρίτερον, ή όσον υπελογίσθη. Ο εχθρός θ' αναγκασθή να υποταγή. Μετ' ου πολύ θα ρίψη το όπλον και θα ζητήση, ως χάριν, την ειρήνην, την οποίαν αφρόνως απέρριπτε χθες. Και η Ελλάς, νικήτρια, θα επιβάλη τους όρους της. Υπό τα πλήγματα του στρατού μας και την τραγικότητα εκείνων, οι οποίοι τον διοικούν η τουρκική άμυνα κατέρρευσεν. Ο πόλεμος τερματίζεται ήδη, και αύριον ταχύτερον πάσης προσδοκίας, θα επανέλθουν πλέον εις την ελληνικήν εστίαν οι Έλληνες μαχηταί, νικηταί του τελευταίου των

²⁰⁸ Η Μικρασιατική Καταστροφή, 'Τα Νέα' σε συνεργασία με το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, IRIS A.E.B.E, σ. 18

²⁰⁹ 'Η Καθημερινή', 14.07.1921, Πως επολέμησε και πως ενίκησε τον εχθρόν ο στρατός μας, σ. 1

²¹⁰ 'Η Καθημερινή', 17.03.1921, Η πάλη, σ. 1

ελληνικών πολέμων»²¹¹. Όμως ο ‘Ριζοσπάστης’ φαίνεται αρκετά επιφυλακτικός διότι θεωρεί ότι μια τέτοια κατάκτηση δε σημαίνει και το τέλος του πολέμου ούτε και την αποκατάσταση της ειρήνης, κάτι που όπως γράφει διατυμπάνιζε η κυβέρνηση :

«[...] Η κυβέρνηση και ο τύπος της προσεπάθησαν πάντοτε να εμφανίσουν τον εν Ασία αγώνα υπό την στενή και περιορισμένη σημασίαν που θα είχε μία σύγκρουσις της Ελλάδος προς τον Κεμάλ. Και προσεπάθησαν και προσπαθούν να πείσουν τον λαόν, ότι εάν η μέλλουσα να γίνη επίθεσις επιτύχη, εάν το Εσκή Σεχίρ καταληφθή ο αγών λήγει εις την Ασίαν και τα πάντα μεταβάλλονται υπερ της Ελλάδος, αποκαθίσταται οριστικώς η ειρήνη εις την Ανατολήν γίνεται δυνατή η αποστράτευσις και η Ελλάς, ενισχυόμενη παρά της Ευρώπης οικονομικώς αρχίζει την εσωτερικήν της ανασυγκρότησιν[...]»²¹² και συνεχίζει κατηγορώντας την ως «ανεύθυνη» : «[...] Η κυβέρνησις περιεφρόνησε πάντοτε κάθε εκ μέρους μας σύστασιν και υπόδειξιν. Επέμεινε να ακολουθήση μέχρι τέλους μία ριψοκίνδυνον και καταστρεπτικήν πολιτικήν, από την οποίαν ηννόει να εξαρτήση την τύχην του έθνους ολοκλήρου. Ήδη δρέπει τους καρπούς της πολιτικής ταύτης. Και φοβουμένη την αγανάκτησιν του λαού δια τας γενομένας ασκόπους θυσίας, εννοεί να βαδίση μέχρι τέλους τον δρόμον της καταστροφής να καταπνίξη δια νέου αίματος, την φωνήν του νεοπού ακόμη αίματος των νεκρών του Εσκή Σεχίρ. Ενώπιον της παράφρονος και παραπαιούσης ταύτης πολιτικής της κυβερνήσεως, πολιτικώς την οποίαν χαρακτηρίζει η έλλειψις και της ελαχίστης ευσυνειδησίας, και της ελαχίστης συναισθήσεως ευθυνών, έχομεν να κάμωμεν προς την δεδηλωμένην θέλησιν του λαού υπερ της αμέσου ειρήνης, να παύση χύνουσα ασκόπως το αίμα του λαού! Εάν εξακολουθήση επιμένουσα ας συλλογισθή πόσας τρομεράς ευθύνας αναλαμβάνει»²¹³.

²¹¹ ‘Η Καθημερινή’, 08.07.1921, *Η νίκη*, σ. 1

²¹² ‘Ο Ριζοσπάστης’, 27.05.1921, *Προ της επιθέσεως*, σ. 1

²¹³ ‘Ο Ριζοσπάστης’, 09.06.1921, *Ενώπιον του συμμαχικού διαβήματος*, σ. 1

Αυτή η εξόρμηση του ελληνικού στρατού σηματοδοτεί ένα νέο κύκλο πολέμου, όπου οι επιχειρήσεις διεξάγονται σε περιοχές ολότελα εχθρικές, και όπου οι ελληνικοί πληθυσμοί είτε απουσιάζουν παντελώς είτε μπορούν να θεωρηθούν απλώς αμελητέοι. Η διάθεση των φαντάρων είναι αρνητική. Βαδίζοντας σε έδαφος ολοκληρωτικά ξένο και αφιλόξενο αντιμέτωπος με τις πρώτες κανονικές ήττες του στο πεδίο της μάχης ο ελληνικός στρατός εγκαινιάζει στο εξής μια πολιτική καμένης γης, καταστρέφοντας ότι δε μπορεί πια να κατακτήσει. « Όταν προ ημερών ακόμη ο Ελληνικός στρατός επροχώρει θριαμβευτικώς προς κατάληψιν του Εσκή Σεχέρ, είδαμεν, εις τας πατριωτίας εφημερίδας εικόνας ερειπίων καταληφθέντων τουρκικών χωρίων, [...] και ερωτώμεν τι θα κάμουν τώρα οι Τούρκοι, επανερχόμενοι εις τα ερειπωμένα χωρία των, τους Ελληνικούς πληθυσμούς; Τι θα κάμουν επιστρέφοντες εις το Αβκίν, εις το Αφιόν Καραχισάρ, εις την Προύσσαν, της οποίας επίσης αναγγέλει χθεσινή κυβερνητική εφημερίς πιθανήν εκκένωσιν; Μένοντες θα πληρώσουν με το αίμα των τας παρεκτροπάς των εκπολιτιστών της Ανατολής. Φεύγοντες θα έλθουν πρόσφυγας να ζητούν ελεημοσύνην εκείνων, που δεν έχουν πλέον τίποτε να τους δώσουν. Ιδού τα αγαθά του απελευθερωτικού μας πολέμου, εις τον οποίον τόσον εχύθη αίμα Ελληνικόν. Ω εάν ποτέ επλήρωναν οι αστοί πολιτικοί τα εγκλήματα των! Δεν θα υπήρχε τιμωρία ικανή να ανταποκριθή εις το μέγεθος των καταστροφών που σκορπίζουν καθημερινώς δεξιά και αριστερά»²¹⁴. Η ‘απελευθέρωση’ παίρνει όλο και περισσότερο τη μορφή ισοπεδωτικού τυφώνα²¹⁵ «[...] όπου και αν αντιτάξη την άμυνάν του ο εχθρός, οι Έλληνες θα εκπληρώσωμεν τον πολεμικόν μας σκοπόν, ο οποίος συνίσταται εις την εξόντωσιν του αντιπάλου[...]»²¹⁶ γράφει η ‘Καθημερινή’. Ενώ για αυτή την ‘απελευθέρωση’ ο ‘Ριζοσπάστης’ αναφέρει ότι για να επιτευχθεί «[...] είναι γνωστό και αναμφισβήτητο ότι όλα τα μαρτύρια που υπέφεραν τα εκατομμύρια των δυστυχησμένων, οι σφαγές, οι εκτοπίσεις, οι εξανδραποδισμοί, στη Θράκη, στη Μικρά Ασία, στον Πόντο, αφορμή είχαν την πολιτική των εκάστοτε εθνικών κυβερνήσεων της ελεύθερας μητρός Ελλάδος, την λεγομένην απελευθερωτικήν πολιτικήν[...]»²¹⁷.

²¹⁴ ‘Ο Ριζοσπάστης’, 01.04.1921, *Καμμία τιμωρία*, σ. 1

²¹⁵ Τ. Κωστόπουλος, σσ. 108-109

²¹⁶ ‘Η Καθημερινή’, 01.07.1921, *Ο όρθος*, σ. 1

²¹⁷ ‘Ο Ριζοσπάστης’, 28.10.1921, *Η πολιτική της ‘απελευθερώσεως’*, σ. 1

Η προσπάθεια αναπτέρωσης του ηθικού του στρατού και του λαού φαίνονται από την καταγραφή της προέλασης από τον εξεταζόμενο τύπο της εποχής. Οι «ανήθικοι δολοφόνοι» Κεμαλιστές αντιμετωπίζονται από τον «αήττητο και έξοχα οργανωμένο» ελληνικό στρατό ο οποίος αγωνίζεται για να «εκπληρώση μετά αιώνας τα μεγάλα της πεπρωμένα, την καλούν μόνον αι φωναί των ζώντων και αι φωναί των νεκρών, οι οποίοι αναμένουν τον Έλληνα ελευθερωτήν εις τας παλαιάς ελληνικάς χώρας. Εις την απόφασίν της οδηγεί την Ελλάδα και η φρόνησις και η ψύχραιμος εκτίμησις των αναγκών και των συμφερόντων [...]. Ας στρέψουμεν τον νουν εκείθεν του Αιγαίου, και ας ευχηθώμεν ευρείαν ν' ανοίξη την οδόν της νίκης η ελληνική προσπάθεια. Και ας ελπίζωμεν έως εκεί, όπου οι τολμηροί, αλλά δίκαιοι πόθοι των νικητών φθάνουν...»²¹⁸, «Ποιος ύβρισε τον Ελληνισμόν της Μικράς Ασίας ότι δεν αγαπά τον Βασιλέα του; Χθες ακόμη ο πληθυσμός αυτός του οποίου αι ορδαί του Κεμάλ επυρπόλησαν τα χωριά, εφόνευσαν του γονείς και αδελφούς, ητίμασαν τας παρθένους [...]. Ο αήττητος στρατός της αιωνίας Ελλάδος στρατός ξηράς και θαλάσσης [...] που δεν περιμένει παρά το σύνθημα του Στρατηλάτου του δια να ορμήση προς την νίκην [...]»²¹⁹.

«Η ελληνική λόγχη, ετέθη ήδη, άπαξ έτι, εφ' όπλου. Το ελληνικόν πυροβόλον θωπεύουν ήδη μετά στοργής χείρες σκληρυνθείσαι από την επαφήν της οβίδος επί δεκαετηρίδα ολόκληρον. Αι ένδοξοι σημαίαι των ηρωϊκών Συνταγμάτων, αναπτύανται και πάλιν, και οι Έλληνες αρχηγοί, προεξάρχοντες πρώτου μεταξύ των, του Εστεμμένου, ευρίσκονται ήδη εν τω μέσω των ελληνικών λεγεώνων. Η ελληνική λόγχη θα υψωθή η ρομφαία πυρίνη, υπέρ τον βάρβαρον. Το ελληνικό πυροβόλον θα εξαπολύση τους κεραυνούς του επί τον κατακτητήν. Τας ένδοξους σημαίας των Συνταγμάτων μας θ' ανεμίζη, ζωηρά η πνοή της ελευθερίας, την οποίαν θα φέρουν εις τους ιναπομένοντας υποδούλους. Οι Έλληνες αρχηγοί, με τον Εστεμμένον Αρχηγόν των επί κεφαλής θα βροντοφωνήσουν το μέγα 'Εμπρός!' ας είναι ευλογημένοι αυτοί και ο υπ' αυτούς Στρατός!...»²²⁰.

«Μαχόμενος από δωδεκαετίας συνεχώς, ο λεγεών των ηρώων της Ελλάδος εκπηδών από Λαρίσσης εις Θεσσαλονίκην και εκείθεν εις την Ανδριανούπολιν και φθάνων κατόπιν εις της Ιωνίας τα παράλια και εις τον Έβρον και εις το Μαϊάνδρον, δεν ηθέλησε να γνωρίση τον κάματον. Προτάσσων προ των πυκνών εχθρικών τάξεων το στήθος του, αντιτάσσων της λόγχην του προ των πυροβόλων, προτείνων τον ενθουσιασμόν του τον άγιον προ των οχυρώσεων της φύσεως, επετέλεσεν ότι ουδείς

²¹⁸ 'Η Καθημερινή', 15.06.1921, *Αι απόλεια*, σ. 1

²¹⁹ 'Η Καθημερινή', 02.06.1921, *Η βασιλική επέτειος εις το μέτωπον*, σ. 2

²²⁰ 'Η Καθημερινή', 27.06.1920, *Ας είνε ευλογημένοι!..*, σ. 1

στρατός του κόσμου θα ηδύνατο να επιτελέσει. Συνεσώρευσε δάφνας επί δαφνών, θριάμβους επί θριάμβων, τρόπαια επί τροπαιών, μεγαλουργήματα επο μεγαλουργημάτων. Ήνοιξε προ της Ελλάδος τας πύλας προς την ευρείαν λεωφόρον του ευ ζην. Παρέλαβε την μικράν του Πατρίδα από της περφρονήσεως και της ταπεινώσεως, δια την ανύψωση εις τους εχθρούς της. Ήνοιξε τας φλέβας του και μετήγγισε πλούσιον εις ζωήν το τίμιον αίμα του, εις το όνειρον αιώνων ολοκλήρων. Και το όνειρον λαμβάνει σάρκα και οστά. Και η Ελλάς ανάζησεν. Και η Ελλάς ζη. Και η Ελλάς θα ζήση...»²²¹. Παρατηρείται ακόμη και σύγκριση του στρατού με τους 300 του Λεωνίδα στη μάχη των Θερμοπυλών : «Όταν κάποτε αι μέλλουσαι, της Μεγάλης Ελλάδος, γενεαί θα θελήσουν να στήσουν τον τύμβον, εις μνήμην των ηρώων της παρούσης, οι οποίοι συνέθεσαν την Μικρασιατικήν εποποιϊαν θα σταματήσουν ασφαλώς προ ενός προβλήματος : της τιμής την οποίαν θα οφείλουν εις μίαν θράκα λεόντων, οι οποίοι έχουν ήδη γράψει ουχί απλώς σελίδας δραματικού μεγαλείου. Ούτε καν πολεμικού ηρωϊσμού περασμένης εποχής ατομικών κατορθωμάτων. Ούτε καν μανίας λεόντων. Θα υποχρεωθούν να παραδόσουν εις την αθανασίαν της ελληνικής παραθέσεως μίαν δραματικήν πάλην εξοντώσεως, την οποίαν εφώτισε αμιδρώς η πρώτη Ιουλιανή σελήνη, δι όσων της εκείνων κατώρθον να διασχίσουν τα παρθένα δάση εις τα οποία εξετυλίχθη...και όταν ο ιστορικός του παρόντος πολέμου, θα θελήση να προσθέση και τας σημερινάς πολεμικάς σελίδας, εις τας άλλης της ελληνικής φυλής θα ενθυμηθή την ισότιμον της αρχικός των τριακοσίων Σπαρτιατών. Και παραπλεύρως εκείνης θα τοποθετήση ασφαλώς και την νέαν...[...]

»²²². Η 'Καθημερινή' συνεχίζοντας αυτή την αδιαμφισβήτητη γραφή για τη νικηφόρα προέλαση, γίνεται έως και υπερβολική με το να θεωρεί ότι «είναι θέμα χρόνου η ολοκληρωτική υποταγή» και η «ικεσία» για παύση του πολέμου από τους Τούρκους «φοβούμενοι υπό την απειλή» των Ελλήνων : «Την έφοδον ή την πορείαν των Ελλήνων, πολεμιστών της Μικρασίας ανακόπτει συχνότατα, ολονέν η εμφάνισις Τούρκων μαχητών, οι οποίοι απορρίπτουν το όπλον, ανατείνουν τας χείρας και παραδίδονται ικέται : - Αμάν τεσλίμ! Αν όχι σήμερα αύριον ίσως τουρκισμός θα εμφανισθή ενώπιον της νικητριάς Ελλάδος και θα υψώση τας χείρας, ικετεύων : - Αμάν, τεσλίμ! Τότε θα συνομολογηθή η ειρήνη. Επι του παρόντος διεξάγεται ο προς επιβολήν της ειρήνης πόλεμος. Και δεν υπάρχει ακόμη περίπτωσις συνθηκολογίας η

²²¹ 'Η Καθημερινή', 07.07.1921, Ο στρατός, σ. 1

²²² 'Η Καθημερινή', 23.07.1921, Οι νέοι τριακόσιοι, σ. 1

παρεμβάσεως [...]»²²³. «[...] Οι Έλληνες προ των Πυλών! Ολόκληρος η Μικρασία, μέχρι των εγκάτων της συνταράσσεται υπο της απειλής[...]»²²⁴.

Η επωδός για τη νίκη και την πορεία των στρατιωτικών μέσα από «μνημεία της βυζαντινής και μακεδονικής εποχής» αγγίζουν τα όρια του πατριωτισμού :

«Η νεωτέρα Ελλάς προελαύνει εις τους τόπους του αρχαίου Μικρασιατικού Ελληνισμού. Και με την προέλασιν αυτή, ζωντανά και επιβλητικά ακόμη, απεκαλύφθησαν τα τεκμήρια της αρχαίας εκείνης Ελλάδος. Ο τουρκισμός, επιδραμών κατ' αυτής, υπο την πρωτόγονον των πρώτων του χρόνων αγριότητα, ανασκάμας τα πάντα και τα πάντα ασχοληθείς να αντατρέψη, δεν κατώρθωσεν εν τούτοις να εξαλείψη παρ' όλην την διαδρομήν τόσων μαύρων αιώνων να εξαφανίση όσα ακριβώς προδίδουν την εστία του παλαιού Μικρασιατικού ελληνισμού. Και σήμερα, ο προελαύνων στρατός συναντά, παρά τα πενιχρά χαμόσπητα των απογόνων των επιδρομέων, υπέροχα και επιβλητικά τα ερείπια των αρχαίων ελληνικών μνημείων [...]. Αλλ' ενώ τα μνημεία του Μακεδονικού ελληνισμού υπό την μανίαν περισσοτέρων τουρκικών αιώνων, διεσκορπίσθησαν εδώ και εκεί, ο Βυζαντινός πολιτισμός ηυτύχησε να διατηρήση σήμερα αφθονώτερα τα ένδοξα ερείπιά του. Και ενώ εις το Ειρέτ- εις το οποίον ιδρύθη το πρώτον προκεχωρημένον χειρουργείον της τελευταίας επιθέσεως – διατηρούνται σήμερα τα ερείπια αρχαίου Βυζαντινού ναού, μεγαλοπρεπούς, γνησίας δε ελληνικής τέχνης, εις τον προ και νοτιοδυτικώς της Κιουτάχειας κάμπον, σώζονται σήμερα ακέραιοι θησαυροί της ωραιότερας Βυζαντινής τέχνης. Και από τα ερειπωμένα μνημεία των αρχαιοτήτων της περιφέρειας αυτής, οι Τούρκοι έχουν προμηθευθή το υλικόν με το οποίον έχον οικοδομήσει. Και αι μάνδραι των νεκροταφείων των και αι γέφυραι των δρόμων, έχου κατασκευασθή από μάρμαρα επι των οποίων οι Έλληνες ελευθερωταί εξηκρίβωναν γλυπτικάς επιγραφάς [...]»²²⁵.

«Μετά το γιγαντιαίον των άλμα οι Έλληνες μαχηταί αναπαύονται τώρα. Και ενώ επι των βουνών της μικρασιατικής καρδιάς, συλλέγουν εις τα δάση των νεοφύτων δαφνώνων, τους κλάδους της δόξης και της νίκης με τους οποίους θα στεφθή αύριον ο κρόταφος της ελληνικής Πατρίδος, συσπειρούνται ταυτοχρόνως, δια το τελειωτικόν πήδημα. Αλλ' υπό τον κατακλυσμόν της ραγδαίας εξελίξεως των πολεμικών γεγονότων και υπο την συνεχή δεκαήμερον αστραπίν της ελληνικής λόγχης αφέθη κατά μέρος η παράδοσις εις την ιστορίαν, των 'άλλων γεγονότων' με τα οποία άρρηκτος εν τούτοις

²²³ 'Η Καθημερινή', 17.07.1921, Το ωρολόγιον, σ. 1

²²⁴ 'Η Καθημερινή', 18.07.1921, Η πρωτεύουσα, σ. 1

²²⁵ 'Η Καθημερινή', 27.07.1921, Ο στρατός προήλασεν εν Μ. Ασία δια μέσου ερειπίων του αρχαίου ελληνισμού, σ. 1

συνεδέθη η νίκη. Ίσως ουχί αδίκως. Ίσως ουχί άνευ λόγου. Όταν η λάμψις του φλογώδους σιδήρου, ο οποίος εκράτησε επι δέκα ημέρας εκστατικούς τους ζένους πολεμικούς απεσταλμένους επέρασε, τα γεγονότα αυτά, οι κυριώτεροι συνετελεσταί της υπερλάμπρου νίκης, ωμίλησαν μόνα των. Και τότε υπό την αναμφισβήτητον αλήθειάν των την οποίαν ελάουν έκφρονες αι εκατοντάδες χιλιάδων των ηλιοκαών και σκονισμένων πολεμιστών, ηδυνήθησαν όλοι να την αντιληφθούν. Και οι πλέον άπιστοι Θωμάδες υπεχρεώθησαν να διακηρύξουν ποία και πόση υπήρξεν η βασιλική συμβολή εις την ελληνικήν νίκην...[....]η ελληνική ανδρεία πάντοτε έπλασσε το είδωλόν της. Πίσω απ' αυτό και το σύμβολικόν λάβαρον, έτρεξε πάντοτε ισχυρά και μεγάλη, ονιγράφουσα τας αθανάτους διαδρομάς της. Από της εποχής του Μεγάλου Κωνσταντίνου, δια μέσου της Βυζαντινής αίγλης, μέχρι του Κωνσταντίνου του Παλαιολόγου και του λαβάρου της Αγίας Λαύρας- η ιστορία η ελληνική, πλέκεται γύρω από τους μεγάλους ήρωάς της και τα ιστορικά της σύμβολα [...]

226. Παρά τα αισιόδοξα μηνύματα της κυβέρνησης για νίκη της Ελλάδας και για «αγών που θα διεξαχθή όπως πρέπει να διεξαχθή. Θα συναντήση βεβαίως δυσχερείας και θ' απαιτήση θυσίας και μόχθους. Αλλά θα αχθή εις αίσιον πέρας, και κατά την διεξαγωγήν του δεν θα σημειωθούν λάθη, παραλείψεις, απρονοησίαι, ατέλειαι. Τα πάντα σταθμίζονται υπολογίζονται, μελετώνται και θα γίνουν όπως πρέπει να γίνουν, χωρίς σπουδήν, χωρίς ελαφρότητας, χωρίς υποτίμησιν των δυνάμεων του εχθρού, χωρίς υπερτίμησιν των ιδικών μας, χωρίς πειραματισμούς και προχειρότητας και εμπειρισμούς. Αυτό πρέπει να γνωρίζουν όλοι [...]

227 η επιχείρησις αυτή όχι μόνο απέτυχε αλλά και έφερε τη γαλλική πολιτική σε νέα στροφή δυσμενή για τα ελληνικά συμφέροντα. Η 'Καθημερινή' γράφει επ' αυτού : «Οι φιλότουρκοι δεν αναγνωρίζουν εις την Ελλάδα το δικαίωμα να χύση άνευ 'εντολής' το αίμα της προς απελευθέρωσιν δουλεπόντων τέκνων. Και εξεγείρονται διότι επιμένει η Ελλάς εις την απόφασιν του πολέμου, ενώ τη προετάθη υπό των Συμμάχων ειρήνην. Υπέρ πάντας εξεγείρονται οι εν Παρισίοι. Αυτοί όμως δικαιούνται ολιγώτεροι παντός άλλου να εκπλήττωνται δια την ελληνικήν απόφασιν. Εκείθεν του Αιγαίου έχει η Ελλάς μίαν Αλσατίαν και Λωρραίνην. Αν δια την ιδικήν της Αλσατίαν επεστράτευσε η Γαλλία όλους του λαούς της γης και δεν επέτρεψεν εις αυτούς να ειρηνεύσουν, ειμή όταν η διεκδικουμένη χώρα τη απεδόθη άνευ όρων, δεν δικαιούται άραγε η Ελλάς ν' αγωνισθή μόνη όπως αποσπασθή υπό

226 'Η Καθημερινή', 19.07.1921, *Εις την ανάπαυλαν των πολεμικών επιχειρήσεων*, σ. 1

227 'Η Καθημερινή', 19.06.1921, *Πως θα πολεμήσωμεν*, σ. 1

όρους του δυνάστου της η δυναστευομένη ελληνική Αλσατία [...]. Αδύνατον να επιτρέψουν οι Γάλλοι εις του Έλληνας να δράσουν ελευθέρως εν Ανατολή, διότι οι Έλληνες αμυνόμενοι της πρωτευούσης των, 'εφόνευσαν Γάλλους ναύτας', οι οποίοι ήλθον να την καταλάβουν [...]. Φονεύουν η τραυματίζουν μερικούς Γάλλους εν πλήρει ανακωχή, μετά τοσαύτας εκδηλώσεις φιλίας εκ μέρους των Γάλλων. Δια τους Τούρκους όμως υπάρχουν δικαιολογίαι, καίτοι φονεύουν Γάλλους, καίτοι παραβιάζουν την ανακωχήν, καίτοι σχίζουν και απορρίπτουν περιφρονητικώς συνθήκας, αποτελούσας το καύχημα των εν Παρισίοις ιθυνόντων πολιτικών[...]

»²²⁸.

Το σύντομο και αβέβαιο διάλειμμα του καλοκαιριού του 1921 έληγε με την επάνοδο της Γαλλίας στην προσπάθεια προσεταιρισμού των τούρκων εθνικιστών. Η αλλαγή πορείας εκφράστηκε με τη 'Συμφωνία της Άγκυρας' (20 Οκτωβρίου 1921) που υπέγραψε με τους κεμαλικούς. Στις έντονες διαμαρτυρίες του Λονδίνου η γαλλική κυβέρνηση απαντούσε ότι δεν επρόκειτο για χωριστή ειρήνη αλλά για συμφωνία που ρύθμιζε τοπικά ζητήματα σχετικά με την αποχώρηση των γαλλικών δυνάμεων από την Κιλικία. Ήταν ωστόσο προφανές και επιβεβαιώθηκε από τις πολιτικές επιλογές της Γαλλίας μετά τον Οκτώβριο του 1921 ότι το Σύμφωνο αποτελούσε ένα μόνο τμήμα μιας ευρύτερης γαλλοκεμαλικής προσεγγίσεως. Στο δρόμο που είχε χαράξει προ πολλού η Ιταλία, φαινόταν, πιο μετριοπαθής βέβαια, να βαδίζει και η Αγγλία «[...] Η Αγγλία παρέμεινε οπωσδήποτε 'ουδετέρα'. Και επι του πεδίου της ουδετερότητος ευρέθη παραπλεύρος προς την Γαλλίαν, ήτις επιμένει πάντοτε να θεωρήται ουδετέρα εν ελληνοκεμαλική ρήξει[...]

»²²⁹. Για την Ελλάδα η εξέλιξη αυτή υπήρξε το δυσμενέστερο γεγονός της χρονιάς ανεβάζοντας επικίνδυνα τους τόνους : «Ο γαλλικός τύπος πανηγυρίζει δια την υπογραφήν της γαλλοκεμαλικής. Δεν θα βραδύνη να μετανοήση πικρώς δια το σημερινόν του ευτύχημα. Δεν είνε άλλως τε η πρώτη φορά, καθ' ην οι εν Γαλλία, εύκολοι εις φιλίας και εις εχθρότητας εύκολοι, μετανοούν δι' ότι επανηγύριζαν την προτεραίαν [...]. Η Γαλλία φέρεται προς την Ελλάδα εχθρικώς. Είνε καιρός να εξακριβωθή και να αναγνωρισθή η εχθρότης της Γαλλίας, και να αναληφθή πολιτική, τείνουσα, όχι εις ανταπόδοσιν εχθρότητος, αλλά εις εξουδετέρωσιν των συνεπειών της εχθρότητος της Γαλλίας απέναντί μας [...]

»²³⁰.

²²⁸ 'Η Καθημερινή', 22.06.1921, *Ο μινώταυρος*, σ. 1

²²⁹ 'Η Καθημερινή', 06.06.1921, *Η απάντησις*, σ. 1

²³⁰ 'Η Καθημερινή', 20.10.1921, *Η ανταπόδοσις*, σ. 1

Κατά ένα τρόπο αμφισβητούσε τις ελληνικές δυνάμεις και αυτό ήταν πλήγμα για το στρατό και την κυβέρνηση η οποία δε μπορούσε να μένει παθητική διότι αυτό θα αποτελούσε ζημία για την ίδια και το ηθικό του στρατού. Έτσι η προπαγάνδα για αδιαμφισβήτητη ελληνική νίκη γράφτηκε στις στήλες της ‘Καθημερινής’ ως ένα φαινόμενο εύλογο που δεν χωρούσε αντίθετες απόψεις : «[...] Είναι θλιβερόν ότι υπάρχουν εν Ευρώπη φοβούμενοι μήπως οι Έλληνες ηττηθούν. Οι Έλληνες δεν είνε δυνατόν να ηττηθούν και είνε ατυχές ότι οι Έλληνες καταστάντες ικανοί να νικήσουν δεν κατέστησαν ικανοί να πείσουν τους πάντας δια την κτηθείσαν ικανότητα. Είνε όμως θλιβερότερον ότι υπάρχουν οι φοβούμενοι μήπως οι Έλληνες νικήσουν, η ελληνική νίκη, προωρισμένη ίσως να μη υπηρετήση την βουλμίαν εκείνων, οίτινες θέλουν να καταφάγουν την Ανατολήν, προώρισται εν τούτοις να ευνοήση παν δίκαιον και παν νόμιμον συμφέρον. [...] Η Ελλάς αισθάνεται πράγματι εαυτήν ευρισκομένην επί της οδοῦ της νίκης. Περί τούτου βεβαιοί και εκείνους, οι οποίοι φοβούνται μήπως νικήση [...]. Εις απάντησιν της κακής κριτικής της πλατείας, πρέπει να αρθή το ταχύτερον η αυλαία. Επί της μικρασιατικής σκηνής θα εμφανισθούν τότε αι λεγεώνες του Βασιλέως, αι οποίαι ίσως κινηθούν και προς τα εκεί ακόμη, όπου εις Έλλην Βασιλεύς, επί κεφαλής του στρατού Του, αναμένεται από τετρακοσίων εξήκοντα οκτώ ετών»²³¹.

«[...] Η Ελλάς σεβομένη και του ηττημένου τα δικαιώματα και των παλαιών της συμπολεμιστών τα δικαιώματα θα ζητήση απλώς ότι δικαιούται να λάβη εν τη Ανατολή, ήτις υπήρξε κοίτις της Ελλάδος και αρδεύεται σήμερον ακόμη δια τόσου ελληνικού αίματος [...]»²³².

Πιο συγκεκριμένα, σε άλλο άρθρο της, υποστήριξε ότι οι Ιταλοί και οι Γάλλοι δε μπορούν να δουν ότι είναι ωφελημένοι από τη δράση του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία : «[...] Η Ελλάς αγωνίζεται χάριν εαυτής. Ο αγών της όμως ευνοεί εξ ίσου σχεδόν και το γενικό αγαθόν, ευεργετεί και άλλους, αλλά σώζει και τα συμφέροντα τρίτων. Αν κατισχύση η Ελλάς του τουρκισμού ο πολιτισμός και αι ανθρωπιστικά ιδέαι, θα ευνοηθούν σημαντικώτατα. Αλλά θα ευεργετηθούν ειδικώτερον, και διάφοροι λαοί της Ανατολής, ο αρμενικός πρώτος, άλλοι μετ’ αυτόν, χριστιανικοί λαοί, άλλοι τέλος, μωαμεθανικοί, αλλ’ ουχί οθωμανικοί. Κατισχυούσης όμως της Ελλάδος θα περισωθούν θα προαχθούν θα υπηρετηθούν και συμφέροντα τρίτων. Και συγκεκριμένως τα συμφέροντα της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας. Προκειμένου περί της περιφρουρήσεως των αγγλικών συμφερόντων δια της ελληνικής προσπαθείας ουδείς

²³¹ ‘Η Καθημερινή’, 06.06.1921, *Η απάντησις*, σ. 1

²³² ‘Η Καθημερινή’, 05.08.1921, *Αι δηλώσεις*, σ. 1

υπάρχει ο αντιλέγων, η εξασφάλις της ελευθεροπλοίας των Στενών και των οδών των Ινδιών και η αποσόβησις τόσων άλλων απωτέρων κινδύνων, κρεμαμένων επί την Ανατολήν, δι' ην αμεσώτατα ενδιαφέρεται η Αγγλία αποτελούν ελληνικάς προς την Αγγλίαν εκδουλεύσεις τόσον σημαντικάς, ώστε οι συκοφάνται του ελληνικού αγώνος να διαλαλούν ότι οι Έλληνες μάχονται χάριν της Αγγλίας. Προκειμένου περί της Γαλλίας και της Ιταλίας, πολλοί θα ήσαν οι διατεθειμένοι ν' αμφισβητήσουν το ωφέλιμον του ελληνικού αγώνος δια τα συμφέροντα των δυο τούτων Δυνάμεων. Ίσως μάλιστα να υπήρχον και οι προθυμοποιούμενοι να παρατηρήσουν ότι γενικώς εβλάβησαν τα γαλλικά ή ιταλικά συμφέροντα εξ αιτίας της Ελλάδος. Οι εν Ρώμη πρότοι θα υπεμίμησκον ότι απώλεσαν εξ αιτίας της Ελλάδος την Σμύρνην, επιδικασθείσαν εις αυτούς δια της γνωστής ατονησάσης συμφωνίας. Θα είχαν άδικον. Διότι εις την Σμύρνην δεν θα ηδύναντο να κρατηθούν οι Ιταλοί, ως δεν ηδυνήθησαν να κρατηθούν πολύ εγγύτερον, εις τον Αυλώνα, όπου ευρέθησαν προ αντιστάσεως αυτόχρημα αστείας. Ο ιταλικός λαός, καταβληθείς εκ των κόπων της ουχί λίαν ευτυχούς εκστρατείας της Τριπολιτίδος, και εκ των θυσιών του παγκοσμίου πολέμου, δεν ανέχεται πλέον υπερποντίους εκστρατείας. Δεν υπέστησαν ζημίας οι οιοιδήποτε τρίτοι εξ αιτίας της Ελλάδος. Τουναντίον, ωφελήθησαν. Αν οι Ιταλοί εξακολουθούν να θεωρούν τους κεμαλικούς εντίμους και την υπογραφήν των υπολογίσιμον, δέον να θεωρήσουν και εαυτούς ωφεληθέντας, εξ αιτίας της Ελλάδος, διότι εξ αιτίας της Ελλάδος επέτυχον την υπογραφήν της τόσον επωφελούς δια την Ιταλίαν συνθήκης των μετά του Μπεκήρ Σαμή, ήτις παρέχει τους εν Ρώμη πολλά με μοναδικόν αντιστάθμισμα την αερώδη υπόσχεσιν των Ιταλών ότι θα εβοήθουν τους κεμαλικούς ν' ανακτήσουν την Θράκην και την Σμύρνην. Όσον αφορά την Γαλλίαν, αυτή κυρίως απεκόμισε πολλά πλείστα ωφελήματα ει της ελληνικής δράσεως [...]. Η Ελλάς υπόσχεται εις την Γαλλίαν εις την Ιταλίαν εις τους πάντας να εντείνη μέχρι τοσούτου την πίεσίν της, ώστε ο Κεμάλ, απελπίς, να προσφέρη εις τους επιθυμούντας τα πάντα [...]»²³³.

²³³ 'Η Καθημερινή', 08.08.1921, Το κέρας, σ. 1

Αντίθετη άποψη συμμερίζεται ο 'Ριζοσπάστης', ο οποίος ισχυρίζεται ότι η κυβέρνηση δεν έχει αντιληφθεί την υπολογίσιμη δύναμη των Τούρκων και ότι οδηγεί το Έθνος σε νέες «αιματοχυσίες» : «Ο εχθρός έχει σοβαράς δυνάμεις,. Η αντίστασις του είναι ισχυρά, λέγει το χθεσινόν ανακοινωθέν του Γεν. Στρατηγείου. [...] Τα Έθνος αγνοεί εντελώς και τον αντικειμενικόν σκοπόν της επιθέσεως και την έκτασιν του αγώνος. Η Κυβέρνησις διαρκώς ψευδομένη και από αναληθείας εις αναλήθειαν περιπίπτουσα, διαψεύδουσα την πρωϊαν ότι επαληθεύει την εσπέραν αφίνει το Έθνος εν αγωνία και αμηχανία. [...] Η στρατιωτική κατάστασις των Τούρκων περί της έως τώρα τα κυβερνητικά φύλλα ωμιλούν με ειρωνίαν, αναγνωρίζεται ως σοβαρά και σοβαρώς υπολογίσιμος. Θα αναγκασθή ούτω η Κυβέρνησις να καλέση νέας ηλικίας βαδίζουσα προς πανστρατιάν [...]»²³⁴. Ένα γεγονός που επιβεβαίωσε την απομόνωση του ελληνικού καθεστώτος. Μη έχοντας κανένα περιθώριο ελιγμών ο Γούναρης και ο υπουργός Εξωτερικών Μπαλτατζής αποφάσισαν να συμφωνήσουν σε όποιο σχέδιο νέων όρων ειρήνης θα κατέληγαν οι αγγλογαλλικές διαπραγματεύσεις. Ενόσω δε ίσχυε η συμφωνία η Ελλάδα δε θα είχε το δικαίωμα να πραγματοποιεί στρατιωτικές ενέργειες στη Μικρά Ασία εάν προηγουμένως δεν τις ενέκρινε η βρετανική κυβέρνηση²³⁵.

Η αποτυχία αυτής της επιχείρησης έγινε η αιτία να αμφιβάλλει η κυβέρνηση για τις ικανότητες του Παπούλα και του Επιτελείου του. Στις 15/28 Απριλίου ο Παπούλας είπε στην κυβέρνηση ότι τη γνώμη του ότι η γρήγορη και εντυπωσιακή αύξηση και βελτίωση των κεμαλικών δυνάμεων δημιουργούσε την ανάγκη να επιτεθούν οι Έλληνες με όλες τους τις δυνάμεις το αργότερο ως τις 15/28 Μαΐου αποβλέποντας στην καταστροφή του κεμαλικού στρατού. Το πρώτο που χρειαζόνταν ήταν άνδρες. Ο Παπούλας είχε ζητήσει μόνο λίγες χιλιάδες ως ενισχύσεις για την επίθεση του Μαρτίου, και δεν είχε επιμείνει να περιμένουν τις τρεις νέες κλάσεις που είχε αποφασίσει η κυβέρνηση να επιστρατεύσει. Αλλά τώρα ήταν φανερό ότι ο ελληνικός στρατός στη Μικρά Ασία ήταν εξαιρετικά ολιγάριθμος ώστε να αναλάβει μια μείζονα επίθεση. Οι τρεις κλάσεις που στρατολογήθηκαν στο τέλος Μαρτίου περιλάμβαναν κάτι λιγότερο από 40.000 άνδρες. Αργότερα η κυβέρνηση επιστράτευσε δυο ακόμα κλάσεις εφεδρων. Ο στρατός της Μικράς Ασίας έφτασε σε ένα νέο αποκορύφωμα με παραπάνω από 200.000 άνδρες, διπλάσιο αριθμό από τον προηγούμενο χρόνο²³⁶.

²³⁴ 'Ο Ριζοσπάστης', 21.03.1921, *Ας ακούση*, σ. 1

²³⁵ Γ. Γιανουλόπουλος, σσ. 288- 291

²³⁶ M. L. Smith, σ. 354

Η επιστράτευση προκάλεσε τα δυσμενή σχόλια του ‘Ριζοσπάστη’ γιατί θεώρησε ότι η κυβέρνηση αρχικά υποστήριξε ότι οι ελληνικές δυνάμεις επαρκούν για να συντρίψουν τις τουρκικές, ενώ τώρα προβαίνει σε πρόσκληση δυο ηλικιών : «*Το εσπερινόν όργανον του κ. Γούναρη ανήγγειλε χθες, ότι μέχρι της στιγμής...δεν εγένετο σκέψις δια την πρόσκλησιν άλλων δυο ηλικιών! Τι σημαίνει τούτο είνε γνωστόν. Όταν επρόκειτο να κληθούν αι ήδη υπο τα όπλα τρεις ηλικίαι εφέδρων, ο κυβερνητικός τύπος εξανίστατο καθημερινώς εναντίον εκείνων, οι οποίοι ετόλμων να διαδίδουν τοιαύτας ψευδείς ειδήσεις δια να εξεγείρουν τον λαόν εναντίον της κυβερνήσεως! [...]*»²³⁷.

²³⁷ ‘Ο Ριζοσπάστης’, 04.04.1921, *Προς νέαν επιστράτευσιν*, σ. 1

2. ε. ii. Βαρβαρότητες και από τις δυο πλευρές

Η αύξηση της έντασης και της σοβαρότητας του πολέμου του 1921 συμβάδιζε με επιδείνωση στη συμπεριφορά των αντιμαχομένων Ελλήνων και Τούρκων τακτικών και ατάκτων στρατιωτών. Δε μπορούσε να γίνει αλλιώς όταν δυο προαιώνιοι εχθροί βρίσκονταν ξαφνικά αντιμέτωποι με τη συγκλονιστική αναστροφή μιας σχέσης που είχε ισχύσει τα τελευταία 500 χρόνια ακόμη και παρόλες τις επισημάνσεις της κυβέρνησης για «πραότητα και γλυκή» συμπεριφορά στους άοπλους πληθυσμούς : *«...Εστέ γενναιόφρονες εις τους ηττημένους, πράοι και γλυκείς εις τους αόπλους πληθυσμούς και μεταδώσατε εις ταυτούς τον ελληνικόν πολιτισμόν δια να σας ευγνωμονούν...Η σύστασις απευθύνεται από τους Έλληνας στρατιωτικούς αρχηγούς, προς τον στρατόν του οποίου μέγα μέρος αποτελούν τα θύματα της τουρκικής θηριωδίας. Γλυκείς και πράοι και γενναιόφρονες οι Έλληνες μαχηταί, οφείλουν να νατιμετωπίσουν τον επί αιώνας δήμιόν των. Γλυκείς και πράοι, έναντι των ορδών, αίτινες επλήρωσαν φρέατα ολόκληρα και σπήλαια εν Νικάια δια των γυναικοπαίδων, τα οποία κατακρεούρησαν. Γλυκείς και πράοι και γενναιόφρονες απέναντι εκείνων, οίτινες κατετυράνησαν, έδιωξαν, ηρήμωσαν κατεσφαγίασαν ότι ελληνικόν. Γλυκείς και πράοι και γενναιόφρονες! Και να χαρίσουν εις την θηριώδη τουρκικήν ψυχήν το εμβόλιον του ελληνικού πολιτισμού. Ενωτιζόμενοι των διδαγμάτων αυτών, εκκινούν οι Έλληνες μαχηταί – τα θύματα- εναντίον των θυσάντων. Και θα νικήσουν, δια να έχουν την ευκαιρίαν να δειχθούν γλυκείς και πράοι και γενναιόφρονες...»²³⁸.*

Η πορεία και το έναυσμα της επίθεσης καταγράφεται στην ‘Καθημερινή’ ως «ονειρικό, γεμάτο ενθουσιασμό» και περιγράφεται σαν να προελαύνει ο πιο «ισχυρός στρατός στα χρονικά της ιστορίας» που «εκμηδενίζει, συντρίβει, εκτοπίζει δια της λόγχης του» τους Τούρκους, γεγονός που αναιρεί την προηγούμενη προτροπή και αποδεικνύει ότι δεν αντιστοιχεί στη σκληρή πραγματικότητα του πολέμου :

«Μια ισχυρά πνοή χαράς και αγαλλιάσεως, ανεκούφισε χθες τα ελληνικά στήθη τα προτεταγμένα εδώ υπο τον επιβλητικόν όγκον του Ολύμπου, προ του προαιωνίου εχθρού. Η διαταγή της επιθέσεως έφθασε. Μια μεγάλη τελεία και παύλα, τίθεται εις την εκνευριστικήν αναμονήν, την μέχρι σήμερα. Αύριον, δεν θα υπάρχη πλέον η παραλύουσα αναμονή. Αύριον, οι ηρωικοί μαχηταί της Ελλάδος, εκκινούν. Η διαταγή, του Γενικού Στρατηγείου ελήφθη χθες το εσπέρας [...]. Ο στρατηγός παρίσταται εις την

²³⁸ ‘Η Καθημερινή’, 29.06.1921, *Ενώ εκκίνουν*, σ. 1

εκκίνησιν μετα του Επιτελείου του και οι άνδρες διέρχονται προ αυτού ζητωκραυγάζοντες. -Στο καλό. Στο καλό παιδιά. Ψιθυρίζει κάθε τόσο ο στρατηγός ανταποδίδον τον χαιρετισμόν, τον οποίον διαγράφει το γυμνόν ξίφος των αξιωματικών. – στην Πόλι, στην Πόλι. Βροντοφωνούν χιλιάδες στομάτων[...]τα υψώματα ικανοποιούν καταλλήλως, τον πόθον των γενναίων μας. Μια ωμοβρονεία μας υποδέχεται. Τα πρωϊνά τμήματα, λαμβάνουν θέσιν μάχης και απαντούν :- Αέρα παιδιά! Αέρα! [...] μετά πρόχειρον λουτρόν εις την πλουσίαν πηγήν του χωρίου, και μετά λουκούλειον φαγοπότι, οι γενναίοι έφεραν τα πλευρά των ες τρυφερ'πον εναγκαλισμόν προς την γην. – Εξαπλώσατεεεε...Μάαααρς! Και εξαπλώθησαν. Ολίγον κατόπιν, του 'Αητού ο γυιός', ο Κατσαντώνης και η Πενταγιώτισσα οργίασαν. Οι Έλληνες λοιπόν ήρθαν εις το Εκτσέκιοϊ, δια να τραγουδήσουν. Δεν πρόκειται να σφάζουν. Και οι κρυμμένοι Τούρκοι, εγκατέλειψαν τας κρύπτας των. Αι φοβισμένα μορφαί των, επροκάλεσαν την γενικήν ευθυμίαν [...]»²³⁹. «[...] Ο εχθρός πράγματι εκμηδενίζεται, συντρίβεται, εκτοπίζεται δια της λόγχης πλέον. Αι απώλειαι αυτού είνε μέγισται. Το πυροβολικόν μας δια συνεχούς μακρού μπαράζ καταστρέφει τον εχθρόν σκορπίζον κυριολεκτικώς τον θάνατον. Ο ενθουσιασμός των ημετέρων είνε απερίγραπτος. Οι στρατιώται μας βαδίζουν υπο τους ήχους του 'αητού' με τα στήθη των στολισμένα δι' εικόνων του Βασιλέως. Τον αέρα δονούν διαρκώς αι πολεμικά κραυγαί και ζητωκραυγαί! [...]»²⁴⁰.

Σύμφωνα με την 'Καθημερινή', συμμορίες εθνικιστών Τούρκων μεταχειρίζονταν με αγριότητα τους χριστιανικούς πληθυσμούς στα χωριά ανατολικά από τη Γιάλοβα και στην περιοχή της Νίκαιας, έξω από τη ζώνη που είχε καταλάβει ο ελληνικός στρατός «[...] Υπο ανιχνευτικής μας περιπόλου επιστοποιήθη ότι οι Κεμαλικοί εγκατέλειψαν άταφα πλείστα πτώματα ομοφύλων των φονευθέντων[...] Τα πτώματα ταύτα έχουν αποσκελετωθή συνεπεία σήψεων αλλά φαίνονται καταφαγωμένα υπο ορνέων και αγριών θηρίων. Το παριστανόμενον θέαμα είνε εκτάκτως αποτρόπαιον [...]»²⁴¹.

«[...] συνεχίζεται αμείλικτος ο διωγμός του χριστιανικού πληθυσμού. Συνεπεία των σχετικών εκθέσεων των οικείων Μητροπολιτών, το Οικουμενικό Πατριαρχείον ετοιμάζει διαμαρτυρίαν δια τα τουρκικά κακουργήματα, ην θα απευθύνη προς τας Κυβερνήσεις και τους λαούς των πεπολιτισμένων Κρατών [...]»²⁴².

²³⁹ 'Η Καθημερινή', 04.07.1921, *Με τον στρατόν μας προς την νίκην και προς την δόξαν*, σ. 1

²⁴⁰ 'Η Καθημερινή', 17.08.1921, *Ηρχισεν η υποχώρησις του εχθρού*, σ. 4

²⁴¹ 'Η Καθημερινή', 02.06.1921, *Πυρετώδεις προετοιμασίαι των Κεμαλικών*, σ. 3

²⁴² 'Η Καθημερινή', 08.04.1921, *Τουρκικά απόπειραι εκμηδενιζόμεναι υπο του πυροβολικού μας – συνεχίζεται η εξόντωσις των χριστιανικών πληθυσμών*, σ. 4

Η ίδια εφημερίδα χρησιμοποιεί λόγια του Κορανίου, τα οποία όπως ισχυρίζεται, παρακινούν τον Κεμάλ να συνεχίσει το «λυσσώδες εξοντωτικό έργο» του : «Σφάζατε τους απίστους όπου αν συναντήσητε αυτούς, εξαδραποδίσατε αυτούς και στήσατε αυτοίς ενέδρας. Όταν συναντήσητε απίστους σφάζατε αυτούς, γενική σφαγή επ' αυτούς. Σφάζατε τους απίστους όπου αν ευρήτε αυτούς'. Αι ειδεχθείς εντολαί είνε εντολαί του Κορανίου. Απευθύνονται προς τους πιστούς του Μωάμεθ και επιτάσσουν εις τους οπαδούς του από Μέκκας προφήτου να ενεδρεύουν, να εξαδραποδίζουν και να σφάζουν τους απίστους. Αι εντολαί εξετελέσθησαν τόσον πιστώ, εις την πολυπαθή Μικρασίαν ιδίως ώστε εξ είκοσι και πέντε εκατομμυρίων Μικρασιατών Ελλήνων, όσοι απήρτιζον τον ελληνικό πληθυσμόν της Μικρασίας κατά την εποχήν της μακεδονικής Δυναστείας, προ της τουρκικής επιδρομής, δεν απέμειναν ειμή μόνον δύο σχεδόν εκατομμύρια. Είκοσι και τρία κατεσφάγησαν εις εκπλήρωσιν των θεμελιωδών διατάξεων του θρησκευτικο-πολιτικού καταστατικού χάρτου του Μουσουλμανισμού. Κατά την τελευταίαν περίοδον του Τουρκισμού η προσπάθεια προς εφαρμογήν των μωαμεθανικών δογμάτων ενετάθη. Και δεν ήτο, πλέον ο τυφλός φανατισμός, οι επιτάσσειν τα εγκληματικά έργα Άνδρες ανώτεροι φανατισμών, εξεμεταλλεύοντο τον φανατισμόν του πλήθους, δια να εξωθήσουν εις εξόντωσιν παντός ότι χριστιανικόν[...]²⁴³, «Όταν ο Μουσταφά Κεμάλ ανεκήρυξεν εαυτόν κύριον της Ανατολής, υπήρχεν εκεί εν υπόλοιπον ελληνικής ζωής και ελληνικής υπάρξεως, υπόλοιπον ελάχιστον της σφριγνώσης ελληνικής μικρασιατικής ζωής, της ταφείσης υπό την μάχαιραν της νεοτουρκικής δράσεως. Ο Μουσταφά Κεμάλ, αντάξιος των Εμβέρ και Ταλαάτ, συνέχισε μετά ταύτης λύσεως το εξοντωτικόν έργον εκείνων. Είκοσι τέσσαρες χιλιάδες Έλληνες της Καλλιπόλεως, δεκατέσσαρες χιλιάδες της περιφερείας Προύσσης, πέντε χιλιάδες του Βοσπόρου, δύο και ημίσεια του Μυριοφύτου, εξ χιλιάδας της Θράκης και τόσοι άλλοι της Μικρασίας και του Πόντου, δεν υπάρχουν πλέον. Μόνο η δολοφόνος τουρκική μαχαίρα θα ηδύνατο να ομιλήση περί της τύχης των [...] Ομιλούν την τραγικήν γλώσσαν των πραγμάτων, το μαρτυρκόν Αϊδίνιον, το Ναζλή, το Αδά Παζάρ, το Γκειλίτζ, τη Νίκαια. Ομιλούν. Αλλ' η φωνή των, δεν φθάνει εκεί, όπου πολλή δυστυχώς υπάρχει η διάθεσις να αποδέχωνται ως αληθείας τα οργιάζοντα κεμαλικά ψεύδη, τα παρουσιάζοντα τα θύματα ως θύτας και τους σφαγείς ως θύματα! Η Κυβέρνησις οφείλει αυτή να φέρη μέχει εκεί, την φωνήν των νεκρών η οποία μόνη είνε

²⁴³ 'Η Καθημερινή', 03.07.1921, Το κοράνιον, σ. 1

δυνατόν να αποκαστήση την αλήθειαν. Απόλειαι και ελαχίστου χρόνου, θα αποτελέση έγκλημα κατά της ελληνικής Πατρίδος»²⁴⁴.

Την ίδια ορολογία χρησιμοποιεί και ο 'Ριζοσπάστης' : «*Η ενδόμυχος ουσία, το κατ' εξοχήν κινητήριο νεύρον του Κεμαλισμού, είνε το αντιευρωπαϊκόν πνεύμα. Η λύσσα κατά του Ελληνισμού δεν είνε μόνον φυλετική. Δεν μας πολεμούν, ούτε μας επολέμησαν μόνον ως Έλληνας. Μας πολεμούν ως τους κυρίους και κινδυνωδεστέρους φορείς του Ευρωπαϊσμού εις την Ανατολήν. Ούτε αγωνίζονται απλώς να μας καταβάλουν. Ζητούν να μας αποχωρίσουν από την Ευρώπην, να χωρίσουν και αυτή την Ευρώπην και να καταβάλουν μεθ' ημών και ολόκληρων τον Ευρωπαϊσμόν [...]*»²⁴⁵.

Οι αιχμάλωτοι πολέμου, πολλές φορές αντιμετωπίζονται με αγριότητα. Μια επιστολή στην 'Καθημερινή' ενός Έλληνα αιχμαλώτου προσπαθεί να περιγράψει την ατμόσφαιρα εκείνης της περιόδου : «*Η 'Καθημερινή' είνε ευτυχής διότι πρώτη αυτή, χαρίζει εις το ελληνικόν Δημόσιον τας πρώτας ειδήσεις των αιχμαλώτων μας από την Καισάρειαν. Απ' εκεί από το βάθος της Ανατολής όπου ευρίσκονται – κακή μοίρα- οι ελάχιστοι –ευτυχώς- Έλλην αιχμάλωτοι φίλος της 'Καθημερινής' εις μακράν επιστολήν του μας αποστέλλει μερικάς λεπτομερείας της ζωής την οποίαν διάγουν οι αιχμάλωτοι αξιωματικοί και στρατιώται μας. Το γράμμα του εγράφη την νύκταν της παραμονής της αναχωρήσεως των Γάλλων αιχμαλώτων και Γάλλος αξιωματικός αναχωρών, εδέχθη να παραδώση την επιστολήν [...] μ' όλες τις άλλες σοβαρές απασχολήσεις και τα αμέσως ενδιαφέροντα εθνικά ζητήματα που θα γεμίζουν αυτή τη στιγμή το φύλλο σας, έχετε την καλωσύνη να ασχοληθήτη και λίγο για μας τους εν Τουρκία αιχμαλώτους αξιωματικούς και οπλίται εις τους οποίους η μοίρα επεφύλαξε τόσον σκληράν τύχην, και όχι ένα ωραίο θάνατο σαν τους λοιπούς συναδέλφους μας. Ούτε από απόψεως τιμής, αλλ' ούτε και από απόψεως ζωής μπορεί να γίνη χειροτέρα δικτατορουμένη Τουρκία. Πάρετε λοιπόν σεις μερικά στοιχεία και διαμαρτυρηθήτε προς εκείνους που εξακολουθούν να ερωτροπούν με αυτή τη Βαβυλωνία που έχει την αξίωση να λέγεται και να νομίζεται Κράτος. Δεν είνε δυνατόν να περιγράφουν τα όσα διήλθεν έκαστος εξ ημών έως να φθάση εδώ. Πλην των δυο λοχαγών αεροπόρων και δύο ιατρών οι οποίοι υπέστησαν ηθικά μόνον μαρτύρια, ο άλλοι φέρουν και θα φέρουν τα ίχνη της μισής ζωής που τους έφυγε. Έζησα αλλά τι ωφελεί; Σαρκία κουρασμένα και πνεύματα εξησθενημένα, ανίκανα πια για τον προορισμό τους. Όταν μπαίνει κανείς στη γκαρνζού (φυλακή πλακόστρωτη άνευ παραθύρων) βλέπει τα ολόγυμνα φαντάσματα των*

²⁴⁴ 'Η Καθημερινή', 22.06.1921, *Την φωνήν των νεκρών*, σ. 1

²⁴⁵ 'Ο Ριζοσπάστης', 18.06.1921, *Οι φορείς του Ευρωπαϊσμού*, σ. 1

παραμυθιών στους τοίχους να προσπαθούν να αρπάξουν καμμιά ακτίνα ήλιου. Είνε οι φαντάροι μας. Είνε οι λεβέντες της χθες οι ακούραστοι τους οποίους η θλίψης, η απαισία και ιστορική φυλακή της Αγκύρας, ο υποκόπανος των φρουρών, ο βούρδουλας των αξιωματικών, η πορεία, η αγγαρεία, η βρώμα και η πείνα μετέβαλαν σε πτώματα κινούμενα μηχανικώς και αυτομάτως [...]».

Μέσα στο πρόσφατο κατακτημένο έδαφος τα ελληνικά στρατεύματα έκαιγαν²⁴⁶ χωριά, και μεμονωμένοι στρατιώτες διέπρατταν σωρεία βαρβαρότητες, καθώς έψαχναν τους μουσουλμάνους για όπλα. Αυτό το γεγονός ως απόρροια ενός πολέμου δεν το παραδέχθηκε ποτέ η ελληνική κυβέρνηση : «Είνε ανάγκη να παρατηρηθή ότι, εν ω η φωνή του κεμαλισμού διασαλπίζεται δια τυρηνικών σαλπύγγων επί τον κόσμον, η Ελλάς μένει βωβή – σχεδόν βωβή. Δια να μη αυταπατώμεθα πρέπει να ομολογήσωμεν ότι ο ξένος κόσμος μανθάνει σήμερον ότι οι Έλληνες υφίστανται διαφόρους προκαταρκτικές ήττας, ότι οι Έλληνες στρατιώται διαπράττουν ωμότηας παντοειδείς, ότι πρόκειται δε περί των προανακρουσμάτων. Εκ παραλλήλου όμως πρέπει να ομολογηθή ότι ο τουρκισμός ευρίσκει πολλά ευήκοα ώτα δια τας ψευδολογίας του, ενώ ημεείς όχι. Αλλά και τούτο είνε σφάλμα ιδικόν μας. Την διάθεσιν του διεθνούς Κοινού έπρεπε να την καλλιεργήσωμεν ημεείς ευμενή, όπως, αντιθέτως, την εκαλλιέργησεν ο Κεμάλ. Αλλ' υστερήσαμεν εις τούτο. Υστερούμεν ακόμη σήμερον. Ας ιδώμεν αν θα υστερήσωμεν και αύριον, καίτοι θα έχωμεν πάλιν ημεείς ως όπλον την αλήθειαν, ο δε εχθρός μας το ψεύδος. Εις τον προκριματικόν εν τούτοις αγώνα, τον διεξαχθέντα μέχρι τούδε ο εχθρός ενίκησεν την αλήθειαν μας με τα ψεύδη του, επειδή αυτός χειρίσθη το όπλον του ευστόχως, και ημεείς αστόχως το ιδικόν μας»²⁴⁷.

Από την άλλη πλευρά όμως καλούσε τους στρατιώτες με «δόντια και με νύχια να τρυπήσει το στήθος του εχθρού». Εκφράσεις τις οποίες χρησιμοποιεί ο 'Ριζοσπάστης' για να κατηγορήσει τις κυβερνητικές εφημερίδες για «πατριωτισμό» : «Με όλην την πρωτόγονο αγριότητα εγκλημάτου είνε γραμμένον κύριον άρθρον χθεσινής εσπερινής εφημερίδος. Μόνον κακότης ψυχής αστού δημοσιογράφου δύναται να γράφη έτσι. Με τα δόντια και με τα νύχια, λέγει, το άρθρον και ηδύνεται με την εικόνα της λόγης, που θα τρυπάει το στήθος του εχθρού και θα αστράφτει λέγει, μέσα στην καρδιά του. Και προσθέτει μετά τα ανωτέρω, ότι η μάχη προς τους Τούρκους θα είνε ούτω γνησίως Ελληνική. [...] Πως καλλιεργεί τον πολιτισμόν των λαών το νιστικόν καθεστώς! Με τα δόντια και με τα νύχια! Έξαψις των ταπεινωτέρων και αγριωτέρων παθών καταβίβασις

²⁴⁶ 'Η Καθημερινή', 26.11.1921, *Ομιλούν οι αιχμάλωτοί μας*, σ. 1

²⁴⁷ 'Η Καθημερινή', 24.06.1921, *Το όπλον μας*, σ. 1

του ανθρώπου εις την θέσιν σαρκοφάγου επιτίπτοντος με τα νύχια και με τα δόντια εξύψωσις της οπισθοδρομήσεως ταύτης του ανθρώπου εις ύψιστην αρετήν, αυτό θα πη πολιτισμός του ασταχού καθεστώτος. Δι' αυτόν μαχόμεθα και αυτά είνε τα ιδανικά μας. Ενομιζετο ότι ο πολιτισμός τόσων αιώνων από του Πιθηκανθρώπου εις το βάρβαρον, από τούτον εις τον επράινε τα ήθη του φύσει κακεντρεχούς ανθρωπίνου ζώου. Ο αστικός πολιτισμός έρχεται να το διαψεύση και πότε πότε ξεθάφτει από τα έγκατα της κολάσεως κακεντρεχείς τινάς κιτρινανθρώπους που βρίσκουν ευκαιρίαν να χορέσουν τα πρωτόγονά των ένστικτα υμνούντες εις την καταστροφήν και το όνειδος...εις άρθρα με την επίφασιν του πατριωτισμού!²⁴⁸. Καταγράφηκαν όμως στα φύλλα του 'Ριζοσπάστη' αυτά τα γεγονότα σαν να συνέβαιναν και από τα δυο μέρη : «[...] Τι να θαυμάσωμεν; Το μέγεθος των 30 χιλιάδων τετραγωνικών χιλιομέτρων έχουν πυρποληθή και καταστραφή όλα τα χωριά. Ρίγος πιάνει τον άνθρωπο μπροστά στο φρικώδες. Το σπαθί του θανάτου θερίζει τους χωρικούς πληθυσμούς της Μικρασίας, συντρίβει και εχαρακώνει την πλούσια αυτή χώρα αυτή που απλώνεται επάνω σε ένα απέραντο νεκροταφείο. Εκεί ωδήγησε το πάθος λίγων μανιακών τυφλών οργάνων των καταχθονίων διπλωματικών μηχανορράφων της Ευρώπης»²⁴⁹. «Ένας μακρύς πένθιμος κατάλογος καταστραφέντων χωριών της Μικρασίας εδημοσιεύθη χθες στον Τύπο. Ογδόντα δύο χωριά των περιφερειών Αμισσού και Καβζά φέρονται καταστραφέντα με αριθμό οικογενειών συνολικώς 6000. Ίσως ο τύπος της Αγκύρας να έχει δημοσιεύσει παρόμοιους καταλόγους καταστροφών τουρκικών χωριών τα οποία είχαν την κακή τύχη να βρίσκονται στην έκταση, που πολεμικές ανάγκες επέβαλαν, κατά την έκθεσή του Ξ. Στρατηγού να αποψιλωθή από τους συνοικισμούς του, από τις συγκοινωνίες του, από τις βρύσες του, από τις καλλιέργειές του. Ο πόλεμος, ο ομαδικός αυτός θάνατος, αφού πέντε χρόνια έσπερνε την καταστροφή σε ολόκληρη την Ευρώπη και έρριξε σε απόγνωση τις λαϊκές μάζες των μεγάλων και πλουσίων χωρών της, περιορίστηκε εδώ στην Ανατολή θανατώνων, πυρπολών, καταστρέφων υπό την σκέπην και με την φροντίδα των αστικών κυβερνήσεων και των εθνικιστικών κομμάτων. Οι χωρικοί πληθυσμοί της Μικρασίας που ανακατεμένοι κατά αζεχώριστο τρόπο, όπως και εκείνοι της Μακεδονίας, παρ' όλη τη γλωσσική, θρησκευτική, φυλετική ποικιλία τους είχαν αποκτήσει απο αιώνας τη συνήθεια να ζούνε ειρηνικά μεταξύ τους, συνδεδεμένοι με αμοιβαίους οικονομικούς δεσμούς που τους εξασφαλίζαν τη ζωή επάνω στην κοινή

²⁴⁸ 'Ο Ριζοσπάστης', 19.06.1921, *Αστικός πολιτισμός*, σ. 1

²⁴⁹ 'Ο Ριζοσπάστης', 20.08.1921, *Και πέραν της Αγκυρας*, σ. 1

τους μητέρα γη, εχωρίστηκαν από τις αστικές κυβερνήσεις, από τα όργανα της πατριωτικής προπαγάνδας, τα οποία έσπειραν ανάμεσόν τους υποψίες μίση, εχθρότητες, ως που κατήντησαν οι εκ των πραγμάτων υπεύθυνοι της πολιτικής την οποίαν ούτε εγνώρισαν, ούτε ηθέλησαν, ούτε ευρίσκουν σύμφωνη με τα υλικά συμφέροντά τους και την πατριαρχική και μικροαστική ψυχολογία τους. Και όμως έγειναν τα θύματα, που επλήρωσαν με το κάψιμο των χωριών τους, με τη διαρπαγή των ζώων τους, με την εγκατάλειψη των καλλιεργειών τους, με την αναπόφευκτη δική τους μετανάστευση, τη σύγκρουση των κυβερνήσεων και των πλουτοκρατικών τάξεων των διαφόρων χωρών. Και ο αστικός τύπος αδιόρθωτος και αμετανόητος προπαγανδιστής του καταστρεπτικού πολέμου, δημοσιεύει τους καταλόγους των θυμάτων με την ελπίδα να δυναμώσει το φυλετικό μίσος, την αιτία τόσων συμφορών»²⁵⁰.

Σαν να ήταν αυθόρμητη διαδικασία, κάθε στρατιωτική κίνηση είχε ως επακόλουθο νέα ξεσπάσματα άτακτης βίας. Κάθε μετατόπιση του στρατιωτικού μετώπου παράδινε τους εξαθλιωμένους χωρικούς είτε μουσουλμάνους είτε χριστιανούς που είχαν μεταφερθεί από τη μια διοίκηση στην άλλη στο έλεος εχθρικών, φθονερών ή βάνανυσων γειτόνων. Μόνον όταν ο πόλεμος επεκτάθηκε και απλώθηκε το 1921, οι φρικαλέες πράξεις έφτασαν στα όρια της επιδημίας. Καθώς ο πόλεμος γινόταν πιο άγριος τα στρατεύματα και οι ομάδες των ατάκτων τσέτηδων που δρούσαν με τη συνοχή τους, και καμία φορά υπό τις διαταγές τους, ξεχύνονταν πάνω στους πολίτες των περιοχών που είχαν υπό τον έλεγχο τους με όλο και πιο βάρβαρο τρόπο.

Μετά την αποτυχία της ανοιξιάτικης επίθεσης, τα ελληνικά στρατεύματα έπαιρναν εκδίκηση στα τουρκικά χωριά που υποπτεύονταν ότι υπέθαλπαν τους ατάκτους, Έλληνες, Αρμένιους και Κιρκάσιους, λεηλατούσαν, έκαιγαν και σκότωναν στη χερσόνησο Γιάλοβας – Κίου. Η ληστεία ήταν αναπόφευκτο συνεπακόλουθο του πολέμου, αν και η κυβέρνηση συνήθιζε να κατηγορεί μονομερώς τους Τούρκους «[...] Συμμορίες Τούρκων ληστών λυμαίνονται την ύπαιθρον χώραν, ληστεύουσαι τας συνοδείας των προς την παραλίαν κατερχομένων χριστιανών προσφύγων. Αι συμμορίες αύται αποθρασυνόμεναι ολονέν, επεκτείνουν την λεηλασίαν και εντός των πόλεων[...]»²⁵¹.

²⁵⁰ 'Ο Ριζοσπάστης', 08.11.1921, *Τα αιώνια θύματα*, σ. 1

²⁵¹ 'Η Καθημερινή', 09.11.1921, *Η Γαλλία εγκατέλειψε τους Χριστιανούς*, σ. 1

Ακόμα και χωρίς τον πόλεμο, η Μικρά Ασία εκείνο τον καιρό ήταν ένας τόπος ανάστατος όπου οι αρχές αγωνίζονταν όχι πάντα με επιτυχία, εναντίον της ληστείας και της βίας. Οι σφαγές και οι εκτοπίσεις των Αρμενίων το 1915-16 είχαν προκαλέσει τη φρίκη του δυτικού κόσμου και είχαν γίνει έρισμα για περαιτέρω κατηγορώ των «τυράννων, εγκληματιών» Τούρκων. Επίσης παρατηρούμε ότι υπάρχει μια ταύτιση των Αρμενίων με τους Ποντίους, που και αυτοί κατά την ‘Καθημερινή’ «σφαγιάστηκαν» και περιμένουν ως «σωτήρα» την Ελλάδα : «[...] Η Αρμενία υπήρξεν η σκληρότερον ίσως βασανισθείσα υπό των τυράννων Χριστιανική χώρα. [...] Η Αρμενία κατέση ο τραγικός αντιπροσωπευτικός τύπος των λαών, οι οποίοι έπασχον διότι καθεστώς αδικίας και βίας επεκράττει ανα τον κόσμον. Η Αρμενία εστερήθη πάσης προς τον ευρωπαϊκόν κόσμον επαφής, ήτις θ’ αποκαθίστατο προς σωτήριαν αυτής και επ’ αγαθώ του ελληνισμού, αν ο Έλλην αντιπρόσωπος εν τη Διασκέψει εξήτει και επετύγχανε την δικαίαν επέκτασιν του Ελληνικού Κράτους επί τον γείτονα Ελληνικόν Πόντον. Ατυχώς ο διαχειρισθείς εν τη Διασκέψει την Ελληνικήν υπόθεσιν δεν εξήτησε και οι Σύμμαχοι, ως εικός, δεν απεφάσισαν να καταστή Ελλάς ο Ελληνικός Πόντος, οπότε θα εσώζετο και η Αρμενίαν, χάρις στον ισχυρόν χριστιανικόν παραστάτην της. Σήμερον η Αρμενία υποδουλούται και ο Πόντος κινδυνεύει. Η Ελλάς μόνη θα ηδύνατο και πάλιν να σώση την Αρμενίαν, συντριβούσα τον Κεμαλισμόν επί του ελληνικού μετώπου [...]»²⁵². «Οι Άγγλοι κληρικοί αναθέτουν εις τον ελληνικόν στρατόν τας ελπίδας των δια την σωτηρίαν των Αρμενίων και των λοιπών Χριστιανών της Ανατολής. Ο ελληνικός στρατός ευγνώμων δια την τοιαύτην αναγνώρισίν του ως προστάτου των Χριστιανών παρέχει την βεβαίωσιν ότι θα προστατεύση πράγματι και θα σώση όλους τους δυναστευομένους της Ανατολής»²⁵³.

Για τη διάσωση των προσφύγων (ιδιαίτερα από την Κιλικία), θυμάτων του πολέμου αυτού, η ‘Καθημερινή’ αναφέρει τις Συμμαχικές δυνάμεις, και μάλιστα ισχυρίζεται, ότι μετά τη Γαλλοκεμαλική συμφωνία, η Γαλλία τους «εγκατέλειψε» σε αντίθεση με την Αγγλία που μερίμνησε για αυτούς : «[...] Δια της συναφθείσης ήδη γαλλοκεμαλικής συνθήκης η Γαλλία παρέδωσεν εις τους Τούρκους μέγα μέρος της Κιλικίας. Και οι χριστιανοί της χώρα ταύτης είνε υποχρεωμένοι ή ν’ αναχωρήσουν εις την Συρίαν, όπου βεβαίως δεν υπάρχει στέγη δι’ αυτούς, ή να παραμείνουν και να κατασφαγούν υπο των Κεμαλικών. Το ότι θα υποστούν την τύχην ταύτην, εάν δεν αναχωρήσουν είνε αναμφισβήτητον. Οι κεμαλικοί δεν τηρούν γραπτάς υποσχέσεις,

²⁵² ‘Η Καθημερινή’, 01.12.1920, *Ο Τούρκος*, σ. 1

²⁵³ ‘Η Καθημερινή’, 06.07.1921, *Ο προστάτης των*, σ. 1

αλλά εφόνευσαν και φονεύουν και θα φονεύουν τους χριστιανούς πανταχού όπου τους ευρίσκουν [...]»²⁵⁴, «Χθες κατέπλευσεν ενταύθα το αγγλικόν εμπορικόν ατμόπλοιον 'Μοντέζα' φέρον εκ Κιλικίας υπερχιλίους πρόσφυγας Έλληνας και Αρμένιους πάσης τάξεως και ηλικίας. Οι αφιχθέντες ζητούν με θρήνους και λυγμούς άσυλον και περίθαλψιν, διότι εγκατέλειψαν την στέγην και τας περιουσίας των. Άγγλος αξιωματικός του πλοίου περιγράφει δια μελανών χρωμάτων την κατάστασιν των χιλιάδων προσφύγων, οίτινες αναπροκυμαίαν της Μερσίνης ατμόπλοια, όπως αποφύγωσι τας κεμαλικάς θηριωδίας, καθ' εκάστην δε καταφθάνουν κατά χιλιάδας και άλλοι πρόσφυγες εκ του εσωτερικού. Πολλοί εξ αυτών απίθανον ιδίως τα παιδιά εκ της πείνης και του ψύχους. Και ενώ τοιαύτη κατάστασις έχει δημιουργηθή εκεί δεν υπάρχουν πλοία δια να μεταφέρουν τους εις την προκυμαίαν Μερσίνης ευρισκομένου και διαρκώς καταφθάνοντας νέους πρόσφυγας [...]Αι γαλλικαί αρχαί της Μερσίνης, αίτινες προηγουμένως συνεβούλευον τους χριστιανούς να μη φύγουν, ήδη δηλούν ότι ουδεμίαν αναλαμβάνουν ευθύνην δια τους θέλοντας να μείνουν. Εις την ακτήν συγκεντρώνται καθ' εκάστην θρηγνούντες και οδυρόμενοι αναρίθμητοι χριστιανοί πρόσφυγες ζητούνται μέσα να διαφύγωσι την κεμαλικήν σφαγήν»²⁵⁵.

«Η Ελλάς είνε υπερήφανος δεχθείσα υπο την στοργικήν της προστασίαν από της χθες στους Χριστιανούς τους οποίους η άστοργος αδιαφορία μιας Μεγάλης χριστιανικής Δυνάμεως εξερρίζωσεν εκ της γης των πατέρων των, παραδιδομένης εις τους Τούρκους, αφ' ου οι ατυχείς της κάτοικοι, υπο την ώθησιν της Μεγάλης Δυνάμεως, εξετέθησαν εις εκδηλώσεις, καθιστώσας αδύνατον την συμβίωσιν των μετώ των παλαιών αυθεντών. Οι υπόδουλοι Χριστιανοί θα δύνανται εφεξής να γνωρίζουν ότι, αν υπάρχη εις την Δύσιν μία Μεγάλη χριστιανική χώρα, πολλά αξιούσα, πολλά υποσχομένη και πολλά δυναμένη, αλλ' εγκαταλείπουσα εις την κρισιμωτέραν στιγμήν τους Χριστιανούς, υπάρχη και εις την Ανατολήν μία μικρά χριστιανική χώρα, η οποία θα ευρεθή πάντοτε πρόθυμος να μοιράση μεταξύ των ελευθέρων και των δούλων τέκτων της άρτον και στέγην και στοργήν»²⁵⁶.

²⁵⁴ 'Η Καθημερινή', 22.11.1921, *Αι τουρκικαί θηριωδία*, σ. 3

²⁵⁵ 'Η Καθημερινή', 09.11.1921, *Η Γαλλία εγκατέλειψε τους Χριστιανούς*, σ. 1

²⁵⁶ 'Η Καθημερινή', 22.11.1921, *Δυο χώραι*, σ. 1

Έτσι το καλοκαίρι του 1921 οι Τούρκοι εθνικιστές άρχισαν τους διωγμούς εναντίον των ελληνικών κοινοτήτων στον Πόντο και των ομογενών. Όπως χαρακτηριστικά γράφει η 'Καθημερινή' : «Οι Κεμαλικοί επεξέτειναν τους εκτοπισμούς των ομογενών, ιδία επί των παραλιών του Πόντου. Αι καθημερινώς λαμβανόμεναι λεπτομέρειαι περί των διωγμών προξενούν την φρίκην. Κατά τας πληροφορίας ταύτας, το εν Αγκύρα δικαστήριον της Ανεξαρτησίας καταδικάζει συνεχώς πολλούς ομογενείς εις θάνατον, ως δήθεν υπόπτους. Παρά των εξ Αμισού εις Κωνσταντινούπολιν ελθόντων Αμερικανικών και άλλων ταξειδιωτών ελήφθησαν αι εξής φρικιαστικά εκ Πόντου ειδήσεις [...]. Συνάμα τριάκοντα χωρία της Αμισού, επί της προφάσει ελληνικής αποβάσεως εξετοπίσθησαν μετά τετράωρον δε πορείαν όλοι οι κάτοικοί των εσφάγησαν αγρίως [...] οι ποταμοί εγέμισαν από πτώματα [...] χωρία τινά δυστροπήσαντα να υπακούσουν εις την διαταγήν του εκτοπισμού ενεπρήσθησαν υπο των Τούρκων και οι κάτοικοι όλοι ανεξαρτήτως γένους και ηλικίας εφονεύθησαν και εκάησαν [...] Από του πολέμου οι Τούρκοι εξώντωσαν δια σφαγών εκτοπισμών και δια της πείνης πλέον των 350 χιλιάδων Ελλήνων του Πόντου και άλλους τόσους Έλληνας του εσωτερικού της Μικρασίας και εξακολουθούν μετά μείζονος λυσσης το εξοντωτικόν έργον των τη ανοχή ή μάλλον τη ενθαρρύνσει των πολιτισμένων προστατών των. Αίσχος εις το έκφυλον Ευρωπαϊκόν πολιτισμόν! Και κατ' ασφαλείς πληροφορίας την πρωϊαν της παρελθούσης Κυριακής οι Τούρκοι εφόνευσαν εις την προκυμαϊαν της Νέας Εφέσου ομογενή οικογενειάρχην προ των ομμάτων των εκεί αρχών. Ωσαύτος εντός της πόλεως. Σωκίων εσφάγησαν νεαρά Ελληνίς παρθένος – εκβιασθείσα και βασανισθείσαι- και η μήτηρ της. Οι Έλληνες της πόλεως δεν τολμούν πλέον να εξέλθουν των οικιών των [...]»²⁵⁷. «[...] Μετά τας χρονιούσας πλέον φρικιαστικάς σφαγάς απαγχονισμούς, τυφεκισμούς, δηλώσεις, ατιμώσεις, εκτοπισμούς του χριστιανικού στοιχείου της Μικρασίας και ιδίως του τραγικού Πόντου εις τον οποίον λίθος επί λίθον δεν έμεινε, προσετέθησαν ήδη και πληροφορία περιερχόμεναι αλλεπαλλήλως εις την εν Αθήναις εδρευούσαν Κοινήν των Αλύτρωτων Ελλήνων Επιτροπήαν εκ των ελληνικών και αρμενικών Κοινοτήτων της Κιλικίας προαναγγέλλουσαι ότι νέο τραγωδία διωγμού και σφαγής ή τουλάχιστον αναγκαστικού εκπατρισμού εξ εκείνων οίτινες εξήγειραν την συνείδησιν του πεπολιτισμένου κόσμου, απειλείται να επαναληφθή [...]»²⁵⁸.

²⁵⁷ 'Η Καθημερινή', 25.06.1921, *Οι εκτοπισμοί επιτείνονται - αθρόαι καταδίκαι ομογενών εις θάνατον*, σ. 3

²⁵⁸ 'Η Καθημερινή', 15.11.1921, *Οι αλύτρωτοι Έλληνες*, σ. 3

Η κατάσταση ήταν διαφορετική ως προς τους Έλληνες. Καταχωρισμένοι από την ιστορία στο ρόλο του καταδιωγμένου, και περήφανοι τώρα με την προσπάθεια της ίδιας τους της προπαγάνδας, θεωρούνταν σε ευρεία κλίμακα από τους δυτικούς κύκλους κατά κάποιο τρόπο εκ διαμέτρου αντίθετοι με οθωμανικού τύπου ωμότητες. Συνολικά η εικόνα του θύματος που είχαν σχηματίσει οι Έλληνες για τον εαυτό τους προσπαθούσε να πείσει τους ευρωπαϊκούς κύκλους. Μια επιστολή ενός φιλέλληνα, για τους αγώνες της Ελλάδας εναντίον του «τυράννων» Τούρκων στην ‘Καθημερινή’ επιβεβαιώνει τα παραπάνω *«Αληθής φιλέλληνα, βαθύ ενδιαφέρον δι’ότι ελληνικόν, πολιτικόν ή κοινωνικόν ζήτημα, γνώστης δε της χώρας σας και των κατοίκων της, επιθυμώ διακαώς την νίκην των στρατευμάτων της Α. Μ. Βασιλέως Κωνσταντίνου, και την ταχείαν απαλλαγήν της Κωνσταντινουπόλεως από τους τυράννους της Τούρκους, οι οποίοι είνε και θα είνε οι τύραννοι της Χριστιανωσύνης. Οι Τούρκοι τους οποίους συνέπεσε να γνωρίσω ούτε συνθήκας ούτε συμβάσεις σέβονται γνωρίζουν μόνον να δολιεύονται κάθε σύμμαχόν των. Είνε λοιπόν επικίνδυνον εις του Συμμάχους να έρχωνται εις διαπραγματεύσεις με το δόλιον αυτό Έθνος. Οι Σύμμαχοι ειλικρινώς και ενθέρμως πρέπει να υποστηρίζουν την Ελλάδα ίνα εκδιώξη τους Τούρκους εκ της Ανατολής. Είνε ούτοι βαρύ πρόσκομμα εις τον πολιτισμόν, όσον δε ταχύτερον εκδιωχθώσιν από την Μικράν Ασίαν και την Κωνσταντινούπολιν, τόσον θα είνε το κέρδος της ανθρωπότητος μεγαλείτερον και η μέλλουσα ειρήνη του κόσμου ασφαλεστέρα. Επιτρέψατέ μοι, να ελπίζω ότι η Α. Μ. ο Βασιλέως Κωνσταντίνος ταχέως θα εισέλθη Νικητής εις Κωνσταντινούπολιν, και ούτως η Αγία του Θεού Σοφία θα καταστή και πάλιν η Εκκλησία του Χριστού, όχι Τζαμί του Μωάμεθ. Ελλάς, αθάνατος Ελλάς, αιώνιον θέμα των ποιητών κοιτίς του πολιτισμού, οι εκ γενετής καταστροφείς της Τέχνης, οι οποίοι απεδείχθησαν τοιούτοι παρ’ όλην την υποστήριξιν, ης έτυχον ατυχώς παρά της Ευρώπης, είνε πλέον καιρός να καταλυθώσιν οριστικώς ως Έθνος. Η παρελθούσα και η παρούσα ιστορία των θ’ αναγκάση ημάς να το πράξωμεν! Εγώ μετά πολλών άλλων, οίτινες γνωρίζομεν τον χαρακτήρα των Τούρκων, μετ’ αγαλλιάσεως ήδη ανεγνώσαμε εις τον τύπον ότι η Ελλάς δεν θα παραχωρήση ουδέ σπιθαμήν εδάφους και ότι θα πολεμήση τους Τούρκους μέχρις εσχάτων, ώστε να δυνηθή η Συνθήκη των Σεβρών να εφαρμοσθή Ζήθι Ελλάς! Χώρα της ελευθερίας και του πολιτισμού, ως επίσης της Χριστιανικής Θρησκείας δια παντός δια παντός! Ζήτω η Ελλάς, Μήτηρ των Τεχνών, Ζήτω!»*²⁵⁹.

²⁵⁹ ‘Η Καθημερινή’, 24.06.1921, Το τέρας, σ. 1

Στο πνεύμα του φιλελληλητισμού η ‘Καθημερινή’ αναφέρεται και στο πρόσωπο του Λούντ Τζώρτζ : «Ο φιλελλητισμός διέτρεξεν από τινός κρίσιν. Πολιτικοί οι οποίοι ηρέσκοντο, να συντηρούν φιλελλητισμόν, όπως ιδιοτρόποι κυρίαί αρέσκονται να συντηρούν εξωτικά πτηνά ή άλλα παράδοξα ζώα, απεδείχθησαν μισέλληνες μόλις υπήρξε περίπτωση να δράσουν υπέρ ή κατά της Ελλάδος. Η Ελλάς, ενθυμουμένη τον πραγματικόν φιλελλητισμόν των παλαιών φιλελλήνων, οι οποίοι εθυσίαζον τα πάντα, και την ζωήν, χάριν του ελληνικού ιδεώδους υπεκκλίνετο και εις το άκουσμα μόνον του τίτλου του φιλέλληνος. Ήλθεν όμως η εποχή των κακών φιλελλήνων. Και η Ελλάς αποκτήσασα πείραν μακράν και κακήν του κακού φιλελλητισμού, δυσπίστως έχει πλέον και προς τους φιλελληλικούς τίτλους και προς τα πρόσωπα, τα οποία τους φέρουν. Σήμερον όμως ευρίσκεται πάλιν η Ελλάς προ φιλέλληνος αληθούς! Του Πρωθυπουργού της Αγγλίας, κ. Λούδ Τζώρτζ, όστις άλλωστε διεκήρυξεν ότι είνε ειλικρινής φίλος της Ελλάδος. Ο τύπος του ρωμαντικού φιλέλληνος όστις ηγάπα την Ελλάδα δια το ιστορικόν της γοήτρον, και συνεκινείτο διότι ήτο εν αυτή παρελθόν και ότι ήτο θρύλος, δεν πρέπει ν’ αναζητηθή εν τω προσώπω του κ. Λούδ Τζώρτζ αναγνωρίζει εις την Ελλάδα τας κληρονομικάς της δικαιώματα, εκτιμά τας σημερινάς της ικανότητας, ευρίσκει τας ελληνικάς ροπάς ευνοούσας το συμφέρον της ιδικής του χώρας, του πολιτισμού και της ανθρωπότητας, και κηρύσσεται, δια ταύτα πάντα, υπέρ της Ελλάδος [...]»²⁶⁰.

Υπήρχε χάσμα ανάμεσα στην εικόνα του πολέμου όπως παρουσιάζονταν στον έξω κόσμο και στο ελληνικό κοινό και στη σκληρή πραγματικότητα του μετώπου. Ανάμεσα στο Μάρτιο και το Μάιο του 1921, ορίστηκε μια Διασυμμαχική Εξεταστική Επιτροπή για να διερευνήσει σχετικά με την καταστροφή και την εκκένωση των μουσουλμάνων χωριών στη χερσόνησο Γιάλοβας – Κίου και στην περιοχή της Νικομήδειας, τα μέλη της οποίας συνόδευαν ο απεσταλμένος του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού Μορίς Γκερί και το ζεύγος Τόουνμπι. Αυτή ανέφερε το προαιώνιο μίσος μεταξύ των χριστιανών Ελλήνων και Αρμενίων και των Τούρκων μουσουλμάνων και η παρουσία πολυάριθμων Αρμενίων και Ελλήνων προσφύγων στην περιοχή δεν έφταναν για να εξηγήσουν την ταχύτητα και την έκταση των αντιποίνων απέναντι στους Τούρκους της περιοχής²⁶¹.

²⁶⁰ ‘Η Καθημερινή’, 06.08.1921, Η Ελλάς, σ. 1

²⁶¹ M. L. Smith, σ. 378

Τα τελικά πορίσματα όλων των παρατηρητών αποδείχθηκαν εξαιρετικά δυσμενή για την ελληνική κατοχή, καθώς πιστοποίησαν την εφαρμογή μιας πολιτικής καμένης γης με τη συστηματική καταστροφή των μουσουλμανικών οικισμών στις περιοχές που επρόκειτο να εγκαταλείψει ο ελληνικός στρατός, αλλά και ποικίλες μορφές καταπίεσης του ντόπιου τουρκικού πληθυσμού²⁶².

²⁶² Τ. Κωστόπουλος, σ. 117

2. ζ Ήττα του ελληνικού στρατού – προσπάθεια επίλυσης του ζητήματος με τη βοήθεια των Μεγάλων Δυνάμεων

Μετά από όλη αυτή την κατάσταση η μεσολάβηση των Μεγάλων Δυνάμεων για μια ενδεχόμενη λύση ήταν επιτακτική. Ο ‘Ριζοσπάστης’ τονίζει ότι «[...] Είναι καιρός πλέον να παύση η ανθρωποσφαγή της Ελληνικής νεολαίας και να αποβλέψη το Έθνος εις ανασυγκρότησιν του. Η χαίνουσα πληγή της εκστρατείας της Μικράς Ασίας είναι ώρα να παύση[...]»²⁶³. Έτσι με την προτροπή των Συμμάχων ο ελληνικός στρατός ξεκίνησε την προέλασή του για να συναντήσει τον εχθρό στις 27 Ιουνίου/ 10 Ιουλίου 1921, με στόχο την κρίσιμη σιδηροδρομική γραμμή που συνέδεε το Εσκή Σεχίρ με το Αφιόν Καραχισάρ. «[...] Και έχει η Ελλάδα υπέρ εαυτής την μικρασιατικήν πραγματικότητα. Απόδειξις : που ευρίσκεται σήμερον η Ελλάδα, παρατηθείσα του εγχειρήματος της Αγκύρας; Εις τον Σαγγάριον. Ευρίσκεται υπερδιακόσια χιλιόμετρα πέραν της γραμμής την οποίαν κατείχε προ των εφετεινών επιχειρήσεων προχώρησεν όσον απ’ Αθηνών μέχρι των παλαιών ελληνικών συνόρων και κατέλαβεν έκτασιν απεράντων. Κατέχει εδάφη πλουσιώτατα, εύφορα, εγκλείοντα πατρίους αμυθήτους θησαυρούς. Εκτείνει την κυριαρχίαν της εις βάθος υπερτετρακοσίων χιλιομέτρων από της θαλάσσης. Η περιμάχητος σιδηροδρομική γραμμή της Βαγδάτης περιήλθεν εις χείρας της, μετά των σημαντικωτάτων σταθμών του Αφιόν ΚαραΧισάρ και Εσκή Σεχίρ, και μεθ’ ολοκλήρου, εις επίμετρον, του πλέγματος των σιδηροδρόμων της δυτικής Μικρασίας [...]»²⁶⁴.

Η Κιουτάχεια έπεσε στις 4/17 Ιουλίου και το Εσκή Σεχίρ στις 6/19 Ιουλίου, δυο γεγονότα για τα οποία οι Έλληνες ζητωκραύγασαν. Πλέον ο πειρασμός να κάνουν μια νέα προσπάθεια ώστε να πετύχουν το ‘τελειωτικό χτύπημα’ ήταν σχεδόν ακατανίκητος. Αποφασίστηκε ότι ο στρατός μετά από μερικές μέρες αναπαύσεως και ανεφοδιασμού θα μπορούσε να προχωρήσει ως το Σαγγάριο, με τελική πορεία προς την Άγκυρα και την συντριβή του κεμαλικού στρατού. Έτσι στις 1/14 Αυγούστου 1921 ο ελληνικός στρατός αναδύθηκε από τις περιχαρακωμένες θέσεις του ανατολικά του Εσκή Σεχίρ και άρχισε τη μακρά πορεία του προς τα ανατολικά, κατά την Άγκυρα, με στόχο να υπερφαλαγγίσουν τις τουρκικές θέσεις με γρήγορη πορεία και να μην εξαντληθούν με μια κατά μέτωπον επίθεση.

²⁶³ ‘Ο Ριζοσπάστης’, 02.03.1921, *Το ανατολικόν*, σ. 1

²⁶⁴ ‘Η Καθημερινή’, 04.09.1921, *Ο Σαγγάριος*, σ. 1

Γράφει η ‘Καθημερινή’ με πατριωτισμό : «Σκιαγραφών εις προηγουμένας μου ανταποκρίσεις τον ωραίον Ελληνικόν θρύλλον, όστις, υπέρ τους ζηρούς και αξένους τύπους των πυλώνων της Αγκύρας υψώθη μεγαλειώδης και ιστορικός, εσταμάτων τον αναγνώστην εις την νύκτα της 15^{ης} Αυγούστου. Την δραματικωτέραν και κρισιμωτέραν νύκτα αφ’ όσας επέρασεν αγωνιζομένη η ελληνική Στρατιά. Ο σύγχρονος μουσουλμανικός κόσμος, πάνοπλος εις την φωλεάν του, εις τα κέντρα αφ’ ων εξωρμήθη προ δώδεκα αιώνων εναντίον του χριστιανισμού της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας υπέπιπτο κατά της χριστιανικής στρατιάς, την οποίαν απέστειλεν η Ελλάς κατά της βαρβάρου Τουρκικής οργανώσεως, επιδιώκουσα να ανοίξη νέας οδούς επικρατήσεως. Ο Κεμαλικός στρατός, παλαίσας επί πέντε ημέρας, δια να κατακουράση τον εξηντλημένον στρατού μας μετά μανίας και τακτικής παραδειγματικής, εξέλεξεν ήδη την ιστορικήν νύκτα δια να διασπάση το ασθενέστερον σημείον του κέντρου. Οι οιωνοί ήσαν υπέρ αυτού. Το μουσουλμανικόν σήμα, η ημισέλινος, λευκή εν τη ωχρότητι της, υψούτο ήδη εις το στερέωμα- έντονος εμψύχωσις των ορδών αι οποίαι εκαιροφυλάκτουσαν προς έφοδον [...]. Αιματηρά, φονική, λυσσαλέα εις μάχας επέρασεν η 14^η Αυγούστου. Και όταν ο ήλιος παρεχώρει εις το στερέωμα την θέσιν του προς την σελήνην, υψουμένην βραδέως υπέρ την Άγκυραν, η εχθρική παράταξις εν των κέντρω ηρέμει [...] Ο εχθρός είχεν απωθηθή. Και ο κίνδυνος είχεν υπερκαμφθή και μετ’ ολίγας ημέρας το έργον ετελειούτο. Αντί ο εχθρός να συντρίψη την ελληνική στρατιάν συνετρίβη αυτός, αφήνων κεκαλυμμένον με τους σωρούς των πτωμάτων του, το έδαφος εις το είχε προελάσει [...] Εις τον ορίζοντα πλέον δεν έφεγγεν η ημισέλληνος, η οποία εφώτισε καθ’ όλην την νύκτα την τουρκικήν αντεπίθεσιν. Ηλπισαν εις το σύμβολόν των. Αλλ’ αντί να το ιδούν υψούμενον εις σταθερόν μεσουράνημα το παρηκολούθησαν να σβύνη σιγά σιγά υπό την ελληνικήν ορμήν. Και συγχρόνως προς την εξάτμισιν της ημισελίνου του ορίζοντος η ερυθρά των εφορησάντων συνταγμάτων εκολπούτο φεύγουσα προς σωτηρίαν. Ο ήλιος της ορθοδοξίας είχεν ανατείλει υπερλάμπρος, σενεορταστής της χριστιανικής εορτής και της ελληνικής νίκης»²⁶⁵.

²⁶⁵ ‘Η Καθημερινή’, 03.09.1921, *Μια δραματική νύξ*, σ. 1

Το πρόβλημα του ανεφοδιασμού υπήρξε οξύ, με αποτέλεσμα οι στρατιώτες να νιώθουν εξαντλημένοι. Οι Έλληνες έκαναν κοπιαστική πορεία εννέα ημερών προτού έρθουν σε επαφή με τον εχθρό, στις 10/23 Αυγούστου 1921, από την οποία βγήκαν νικητές. Όμως λόγω έλλειψης σε τρόφιμα και πολεμοφόδια, ο ελληνικός στρατός έχασε σημαντικό μέρος της ορμής.

Για λίγες μέρες καταλάγιασε η μάχη, και κανένας από τους δυο εξαντλημένους στρατούς δε μπορούσε να ασκήσει πίεση ή να επιτεθεί. Οι Τούρκοι όμως όταν αντιλήφθηκαν ότι το ελληνικό επιθετικό πνεύμα είχε σπάσει άρχισαν την αντεπίθεση στις 26-28 Αυγούστου/8-10 Σεπτεμβρίου. Για αυτή τους την ενέργεια η 'Καθημερινή' υποστήριξε ότι *«Δια μυρίων τουρκικών στομάτων φιλοτούρκων λέγονται κατ' αυτὰς πολλά περί συγκροτήσεως νέων τουρκικών στρατών περί συμπληρώσεως φοβερών προπαρασκευών περί επικειμένης τρομεράς τουρκικής επιθέσεως. Έργον του ελληνικού Στρατηγείου εἶνε να παρακολουθῆ και να γνωρίζῃ τι πράττει και τι διατίθεται να πράξῃ ο εχθρός. Αλλ' ἐνὼ το Στρατηγείον ἐπιδίδεται εἰς τα ἔργα του εἶνε σκόπιμον να μη αφιστάμεθα της πεποιθήσεως ὅτι αἱ τουρκικαὶ 'προπαρασκευαί' δεν εἶνε εἰμὴ σκόπιμοι ψευδολογίαι, τείνουσα να ἐπηρεάσουν ἐκείνους, οἱ οποίοι ετοιμάζονται να συζητήσουν το ελληνοτουρκικὸν ζήτημα. Οἱ Τούρκοι θέλουν να πείσουν τον κόσμον ὅτι εἶνε ἔτοιμοι να λύσουν το ζήτημα μόνοι των, και μόνον ἐν ἐξάρσει συγκαταβάσεως και με το ἀζημίωτον θα ἐδέχοντο λύσιν εἰρηνηκὴν. Ἀν ὁμως οἱ Τούρκοι ἔχουν διάθεσιν, ἔστω και ἀργά, να δεχθὸν την πρόκλησιν του βασιλικοῦ 'μολὼν λαβέ' δύνανται χωρὶς καυχησιολογίας και θόρυβον, να προβοῦν εἰς ἔργα [...]*»²⁶⁶.

Η ελληνική γραμμή κράτησε αλλά ο στρατός είχε κουραστεί να πολεμάει. Στις 29 Αυγούστου/11 Σεπτεμβρίου ο Παπούλας έδωσε τη διαταγή για υποχώρηση, μια διαταγή την οποία προσπάθησε η 'Καθημερινή' να δικαιολογήσει ως μια «οικειοθελή» κίνηση του στρατού εφόσον πλέον δε χρειαζόταν να βρίσκονται στα συγκεκριμένα εδάφη, λόγω της απομάκρυνσης του εγχειρήματος προέλασης προς την Άγκυρα : *«Οἱ πολλοὶ ἐρωτοῦν : Τι πρόκειται να συμβῆ ἤδη μετὰ τον τερματισμὸν των ἐπιχειρήσεων; Προς ποία σημεία και προς ποίους σκοπούς κινεῖται ο στρατὸς μας; Και κινεῖται ἀραγε ἐκουσίως ἢ ἐξαναγκάζεται εἰς τούτο, πιεζόμενος ὑπο του εχθροῦ; Ἀπαντῶμεν : ἐγκαταλειφθέντος του σκοποῦ της ἀλώσεως της Ἀγκύρας ἀφ' ου ἐκρίθη ὅτι τα ἐκ της ἐπιτυχίας ταύτης κέρδη θα ἦσαν κατώτερα των απαιτουμένων δια το ἐγχείρημα δαπανών, εἰς αἷμα, κόπους και χρήμα, ἦτο φυσικὸν να μη παραμένῃ ο*

²⁶⁶ 'Η Καθημερινή', 29.10.1921, *Αἱ προπαρασκευαί...*, σ. 1

στρατός μας ηπλωμένος εις εκτάσεις, των οποίων ήτο άσκοπος η κατοχή. Δεν επρόκειτο να κρατήσωμεν τα εδάφη ταύτα ούτε μας εχρησίμευον στρατιωτικώς αι τεράστιαι μικρασιατικά εκτάσεις, αι αποτελούσαι απλήν οδόν προς την Αγκύραν, όπου δεν επρόκειτο πλέον να μεταβώμεν. Η κατοχή των απήτει τουναντίον διατήρησιν ολοκλήρου του στρατού μας εν επιστρατεύσει παρατεινομένη υπο τας δυσμενεστάτας χειμερινάς συνθήκας της μικρασιατικής υπαίθρου. [...] Ένεκεν τούτων απεφασίσθη, οικειοθελώς από σχεδίου, η επάνοδος εις γραμμήν, οροθετούσαν την έκτασιν, την οποίαν εκρίθη ότι είνε δίκαιον, πρέπον και συμφέρον να κρατήση η Ελλάς. Επρόκειτο λοιπόν περί επανόδου, περί επιστροφής. Όχι περί υποχωρήσεως ην ο εχθρός ήτο ανίκανος να προκαλέση [...]. «Το μέτωπον ηρεμεί τώρα. Σεμνοί και μεγάλοι οι εργάται της λαμπροτέρας Ελληνικής δόξης θεμελιούν την νίκην των. Ώργωσαν με τας αιχμάς των λογχών των παρθένους και απατήτους εκτάσεις, τας ήρδευσαν με το τίμιον αίμα των και τας μετέβαλαν εις πυκνούς και αμαράντους δαφνώνας δόξης. Και αφού έκοψαν τους ωραιότερους κλάδους, δια τον εκλεκτόν στέφανον της νίκης, κρατούν ήδη την 'γραμμήν' των ορίων της Μεγάλης Ελλάδος. Οργανώνουν εκεί έξω τα ακλόνητα βάθρα επί των οποίων εστήθησαν νικήτριαι αι Ελληνικαί σημαίαι και με αυτάς χαράσσουν την γραμμήν, ήτις θέτει τα οριστικά όρια μεταξύ των πελμάτων των εκπολιτιστών και του πολιτισμού, όρια τα οποία δεν χαράσσει η Φύσις, αλλ' εδραιώνει η ψυχή του Έλληνος πολεμιστού[...]»²⁶⁷.

Όμως παρόλους τους ανωτέρου ισχυρισμούς, στις 1/14 Σεπτεμβρίου οι Έλληνες είχαν περάσει το Σαγγάριο εγκαταλείποντας 20.000 θύματα κι επιστρέφοντας στο Εσκή Σεχίρ. Εκτός από θύματα η ήττα έφερε και άλλα δεινά, οικονομικά, ηθικά, απογοήτευση. «Ηρχισεν από ημερών και συνεχίζεται, πένθιμος, μακρά, μία παρέλασις νεκρών. Είνε οι Έλληνες νεκροί του πολέμου, τους οποίους καθημερινοί μνημονεύουν οι θλιβεροί κατάλογοι. Από ημερών εκ παραλλήλου, ο βιωτικός αγών κατέστη εν Ελλάδι δυσχερέστατος : η δραχμή, υποστάσα νέαν αφαίμαξιν, ητόνησεν εις δυναμιν ανταλλακτικήν, και ότι ήτο δύσκολον ν' αποκτηθή χθές, είνε δυσκολώτερον ακόμη ν' αποκτηθή σήμεραν. Ροή αίματος, ροή χρήματος. Είνε αι βαρύταται θυσίαι της Ελλάδος εις τον μικρασιατικόν βωμόν του πολέμου [...]»²⁶⁸.

²⁶⁷ 'Η Καθημερινή', 17.09.1921, *Το ζήτημα της αποστρατεύσεως*, σ. 1

²⁶⁸ 'Η Καθημερινή', 05.10.1921, *Οι σύμμαχοι*, σ. 1

Λίγο πριν το τέλος του 1921 ενόψει του 1922, η κυβέρνηση εξαπέλυσε δριμύ κατηγορώ στις Συμμαχικές δυνάμεις για την ήττα που υπέστη ο ελληνικός στρατός και τα «βάσανα» των Χριστιανών : *«Όταν επανηγυρίζοντο τα Χριστούγεννα των Δυτικών, εν ραδιοτηλεγράφημα εκ Βερολίνου ανήγγελλεν : 'Ενώ είνε σήμερον Χριστούγεννα δι' όλον τον κόσμον, δια τους κυβερνώντας μόνον την Γερμανίαν είνε μια απλή 25^η Δεκεμβρίου. Εργάζονται αυτοί, και σήμερον δια τας εκρεμούσας υποθέσεις της γερμανικής Πατρίδος, όπως και καθ' όλας τας άλλας ημέρας του έτους'. Προκειμένου περί των κυβερνητών της Ελλάδος, θα ήτο δυνατόν να επαναληφθή η ίδια παρατήρησις : ενώ είνε σήμερον Χριστούγεννα, δι' αυτούς μόνον είνε μία απλή 25^η Δεκεμβρίου. Ευτυχώς είνε Χριστούγεννα δι' όλον τον κόσμον της Ελλάδος- των ελευθέρων κόσμον, πλην των δούλων- διότι η Ελλάς είνε νικήτρια, ιδότι οι κυβερνήται της εργάζονται δια να τακτοποιήσουν προϊόντα νίκης, όχι συνεπείας ήττης. Νικήτρια, η Ελλάς, δικαιούται να εορτάζη την μεγάλην χριστιανικήν εορτήν, εμφανίζουσα καθαράν την συνείδησιν ενώπιον Εκείνου, του Οποίου πανηγυρίζεται σήμερον η Γέννησις, διότι, αντλήσασα, αυτή, ισχύν εξ εαυτής παρέστη πάντοτε προστάτις κραταιά των διωκουμένων πιστών Του. σήμερον, δεκάτην η Ελλάς φοράν πανηγυρίζει την εορτήν των Χριστουγέννων με τα τέκνα της εις το πεδίον της μάχης, εις το πρόχωμα, εις το χαράκωμα. Επί δέκα έτη συνεχή αγωνίζεται η Ελλάς δια ν' αποκαταστήση την χριστιανικήν ελευθερίαν εις τας χώρας, αι οποίαι απετέλεσαν την γιγαντιαίαν φάτνην της Γεννήσεως : τας χώρας της Ανατολής. Με συμμαχητάς Χριστιανούς ηγωνίσθη κατά των διωκτών της χριστιανικής ιδέας- της ιδέας του δικαίου, της ειρήνης, της ισότητος. Κακή όμως μοίρα ηθέλησε να προδίδουν τον αγώνα της την επιούσαν την νίκης, οι κακοί Χριστιανοί, οι κακοί της Σύμμαχοι. Ο αγών ήρχισεν από δεκαετίας και από δεκαετίας επαναλαμβάνεται, στερεότυπος, η προδοσία [...] Ανά τους δρυμούς και τας φάραγγας της Ασίας αγέλαι Χριστιανών, δεκατισθείσαι, ηκολούθουν δύσβατον οδόν εκτοπίσεως και μαρτυρίου. Η νίκη των όπλων των οποίων ηγείτο η χριστιανική σημαία του Σταυρού, έφερε μέχρις αυτών την ριπήν της πνοής της ελπίδος. Οι διωκόμενοι ανεθάρρησαν, έστησαν, και ανέμειναν [...] Ενώ όλοι εορτάζουν την εορτήν των χριστουγέννων, οι κυβερνήται της Ελλάδος και οι μαχηταί της εργάζονται και αγρυπνούν. Εργάζονται και αγρυπνούν δια την αποκατάστασιν των τέκνων Εκείνου, του οποίου η Ελλάς πανηγυρίζει δια της χριστιανικότερας αυτοθυσίας την Γέννησιν»²⁶⁹.*

²⁶⁹ 'Η Καθημερινή', 25.12.1921, Η εορτή, σ. 1

Αυτή στάθηκε η κρίσιμη καμπή στη μικρασιατική πολιτική της κυβέρνησης Γούναρη. Η υποχώρηση από το Σαγγάριο σήμαινε για τους Έλληνες το τέλος των ελπίδων ότι θα επέβαλλαν στην Τουρκία ένα διακανονισμό με τη δύναμη των όπλων και την αρχή μιας νέας περιόδου στην οποία η κυβέρνηση αναγνώριζε ότι ο διακανονισμός που θα έσωζε τα προσχήματα αναγκαστικά θα περνούσε από τη διπλωματία των Δυνάμεων, «[...] Οι Σύμμαχοι φαίνονται την φοράν αυτή ποθούντες να εργασθούν πράγματι προς λύσιν του Ανατολικού. Τούτο όμως, τούτο προ παντός, ποθεί και η Ελλάς και η Ανατολή ολόκληρος[...]»²⁷⁰, παρόλο που επιθυμούσε να διατηρήσει το ηθικό του λαού και του στρατού ακμαίο «[...] Οίκτο και έλεον, δεν πρόκειται να ζητήση η Ελλάς. Δεν πρόκειται καν ν' ασκήση 'γαλλοφιλίαν' ή 'αγγλοφιλίαν' ή 'ιταλοφιλίαν'. Η εποχή, κατά την οποίαν επιστεύετο ότι τας σχέσεις των Κρατών ερρύθμιζεν η αισθηματικότητα, παρήλθεν. Η Ελλάς πρόκειται να ζητήση τα διατί της συμμαχικής πολιτικής απέναντί της ειδικότερον και έναντι του ανατολικού, γενικότερον ζητήματος [...]»²⁷¹. «[...] Ο στρατός αναλαβών εκ των κόπων και των στερήσεων της προς τον Σαγγάριον εκστρατείας, ευρίσκεται τώρα με ακμαίον το ηθικόν του και υπέροχον φρόνημα. Και εις όλους τους καταυλισμούς σήμερον, διαβλέπει κανείς την στερράν θέλησιν της εθνικής ψυχής όπως κρατήση την γραμμήν, εις την οποίαν ετάχθη, δι' όσον χρόνον απαιτήση η Παρίς[...]»²⁷².

Η άποψη του Βενιζέλου για την όλη αυτή κατάσταση ήταν σαφής και κατηγορηματική. Υποστήριζε ότι εφόσον η βάση της μικρασιατικής πολιτικής, δηλαδή η συμμαχία με τις Δυνάμεις, είχε καταστραφεί η κυβέρνηση θα έπρεπε τώρα να ζητήσει ένα συμβιβασμό, με τον αντικειμενικό σκοπό να θέσει τέρμα στον πόλεμο και να σώσει ότι μπορούσε ακόμα να σωθεί. Επίσης πίστευε ότι μόνο η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης θα ήταν αποφασιστική, κι αυτό απαγορευόταν από τους Συμμάχους²⁷³.

²⁷⁰ 'Η Καθημερινή', 05.10.1921, *Οι σύμμαχοι*, σ. 1

²⁷¹ 'Η Καθημερινή', 17.10.1921, *Το δικαίωμα*, σ. 1

²⁷² 'Η Καθημερινή', 06.10.1921, *Ενώ τελειούται η οχύρωσις*, σ. 1

²⁷³ M. L. Smith, σσ. 398-418

2. η. Η δύσκολη οικονομική κατάσταση των Ελλήνων και η απομόνωση –

Η Συνδιάσκεψη των Συμμάχων στο Παρίσι

Η δύσκολη οικονομική κατάσταση της Ελλάδας καταγράφεται με πικρία από το ‘Ριζοσπάστη’ : «[...] Η Ελλάς κράτος μικρόν και πτωχόν παρεσύρθη και αυτή, χάρις εις τους ασυνειδήτους κυβερνήτας της, εις τον παγκόσμιον πόλεμον και εξήλθε από αυτόν εξηντλημένη και κατεστραμμένη οικονομικώς με ένα τεράστιον δημόσιον χρέος εις την πλάτην. Ούτω, αντί του χρυσού αιώνος που επερίμενεν ο λαός ότι θα φέρη η νικηφόρος εις τον πόλεμον συμμετοχή του, είδε την δυστυχίαν και την πείναν να απλώνη επάνω του το ψυχρόν σάβανόν της, ενώ και το τελευταίο ίχνος της εθνικής του ανεξαρτησίας εξηφανίζετο. [...] ο πόλεμος συνεχίζεται, δημιουργών νέα καθημερινώς δεινά, απορροφών όλους τους οικονομικούς πόρους της χώρας, γεννών νέα χρέη, νέα θύματα, νέας δυστυχίας. Η δραχμή πέφτει και το ψωμί ανεβαίνει. Και θα εξακολουθή να πέφτη η δραχμή και θα εξακολουθή να αυξάνη η δυστυχία και η αθλιότης εφ’ όσον ο εργαζόμενος Ελληνικός λαός θα εξακολουθή να ανεβαίνει το ψωμί και θα εξακολουθή να αυξάνη η δυστυχία και η αθλιότης, εφ’ όσον ο εργαζόμενος Ελληνικός λαός θα εξακολουθή να μένη απαθής θεατής του εγκλήματος που διαπράττεται εις βάρος του, εφ’ όσον θα εξακολουθή να ανέχεται και να λιβανίζει και να υμνή τους δημιουργούς της δυστυχίας του, τους καταστροφείς του»²⁷⁴.

Λίγο πριν το τέλος του 1921, και πριν ακόμη συνέλθουν οι Έλληνες από την ήττα, η κυβέρνηση σε μια προσπάθεια να κάνει μια ενέργεια επαναπροσέγγισης της Αγγλίας - δείχνοντας στο λαό ότι η συμμαχική βοήθεια αποτελεί ακόμη ενδεχόμενο, μη παραλείποντας παράλληλα να αναφερθεί στην εχθρική στάση της Γαλλίας - δημοσιεύει ένα άρθρο το οποίο αποτελεί τεκμήριο για την αγγλική βοήθεια στους χριστιανούς, για την οποία και τους ευγνωμονεί : «Εις το Δημαρχείον του Λονδίνου συνεκροτήθη η σοβαρωτέρα ίσως εις σύνθεσιν και σκοπόν εξ όλων των δημοσιών συγκεντρώσεων των τελευταίων ετών. Παμπληθείς Άγγλοι, μεταξύ των οποίων ονόματα και μορφαί παγκοσμίου επιβολής, συνήλθον εις το ιστορικόν μέγαρον δια να ερμηνεύσουν την αγανάκτησιν της Αγγλίας εναντίον των παραδιδόντων χώρας χριστιανικάς εις τους Τούρκους και να διατρανώσουν τας αγγλικάς συμπαθείας υπέρ των εγκαταλειπομένων Χριστιανών. Η Ελλάς, ενδιαφέρεται υπέρ πάντα άλλον δια το δράμα της Ανατολής, τέκνα ιδικά της καταλέγονται μεταξύ των θυμάτων η δε γειτνιασίς

²⁷⁴ ‘Ο Ριζοσπάστης’, 05.02.1921, Προς την καταστροφήν, σ. 1

της προς το μέρος, όπου διαδραματίζεται ο σπαραγμός, εις αυτήν επέβαλε τον βαρύν κλήρον του αντιλήπτορος και σωτήρος. Αλλ' ενδιαφέρεται και γενικότερον η Ελλάς υπέρ πάντα άλλον δια την τύχην της χριστιανικής Ανατολής. Και δια τούτου ουδαμού ίσως αλλαχού η φωνή της συγκεντρώσεως του Λονδίνου ηκούσθη μεθ' όσου εν Ελλάδι ενδιαφέροντος και όσων ελπίδων. Η ενέργεια των επιλέκτων Βρεττανών, τους οποίους συνεκέντρωσεν εν τω Δημαρχείω ο αγγλοπρεπής φιλοχριστιανισμός, αποδεικνύει πόσον είνε αισθητή εν Αγγλία η σοβαρότης του γαλλικού πραξικοπήματος, του παραδίδοντος εις την τουρκικήν σκληρότητα ένα ολόκληρον λαόν Χριστιανών. Η φωνή των διαδηλωτών του Λονδίνου προστίθεται ούτως εις την φωνήν των τόσων θυμάτων και τόσων προστατών των και εγείρεται ως βοή κατακραυγής εναντίον της Δυνάμεως ήτις προδίδουσα την χριστιανικήν αλληλεγγύην, ως επρόδωκεν ήδη τόσας ηθικάς αρχάς παραδίδει εις χείρας εχθρού του Χριστιανισμού και του πολιτισμού ολόκληρον χριστιανικήν χώραν. Η Γαλλία τελεί ούτως υπο κατηγορίαν, ήτις απηγγέλθη κατ' αυτής κοινή βοή : Παρεβίασεν υποχρεώσεις, κατεπάτησε συμφωνίας, παρέβη αρχάς [...]»²⁷⁵. «Τα διάφορα ιδρύματα, αι οργανώσεις, τα Σωματεία, απευθύνονται προς τον Λόρδον Δήμαρχον του Λονδίνου, ευχαριστούντα δια την υπερ του Χριστιανισμού ακουσθείσαν εν τω Δημαρχείω του Λονδίνου φωνήν. Υπερ τας ευχαριστίας όμως των ιδρυμάτων και των οργανώσεων και των Σωματείων, κυριαρχεί, χωρίς να ευρίσκη τρόπον εκδηλώσεως, η ευγνωμοσύνη του ελληνικού λαού, λαού χριστιανικού, ιδόντος τους Χριστιανούς, ομοεθνείς του ή μη αλλ' αδελφούς του πάντως να διώκονται υπό Χριστιανικών και να παραδίδονται εις τους τυράννους. Ο ελληνικός λαός, βλέπων σήμερα τον ευγενή συναγερμόν του Λονδίνου και ακούων την φωνήν της διαμαρτυρίας εναντίον της ενόχου πολιτικής των κακών Χριστιανών, πείθεται ότι δεν εξέλιπε το πνεύμα της αλληλεγγύης, το οποίον ήγωνεν άλλοτε τους μύστας του χριστιανικού πολιτισμού, και ελπίζει ότι δεν θα μείνη μόνη εις τον δύσκολον υπέρ της διασώσεως των Χριστιανικών αγώνα η Ελλάς, η οποία θυσιάζει εκ του υστερήματός της και προσφέρει εκ του ελλείματός της δια να σώση όσους δυνηθή και ότι απομένει»²⁷⁶.

²⁷⁵ 'Η Καθημερινή', 02.12.1921, Ο δικαστής, σ. 1

²⁷⁶ 'Η Καθημερινή', 06.12.1921, Ευγνωμοσύνη, σ. 1

Λίγους μήνες πριν το τέλος του 1921, και συγκεκριμένα, στις 20 Οκτωβρίου 1921, η γαλλική κυβέρνηση πέτυχε συμφωνία (Φραγκλέν – Μπουγιόν) με τους Τούρκους εθνικιστές στην Άγκυρα. Αυτό το γεγονός έκανε έξω φρενών τον Κωρζόν ο οποίος έκανε λόγο για προδοσία της θεμελιακής αρχής ότι κανείς από τους Συμμάχους δεν θα είχε το δικαίωμα να κάνει χωριστή ειρήνη με κανένα εχθρικό κράτος. Για τους Έλληνες η συμφωνία ήταν επίσης κακή είδηση. Ηθικά επιβεβαίωνε την απομόνωσή τους και υλικά έριχνε το βάρος στη ζυγαριά εναντίον τους απαλλάσσοντας τον Κεμάλ από την έγνοια για το πεδίο των μαχών της Κιλικίας και αφήνοντάς τον έτσι ελεύθερο να συγκεντρώσει τις δυνάμεις του εναντίον των Ελλήνων στο δυτικό μέτωπο.

Οι προτάσεις του Κωρζόν ήταν για τη Σμύρνη να απομακρυνθεί ο ελληνικός στρατός με συστηματικό τρόπο, μετά την εγκαθίδρυση μιας μεικτής χωροφυλακής υπό την εποπτεία των Συμμάχων που θα την κάλυπταν οι 'εγγυήσεις' που θα αποσπούσαν οι Σύμμαχοι για λογαριασμό του χριστιανικού πληθυσμού. Επιπλέον θα αναλάμβανε να υπερασπιστεί έναντι της Γαλλίας τις ελληνικές διεκδικήσεις στην Ανατολική Θράκη, γιατί μια ελληνική Θράκη ήταν εγγύηση ελευθερίας για τα Στενά. Η κυβέρνηση του Γούναρη δέχθηκε λοιπόν τη διαμεσολάβηση των Συμμάχων. Για αυτή του την πολιτική ο Γούναρης κατηγορήθηκε από τους βενιζελικούς αλλά και από συνεργάτες τους ότι πρόδωσε την ελληνική κυριαρχία και τα ζωτικά συμφέροντα της Ελλάδας δίνοντας στους Συμμάχους εν λευκώ την άδεια να διαπραγματευτούν ένα διακανονισμό στην Εγγύς Ανατολή. Το οικονομικό βάρος του πολέμου γινόταν αβάσταχτο. Η αύξηση των τιμών στην Ελλάδα είχε υποσκάψει το εσωτερικό έρεισμα της κυβέρνησης και θα χρειαζόταν κάποια εντυπωσιακή επιτυχία για να αναζωογονήσει τη φθίνουσα τύχη της. Ο Γούναρης ζήτησε δάνειο από την βρετανική κυβέρνηση. Ένα δάνειο για το οποίο κατηγορήθηκε ότι ενδεχομένως να το χρησιμοποιούσε για την παράταση του πολέμου και όχι για την ειρήνη όπως διακήρυττε : *«Αυθαιρέτος εκμαίευσις συμπερασμάτων επέτρεψεν εις του κήρυκας παντός κακού να διαλαλήσουν ότι : εις την Ελλάδα παρέχεται ενίσχυσις οικονομική, δια να συνεχίση τον πόλεμον. Πρόκειται περί σκοπίμου τερατολογίας. Χαρακτηριστικό είνε εν τούτοις μετά πασης περισκέψεως ομιλεί εν προκειμένω και ο 'Ημερήσιος Τηλέγραφος', γράφων ειδικώς περί διατηρήσεως του ελληνικού στρατού εις καλήν αμυντικήν κατάστασιν. Η Ελλάς ενισχύεται δια να επικρατήση η άποψις της εν τη*

Διασκέψει, και να συνομολογηθή η ειρήνη. Η συνομολόγησις της ειρήνης συνεπώς διευκολύνεται και όχι η παράτασις του πολέμου»²⁷⁷.

Το Φόρειν Όφισ ζητούσε τρόπο να δώσει κάποια ενθάρρυνση στις ελληνικές διαπραγματεύσεις για δάνειο, χωρίς να παραβιαστεί ο συμμαχικός οικονομικός αποκλεισμός του Δεκεμβρίου του 1920. Και ενώ φαινόταν ότι οι Έλληνες δε θα έπαιρναν τίποτα η παρέμβαση του Λούντ Τζώρτζ αναζωογόνησε ξαφνικά τις ελπίδες τους. Έτσι εκχωρήθηκε στην Ελλάδα ένα δάνειο 15 εκατομμυρίων λιρών με αντάλλαγμα την παραίτηση της Ελλάδας από κάθε απαίτηση για το αχρησιμοποίητο υπόλοιπο των πιστώσεων των 12 εκατομμυρίων λιρών που είχαν ανοιχτεί από τη Βρετανία για την Ελλάδα και είχαν δεσμευτεί με τον οικονομικό αποκλεισμό του Δεκεμβρίου 1920. Ωστόσο η λήψη του δανείου απέτυχε.

Πέραν της οικονομικής κρίσης που έπληττε την Ελλάδα και τα προβλήματα που ήδη υπήρχαν από τη διεξαγωγή του πολέμου, ήρθε να προστεθεί και η κακή κατάσταση του ελληνικού στρατού, ο οποίος ομολογουμένως, είχε υποφέρει πολλά και τώρα που η νίκη φαινόταν ανέφικτη η κούραση ήταν φανερή και το ηθικό σοβαρά τραυματισμένο. Τα φαινόμενα της λιποταξίας και της φυγής από τη στρατολογία των επιστρατευμένων ναι μεν προϋπήρχαν αλλά πλέον λάμβαναν σοβαρές διαστάσεις. Η ειρήνη, με όσο το δυνατόν ευνοϊκότερους όρους, είχε γίνει πλέον το μοναδικό ζητούμενο. *«Και εις το εξωτερικόν, αλλά σχεδόν και εν Ελλάδι ακόμη, όλοι ενθυμούνται και όλοι υπολογίζουν την ανάγκην όπως η Ελλάς απαλλαγή των πολλαπλών πολεμικών βαρών και επανέλθῃ εις την κατάστασιν της ειρήνης δια να επουλώσῃ τα τόσα της τραύματα. Και ουδείς υπολογίζει, ούτε φαίνεται αναλογιζόμενος ποίαι, ασυγκρίτως επιτακτικότεραι, ανάγκαι, πιέζουν την κεμαλικήν Τουρκίαν [...]»²⁷⁸.*

²⁷⁷ 'Η Καθημερινή', 19.12.1921, *Ειρήνη όχι πόλεμος*, σ. 1

²⁷⁸ 'Η Καθημερινή', 09.12.1921, *Ο εχθρός*, σ. 1

Κατά το χειμώνα του 1922 ο Γούναρης και ο Μπαλατατζής συνέχιζαν το ταξίδι τους από πρωτεύουσα σε πρωτεύουσα της δυτικής Ευρώπης προκειμένου να καταφέρουν να επιβάλλουν μια ειρηνική διευθέτηση για το θέμα της Μικρασίας. Στο Παρίσι είχαν δυο συναντήσεις με τον Μπριάν που τους βρήκε ‘ασυνεννόητους’ και επέμεινε στην ανάγκη μιας γρήγορης ειρηνικής διευθέτησης. Ο Γούναρης και ο Μπαλατατζής αποκαρδιώθηκαν από την αρνητική αντίδραση των Γάλλων στο διάβημά τους σχετικά με το δικαίωμα της νηοψίας στα γαλλικά πλοία που μετέφεραν εφόδια για τους κεμαλικούς, συνεχή πηγή προστριβών μεταξύ Ελλήνων, Γάλλων και Ιταλών.

Το Παρίσι διαδέχθηκε η Αγγλία όπου ο Κωρζόν υποστήριξε ότι η θέση των Τούρκων βελτιωνόταν ωστόσο πίστευε ότι οι Τούρκοι εθνικιστές θα ήταν έτοιμοι να συνθηκολογήσουν αλλά οι όροι τους θα συνεπάγονταν πάντα την εκκένωση της Σμύρνης από τους Έλληνες. Όσο για τους Έλληνες η όλο και μεγαλύτερη οικονομική τους κρίση, η ανάγκη να καλέσουν υπό τις σημαίες άλλη μια κλάση (του 1922) και η γενική κατάθλιψη που είχε προκαλέσει η ήττα στο Σαγγάριο φανέρωναν ότι θα δέχονταν τη διαμεσολάβηση. Η διαδικασία που συνιστούσε ο Κωρζόν ήταν αρχικά προκαταρκτικές συνομιλίες με τους Έλληνες έπειτα μια συμμαχική συνδιάσκεψη που θα καθόριζε τους όρους της ειρήνης και θα τους έβγαζε από το αγγλογαλλικό αδιέξοδο σχετικά με τη Θράκη και τελικά την αποστολή προσκλήσεων και προς τους Έλληνες και προς τους Τούρκους να παραστούν και να δεχθούν τις προτάσεις των Συμμάχων για ειρήνη.

Όταν ο Κωρζόν κυκλοφόρησε αυτό το υπόμνημα, η κατάσταση στη Μικρά Ασία είχε μεταστραφεί εναντίον των Ελλήνων. Επί μήνες οι Γάλλοι ήταν σε επιφυλακή για να απεργαστούν ένα διακανονισμό με την εθνικιστική Τουρκία που θα τους ανακούφιζε από την προσπάθεια να κρατηθούν στην Κιλικία.

Εν τω μεταξύ ο Γούναρης και ο Μπαλατατζής είχαν φύγει από το Λονδίνο για τη Ρώμη και από κει επέστρεψαν στις Κάννες μετά από πρόταση του Λούντ Τζώρτζ για τη συνδιάσκεψη που θα είχε θέμα της επανορθώσεως και την εγγύηση των Αγγλογάλλων.

«Ο κ. Γούναρης και η ελληνική αποστολή φθάνουν σήμερα εις Κάννας, όπου θα συναντηθούν με τους πρωθυπουργούς των τριών Δυνάμεων. Ο ελληνικός κόσμος παρακολουθεί με ανησυχία – ανησυχία ελπίδων και φόβων – τους τελευταίους αυτούς σταθμούς του πρωθυπουργού ταξιδιού, οι οποίοι σημειώνουν και τους τελευταίους σταθμούς του ελληνικού δράματος. Και δικαίως διότι ενώ ο κόσμος ολόκληρος εδώ και αλλού ασχολείται εις την επούλωσιν των μεγάλων πληγών, τας

οποίας ήνοιζεν ο πόλεμος, η Ελλάς παλαίει τελευταία, μόνη, τον σκληρόν αγώνα των εθνικών ονείρων της [...]»²⁷⁹.

Ο Λούντ Τζώρτζ έδειξε ασυνήθιστη αποφασιστικότητα για τους Έλληνες με ένα διακανονισμό ο οποίος περιλάμβανε την εγκατάλειψη της Σμύρνης και μια τροποποίηση των συνόρων στη Θράκη ευνοϊκή για την Τουρκία. Η συνδιάσκεψη αναβλήθηκε λόγω των σημαντικών διαφορετικών απόψεων ανάμεσα στη Γαλλία και την Βρετανία. Ο 'Ριζοσπάστης' αντέδρασε «*Η Συνδιάσκεψις των Καννών διελύθη εις τα εξ'ων συνετέθη. Η συζήτησις δια το Ανατολικό ανεβλήθη και πάλιν επ' αόριστον. Και ο κ. Γούναρης, που είχε στηρίξη όλας του τας ελπίδας επάνω εις την Διάσκεψιν αυτήν, παραλαβών τας αποσκευάς του, ετράβηξε δια το Λονδίνον. Η εκραγείσα γαλλική κυβερνητική κρίσις, ως και των αιτίων που την προεκάλεσαν, και η άνοδος του γνωστών αντιλήψεων κ. Πουανακαρέ εις την αρχήν, διαμορφώνουν μίαν νέαν κατάστασιν πραγμάτων, η οποία δεν αφήνει καμμίαν πλέον αμφιβολίαν περί της λύσεως που θα δοθή εις τα ζητήματα της Ανατολής από της απόψεως των ελληνικών βλέψεων εις την Μικράν Ασίαν. [...] Ο λαός δεν εμπορεί πλέον να υπομείνη αυτήν την αγωνιώδη εκκρεμότητα και αοριστίαν. Και η κυβέρνησις έχει υποχρέωσιν να δηλώση σαφώς τι σκέπτεται να κάμη κατόπιν της νέας αναβολής της συζητήσεως του Ανατολικού»²⁸⁰.*

Και εν συνεχεία διερωτάτε ο 'Ριζοσπάστης' τι πρόκειται να απογίνει ο «δύστυχος» λαός και πόσο μάλλον ο μικρασιατικός πληθυσμός : «*Τι θα απογίνουν οι ελληνικοί μικρασιατικοί πληθυσμοί; Δια την τύχην των δυστυχών τούτων πληθυσμών, τους οποίους επήρεν εις τον λαιμόν του το ελεύθερον ελληνικόν κράτος δια της βλακώδους και ασυνειδήτου πολιτικής των εκάστοτε αστικών κυβερνήσεων του, βεβαίως δεν είμεθα εκείνοι που αδιαφορούμεν. [...] Δια τους πληθυσμούς τούτους υπάρχει μια δύναμις εκείνη, η οποία προστάτευσεν ήδη αποτελεσματικώς την ανεξαρτησίαν των Αρμενίων, των Καυκάσιων και των λοιπών πληθυσμών της Ασίας, από τας κατακτητικάς των Τούρκων εθνικιστών βλέψεις. Η δύναμις αυτή είνε η Σοβιετική Ρωσσία [...]»²⁸¹.*

²⁷⁹ 'Η Καθημερινή', 31.12.1921, *Ερωτηματικά*, σ. 1

²⁸⁰ 'Ο Ριζοσπάστης', 03.01.1922, *Μετά την αναβολήν*, σ. 1

²⁸¹ 'Ο Ριζοσπάστης', 08.01.1922, *Η τύχη των πληθυσμών*, σ. 1

«Η Ρωσία είναι η μόνη δύναμη», γράφει ο ‘Ριζοσπάστης’ που μπορεί να «επιβάλει τη λύση με το απειλήσει τον Κεμάλ» : *«Η χθες μεταβιβασθείσα είδησις, καθ’ ην ο Λούδ Τζώρτζ εδήλωσεν ότι θέλει να έχη την γνώμην της Ρωσσίας δια την λύσιν του Ανατολικού δεν είνε απλώς μόνον μία αντίδρασις κατά της γαλλικής πολιτικής, ως θα επεθύμουν οι αστοί δημοσιογράφοι μας να εξηγήσουν αυτήν, αλλ’ είνε μία πανηγυρική ομολογία ότι άνευ τη γνώμης της Σοβιετικής Ρωσσίας, της συμπράξεως αυτής και της καλής της θελήσεως, μόνιμη, διαμόρφωσις της Ανατολής είνε αδύνατος. Η Ρωσία είνε η μόνη δυναμένη να επιβάλη εις τον Κεμάλ πάσαν απόφασιν και πολιτικήν. Ο Κεμάλ περιζώνεται από τας Σοβιετικές Δημοκρατίας της Ανατολής. Ο Κεμάλ δύναται να απειληθή υπό των παρασυνόρων του νικηφόρων στρατιών της Κομμουνιστικής Ρωσσίας. Η Ρωσία όθεν είνε η μόνη, ήτις δύναται να επιβληθή εις τον Κεμάλ. Ενώ η Αγγλία και Γαλλία δυνάμεναι μόνον εις την Ελλάδα να επιβάλωνται είνε ανίκανοι να επιβληθούν εις τον Κεμάλ. Η δε ανικανότης αυτή αποτελούσα την αδυναμίαν αυτών προς πραγματοποίησιν πάσης επί του Ανατολικού αποφάσεώς των, εδημιούργησε την μέχρι σήμερον εκκρεμότητα του Ανατολικού ζητήματος, ούτινος μέρος αποτελεί το εν Μικρά Ασία ελληνοτουρκικόν ζήτημα. Οι δυστυχείς λαοί της Ελλάδος και της Ανατολίας εως τώρα από τους Βενιζέλον, Γούναρην, Κεμάλ, ετυραννήθησαν έως τώρα με αβεβαιότητα και την αστάθειαν των γαλλοαγγλικών σχέσεων και δυνάμεων. Η παρέμβαση της Ρωσσίας εις την λύσιν του Ανατολικού δύναται να αποτελέση μίαν εγγύησιν των ζητημάτων της Ανατολής, εάν οι ιμπεριαλισταί της Δύσεως κατανοούντες την αδυσώπητον ανάγκην ακούσουν την φωνήν της Κομμουνιστικής Ρωσσίας[...]*»²⁸².

Η ίδια εφημερίδα ρίχνει ακόμη μια φορά τα βέλη της προς την κυβέρνηση κατηγορώντας την για εναπόθεση των ελπίδων του λαού *«[...] της ελευθέρας Ελλάδος, ο οποίος επί δέκα τώρα έτη συνεχώς σύρεται εις την σφαγήν, θύμα της ασυνειδήτου των αστών φατριακής πολιτικής [...]*»²⁸³ στην Αγγλία όταν η ίδια δεν μπορεί να δώσει οριστική λύση στο Ανατολικό ζήτημα : *«Τηλεγράφημα του πρακτορείου Ρώϋτερ ανέφερε χθες ότι η αγγλική Κυβέρνησις επεδίωκε προς την γαλλικήν Κυβέρνησιν διακοίνωσιν, περιέχουσαν τους όρους της μεσολαβήσεως των Συμμάχων υπέρ της ελληνοτουρκικής ειρήνης. Οι όροι ούτοι, όπως αναφέρει το τηλεγράφημα, είνε η αυτονόμησις της Σμύρνης αποσυρομένων των ελληνικών στρατευμάτων και η τροποποίησις των συνόρων της Θράκης υπέρ της Τουρκίας. Το τηλεγράφημα μάλιστα αναφέρει ότι η Γαλλία και η Τουρκία δεν θεωρούν τας*

²⁸² ‘Ο Ριζοσπάστης’, 1^η 8.01.1922, *Η Ρωσία και το Ανατολικόν*, σ. 1

²⁸³ ‘Ο Ριζοσπάστης’, 17.01.1922, *Η νέα πλεκτάνη*, σ. 1

παραχωρήσεις ταύτας επαρκείς και αξιούν ευρυτέραν των συνόρων της Θράκης τροποποίησιν εις βάρος της Ελλάδος. Είνε γνωστόν που έως τώρα η Κυβέρνησις εστήριξε την εξωτερικήν πολιτικήν της. Εις κάθε νέας αποτυχίαν που αντιμετώπιζε και που εβύθιζε τον υφιστάμενον τας θυσίας λαόν εις σκέψεις περί της σκοπιμότητος των θυσιών τούτων, η Κυβέρνησις είτε επισήμως είτε ανεπισήμως διεκήρρυτε και άφινε να πιστεύεται, ότι τας ελληνικάς βλέψεις εις την Ανατολήν υποστηρίζει η Αγγλία. Έφθασε μάλιστα μέχρι του σημείου να αφήση να πιστευθή ότι η Αγγλία την εξώθει εις την συνέχισιν του πολέμου εν Μικρά Ασία. Το χυδαίον και εγκληματικόν τούτο ψεύδος πολλάκις κατηγοείλαμεν. Διότι ήτο φανερόν δια κάθε άνθρωπον κρίνοντα με το μέτρον της λογικής και μη θέλοντα να εξαπατά τον εαυτόν του και τους άλλους, ότι η Αγγλία δεν ήτο δυνατόν να θυσιάση τα συμφέροντά της υπέρ της Ελλάδος [...]

Και αυτό του τον ισχυρισμό ο 'Ριζοσπάστης' τον βασίζει και σε ένα κατοπινό φύλλο στο οποίο με υπόμνημά της η Αγγλία ζητά την εκκένωση της Σμύρνης από τον Ελληνικό στρατό, γεγονός το οποίο στην ουσία αντιβαίνει με τα, κατά την κυβέρνηση, ελληνικά συμφέροντα : «Εδημοσιεύθη εις τον Ευρωπαϊκόν Τύπον ολόκληρον το κείμενον του Αγγλικού υπομνήματος δια το Ανατολικόν. Εις το υπόμνημα τούτο η Αγγλία ζητεί σαφώς : 1^{ον}) Την εκκένωσιν της Σμύρνης υπο του Ελληνικού στρατού την οποίαν θεωρεί ζήτημα αμέσου ανάγκης, [...] Το γεγονός αυτό είνε πολύ σημαντικό και πρέπει να χρησιμεύση για να ανοίξη μια για πάντα τα μάτια του λαού εμπρός εις ένα ψέμμα, του οποίου είνε διαρκώς το θύμα, από τον καιρόν που απελευθερώθη. Δεν είνε η Γαλλία σήμερα μόνον που ζητεί την εγκατάλειψιν της Μικράς Ασίας από την Ελλάδα. Δεν είνε μόνον η Ιταλία. Είνε και η Αγγλία. Εκείνη η δύναμις ακριβώς περί της οποίας ψευδομένη η Κυβέρνησις και εξαπατώσα τον λαόν αφήκε να εννοήται, ότι εννοεί τα Ελληνικά συμφέροντα[...]

Με την προοπτική εγκατάλειψης της Σμύρνης αντιτίθεται και η ίδια η κυβέρνηση : «Εν τη αναζητήσει της λύσεως του Ανατολικού δεν ετάχθη υπό των Συμμάχων ως σκοπός η εξυπηρέτησις του δικαίου. Ετάχθη κυρίως η εξυπηρέτησις του σκοπίμου. Και επί τω τέλει τούτω επιδιώκεται ήδη υπό τινών ιδία εκ των Συμμάχων, η έξωσις των Ελλήνων εκ Σμύρνης και Θράκης και η απόδοσις των επαρχιών τούτων εις την Τουρκίαν. Ποία δια τοιαύτης λύσεως υπηρετείται σκοπιμότης; [...]

²⁸⁴ 'Ο Ριζοσπάστης', 14.01.1922, *Η πολιτική της απάτης*, σ. 1

²⁸⁵ 'Ο Ριζοσπάστης', 24.01.1922, *Μάθημα για το λαό*, σ. 1

²⁸⁶ 'Η Καθημερινή', 23.01.1922, *Το εγερτήριο*, σ. 1

Προκειμένου η κυβέρνηση να κερδίσει την εύνοια των Συμμαχικών Δυνάμεων και του ελληνικού λαού, περιγράφει με δυσμενή σχόλια το κράτος του Κεμάλ και την «κακή» κατάσταση του στρατού του : *«Πολλά φαντάζονται ίσως εις το Κράτος του Κεμάλ ο εθνικισμός έχει κατασιγάσει τα πάθη και ότι η προσοχή των ιθυνόντων απερίσπαστος στρέφεται προς ένα και μόνον σκοπόν, την εθνικήν επιτυχίαν. Πλάνη όμως. Διότι σπανίως η ιστορία της Ανατολής έχει να επιδείξη σφοδρότητα αντιθέσεων πολιτικών φρονημάτων και ευτελών προσωπικών φροντίδων, ομοίαν εκείνης, ήτις συγκλονίζει σήμερον το Κράτος του Κεμάλ. Μεταξύ των Τούρκων τα κομματικά πάθη είνε είπερ πότε σήμερον εξημμένα. Διότι αι αφορμαί των κομματικών αντιθέσεων τρέφονται από την δόξαν και την κρατικήν ισχύν με την οποίαν είνε φυσικόν να περιβάλλεται ένας δικτάτωρ της Ανατολής. Επίσης ουχί ολιγότερον εξάπτει τον φανατισμόν και η φήμη των ονομάτων των υποβλεπόντων αλλήλους τριών Τούρκων στραταρχών. Μουσταφά Κεμάλ, Εμβέρ πασάς, και Κιαζήμ Καραμπεκήρ. [...] η κατάστασις του στρατού της Αγκύρας πολύ απέχει του να είνε ευχάριστος. Το ηθικόν των στρατιωτών ολονέν μειούται, παρά πάσαν δε την ενίσχυσιν δια της παραδόσεως του εν Κιλικία γαλλικού υλικού η έλλειψις ιματισμού και τροφίμων παραμένει ακόμη ακεραία. Οι στρατιώται βαυκαλίζονται με τας ειδήσεις προσεχούς ειρήνης και εν τω μεταξύ τούτω τρέφονται με ‘πλιγούρι’ ή ρύζι, αντί δ’ άρτου δίδεται εις αυτούς σίτος, τον οποίον βράζουν. Χλαίνοι, κλινοσκεπάσματα και υποδήματα ουδόλως υπάρχουν. Από μηνών ουδείς μισθός κατεβλήθη και αι λιποταξίαι ολίγαι σχετικώς σήμερον αναμφιβόλως θα πολλαπλασιασθώσιν εντός μικρού. Ούτος είνε σήμερον ο εχθρός όστις σφαδάζων υπό το πέλμα της ακάμπτου ανάγκης θορυβεί τόσον δια του στόματος των ποικίλων αντιπροσωπειών του εις την Ευρώπην. Μικρόν ακόμη και η λεοντή ούτω η ασφαλής ειρήνη, την οποίαν μάτην ζητούσι να επιβάλωσιν εις την Ανατολήν δια της εμφανίσεως μιας νόθου καταστάσεως και αναληθών γεγονότων οι αποβλέποντες μόνον εις την εξυπηρέτησιν ταπεινών και ανομολογήτων σκοπών»²⁸⁷.*

²⁸⁷ ‘Η Καθημερινή’, 07.03.1922, *Ο εχθρός*, σ. 1

Στις 9/22 Μαρτίου οι υπουργοί εξωτερικών των τριών Δυνάμεων ο Κωρζόν, ο Πουανκαρέ και ο Σάντσερ της Ιταλίας, συναντήθηκαν στο Παρίσι. Οι συνομιλίες υπήρξαν σκληρές αλλά επιτέλους ρεαλιστικές και μετριοπαθείς. Στις 13/26 Μαρτίου 1922 η συνδιάσκεψη παρουσίασε μια εκτεταμένη έκθεση με προτάσεις για διακανονισμό και σύσταση ανακωχής ανάμεσα σε Ελλάδα και Τουρκία. Η εκκένωση της Μικράς Ασίας από τους Έλληνες έμπαινε στην περιοχή της δημόσιας συζήτησης και μαζί με αυτή ο κίνδυνος για τον ελληνικό πληθυσμό της Μικράς Ασίας, αφού δεν υπήρχαν ουσιαστικές εγγυήσεις για την ασφάλεια των χριστιανών υπό την τουρκική εξουσία. Οι εγγυήσεις αυτές ήταν ιδιαίζουσας σημασίας για την Ελλάδα, όχι μόνο από πολιτικής - διπλωματικής χροιάς αλλά και από την αγάπη και την ανάγκη προστασίας που ένιωθαν για τους αλύτρωτους Έλληνες της Μικρασίας : «[...] Από μακροτάτων αιώνων, ο Τούρκος, παρείσακτος εις τα εδάφη της 'Όθωμανικής Αυτοκρατορίας' και επιδρομεύς, επεδίωξε τούτο από σχεδίου και από συστήματος : να επικρατήσει των ξένων οικιστών των αρπαγέντων τόπων, δι' εξοντώσεως των αλλογενών πληθυσμών, η εκτουρκισμού των, η αποβολής του εθνικού των χαρακτήρος. Η στρατολογία των Γιαννιτσάρων εκτουρκιζομένων ελληνοπαίδων, και ο εκμουσουλμανισμός των χριστιανών παρθένων, έτεινεν εκεί. Η εξοντωτική κατά των Ελλήνων και των Αρμενίων προσπάθεια εις την ενδοτέραν Ανατολήν, εν αυτή τη σημερινή πρωτευούση του νεοπλασματικού Κράτους του Κεμάλ, υπάρχουν πολυάριθμοι έλληνες χριστιανοί, μη γνωρίζοντες ειμή την τουρκικήν γλώσσαν, οι πρόγονοι του Μουσταφά Κεμάλ, θέλοντες να καταπνίξουν την ελληνίδα φωνήν, απέκοψαν κάποτε τας γλώσσας όλων των χριστιανών μητέρων, αφ' ου εσφάζαν τους γονείς. Τοιουτοτρόπως ουδείς ελληνόπαις έμαθε πλέον ελληνικά, και ο κ. Φρακλίνος Μπουγιόν, πρόδρομος της σημερινής προδοσίας της Ευρώπης θα συνήνητησεν ίσως υπό το υποχρεωτικόν τουρκικόν κάλυμμα πολλούς Έλληνας εν Αγκύρα, αλλά δεν ήκουσε την γλώσσαν, την οποίαν ομολογουμένως ήτο ανάξιος ν' ακούση ο αρχηγός των προδοτών των Χριστιανών. Προδότηι των Χριστιανών! Ο τίτλος είνε πράγματι βαρύς, αλλ' είνε δίκαιος. Επρόδωκαν τους Χριστιανούς και τον ίδιον αυτών 'απελευθερωτικόν' αγώνα, και το αίμα των μυριάδων μαχητών, οι οποίοι ενόμιζον ότι έπιπτον υπέρ μιας δικαιότερας αύριον, παραδόσαντες, εν γνώσει της οικτράς των τύχης, τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Ανατολής εις τους Τούρκους. [...]»²⁸⁸.

²⁸⁸ 'Η Καθημερινή', 18.03.1922, *Οι προδότηι*, σ. 1

«Όσοι ανέγνωσαν την αμαρτωλήν διακοίνωσιν των Συμμάχων και όσοι την συνέταξαν ίσως, δεν θ' ανελογίσθησαν ποίαν ακριβώς εικόνα θα εμφανίσουν οι καταδικαζόμενοι τόποι, όταν εφαρμοθή η σκληρά απόφασις της Διασκέψεως των Παρισίων. Πλούσια εν τούτοις παρέχει τα στοιχεία δια την σύνθεσιν της εικόνας το ανακοινωθέν προσχέδιον : τέσσαρας περίπου μήνας αφ' ης αρχίση εκτελουμένη η μέλλουσα να συνταχθή συνθήκη, θα έχη συμπληρωθή η 'πλήρης και ειρηνική' εκκένωσις της Μικρασίας υπό των ελληνικών δυνάμεων. Ο στρατός της Ελλάδος, παραδίδων εις τους φεύγοντας χθες Τούρκους τα εδάφη των μαχών, των αγόνων των νικών του, τα εδάφη, τα ποτισθέντα με το αίμα του, τα εδάφη, τα κατεσπαρμένα με τους μελαγχολικούς σταυρούς των τιμών ταφών, θα έχη συμπτύξη τα τελευταία τμήματά του εις την Σμύρνην. Εις την προκυμαίαν, οπόθεν διέβησαν προς την μάχην και τον θάνατον τόσαι χιλιάδες μαχητών, θα συγκεντρωθή η οπισθοφυλακή των αποχωρούντων νικητών. Η σάλπιγξ της αποχωρήσεως θα σημάνη τότε. Οι Έλληνες στρατιώται θ' αποχαιρετίσουν ένα ελληνικόν κόσμον, προς τον οποίον έφεραν την ελευθερίαν και την διετήρησαν επί ολόκληρα τρία έτη και ενώ ματαίως θα τους ικετεύουν να μείνουν χιλιάδες απηλπισμένων γυναικοπαίδων, λυσικόμων, θρηνούντων, πανικοβλήτων, εξάλλων εκ της απειλής του επανερχομένου Τούρκου, κλαίοντες, σπαρασσόμενοι από τον τραγικόν αποχωρισμόν θα επιβιασθούν οι στρατιώται μας των αναμενόντων ατμοπλοίων, και θα απέλουν. Μετά τας τιμάς, τας οποίας εις αντιστάθμισμα τόσων θυσιών, ορίζει ιταμώς η αναιδής συμμαχική διακοίνωσις, θα υποσταλή τότε η ελληνική σημαία, η οποία ήλθε να κυματίση εις την Ασίαν, υποσχομένη ελευθερίαν, ισονομίαν, πολιτισμόν. Τα ελληνικά πλοία, φέροντα τους τελευταίους Έλληνας πολεμιστάς θα πλεύσουν οπίσω, προς την Ελλάδα. Και το Αιγαίον θα κλείση οπισθέν των, και θ' απομονώση εις την ασιατικήν αυλήν της εσχάτης καταδίκης, την ελληνικήν Ανατολήν, η οποία θ' αποδίδεται πάλιν εις τον Τούρκον. Μια νύξ αγωνίας θ' ακολουθήση. Και την επομένην, όταν η πρώτη ημέρα της νέας δουλείας ανατείλη ανά την πόλιν θ' αντηχήση η κραυγή, η οποία εποίησεν ήδη από αιώνων τρέμειν χιλίας ανά τον κόσμον πόλεις : - έρχονται οι Τούρκοι! Θα έρχονται πράγματι οι Τούρκοι προς την χριστιανικήν πόλιν, την οποίαν θα παραδίδη εις αυτούς η χριστιανική Ευρώπη. Μετά την πρωτοπορείαν του ιππικού το οποίον τοςάκις εξήντηλησε κατά τον πόλεμον την ωκυποδίαν των ίππων του δια να φύγη την ορμήν των Ελλήνων, μία χορεία φεσοφόρων πασσιάδων θα εισελάση εις την πόλιν. Θα είνε ο Μουσταφά Κεμάλ μετά των στρατηγών του. Εν τη συναρπαγή της πανηγυρικής εισόδου εις την περιμάχητον ελληνίδα πόλιν, όλαι αι φεσοφόροι κεφαλαί θα συγχίσουν την απόδοσιν προς την άλωσιν.

Και όλα τα στόματα θα ζητωκραυγάσουν τον Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος νικά θα ειπούν αυτοί την Ελλάδα, ο οποίος νικά τους Συμμάχους, ο οποίος νικά τους νικητάς και τον κόσμο όλον. Την στιγμή εκείνη από τα ύψη των μιναρίδων των τεμενών, θα εκτοξευθή διάτορος η φωνή φανατικών λευϊτών της αιμοχαρούς θρησκείας του Μωάμεθ, οι οποίοι θα καλούν τους πιστούς να εκτελέσουν τας ακροτάτας επιταγάς της τουρκικής Βίβλου : - Και βάλης μάχαιραν κατά παντός μη πιστού. Ανά τας συνοικίας της ατυχούς πόλεως θα εκχυθούν πλέον, εν αιματομανεί βακχεία, κορυβαντιώντες, ακράτητοι, οι Τούρκοι. Και τότε... η εικών της οποίας την σύνθεσιν επιτρέπει η αμαρτωλή διακοίνωσις των ευγενών Μεγάλων Συμμάχων, γράφεται περαιτέρω με χριστιανικόν πολύ και αθών, χριστιανικόν αίμα, και συμπληρούται ίσως με το πυρ. Ας αποτρέψωμεν τους οφθαλμούς από της εικόνας και ας εγκαταλείψωμεν την πόλιν, υπέρ την οποίαν θα υψούται ο γόος, η οίμωγή, ο κοπετός – θρήνος μη πλήττων ακράς δι' ότι η χριστιανική Ευρώπη εγήρασεν ήδη εν αμαρτίαις τόσον, ώστε ημβλύνθη η ακοή της δια την φωνήν των σφαζομένων χριστιανών. Η διακοίνωσις όμως των Συμμάχων δεν είνε τόσον ελλειπής. Αν την συμβουλευθώμεν, θα μας διδάξη ότι μετά την καταστροφήν, όταν ο Τούρκος θα έχη τιμωρήση σκληρώς την Σμύρνην, διότι επίστευσε τας εγγυήσεις των Συμμάχων, από ξένου πλοίου υπο μάχων, από ξένου πλοίου υπό διασυμμαχικήν σημαίαν, θ' αποβιβασθή εις διαπρεπής Ευρωπαίος, θα εγκατασταθή ανέτως εις ξενοδοχείον ιδιοκτησίας φραγκολεβαντίνικης, θ' ανταλλάξη επισκέψεις με τον Βαλίν, και θα επιληφθή κατόπιν εν ανέσει, αλλά και επιμελεί βραδύτητι, ενός αξιολόγου έργου [...]»²⁸⁹.

«[...] Ενώ η μεγάλη θυσία επί των πεδίων των μαχών έπαυσε πλέον –εις βωμός πολεμικών θυσιών διατηρείται ακόμη εν Ανατολή- συνεχίζεται περισσότερο ίσως τραγική, η πολυάνθρωπος θυσία μυρίων και μυρίων αθών υπάρξεων, τας οποίας άγει εις την εξόντωσιν η μανία αιμοχαρούς τυράννου, η φθείρει ο λιμός και ταλανίζει και δεκατίζει η δυστυχία – στυγνή δυστυχία, απότοκος καταδρομής, τόσον ομοίας προς την αράν του Θεού επί τας κεφαλάς των αμαρτωλών : ανα την Τουρκοκρατουμένην Ανατολήν οι Χριστιανοί σφαγιάζονται δια τουρκικής μαχαίρας [...]»²⁹⁰.

²⁸⁹ 'Η Καθημερινή', 19.03.1922, *Ο αποχωρισμός*, σ. 1

²⁹⁰ 'Η Καθημερινή', 03.04.1922, *Οι απόντες*, σ. 1

«Προ ημερών έφθασεν εις τας Αθήνας επιτροπή Μικρασιατών, όπως διαδηλώση των οδύνην του μικρασιατικού λαού δια τας σχετικάς προς την τύχην του αποφάσεις των Δυνάμεων, και παράσχη πιθανώς την όψιμον αληθώς διαβεβαίωσιν ότι εις τας μελλούσας αυτού προσπαθείας το ελληνικόν Κράτος θα συναντήση τον μικρασιατικόν λαόν πρόθυμον αρωγόν εις άνδρας και χρήμα. Την επιτροπήν αυτήν, όλοι αρχαί και πολίται ήκουσαν μετά προσοχής. Διότι, πώς να μη την ακούσουν; Ο μικρασιατικός λαός, τον οποίον η επιτροπή αύτη εξεπροσώπει, υπήρξε το τέκνον της ελληνικής οικογενείας, δια το οποίον έγιναν αι βαρύτεραι, αι αιματηρότεραι θυσίαι, τας πόλεις του και τους ποταμούς του και τα όρη του και τα υψώματά του τα εσημείωσαν πρόσφατοι ελληνικάί θυσίαι κατέρυθρα εις τον χάρτην του ελληνισμού την ελευθερίαν του την εδιψάσαμεν, ελεύθεροι ημείς, όσον δεν είχαν διψάσει την ελευθερίαν των οι πατέρες και τας προς απόκτησιν της δοκιμασίας τας εδοκιμάσαμεν εις τοιαύτην αναλογίαν ημείς ώστε κακός παρατηρητής θα ηδύνατο να μας πιστεύση, όχι ελευθερωτάς αλλά κατακτητάς μάλλον. Δια τον μικρασιατικόν λαόν και χάριν αυτού εζήσαμεν τέσσαρα έτη μακρών αγώνων, κατά τους οποίους δεν εύρομεν τρόπον να σταθώμεν έστω και προς στιγμήν αναποφάσιστοι προ των εκπληκτικωτέρον θυσίων : Αίμα, χρήμα, γαλήνην, αυτό το Κράτος και την ευημερίαν του, αυτήν την Ελλάδα και το μέλλον της, τα εξεθέσαμεν αλόγιστοι αλλά γενναίοι εις κάθε δοκιμασίαν και κάθε κίνδυνον. Από τας εσχάτας του ελληνικού Κράτους ότι η Ελλάς ήτο δυνατόν να παράσχη πολύτιμον και ότι η Ελλάς είχε πολύτιμον εξετέθη εις το πυρ και τον σίδηρον και την σφαγήν και τον πνιγμόν χάριν αυτού, του μικρασιατικού λαού, τον οποίον ηθέλομεν και θέλομεν ημείς ελεύθερον. Η Μικρασιατική λοιπόν επιτροπή θα ηδύνατο και να μη έλθη εις τας Αθήνας, διότι αι Αθήναι, πρωτεύουσα του Ελληνικού δεν έχει ανάγκη ούτε ρητόρων ούτε δημεγερτών, δια να διδαχθή το καθήκον της. Αλλ' αφού ήλθε ηκούσθη μετά προσοχής και έγινε συμπαθώς ακουστή και έγινε πιστευτή ακόμη. Πιστευτή; Και ήτο τόσο δύσκολον; Ασφαλώς δύσκολον. Διότι οι εκπροσωπούντες την επιτροπήν αξιότιμοι κύριοι, αποτελούν εν τη πατρίδι των, υπέρ των ελευθεριών της οποίας μαχόμεθα, προμάχους και αποστόλους ενός οικτρού τυράννου των ιδικών μας ελευθεριών. Οι κύριοι της Επιτροπής είνε βενιζελικοί. Και δεν έπαυσαν μεν να είνε βενιζελικοί, διότι διέπλευσαν το Ιόνιον, αλλ' έπαυσαν ν' ασχολούνται με την πολιτικήν διότι η πατρίς των, λέγουν, και τα δικάιά των και ο πόθος του λαού ον εκπροσωπούν είνε υπέρ πάσαν άλλην άποψιν υπέρτερος και διότι τέλος τα κόμματα και οι περι προσώπων αγώνες πρέπει να τίθενται ως λέγουν, εκποδών εις τοιαύτας κρισίμους στιγμάς. Αλλά τότε διατί αυτοί οι κύριοι, οι και του υπο δίωξιν δημοκρατικούς

επισκεφθέντες ελησμόνησαν ότι εις το κράτος αυτό υπάρχει και Βασιλεύς και ότι ο Βασιλεύς αυτός εκπροσωπεί το Κράτος ολόκληρον, το αγωνισθέν το παλαίσαν, το θυσιασθέν και θυσιαζόμενον υπέρ του δικαίου των; Διατί ελησμόνησαν ότι αυτός είναι ο Βασιλεύς μας και ότι εις ουδένα επιτρέπομεν να τον αγνοή; Η μήπως επίστευσαν οι κύριοι της Μικρασιατικής επιτροπής ότι θα επιτρέψωμεν και εις αυτούς να πτύουν ανενόχλητοι κατά του Κράτους, επειδή ανοήτως επιτρέψαμεν εις τους μεγάλους να το πράξουν; [...]»²⁹¹.

Για να τονίσει τη δύσκολη θέση των χριστιανών, να ευαισθητοποιήσει την κοινή γνώμη και να επιβεβαιώσει τα δικά της γεγραμμένα, η 'Καθημερινή' δημοσίευσε άρθρα αγγλικά κυρίως τα οποία έκαναν λόγο για «σφαγές και κεμαλικές ωμότητες», πράγμα το οποίο ενδεχομένως θα άνοιγε το δρόμο για άρση της απόφασης σχετικά με την εκκένωση της Μικράς Ασίας από τους Έλληνες : «[...] Χθες το εσπέρας εις την Βουλήν των Κοινοτήτων ενεποιήσε φρίκην και κατάπληξιν η εξιστόρησις των τουρκικών ωμοτήτων εν Μικρά Ασία, τας οποίας ανεκοίνωσεν ο Τσάμπερλαιν [...]»²⁹², «Το μαρτύριον των Χριστιανών των Ελλήνων ειδικώτερον, της Ανατολής, εφιστά ήδη την γενικήν προσοχήν. Η συγκίνησις, η οποία διέτρεξε την Αγγλίαν, φαίνεται απλουμένη σήμερον και εις αυτήν την Γαλλίαν [...]»²⁹³,

«Ο Διπλωματικός συνεργάτης του 'Ημερησίου Τηλέγραφου' πληροφορείται ότι αι εκθέσεις περί των τουρκικών κατά των χριστιανών ωμοτήτων έφεραν εις ήσωνα μοίραν τας διεξαγομένας μεταξύ Λονδίνου, Παρισίων – Ρώμης συνεννοήσεις, προς επίλυσιν του Ανατολικού προβλήματος, τούτον δε διότι κοινή κατέστη εν Αγγλία ιδίως η αντίληψις ότι δεν δύναται πλέον να γίνεται λόγος περί εκκενώσεως της Μικράς Ασίας παρά του ελληνικού στρατού. Ετέρα αμερικανική έκθεσις, γνωσθείσα εν τω μεταξύ προκαλεί κατάπληξιν δι' όσα περί των τουρκικών θηριωδιών περιλαμβάνει. Η έκθεσις αυτή ομιλούσα δια το έργον των κεμαλικών ορδών εν Σαμψούντι και εις του λιμένας του Ευξείνου παρουσιάζει τους εναντίον των χριστιανών διωγμούς εν όλαις αυτών ταις φρικιαστικαίς λεπτομερείαις. Προσθέτει δε ότι αι θηριωδίαί αύται ήσαν τοιαύται και τόσαι ώστε αυτή η ουκρανική αποστολή ήτις διήλθε δια της Σαμψούντας επιστρέφουσα εζ' Αγκύρας δεν παρέλειψε να διαμαρτυρηθή προς τας κεμαλικάς αρχάς κατά των φρικαλεοτήτων των οποίων παρέστη μάρτυς, ιδούσα τας οδούς στρωμμένας με ακρωτηριασμένα πτώματα ανδρών, γυναικών και παιδίων, τινά των οποίων έφερον

²⁹¹ 'Η Καθημερινή', 20.04.1922, *Να φύγουν*, σ. 1

²⁹² 'Η Καθημερινή', 04 .05.1922, *Αι κεμαλικαί ωμότητες*, σ. 4

²⁹³ 'Η Καθημερινή', 07.05.1922, *Το κογκλάβιον*, σ. 1

ίχνη εξευτελιστικών ατιμώνσεων. [...] σύμπας ο αγγλικός Τύπος διαληλοί την κοινήν αγανάκτησιν δια τας γνωσθείσας τουρκικάς κατά των Χριστιανών θηριωδίας. Ο 'Μαγχεστριανός Φύλαξ' εν κυρίω άρθρω γράφει : 'Η Τουρκία εύρεν ότι οι υποτελείς εις αυτήν πληθυσμοί είνε οχληροί και ανέλαβε την εξόντωσιν αυτών. Εντός των σημερινών γραμμών του ελληνικού στρατού αι μειονότητες επί του παρόντος είνε ασφαλείς. Πέραν των ελληνικών γραμμών εις το εκτεταμένον και εστερημένον οδών εσωτερικόν οι εγκατεσπαρμένοι σταθμοί της αμερικανικής αποστολής περιθάλψεως είνε τα μόνα καταφύγια, αι μόναι πηγαί δια των οποίων είνε δυνατόν να μεταδοθούν πληροφοροίαι εις τον κόσμον. Δεν δύναται να υπάρξη ζήτημα αποχωρήσεως των ελληνικών δυνάμεων ή υπό των Ελλήνων εγκαταλείψεώς των υπο την προστασίαν αυτών διατελούντων σήμερον πληθυσμών μέχρις ότου εξασφαλισθούν αυστηρόταται εγγυήσεις δια τας χριστιανικάς μειονότητας. Αι δυνάμεις εάν εκλέξουν κοινήν δράσιν δεν στερούνται μέσων [...]»²⁹⁴.

Η αντίδραση του τύπου στις συμμαχικές προτάσεις ήταν σχεδόν ομοιόμορφα δυσμενής. Η ελληνική κυβέρνηση μπορεί να αποδέχθηκε την πρόταση για ανακωχή αλλά αρνήθηκε για λόγους εσωτερικής πολιτικής, να δεσμευθεί με τους αντιλαϊκούς συμμαχικούς όρους για την ειρήνη προτού καν οι εθνικιστές Τούρκοι συμφωνήσουν για την ανακωχή. «Η Ελλάς δέχεται την προταθείσαν ανακωχήν. Και έπρεπε να την δεχθή. Τη προετάθη να διακόψη τον αγώνα, να σταματήσει τας εις αίμα θυσίας, να ελαττώση τας θυσίας εις χρήμα, χωρίς να στερηθή του δικαιώματος και του τρόπου να χρησιμοποιήση το όπλον, αν η ανάγκη το καλέση πάλιν, χωρίς να αναλάβη οιασδήποτε πολιτικές υποχρέωσεις. Εξ αγαθού – μέχρις αφελείας αγαθού – συνειδότης τινές, εξ απλής αντιπολιτευτικής διαθέσεως άλλοι, φαίνονται δυσφορούντες διότι η Κυβέρνησις εσκέφθη να δεχθή την ανακωχήν. Δυσφορούν μερικοί δια στρατιωτικούς λόγους. Φρονούν ότι η εκ των όρων της ανακωχής επιβαλλομένη εγκατάλειψις λωρίδος τινός της κατεχομένης χώρας εκθέτει εις τούτον η εκείνον τον κίνδυνον την ελληνικήν παράταξιν, η καταλείπει έξω της ελληνικής κατοχής τούτο ή εκείνο το αξιόλογον σημείον. Φρονούν ακόμη ότι άλλοι τινές όροι είνε δι' άλλους τινάς λόγους ασύμφοροι. Εις τους από στρατιωτικής απόψεως επικριτάς δέον να παρατηρηθή, γενικώς, ότι έχει τέλος και η Κυβέρνησις ειδικούς τινάς εν προκειμένω συμβούλους : τους αρχηγούς του στρατού, τους επιτελείς, τους οποίους συνεβουλεύθη, και οι οποίοι κάτι θα γνωρίζουν να ειπούν εις αυτήν περί των δεόντων γενέσθαι.

²⁹⁴ 'Η Καθημερινή', 06.05.1922, Δεν δύναται να γείνη λόγος περί εκκενώσεως της Μ. Ασίας υπο των Ελλήνων, σ. 3

Όσον αφορά ειδικώς το επικίνδυνον ή ασύμφορον της εγκαταλείψεως της λωρίδος της ουδετέρας ζώνης, δέον να συστηθή εις τους αυτοσχεδίου κριτικούς να παραιτηθούν της κριτικής των, διότι προ παντός άλλου αγνοούν, αγνοούν απολύτως, ποία είνε σήμερον η γραμμή της ελληνικής παρατάξεως, και τι συνεπώς θα εγκαταλειφθή ή τι θ' αποκαλυφθή αν μετατεθή αυτή δυο ή πέντε ή δέκα χιλιόμετρα εντεύθεν. Εκτός των δια στρατιωτικούς λόγους δυσφορούντες δια πολιτικούς και δια γενικούς λόγους. Εις τούτους δέον να παρατηρηθή ότι η Ελλάς δια της συνομολογήσεως της ανακωχής δεν αναλαμβάνει ειμή μίαν και μόνην υποχρέωσιν : την υποχρέωσιν να σεβασθή τους όρους της, γνωστούς ευτυχώς εν τη ολότητί των, ώστε να μη επιτρέπεται καν υπόνοια οιαδήποτε η αμφιβολία περί του περιεχομένου των. Πολιτικάς υποχρεώσεις δεν αναλαμβάνει η Ελλάς δια της ανακωχής ούτι προδικάζει η αποδοχή της την τοιαύτην η αλλοίαν λύσιν του ελληνικού ζητήματος. [...] Οι ούτως ή άλλως δυσφορούντες, τι αράγε θέλουν : θέλουν να μη διακόψωμεν την μάχην δια ν' ακούσωμεν λόγους ειρήνης; Θέλουν πόλεμον; Η διεξαγωγή πολέμου είνε ο σκοπός μας, ή η λύσις του ανατολικού, την οποίαν υπόσχονται οι Σύμμαχοι να εξεύρουν και να μας προτείνουν; Όσοι – πολεμοχαρείς ίσως- έχουν τυχόν αντίθετον γνώμην, ας την εκφράσουν σαφώς, δια να την ακούσωμεν και ημείς, και ο λαός ολόκληρος. Τι θέλουν; Να συνεχίσωμεν τας μάχας; Να καλέσωμεν νέαν επιστράτευσιν και να εντείνωμεν τον πόλεμον; Να ζητήσωμεν, θέλουν, νέας χρηματικάς θυσίας – ενώ δυσφορούν σήμερον διότι θα επιβληθούν φόροι εις τας λουτροπόλεις, τας αιθούσας του χορού και τα πολυτελή αυτοκίνητα; Η Ελλάς έπραξεν ότι έπρεπε δια την εκκαθάρισιν της βαρείας πολεμικής κληρονομιάς, την οποίαν κατέλιπεν αυτή ο βενιζελισμός. [...] Η Ελλάς θα δεχθή την συνομολογήσιν της ανακωχής. Αλλ' οι δυσφορούντες ας ησυχάσουν. Όταν μία νύκτα αι μικρασιατικάί κορυφαί μεταβληθούν εις βωμούς της ειρήνης, ας μη νομίση οιοσδήποτε ότι θα προσφερθή εκεί εις θυσίαν η Μικρασιάτις Ελλάς, ή αι εκατόμβαι των πεσόντων ηρώων. Ελληνικόν αίμα, χυθέν εις ελληνικήν γην, δεν είνε δυνατόν να ρεύση επί ματαίω»²⁹⁵.

²⁹⁵ 'Η Καθημερινή', 12.03.1922, *Οι πολεμοχαρείς*, σ. 1

Θεωρούσε η κυβέρνηση ότι οι συνέπειες αυτής της πολιτικής των Συμμάχων θα εμποδίσουν την ομαλή επίτευξη της ειρήνης «*Αι συνέπειαι της πείσμονος πολιτικής, την οποίαν ωρισμένοι συμμαχικοί παράγοντες, διπλωμάται ή στρατιωτικοί, εφήρμοσαν εις βάρος της Ελλάδος οδηγούν ασφαλώς εις ριζικήν αναθεώρισιν σκέψεων και γνωμών όσον αφορά την λύσιν του Ανατολικού. Με τας προτάσεις των Παρισίων όχι μόνον η ειρήνη εις την Εγγύς Ανατολήν είνε προβληματική, αλλά ενισχύεται ακόμη και ο κίνδυνος να υποστώσι ζημίας μείζονας των υποτιθεμένων οι αλόγιστοι φίλοι και υποστηρικταί των Τούρκων. Είνε φανεροί πλέον οι καρποί του έργου, όπερ ανετέθη υπο της μπολσεβικικής Ρωσσίας [...]*»²⁹⁶. «*[...] Εις την Μικράν Ασίαν, εντολοδόχος ημείς των Δυνάμεων απεδύθησαν εις επιχείρησιν η οποία ΛΟΓΩ ΤΗΣ ΑΠΙΣΤΙΑΣ ΤΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΑΥΤΩΝ κατήντησεν επιχείρησις κακή. Εις την κακήν αυτήν επιχείρησιν edώσαμεν ότι είχομεν πολύτιμον αι θυσίαί όμως δεν την κατέστησαν καλλιτέραν την επιχείρησιν λοιπόν αυτήν, απιστούντες ημείς προς τας Δυνάμεις, όπως αυτά προς ημάς απίστησαν έχομεν υπερτάτην προς εαυτούς υποχρέωσιν να καταστήσωμεν καλήν. Και γρήγορα. Αν επιχείρησις στρατιωτική καταναλώσασα τόσους άνδρας τόσα χρήματα και τόσας προπαθείας κατώρθωσε μέχρι σήμερα ηρωϊσμών μόνον να γίνη προαγωγός η επιχείρησις αυτή δεν πρόκειται βεβαίως να καταστή ασφαλής, και να καταλήξη εις ευτυχές και ταχύ αποτέλεσμα, διότι εις τον αριθμόν των διαχειριζομένων αυτήν στρατιωτών προσετέθη μία τριμελής επιτροπή και διότι εις τας τόσας υπέρ αυτής θυσίας προσετέθησαν ολίγοι και κακής μάλιστα ποιότητας ενθουσιασμοί. Εφ' όσον περί τούτου ουδείς σχεδόν εξ ημών διαφωνεί, διατί τώρα, ότι ήγγικεν η υπερτάτη στιγμή των αληθειών ευρίσκομεν τρόπον να ψευδόμεθα όλοι και να φωνασκώμεν φράσεις και να παραδιδόμεθα εις οραματισμούς και διατί αρνούμεθα πεισμώνως ν' αντικρύσωμεν την πραγματικότητα, και αρνούμεθα ΠΡΟ ΠΑΝΤΟΣ να εξαντλήσωμεν υπέρ εαυτών όσα παρέχει εις ημάς δικαιώματα το Δίκαιον και η Δύναμις; Διατί αναμένομεν την σωτηρίαν της καταστάσεως από τας συζητήσεις των διπλωματικών και την απάντησιν του εχθρού αφού έχομεν την σωτηρίαν της καταστάσεως εις την παλάμην μας και διατί ανησυχούμε και αναλισκώμεθα και καταρρέομεν εν Μικρά Ασία ενώ μας αναμένει αλλού αληθές 'στάδιον δόξης;' Διατί, αφού προς τους Τούρκους αγωνιζόμεθα με τους Τούρκους πολεμώμεν Τούρκοι σφάζουν τους αδελφούς μας, και Τούρκων υπήξαμεν επί πέντε αιώνας θύματα, ημείς αναγνωρίζομεν εχθράν μας την μερίδα εκείνην των Τούρκων την οποίαν άλλοι μας ώρισαν και δεν αποφασίζομεν ημείς ν' αναγνωρίσωμεν*

²⁹⁶ 'Η Καθημερινή', 31.03.1922, Ο κίνδυνος, σ. 1

εχθράν την μερίδα εκείνην των Τούρκων, την οποίαν το ιδίον μας συμφέρον ορίζει; Διατί τέλος δεν εκστρατεύομεν όλοι, ταχέως, χωρίς αναβολάς και χωρίς μωράς προς μωρούς συζητήσεις εναντίον της ΠΟΛΕΩΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΟΝΕΙΡΩΝ, η οποία, αν έγινε δια τους σημερινούς χριστιανούς της Ευρώπης 'ένδοξος πρωτευούσα των Οθωμανών', είνε δι' ημάς η αιωνία πρωτεύουσα των Ελλήνων; Ίνα μη απιστήσωμεν προς τας Δυνάμεις ίνα μη ενοχλήσωμεν τους ισχυρούς; Αλλ' ούτε ισχυροί ούτε Δυνάμεις επί της γης αυτής υπάρχουν σήμεραν. Ισχυροί είμεθα ημείς και θα είμεθα ημείς μόνοι ισχυροί. ΑΝ ΘΕΛΗΣΩΜΕΝ ΝΑ ΜΕΤΑΦΕΡΩΜΕΝ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟΝ ΕΚΕΙ ΟΠΟΥ ΜΑΣ ΚΑΛΕΙ ΤΟ ΣΥΜΦΕΡΟΝ, ΤΟ ΚΑΘΗΚΟΝ ΚΑΙ Η ΦΩΝΗ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ...»²⁹⁷.

Ο 'Ριζοσπάστης' ήταν ένας από τους επικριτές της δεκτικότητας της κυβέρνησης να συμφωνήσει έστω και εν μέρει με την απόφαση των Συμμάχων : «Η απάντησις της Ελληνικής Κυβερνήσεως προς τας Συμμάχους Δυνάμεις δια την ανακωχήν, επεδόθη χθες, περιέχουσα φαίνεται την αποδοχήν της ανακωχής υπό τινας όρους και επιφυλάξεις. Η στάσις αυτή της Ελληνικής Κυβερνήσεως η τόσον μοιραία πλέον είνε η τελευταία πράξις τραγωδίας αρξαμένης υπο του πρώην δικτάτορος και συνεχισθείσα κατά παράβασιν των εντολών του λαού από τον σημερινόν κομικόν μιμητήν του. Ημείς εξητήσαμεν πάντοτε την λήξιν της εκστρατείας της Μικράς Ασίας, διαμαρτυρηθέντες ενεργώς κατά την έναρξιν της και δια τούτο μάλιστα καταδιωχθέντες υπο του πρώην καθεστώτος. Διαμαρτυρόμενοι τότε ελέγομεν προς τον λαόν : δεν θέλομεν να αναγνωρισθί ως λύσις των Εθνικών ζητημάτων ο ιμπεριαλισμός και η δουλική προς τον ιμπεριαλισμόν των Μεγάλων υποταγήν μας. Δεν θέλομεν να θυσιάσωμεν την ζωήν των αλκίμων νέων της Ελευθέρας Ελλάδος εις τυχοδιωκτικάς περιπετείας ων η εκ βάσις άλλως τε θα εξήρτατο εκ των συμφερόντων των Μεγάλων. Διαμαρτυρομένοι δε κατά των Μετανοεμβριανών Κυβερνήσεων υπεδεικνύομεν εις αυτάς μοιραίως θα φθάση αυτή εις την πολιτικήν της εκκενώσεως αναγκαζομένη και ότι συμφέρον του Έθνους θα ήτο να απεσόβει την άδικον φθοράν πλούτου και ανδρών. Αλλά δυστυχώς δεν εισηκούσθη μεν. Σήμεραν αποδεικνύεται ότι είχαν μεν δίκαιον και ότι ούτω έπρεπε να είχε πράξει ο κ. Γούναρης. Τούτο είνε το μέγα του έγκλημα, δι' ο υπόδικος παρίσταται που της κοινής γνώμης»²⁹⁸,

²⁹⁷ 'Η Καθημερινή', 22.04.1922, Διατί αναμένομεν, σ. 1

²⁹⁸ 'Ο Ριζοσπάστης', 13.03.1922, Επί της ανακωχής, σ. 1

«Η αποδοχή της ανακωχής, την οποίαν προέτεινε εις τους εμπολέμους η Συνδιάσκεψις των Παρισίων, αποτελεί πράξιν στοιχειώδους φρονήσεως από την Κυβέρνησιν της Ελλάδος. Οι όροι της ειρήνης γνωστοί εις την Κυβέρνησιν του Γούναρη από μακρού χρόνου, δεν δύναται ν' αποτελέσουν πρόσχημα δια την παράτασιν της εμπολέμου καταστάσεως. Διότι είνε απολύτως αποδεδειγμένον, ότι ο κ. Γούναρης εγνώριζε τους όρους αυτούς καθ' ον χρόνον ακόμη εξώθεισον ελληνικόν λαόν [...]»²⁹⁹.

Η ίδια εφημερίδα υποστήριζε μάλιστα ότι η κυβέρνηση βρίσκεται σε τέτοιο αδιέξοδο που αδυνατεί να πάρει οριστικές αποφάσεις και ταλαντεύεται ανάμεσα σε πιθανές λύσεις : *«Εφημερίς βασιλική, κηρυχθείσα προ ημερών υπέρ της ειρήνης, υβρίσασα τους συμμάχους αντιπροχθές κηρυχθείσα υπέρ του πολέμου προχθές, ευρίσκειται εν αδιεξόδω εις την χθεσινήν της έκδοσιν και ερωτά τι να κάμωμεν. Δεν τολμά δε ούτε την προ ημερών ειρηνικήν γραμμήν της να ακολουθήση ούτε την προχθεσινήν πολεμικήν της. Δεν προτείνει τίποτε. Εσταμάτησε το μυαλό της, όπως λέγει. Εις αυτό το σταμάτημα ευρίσκειται ολόκληρος η αστική τάξις. Μπρός γκρεμός και πίσω ρέμα. Εάν πάη εμπρός κινδυνεύει να χάση ακόμη περισσότερον και να ιδή το Κράτος επεμβαίνον επί της ατομικής ιδιοκτησίας. Πίσω είνε τελεία χρεωκοπία των ονείρων εν Ασία. Αλλ' ο λαός ο πενόμενος και πάσχων, ο πάντοτε πληρώνων τα κόλπα της αστικής τάξεως με το αίμα δεν ευρίσκειται εις κανένα δίλημμα. Ξέρει καλά τι θέλει. Θέλει ειρήνην και αποστράτευσιν»³⁰⁰.*

Οι Τούρκοι τους απάλλαξαν από την ανάγκη να κάνουν κάτι τέτοιο και αποδέχθηκαν την ανακωχή μόνο εάν ο ελληνικός στρατός άρχιζε την εκκένωση αμέσως, με την υπογραφή της συμφωνίας για ανακωχή. Γεγονός που τορπίλισε την τελευταία σοβαρή απόπειρα των Δυνάμεων για μεσολάβηση³⁰¹.

²⁹⁹ 'Ο Ριζοσπάστης', 13.03.1922, *Νέοι κίνδυνοι*, σ. 1

³⁰⁰ 'Ο Ριζοσπάστης', 19.03.1922, *Το δίλημμα των αστών*, σ. 1

³⁰¹ M. L. Smith, σσ. 418 - 464

2. Θ Η πορεία προς την κατάρρευση του μετώπου

2. θ. ι. Η ασταθής εσωτερική κατάσταση και οι δύσκολες ώρες του ελληνικού στρατού

Η αποτυχία των συνομιλιών του Μαρτίου στο Παρίσι να φέρουν καρπούς σημάδεψε την αρχή του τέλους για τους Έλληνες, οι οποίοι επιθυμούσαν διακαώς μια ειρηνική διευθέτηση του ζητήματος έστω και με την προοπτική της εκκένωσης, αλλά με την παράλληλη ρύθμιση εγγυήσεων για την προστασία των μειονοτήτων. Η απόφαση αυτή δεν ήταν δύσκολο να επιφέρει για άλλη μια φορά την προσπάθεια από μέρους της κυβέρνησης να αναπτερώσει το ηθικό των Ελλήνων ισχυριζόμενη ότι ακόμη αποτελούν τους «κυρίους» της Μικράς Ασίας και ότι ο στρατός είναι έτοιμος να αγωνισθεί εναντίον των Τούρκων με «απαράμιλλη δύναμη» : «[...] Δεν είχε όμως ούτε άτιμον ούτε δυσχερές, ούτε αδύνατον, να θεωρήσωμεν την εχθράν ημών Τουρκίαν μίαν και ιδιαίτερον να αντιμετωπίσωμεν να κτυπήσωμεν την κεφαλήν της αντί ν' ασχολούμεθα με τα άκρα της, να θεωρήσωμεν εαυτούς αυθέντας δ' αφ' ετέρους και κυρίους εν τη στρατιωτική μας δράσει απέναντι της τουρκικής επικρατείας ολοκλήρου. Οι σύμμαχοι θα εξαφνισθούν ίσως θ' απειλήσουν, θα θυμωθούν. [...]»³⁰².

Παρόλες αυτές τις προσπάθειες στο εσωτερικό της Ελλάδας τα πράγματα βαθμιαία χειροτέρευαν. Η κυβερνητική αστάθεια αφήνει τα ίχνη της στις φυλλάδες του τύπου και ως συνέπεια φαίνεται «οι Χριστιανοί αδελφοί να μένουν εκτεθημένοι στις κομματικές έριδες» : «Καθ' ην στιγμήν οι ξένοι αγωνίζονται να σώσουν τους Χριστιανούς ημείς επιδιδόμεθα εις ανατροπάς Κυβερνήσεως και κομματικής έριδας. Προ παντός άλλου πρέπει να αποδοθούν τα του Καίσαρος των Καίσαρι : Δια να σώσουν τους Χριστιανούς δεν αγωνίζονται οι ξένοι. Αγωνιζόμεθα ημείς, και αγωνιζόμεθα μόνοι. Οι ξένοι αισθάνονται συγκίνησιν δια το μαρτύριον των Χριστιανών και εκδηλούν την συγκίνησίν των δι' αγορεύσεων, η προβαίνουν εις διπλωματικές και άλλας, ειρηνικάς ενεργείας. Αλλ' αγώνα, αγώνα επίπονον, δαπανηρόν, αιματηρόν, διεξάγομεν υπέρ των Χριστιανών οι Έλληνες, οι ελεύθεροι, ειδικώτερον, Έλληνες [...]»³⁰³.

³⁰² 'Η Καθημερινή', 18.04.1922, *Εις την κεφαλήν*, σ. 1

³⁰³ 'Η Καθημερινή', 12.05.1922, *Η ευκαιρία*, σ. 1

Ο Απρίλιος/Μάιος του 1922 είχε πολλές διακυμάνσεις για την ελληνική κυβέρνηση και τον Ελληνικό λαό. Και όχι μόνο. Οι συνέπειες του πολέμου επιβαρύνουν τους πάντες. Η προσπάθεια της κυβέρνησης, που παρατηρείται στην ‘Καθημερινή’, να μετατοπίσει τις ευθύνες όλης αυτής της κατάστασης στις «κεμαλικές θηριώδεις και σε διωγμούς», είναι γεγονός : *«Τριαχίλιοι Έλληνες ενεχώρησαν πεζή εκ Σαμψούντος δια Κωνσταντινούπολιν, ίνα σωθούν και καταγγείλουν τας κεμαλικάς θηριωδίας. Παρά το Μπολού συνηντήθησαν με τα κεμαλικών αποσπασμάτων μεθ’ ων συνεπλάκησαν. Οι κεμαλικοί εξήτησαν επικουρίας χιλίων διακοσίων ανδρών εξ Αδά Παζάρ. Η θέσιν των Ελλήνων είνε λίαν κρίσιμος [...]. Εις το 1922 εις εποχήν καθιερώσεως όλων των υψηλών αρχών της φιλανθρωπίας και του πολιτισμού, οι Χριστιανοί διώκονται υπό των Τούρκων, κατά τρόπον, αποδεικνύοντα ότι δεν υπάρχουν εις τον κόσμον δυνάμεις τας οποίας να φοβώνται όσοι θέλουν να κακουργήσουν [...]. Η απελπιστική αυτή κατάσταση κρατεί μετά ένα πόλεμον, όστις διεζήγητο υπό εμβλήματα σωτηρίας της ανθρωπότητας. Κατά τον πόλεμον τούτον επεκράτησαν οι αγωνισθέντες υπο τα λαμπρά αυτά προβλήματα. Αλλ’ όσοι βλέπουν ασκουμένας και σήμεραν ατιμωρητί τας παλαιάς μεθόδους της κακουργίας και της βιαιότητας δικαιούνται να διερωτηθούν αν δεν ηπατήθησαν, συνταχθέντες προς την συνετάγισαν μερίδα κατά τον πόλεμον και αν δεν ήτο ευκταίον δια την ανθρωπότητα να ενίκα, όχι η νικήσασα μερίς των ελευθερωτών αλλ’ η ηττηθείσα, καθ’ ης τόσαι επιρρίπτονται μομφαί. Η ελληνική φυλή υπέρ πάσαν άλλην πλήττεται εκ της σκληράς πραγματικότητας, την οποίαν δεν κατέλυσεν αλλ’ επεδείνωσεν ο πόλεμος. Βλέπει αυτή τους βαναυσότερους εκ των ηττημένων του πολέμου να συνεχίζουν ατιμώρητοι τον κατά των χριστιανών διωγμόν, και βλέπει ακόμη να συμμαχούν προς αυτούς οι νικήσαντες ελευθερωταί να τους ενισχύουν να τους ενθαρρύνουν να αγωνίζονται όπως διατηρηθή απαραμείωτος η εγκληματική ικανότης των διωκτών και καταπνιγή η φωνή των θυμάτων [...]*»³⁰⁴.

³⁰⁴ ‘Η Καθημερινή’, 13.05.1922, *Ο Μεσαίων*, σ. 1

Το «τραύμα» που είχε ανοίξει η Μικρασιατική εκστρατεία δεν φαινόταν ακόμη να σκοπεύει να επουλωθεί. Ο Μικρασιατικός πληθυσμός και ο στρατός το βιώνουν εντονότερα με συνεχείς «διωγμούς» από μέρος των Τούρκων – όπως χαρακτηριστικά γράφει η ‘Καθημερινή’: «*Εις την πλευράν ενός ασθενούς, άστοχος χειρουργική επέμβασις διήνοιξε δυσεπούλωτον τραύμα. Δεν ήτο εκ των ‘επουλωμένων’ κατά πρώτον σκοπόν ως έλεγον οι ιατροί, εχρόνιζε, και έχενεν η πληγή. Κατά καιρούς εκδηλώσεις φλογώσεως προεκάλλουν συντόνους τινάς προσπαθείας. Αλλ’ αι εκδηλώσεις έπαυσαν τέλος, η ορή από του τραύματος εξηκολούθει βραδεία και συνεχής, πολύτιμοι δυνάμεις του σώματος ηναλίσκοντο λανθανόντως. Οι χειρουργοί και οι παθολόγοι του νοσοκομείου ελησμόνησαν ολίγον κατ’ ολίγον τον ασθενή, κατά την ώραν της ιατρικής επισκέψεως, την κλίνην του, χωρίς να τον προσεγγίσουν καν. Εις τους θεράποντας ιατρούς της Ελλάδος με το τριετές μικρασιατικόν τραύμα εις την πλευράν, υπενθμίζομεν την λησμονηθείσαν ασθενή των. Ενώ διατρέχουν τους μακρούς στοίχους των κλινών του θαλάμου και θεραπεύουν ή προσπαθούν να θεραπεύσουν τους νοσούντας-προσπαθούν να θεραπεύσουν, δικαίως τας ανάγκας των υπαλλήλων, ή των αξιωματικών, ή των συνταξιούχων, ή των παθόντων, ή των διδασκάλων – δεν φαίνονται πλεόν σκεπτόμενοι πως θα θεραπεύσουν κατακειμένην εις την άκραν της, και πασχούσαν χρονίως, την Ελλάδα! Αλλά νοσεί και πάσχει η Ελλάς, και μετ’ αυτής νοσεί και πάσχει ολόκληρος ο Λαός. Τα τέκνα του απουσιάζουν εις το Μέτωπον λόγω της χρονίας πολεμικής νόσου, η δραχμή, έχει κατέλθει εις το πέμπτον της παλαιάς αξίας της, λόγω της ίδιας αφορμής, η ζωή κατέστη, λόγω της αυτής αιτίας, πολλαπλασίως δυσχερεστέρα [...]. Ο Αρχηγός της Στρατιάς των γενναίων, οι οποίοι διεξάγουν τον σκληρόν αγώνα της Μικρασίας, εγήρασεν εν πολέμω, και εδέησε να ανασταλή δι’ αυτόν η ισχύς της διατάξεως περί ορίου ηλικίας. Ας μη αφήσωμεν και την Ελλάδα να γηράση επι του πολεμικού πεδίου. Διότι αν καταληφθή υπο του ορίου της ηλικίας, δεν αρκεί εν Διάταγμα να της αποδώση ακμήν και σφρίγος...»³⁰⁵.*

«[...] Αφίχθησαν ενταύθα μετά σειράν μαρτυρίων διαφυγόντες την εξόντωσιν των Κεμαλικών και διασωθέντες ως εκ θαύματος δι’ ιστιοφόρου, 21 Έλληνες Πόντιοι πρόσφυγες προερχόμενοι εκ της πόλεως Μπάφρας. Εξ αφηγήσεων των αφιχθέντων η εις Πόντον γενική κατάστασις παρουσιάζεται φρικιαστική και τραγικωτέρα πάσης περιγραφής. Παρ’ ολοκλήρου του Μουσουλμανικού στοιχείου της Ανατολής, αναφέρουν οι πρόσφυγες ενεργείται συστηματική εξόντωσις παντός Ελληνικού.

³⁰⁵ ‘Η Καθημερινή’, 15.05.1922, Το Μέτωπον, σ. 1

Η εξοντωτική αυτή ενέργεια εκτελείται από τεσσάρων ετών και εντεύθεν. Κατά το τελευταίον δε έτος από του μηνός Αυγούστου 1921 μέχρι σήμερα, και δη κατά τους τελευταίους τούτους τρεις μήνας, η εξόντωσις του Ελληνικού στοιχείου ενεργείται επισήμως, δημοσίως και απροκαλύπτως κατά τον πλέον απάνθρωπον τρόπον [...]»³⁰⁶, «[...] Εις το μακρόν μαρτυρολόγιον των Χριστιανών της Ανατολής προστίθεται ούτω νέα σειρά θυμάτων προς επίτευξιν του σκοπού του κατατείνοντος εις την μεταβολήν της Εθνολογικής συνθέσεως των χωρών τούτων εις τας πλείονας των οποίων δεν απετέλουν την μειονότητα μέχρις εσχάτων οι ημέτεροι ομογενείς [...] Εις τας περιφερείας Τριπόλεως, Κερασούντος, Πουλατζακίου, Ορδούς, ο γνωστός και διαβόητος δια την αγριότητα και τα αιμοχαρή ένστικτα Οσμάνω Αγάς αφού εδολοφόνησε πλείστους εκ των προκρίτων και εσφετερίσθη τας περιουσίας αυτών, τον μεν άρρενα πληθυσμόν εξετόπισε κατά μήνα Ιούλιον [...] τας δε ωραιάς γυναίκας και παρθένους εκράτησε και τας διένειμε εις τους οπαδούς του. Τα γυναικόπαιδα στερηθέντα των πάντων και απογυμνωθέντα τελείως απάθανον εκ της πείνης και των κακουχιών. [...] Εις τας περιφερείας Φάτβας και Ινόης, [...] οι ομογενείς μας υπέστησαν την τύχην των Αρμενίων. Ολίγον χρόνον κατόπιν της σφαγής του άρρενος πληθυσμού διετάχθη και η απέλασις των γυναικοπαίδων. Αι γυναίκες γνωρίζουσα καλώς το τι τας ανέμενεν ήτοι ατίμωσις, βιασμός, εξευτελισμός και επί τέλους θάνατος, προετίμησαν μιμούμεναι το παράδειγμα των παρθένων της Κερασούντος να αυτοκτονήσουν. Λαβούσαι τα τέκνα και τους μικρούς αδελφούς εις τας αγκάλας των ανήλθον επί τινός βράχουν παρά την παραλίαν βράχου του Αγίου Νικολάου ονομαζόμενον και αφού κατά πρώτον έρριψαν τους μικρούς μάρτυρας εις την άβυσσον απεχαιρέτισαν έπειτα την ωραιάν ελληνικήν γην δια τελευταίαν φοράν και επέταξαν προς την αιωνιότητα [...]»³⁰⁷.

«Αν περιεσώθησαν άνθρωποι εις την Ευρώπην τους οποίους συγκινεί η σφαγή των αθώων, και αν η συγκίνησις των αυτή υψωθή εις παγκόσμιον κατά των σφαγέων κραυγήν και αν συνέλθη η κραυγή των κοινοβουλίων το βήμα και των εφημερίδων τας στήλας, και γίνη διαμαρτυρία και γίνη απειλή, οι χριστιανοί της Ανατολής και πάλιν θα σφαζώνται. Διότι οι ούτως υπέρ των Χριστιανών πνέοντες άνεμοι έχουν ίσως την δύναμιν να φέρουν μέχρι των σφαγέων φύλλα εγγράφων απειλών, ειμπορούν ίσως ν' ανεμίσουν σημαίας διαδηλωτών φιλανθρώπων αλλά είναι ανίσχυροι να κολπώσουν ιστούς σταυροφόρων διότι ούτε ιστοί υπάρχουν, ούτε σταυροφόροι, ούτε δυνάμεις, ούτε

³⁰⁶ 'Η Καθημερινή', 18.05.1922, Ο διωγμός των Ελλήνων της Ανατολής, σ. 3

³⁰⁷ 'Η Καθημερινή', 19.05.1922, Η συνέλευσις δια τους εν Τουρκία διωγμούς, σ. 1

ενέργεια εις την Ευρώπην της σήμερον. Όσην ικμάδα και όσους ενθουσιασμούς είχε, τους εσπατάλησεν η Ευρώπη εις πεδία μυριονέκρων μαχών, εκεί έδωσε την νεότητά της, το αίμα της, τα νεύρα της και τας απατηλάς της ακόμη ελπίδας, δια ν' αναπαυθή τώρα άναιμος και αδρανής εις φύλλα δαφνών, τα οποία της πληγώνουν μόνον το σώμα. Από το σώμα αυτό εις μάτην θ' αναμείνη βοήθειαν και εις μάτην θ' αναμείνη σωτηρίαν ο Χριστιανισμός και εις μάτην η Ελλάς θ' αναβάλη ότι εξ ιδίων δύναται να πράξη υπέρ αυτών, εν αναμονή των αποτελεσμάτων της κραυγής, η οποία ακούεται υψουμένη κατά των σφαγέων. Διότι οι σφαγείς γνωρίζουν ότι ο κόσμος των νικητών είναι ο κόσμος, τον οποίον ολίγω μετά την νίκην ηδύνατο να περιφρονή ατιμωρητεί ο ηττημένος [...]»³⁰⁸.

Στις 29 Απριλίου/12 Μαΐου 1922 «[...] ο κ. Στράτος ανελθών περί την 10 ½ προ μεσημβρίας εις τα Ανάκτορα υπέβαλεν εις την Α. Μ. τον Βασιλέα την παραίτησιν της υπ' αυτό Κυβερνήσεως»³⁰⁹. Στις 8/21 Μαΐου, την κυβέρνηση Στράτου, διαδέχθηκε ο Πρωτοπαπαδάκης με μια κυβέρνηση συνασπισμού για την οποία ο στρατηγός Παπούλας «Ο Αρχηγός της εν Μικρά Ασία Στρατιάς υπέβαλεν εις το Υπουργείον αίτησιν αποστρατείας, ήτις θα γίνη αποδεκτή[...]»³¹⁰. Τη θέση του πήρε ο στρατηγός Γ. Χατζηανέστης, ο οποίος έφτασε στη Σμύρνη στις 23 Μαΐου/5 Ιουνίου 1922. «Την 9^{ην} π. μ. σήμερον (χθες) αφίκετο, επιβαίνων του 'Βέλους' ο νέος αρχηγός της Στρατιάς αντιστράτηγος κ. Χατζηανέστης. Πλήθος κόσμου συγκεντρωμένων εις την προκουμαίαν υπεδέχθη με θερμάς εκδηλώσεις τον στρατηγόν, όστις αποβιβασθείς κατηθύνθη εις την Στρατιάν [...]»³¹¹.

Η άφιξή του είχε επιφανειακό αντίκτυπο σε ένα στρατό του οποίου το ηθικό είχε βουλιάξει, και είχαν προστεθεί η ηθική δυσαρέσκεια για την απομάκρυνση απο την πατρίδα και την οικογένεια μαζί με τις κακές υλικές συνθήκες, το μέτριας ποιότητας φαγητό, ο ελαττωματικός ιματισμός και τα εφόδια και η καθυστέρηση στη μισθοδοσία. Αυτή η πραγματικότητα δημιουργούσε νευρικότητα στην κυβέρνηση που έδινε κουράγιο στο λαό επισημαίνοντας ότι η Μικρά Ασία δεν πρόκειται να εγκαταλειφθεί : «[...] η Μικρά Ασία δεν θα εγκαταλειφθή. Εάν προς την ιδέαν της εγκαταλείψεως απέκλινεν η Κυβέρνησις, δεν θα επέβαλλεν όσας από του Νοεμβρίου 1920 και εντεύθεν επέβαλε θυσίας εις τον στρατόν και τον Λαόν της Ελλάδος.

³⁰⁸ 'Η Καθημερινή', 23.05.1922, *Η κραυγή*, σ. 1

³⁰⁹ 'Η Καθημερινή', 11.05.1922, *Ενώ ημείς ανατρέπομεν κυβερνήσεις*, σ. 1

³¹⁰ 'Η Καθημερινή', 19.05.1922, *Ο στρατηγός*, σ. 1

³¹¹ 'Η Καθημερινή', 24.05.1922, *Ο κ. Χατζηανέστης έφθασεν εις Σμύρνην*, σ. 4

Εάν εις την ιδέαν της εγκαταλείψεως απέκλεινε, δεν θα εδαπάνησεν δια την Μικράν Ασίαν όσα εδαπάνησε. Και δεν θα εδημιούργει εκεί τάφους προσφιλών πράγματι υίων, εάν επρόκειτο να τους εγκαταλείψη εκεί, υπό την πράγματι αρμονικήν συμφωνίαν των τουρκικών αλλαλαγμών της χαράς [...]»³¹².

Ο φατριασμός και η δυσαρέσκεια κόχλαζαν τώρα κάτω απο την επιφάνεια. Οι κομμουνιστές είχαν επωφεληθεί από τα τρια χρόνια του πολέμου για να δημιουργήσουν εχθρικούς θυλάκους ανάμεσα στους άνδρες. Μερικοί ενεργητικοί οργανωτές του κόμματος απο την Παλαιά Ελλάδα κατόρθωσαν να εγκαταστήσουν σε όλο το Νότιο Συγκρότημα του στρατού ένα δίκτυο συμπαθούντων που ήταν έτοιμοι να ενθαρρύνουν τάσεις ηττοπάθειας, γιατί οι κομμουνιστές ήταν σταθερά αντίθετοι σε αυτό τον αποικιακό πόλεμο. Ιδιαίτερα δικτυωμένοι ήταν στον τομέα των επικοινωνιών στα τηλεγραφέια και στις σιδηροδρομικές γραμμές. Απο αυτές τις θέσεις μπορούσαν να διασπείρουν κομμουνιστικές μπροσούρες και την εφημερίδα του κόμματος, το 'Ριζοσπάστη', σε όλα τα σημεία του μετώπου και να βοηθήσουν στη διακίνηση των λιποτακτών που προσπαθούσαν να γυρίσουν στην Παλαιά Ελλάδα. Οι κομμουνιστές δε μπορούσαν μόνοι τους να απεργαστούν την κατάρρευση του μετώπου ή τον κλονισμό του ηθικού. Αλλά μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν κάθε ευκαιρία για να ενθαρρύνουν τους άνδρες να ρωτήσουν : «Γιατί βρισκόμαστε εδώ και για ποιο σκοπό πολεμάμε;». Με απάντηση το βρετανικό ιμπεριαλισμό και ιδίως το ενδιαφέρον των Βρετανών για τα πετρέλαια της Μέσης Ανατολής. Λίγες μέρες πριν την καταστροφή, η 'Καθημερινή' θα εξαπολύσει τα πυρά της εναντίον του 'Ριζοσπάστη' αλλά και της «προπαγάνδας» του Κεμάλ που στοχεύουν, όπως χαρακτηριστικά γράφει να «διαφθείρουν» το φρόνημα των Ελλήνων στρατιωτών και που όπως ισχυρίζεται ο Κεμάλ χρησιμοποιεί τις φυλλάδες του 'Ριζοσπάστη' στις προκηρύξεις του, για να πετύχει το σκοπό του : *«Από μονάδας τεταγμένας εις το Βόρειον Μέτωπον της Μικρασίας, εστάλη εις την 'Καθημερινήν' εν 'δείγμα' της προπαγανδιστικής ενεργείας του Κεμάλ; Είνε τέσσαρα αντίτυπα μιας προκηρύξεως και τρία φύλλα ελληνικής εφημερίδος. Η εφημερίς δεν είναι την φοράν αυτήν η 'Πρωϊαν' της Κωνσταντινουπόλεως με τα ανθελληνικά άρθρα του διαβοήτου Κονδύλη. Είνε φύλλα της εφημερίδος 'Ριζοσπάστου' – εφημερίδες και προκηρύξεις τίθενται εις την διάθεσιν των αρχών – περιέχουν ότι περιέχει συνήθως το 'επίσημον όργανον του σοσιαλιστικού εργατικού (κομμουνιστικού) κόμματος της Γενικής Συνομοσπονδίας των εργατών της*

³¹² 'Η Καθημερινή', 17.06.1922, *Η Μικρασία*, σ. 1

Ελλάδος'. Αι κεμαλικαί προκηρύξεις βλακώδεις τις το σύνολόν των, προσπαθούν πείσης να διαφθείρουν το φρόνημα του Έλληνος στρατιώτου δι' επιχειρημάτων, τα οποία χρησιμοποιούν συνήθως οι διάφοροι κομμουνισταί. Αλλ' ιδού, ακριβώς ως έχουν, αποσπάσματα των ηλιθίων αυτών εντύπων, άνευ οιασδήποτε παραλλαγής : 'Να έχετε την πεποίθησιν ότι αυτοί που σας παραστήνουν τους Τούρκους ως εχθρούς και αυτοί που σας εφορμούν κατά των Τούρκων είνε εκείνοι οι γαλονοφόροι, οι διπλωμάται και οι αισχροκέρδοι εκμεταλλευταί οι αναμεταξύ εχθροί του αίματός σας. Οι Τούρκοι ουδόλως έχουν εχθρότηταν τινά υπερ υμών. Οι καταφεύγοντες προς άσυλον και οι αιχμάλωτοι βλέπουν μεγάλην υπόληψιν και φιλοξενείαν και θαυμάζουν. Οι κεφαλαιούχοι δια να αποκτήσουν και εξασφαλίσουν τα συμφέροντα των επωφελούντες παρά την άγνοιαν, αμάθειαν και από των αλληλοσπαραγμών των Εθνών. Διατί δε σεις να είσθε πιστοί και να θυσιάζεσθαι δια τα συμφέροντα των κεφαλαιούχων;'. Οι 'προλετάριοι' στρατεύονται χάριν των συμφερόντων των 'κεφαλαιούχων'. Αυτό δεν διδάσκουν οι κομμουνισταί πανταχού, από των γραφείων του 'Ριζοσπάστου' μέχρι της Μόσχας, όπου εν τούτοις στρατεύονται οι 'προλετάριοι' χωρίς να υπάρχουν 'κεφαλαιούχοι'; Εις το Μέτωπον λοιπόν έβρεχεν ο Κεμάλ 'Ριζοσπάστας' και προκηρύξεις κομμουνιστικάς. Τας έστειλε το Στρατηγείο του Κεμάλ. Αλλά και εν Στρατηγείον άλλο, εις τας Αθήνας εδρεύον αυτό, εξεσφενδόνιζεν εντεύθεν αντίστοιχα πυρά κατά του ελληνικού Μετώπου : ήτο το εν Αθήναις Στρατηγείον του Κομμουνισμού, το οποίον εξέπεμπε τον 'Ριζοσπάστη' και όλα τα έντυπα της συμφυούς προπαγάνδας [...]»³¹³.

Το καλοκαίρι του 1922 ο στρατός βρισκόταν πραγματικά υπό διάλυση. Η οριστική απόφαση για ειρήνη δε χωρούσε πλέον άλλη καθυστέρηση. Η διαμεσολάβηση των Μεγάλων Δυνάμεων στα δρώμενα για ακόμη μια φορά ήταν άμεση. «[...] Ως βεβαιούν αι πλείσται αγγλικά εφημερίδες το Ανατολικόν ζήτημα επρόκειτο να συζητηθή λεπτομερώς μεταξύ του Ιταλού υπουργού των Εξωτερικών κ. Σκάντζερ και των Άγγλων πολιτικών κατά το γεύμα το οποίον θα παρετίθετο υπό του κ. Λούδ Τζώρτζ προς τιμήν του πρώτου[...]»³¹⁴.

³¹³ 'Η Καθημερινή', 24.08.1922, *Η προπαγάνδα*, σ. 1

³¹⁴ 'Η Καθημερινή', 19.06.1922, *Η νέα Διάσκεψις του Λονδίνου δια το Ανατολικό*, σ. 4

«Κατά την χθεσινήν συνομιλίαν μετά του ιταλού υπουργού των Εξωτερικών, ο κ. Λόνδ Τζώρτζ υπεστήριξε τας επί του Ανατολικού αγγλικάς απόψεις, τονίσας ότι η Αγγλία δεν δύναται να ανεχθή όπως οι πεπολιτισμένοι λαοί των εν Τουρκία Χριστιανικών μειονοτήτων υποταχθώσι και πάλιν υπο την βάρβαρον τουρκικὴν κυριαρχίαν [...]»³¹⁵. Όσο όμως η επίλυση του Ανατολικού φαινόταν μακρινή, και το ενδεχόμενο της εκκένωσης της Μικρασίας ακόμη αιωρούνταν, η κυβέρνηση φοβούμενη τις αντιδράσεις του λαού σε μια ασύμφορη για την Ελλάδα λύση, προώθησε ένα νέο δόγμα, το οποίο βάφτισε, «Η Μικρασία στους Μικρασιάτες», το οποίο τουλάχιστον έδειχνε τη μέριμνά της και την προτεραιότητά της στην απελευθέρωση των αλύτρωτων Ελλήνων αλλά και ολόκληρου του λαού της Μικράς Ασίας : «[...] Η Ελλάς και στερουμένη ακόμη των επί της Μικρασίας δικαιωμάτων της, δεν θα άρη την επί της Μικρασίας προστασίαν της. Η Μικρασία εις τους Μικρασιάτες. Ιδού το νέον δόγμα, το οποίον απορρέει εκ του υπομνήματος, όπου αποτυπούνται αι αξιώσεις των Αλυτρώτων [...]»³¹⁶.

«Η Ελλάς προβαίνει σήμερον εις μίαν πράξιν, εξ εκείνων, αι οποίαι λαμπρύνουν, εις ακτίνα χιλιετηρίδων, τας ιστορίας των εθνών : καλεί όλους τους λαούς της Ασίας, των οποίων κατέλαβε την χώραν μετά τόσους αγώνας αιματηρούς όπως ανακηρυχθούν κύριοι εν τω οίκω των υπό την αιγίδα της. Ο Έλλην δεν μετέβη να ξυλευθή εις τα δάση της Ανατολής, να καρπωθή τους καρπούς της, να εκμυζήση τους πόρους της – όπως μετέβησαν άλλοι, διατόρως διαλαλούντες ανά τον κόσμον την εκπολιτιστικήν δράσιν των. Όταν επάτησεν επί του Μικρασιατικού εδάφους, όταν εξιφούληκυσεν, όταν απεδύθη εις τον σκληρότερον των πολέμων, ελευθερίαν υπεσχέθη η Ελλάς. Ελευθερίαν δίδει σήμερον εις όλους, Έλληνας και μη, χριστιανούς και αλλοδόξους. Ο Θεός ας ευλογή τα έργα της και τας τύχας των λαών της ελευθέρας Μικρασίας»³¹⁷.

«[...] Εκατόν χιλιάδες Ελλήνων έχουν χύσει το αίμα των, φονευθέντες ή τραυματισθέντες, τριακόσiai χιλιάδες ευρίσκονται ένοπλοι εκεί, πέντε δισεκατομμύρια δραχμών διετέθησαν δια την διεξαγωγήν ενός υπερποντίου αγώνος, τον οποίον θα ήτο δύσκολον, αν όχι αδύνατον, να διεξαγάγη σήμερον και η μεγαλειτέρα των Μεγάλων Δυνάμεων. Πάντα ταύτα αποδεικνύουν μίαν θέλησιν, βαθύτατα ερριζομένην, όπως η Μικρασία ελευθερωθή πιστοποιούν με τας σφραγίδας του αίματος και των υπερτάτων θυσιών την μητρότητα της Ελλάδος έναντι της Μικρασιάτιδος κόρης, καθιστούν

³¹⁵ 'Η Καθημερινή', 20.06.1922, *Ο Λόνδ Τζώρτζ υπέρ της Ελλάδος*, σ. 3

³¹⁶ 'Η Καθημερινή', 04.07.1922, *Η αυτονομία*, σ. 1

³¹⁷ 'Η Καθημερινή', 17.07.1922, *Ελευθερία*, σ. 1

αναμφισβήτητα τα δικαιώματα της Ελλάδος επί της Ελληνικής Μικρασίας [...] Η Ελλάς όμως αντί ν' αναλάβη, ως ηδύνατο, την προσπάθειαν της προσαρτήσεως η της εξασφαλίσεως προνομίων, καλυπτόντων τας θυσίας της, οία άλλοι, ουδέν θυσιάσαντες, εζήτησαν και επέτυχον αλλαχού, καλεί όλους τους λαούς της Μικρασίας, πάσης φυλής, παντός θρησκειώματος, παραδίδει εις αυτούς ελευθέραν την χώραν των, και διατηρεί ακόμη αυτή, μήτηρ μέχρις αυτοθυσίας φιλόστοργος, τα βάρη της στρατιωτικής προστασίας του αρτιγεννήτου μικρασιατικού οργανισμού [...]»³¹⁸.

Στα μέσα Ιουλίου ακουστήκανε φήμες ότι οι Έλληνες ήταν έτοιμοι να εξαπολύσουν κάποια επίθεση εναντίον της Κωνσταντινούπολης, με ταυτόχρονη μετακίνηση μονάδων στη Θράκη, κάτι το οποίο έδωσε υπόσταση στις φήμες. Με προτροπή του Χατζηανέστη, ο οποίος θεωρούσε ότι ενισχύσεις για το στρατό της Θράκης θα μπορούσαν να αποσπαστούν από τη Μικρά Ασία χωρίς να αποδυναμώσουν το μέτωπο σημαντικά, η κυβέρνηση προχώρησε στην εκτέλεση του σχεδίου. «Εις τρίωρον από της Κωνσταντινουπόλεως απόστασιν ευρίσκονται αναμένοντες πάντοτε, οι Έλληνες μαχηταί. Δεν απαιτούνται εξαιρετικά διατυπώσεις δια να φθάση κανείς μέχρις εκεί, όταν μάλιστα η Αρμοστεία βοηθεί. [...] Οι Έλληνες στρατιώται αφ' ης εκόντησεν από πάσης ελληνικής γωνίας δια να συγκεντρωθούν εις την Θράκην, επηγαίνουν πράγματι. Και πηγαίνουν με πεποίθησιν, με θέλησιν, με αποφασιστικότητα, με ενθουσιασμό. Εις τους απέραντους ελληνικούς καταυλισμούς, οι Έλληνες στρατιώται αναμένουν αφ' ότου έφθασαν. Η σκηνή των δεν τους είδεν ακόμη. Συγκεντρωμένοι εις πάσαν και την ελαφροτέραν προεξοχήν του εδάφους, οραματίζονται την μέλλουσον πορείαν των. Σήμερον, αύριον θα κινήσουν. Η μικρά απόστασις θα αποβή ασήμαντος δια την ορμήν των. Περι αυτού είναι βέβαιοι. Αλλ' ήλθον αι διακοινώσεις. Και επικολούθησαν αι απαντήσεις των ισχυρών. [...] Καμμίαν διακοίνωσιν και κανέν 'όχι' και κανέν 'άλτ' δεν φθάνει την στιγμήν εκείνην μέχρι της σκέψεώς των. Παραδίδονται εις τον ενθουσιασμόν των και γίνονται αιχμάλωτοί του, και την νύκτα ολόκληρον αντηχούν εις τους ελληνικούς καταυλισμούς το γλέντι και το τραγούδι του φαντάρου, των οποίων ο επίλογος είναι στερεότυπος πλέον : ...θα πάρουμε την πόλι και την Αγιά Σοφιά...[...] Στην Πόλι! Μέσα εις τας δυο αυτάς λέξεις θα εύρετε όλην την εικόνα του συναγερμού που επικολούθησεν εις το θρακικόν μέτωπον. Το όνειρον εγένετο πραγματικότης και οι στρατιώται επίστευσαν προς στιγμήν εις αυτήν. Η ημέρα είχεν έλθει. Εις την πλαγιάν του βουνού όλος ο λόχος πανηγυρίζει. Ομάδες στρατιωτών

³¹⁸ 'Η Καθημερινή', 16.07.1922, *Η αυτονομία*, σ. 1

τραγούδούν, φωνάζουν, παραφρονούν, μεθούν από τον ενθουσιασμό των. Ο χορός συνοδεύεται από το τραγούδι όλου του λόχου. Εις κάθε στροφήν του οι στρατιώται κλωτσούν τ' αντίσκηνά των, τα οποία ανατρέπονται το εν μετά το άλλο εις την γενικήν παραζάλην. Δεν τα θέλουν. Πόσο θα μείνουν ακόμη εκεί; Μίαν δυο ημέρας. Αλλά ποιος θα μπορέση να κοιμηθή; - δεν τα θέλουμε, φωνάζουν οι στρατιώται, σηκώστε τα.

Αύριο θα φύγουμε. [...] ο χορός και το τραγούδι συνεχίζονται μέχρι της ώρας του σιωπητηρίου. Το εσπερινόν σάλπισμα επιβάλλει σιωπήν. Οι στρατιώται τώρα ο ένας κοντά εις τον άλλον σιγομιλούν ακόμη μόλις ακουόμενοι δια την αύριον. [...] Επέρασαν δυο ημέραι, τρεις, ολόκληρος η εβδομάς. Ο λόγος της καθυστερήσεως της εκδόσεως της διαταγής εγνώσθη εδώ και συζητείται : - δεν μας αφήνουν. – γιατί; Η τελευταία ερώτησις επαναλαμβανομένη από όλων τα στόματα μένει αναπάντητος. Κανείς όμως δεν θέλει να πιστεύση...[...]»³¹⁹.

Στις 16/29 Ιουλίου 1922 οι ενδείξεις για το εγχείρημα αυτό ήταν αρκετά ανησυχητικές για τη Βρετανία έτσι ώστε να συντάξει μια επίσημη προειδοποίηση προς την Ελλάδα, ότι κάθε παραβίαση της ουδέτερης ζώνης της Κωνσταντινούπολης και των Στενών θα συναντούσε την αντίσταση των συμμαχικών δυνάμεων. Το μήνυμα έφτασε αργά. Η ελληνική κυβέρνηση είχε ήδη αναγγείλει την πρόθεσή της να δράσει και με ένα μακροσκελές υπόμνημα υποστήριζε ότι μόνο η κατοχή της Κωνσταντινούπολης από την Ελλάδα θα μπορούσε πλέον να φέρει την ειρήνη.

«Την Κωνσταντινούπολιν δεν κατέχουν πλέον οι Σύμμαχοι. Ούτε βεβαίως οι Τούρκοι. Την κατέχει ο φόβος της ελληνικής εισόδου. Φόβος. Αλλά φοβούνται μήπως οι Τούρκοι ωμότηας; Φοβούνται ότι θα τους κακοποιήσουν οι Έλληνες, αν καταλάβουν την Κωνσταντινούπολιν; Όχι. Ο φόβος αυτός επικρατεί ίσως εις τα άδυτα μόνον μερικών χαρεμιών, όπου ζουν με τους θρύλους ωραιάι αλλά τόσον αφελείς, τόσον αμαθείς χανούμισσαι...Φόβος επικρατεί όμως εν Κωνσταντινούπολει υπάρχουν εγκληματίαι κατά των Χριστιανών πολλοί, πιστεύοντες ότι η Ελλάς δεν θα υπάρξη απέναντί των ανεκτικοί οι 'Σύμμαχοι' καταλαβόντες την ξένην προς ταυτούς Κωνσταντινούπολιν, θα φύγουν μίαν ημέραν, οι Έλληνες ίσως μείνουν εις την ελληνικήν Κωνσταντινούπολιν [...]»³²⁰.

³¹⁹ 'Η Καθημερινή', 29.07.1922, *Προ της Κωνσταντινουπόλεως - ο ελληνικός στρατός εν αναμονή*, σ. 1

³²⁰ 'Η Καθημερινή', 22.07.1922, *Οι Αρμοσταί συνιστούν άμεσον ειρήνην*, σ. 1

Οι Σύμμαχοι βρέθηκαν μπλεγμένοι σε μια κρίση. Η πρόθεση των Ελλήνων στην ουσία ήταν να εξαναγκάσουν τις Δυνάμεις να καταλήξουν σε μια απόφαση και να επιβάλλουν έναν ειρηνικό διακανονισμό, χωρίς να μούνε στην ουδέτερη ζώνη χωρίς την συγκατάθεση των Συμμάχων. Επρόκειτο εν ολίγης για «μπλόφα».

Ο 'Ριζοσπάστης' αναφερόμενος σε αυτό το συμβάν γράφει : «*Όχι βέβαια απροσδοκίτως, αλλά με περισσήν ομολογουμένως αναίδειαν και περιφρόνησιν προς την νοημοσύνην του λαού και προς το μαρκότατον και οδυνηρότατον πολεμικόν του μαρτύριον, τα κυβερνητικά όργανα, πρωϊνά και απογευματινά, επεχείρησαν χθες να επιρρίψουν κατά τρίτων την ευθύνην της παρατάσεως της εμπολέμου καταστάσεως, ήτις όμως ουδένα άλλον βαρύνει εκτός της Κυβερνήσεως. Και όπως εις άλλας εποχάς αι συμφοραί τας οποίας η φιλοδοξία, η αρπακτικότης και η ιδιοτέλεια των αρχόντων εσώρευαν επί των λαών, απεδίδοντο εις την τιμωρόν διάθεσιν των υπερκοσμίων δυνάμεων, του Θεού ή του Σατανά, απέναντι των οποίων ανίσχυροι οι πάχοντες λαοί μόνον να καταρώνται ή να τύπτουν τα στήθη των ηδύνατο, έτσι και σήμερον οι υπεύθυνοι δια τον θυσιαστικόν πόλεμον της Ασίας και της άνευ τέλους συνέχειαν του δια την οικονομικήν εξάντλησιν και καταβαράθρωσιν του λαού ζητούν να στρέψουν αλλαχού την δικαίαν αγανάκτησιν αυτού και να ξεφορτωθούν αυτοί τας βαρείας ευθύνας, αίτινες βαρύνουν επί των ώμων των. Και εύρον το μέσον. Η κατά της Κωνσταντινουπόλεως μπλόφα εις τούτο ακριβώς απέβλεπε. Να καλύψη αυτούς, να δικαιολογήση την ανικανότητά των και την αθελησίαν των όπως αποκαταστήσουν την ειρήνην, να εμφανίση ενώπιον του πάσχοντος λαού, του αγωνιόντος υπο τας βαρείας συνεπειάς του μακροχρονίου πολέμου, ως αιτίους της παρατάσεως της εκκρεμότητος τους συμμάχους, απέναντι των οποίων ου δεν δύναται ο λαός ειμή να τύπη τα στήθη του ως οι καλόγηροι του Βυζαντίου και να καταράται την τύχην του, ανεχόμενος εν ταυτώ τους αιτίους των δυστυχιών του και της αθλιότητος τους επί κεφαλής του [...]*»³²¹. Ωστόσο παρά την ήπια στάση των Βρετανών σε αυτό το εγχείρημα, είχαν αποφασίσει ότι αν οι Έλληνες έμπαιναν μέσα στην περιοχή θα συνεργάζονταν με τους Γάλλους για την επιβολή κυρώσεων εναντίον τους. Έτσι οι εκπρόσωποι των Συμμάχων εξέδωσαν μια διακοίνωση που δήλωνε ότι οποιαδήποτε ελληνική προέλαση στην ουδέτερη ζώνη θα αντιμετωπιζόταν με βία, με αποτέλεσμα να συνθηκολογήσουν οι Έλληνες.

³²¹ 'Ο Ριζοσπάστης', 20.07.1922, *Η πλατωνική ευθύνη των Συμμάχων*, σ. 1

Η διακήρυξη της ‘αυτονομίας’ στις 18/31 Ιουλίου και η απειλή για την Κωνσταντινούπολη αποτελούσαν μια διπλή απόπειρα που είχε γεννηθεί από την απελπισία για την αναβλητικότητα των Συμμάχων ώστε να επιβληθεί με τη βία μια διέξοδος στον πόλεμο της Μικράς Ασίας. Αντίθετη ήταν η γνώμη του ‘Ριζοσπάστη’ σε αυτές τις ενέργειες της κυβέρνησης, εφόσον θεωρούσε ότι «κορόιδευε το λαό» :

«Η χθεσινή μέρα ήτο η ημέρα της πλήρους διαψεύσεως των όσων ελέχθησαν και εγράφησαν και απεφασίσθησαν κατά τους δυο τελευταίους μήνας. Το αποτέλεσμα τούτο επέφεραν αι δυο διακοινώσεις, ιδίως η Δευτέρα τας οποίας αναμφισβήτητως η Κυβέρνησις δεν είχε προβλέψει ότι θα ευρίσκετο εις την ανάγκην ν’ απευθύνη προς τας Δυνάμεις, αίτινες κατέχουν την Κωνσταντινούπολι και τα Στενά. Τι εγράφετο επί δύο μήνας : Ότι η Κυβέρνησις μελετά δια να λάβη αποφάσεις, δια των οποίων να λύση την εκκρεμότητα, να κλείση δηλ. ειρήνην με την Τουρκίαν. Ο Κυβερνητικός Τύπος κατέβαλε πάσαν ομολογουμένως προσπάθειαν δια να πείση τον λαόν ότι αι ‘αποφάσεις’ αι άγνωστοι αποφάσεις, ήσαν τοιαύτας ώστε πραγματικώς να άγουν εις το πέρας του πολέμου. Τέλος υπο τύπον ενός ανεπισήμου ανακοινωθέντος, δημοσιευθέντος την 15 τρέχοντος, επληροφορείτο εις ύφος αόριστον και μυστηριώδες ο αγωνιών λαός ότι αι ‘αποφάσεις’ δια των οποίων θα τερματισθή ο πόλεμος ελήφθησαν και είνε αι εξής δύο αυτονόμησις της Μ.Ασίας και στρατιωτική δράσις. Και πως μεν η ‘αυτονόμησις’ άγει εις την ειρήνην, είνε μυστήριον ακατάληπτον. Το ότι όμως η ‘στρατιωτική δράσις’ δεν είνε οδός άγουσα εις την ειρήνην παρετηρήσαμεν ότι η πείρα το έχει αποδειξει. Ποιος λησμονεί ότι πέρυσι επίσης απεφασίσθη η δια στρατιωτικής δράσεως λύσις της εκκρεμότητος; Ποιος λησμονεί το περίφημο εκείνο του Γούναρη κατόρθωμα όπως ο λόγος δοθή εις τα όπλα, ίνα ταύτα μας φέρουν εις την ειρήνην; Και ποιος δεν βλέπει ότι τα λαλήσαντα όπλα ουδέν άλλο αποτέλεσμα έφερον ειμή μόνον να οζύνουν τα εθνικά μίση μεταξύ των δυο αντιπάλων, να απομακρύνουν την ελπίδα συννενοήσεως και ειρηνεύσεως, και να καταστήσουν την μη λυθείσαν εκκρεμότητα οδυνηροτάτην δια τον ηθικώς και οικονομικώς θυσιασθέντα λαόν; [...]»³²².

Η απόφαση για την κατάληψη της Κωνσταντινούλης, κατά την ‘Καθημερινή’, μπορεί να μην υλοποιήθηκε όμως είχε σημαντικά αποτελέσματα : «Ο ογκόλιθος ερρίφθη εις το τέλμα και οι βάτραχοι εσίγησαν. Μόλις όμως παρήλθεν η εκ της πτώσεως του ταραχή, οι κοασμοί ήρχισαν εκ πάσης άκρας του τέλματος. Μόλις παρήλθον και αι πρώται ημέραι της ταραχής, την οποίαν προκάλεσεν η έκρηξις των δια την

³²² ‘Ο Ριζοσπάστης’, 18.07.1922, Μετά τας διακοινώσεις, σ. 1

Κωνσταντινούπολιν αποφάσεων, άνθρωποι φιλοπάτριδες, σιγήσαντες και εξαφνισθέντες προς στιγμὴν ανέκυσαν ἐκ πάσης γωνίας γῆς, διαβλέποντες ‘επάνοδον εἰς τὴν ἐκκρεμότητα’ και διεκτραγωδούντες τὰ ἐκ τῆς τοιαύτης μεταπτώσεως δεινά. Ἀν οἱ φωνασκοὶ πατριῶται ἦσαν εἰλικρινεῖς, θὰ ἠπατώντο ἀπλῶς. Δὲν ἀπατώνται ὁμῶς, προσπαθοῦν ν’ ἀπαντήσουν. Διότι δὲν εἶνε εἰλικρινεῖς. Γνωρίζουν – τούτου δὲν πρέπει νὰ μάθουν ὅσοι τυχόν ἀπατηθοῦν παρ’ αὐτῶν – ὅτι τὸ ἐγχεῖρημα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, και ἀν ἐσταμάτησεν εἰς τὴν Τσατάλτζαν, δὲν ἔμεινεν ἀνευ ἀποτελεσμάτων σημαντικῶν. [...] Εἰς τὰ μεγάλα θέατρα ὅπου διδάσκονται μεγάλα ἔργα κατέχουν πάντοτε τὰ ἄκρα τῶν πλατειῶν ἢ τὰ υπερῶα θεαταί, οἱ οἱποῖοι παρεπλανήθησαν τυχαίως μέχρι τῆς ἀκαταλήπτου δι’ αὐτοὺς παραστάσεως. Οἱ θεαταί αὐτοὶ εἶνε οἱ περισσότερον ἀνυπόμονοι. Δὲν ἐννοοῦν νὰ φύγουν, ἐπειδὴ ἐπλήρωσαν. Ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπουν οὐδὲ τὸ βραχύτερον διάλειμμα. Μόλις ἡ αὐλαία κλεισθῆ, χειροκροτοῦν, ποδοκροτοῦν, θορυβοῦν. Θέλουν ν’ ἀνοίξη ταχέως ἡ αὐλαία, νὰ ἴδουν τουλάχιστον τὰ παράδοξα τῆς σκηνῆς, και νὰ τελειώσῃ τὸ ἔργον. Ἀν αἱ φαντασμαγορικαὶ ἀπαιτήσεις τοῦ συγγραφέως δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ικανοποιηθοῦν δια στιγμιαίου διαλείμματος, τι πρὸς αὐτοὺς; Αὐτοὶ ἔδοσαν τὰ χρήματά των, ἐνόησαν ἐλάχιστα, ἐπείγονται νὰ ἴδουν και ν’ ἀπέλθουν πρὸς ὕπνον. Τὸ θέατρον τοῦ ἐλληνικοῦ δράματος – τὸ οἱποῖον ἀναμφισβητήτως θὰ ἔχη τὴν λύσιν εὐτυχὴ – γέμει, ἀτυχῶς, τοιοῦτων θεατῶν. Εἶνε οἱ ἀγνοοῦντες, οἱ ἀπατώντες ἢ ἀπατωμένοι, οἱ ἀνυπόμονοι. Ἐπλήρωσαν, και θέλουν νὰ ἐξελιχθῆ γοργῶς ἡ παράστασις και νὰ τελειώσῃ. Τὸ ἔργον ἐν τούτοις ἔχει πράξεις ὠρισμένας, ἐκάστη πρᾶξις ἀπαιτεῖ ὠρισμένην σκηνικὴν προπαρασκευὴν, ἡ ὑπόθεσις δέον νὰ ἐξελιχθῆ καθ’ ὠρισμένον τρόπον, μέχρις οὐ φθάσῃ εἰς τὴν λύσιν τῆς. Ἀδιάφορον. Τὸ υπερῶον θορυβεῖ : νὰ ἀνοίξη ἡ αὐλαία και νὰ τελειώσωμεν. Εἶνε θλιβερόν ὅτι δὲν διαθέτομεν ἐιδικὴν υπηρεσίαν θεατρονομίας, ἡ οἱποία νὰ συλλάβῃ τοὺς ἀναγῶγους, νὰ τοὺς ἐκδιώξῃ τοῦ θεάτρου, και τὸ δράμα νὰ ἐξελιχθῆ ἀνευ θορύβου πρὸς τὸ τέρμα του. Πάντως θὰ ἐξελιχθῆ πρὸς τὸ τέρμα, ἀνευ μεταβολῶν, περικοπῶν, διαστροφῶν.

Θὰ φθάσωμεν εἰς τὴν λύσιν, λύσιν εὐτυχὴ, προσεκτικοὶ και ἀτάραχοι. Και ἀς θορυβῆ τὸ υπερῶον»³²³. Οἱ Ἕλληνες περίμεναν τὴν βρετανικὴν υποστήριξιν ἀλλὰ ἡ ὅλη λογικὴ τῶν προσπαθειῶν τοῦ Κωρζὸν νὰ διαπραγματευτεῖ ἕναν εἰρηνικὸν διακανονισμό ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς συνδιάσκεψης τοῦ Λονδίνου καθιστοῦσε ἀναπόφευκτη τὴν ἀρνήσιν τῆς

³²³ ‘Ἡ Καθημερινή’, 31.07.1922, *Τὸ υπερῶον*, σ. 1

Βρετανίας να αναγνωρίσει μονομερή απόπειρα για να επιβληθεί η έκβαση και να προεξοφληθούν οι διασυμμαχικές αποφάσεις.

Στις 22 Ιουλίου/4 Αυγούστου στη Βουλή των Κοινοτήτων ο Λόντ Τζώρτζ με το λόγο του που περιείχε αισθήματα συμπάθειας στον ελληνικό λαό και που αποσκοπούσε στην αντικατάσταση της υλικής συμπαράστασης που θεωρούνταν αναγκαία προϋπόθεση για τη συνέχιση της ελληνικής αντίστασης, ξεσήκωσε τα πλήθη και το ενθουσιασμό των Ελλήνων οι οποίοι και διαδήλωσαν μπροστά από την βρετανική πρεσβεία. Ο λόγος όμως στην πραγματικότητα περιείχε αόριστες ελπίδες για τον ελληνικό στρατό αλλά δεν υποσχόταν βοήθεια και αποτελούσε μια προσπάθεια ανόρθωσης του ελληνικού ηθικού προκειμένου να κρατηθούν στις θέσεις τους ώσπου να έρθει η ώρα των διαπραγματεύσεων. Από την άλλη ενώ αυξανόταν το ηθικό των Ελλήνων αυξανόταν παράλληλα και η ένταση στη Μικρά Ασία εφόσον οι Τούρκοι ανησυχώντας μήπως η ομιλία προδιέγραφε πρακτικά μέτρα ενίσχυσης προς την Ελλάδα προχώρησαν με πυρετώδη ρυθμό τα σχέδιά τους για επίθεση³²⁴.

Ως εκείνη τη στιγμή η Ελληνική κυβέρνηση εξακολουθούσε να κατηγορεί τους Τούρκους για ωμότητες και πιο συγκεκριμένα να επιρρίπτει ευθύνες στους Γάλλους οι οποίοι όχι μόνο δεν αναγνωρίζουν αυτές τις «φρικαλεότητες» αλλά ισχυρίζονται ότι διαπράττονται από το μέρος των Ελλήνων, εν αντιθέσει με τους Αμερικανούς των οποίων οι περιγραφές ταυτίζονται με εκείνες της 'Καθημερινής' : *«Η Γαλλία ανέλαβε και η Γαλλία διεξάγει πεισματώδη των αγώνα προς ματαίωσιν των ερευνών δια την εξακρίβωσιν των κεμαλικών ωμοτήτων. Η φωνή των Αμερικανών αποστόλων της υπερατλαντικής φιλανθρωπίας είχε απήχησιν εις όλας τας χώρας του κόσμου, πλην της Γαλλίας. Η φωνή των επνίγη εις τα φιλότουρκα γραφεία των γαλλικών εφημερίδων και η γαλλική κοινή γνώμη ετηρήθη εν αγνοία των διαπραττομένων εις την κεμαλικήν Ανατολήν. Δια δευτέραν φοράν. Προ τινός καιρού, Γάλλοι υπηρετήσαντες την πατρίδα των μέχρι των εσχατιών της Ανατολής εκρατούντο εν απομονώσει δια γαλλικών χειρών, δια να μη επικοινωνήσουν με τον λαόν της Γαλλίας. Ήσαν οι απελευθερωθέντες αιχμάλωτοι του Μουσταφά Κεμάλ, τους οποίους ηχημαλώτιζον εκ νέου οι εργάται της πολιτικής του κ. Μπουγιόν δια να μη μάθη το γαλλικόν κοινόν ποίας προσβολάς και ποίας ύβρεις ελησμόνησεν η Γαλλία υπογράφουσα εν Αγκύρα την προδοτικήν των χριστιανών και της τιμής της συμφωνίαν. Η ίδια τακτική εφηρμόσθη, προκειμένου περί των τουρκικών ωμοτήτων. Τα κεμαλικά όργια κατέστησαν γνωστά εις*

³²⁴ M. L. Smith, σσ. 465 - 493

όλους τους λαούς του κόσμου πλην του λαού της Γαλλίας. Εκ παραλλήλων προς την τοιαύτην προσπάθειαν, οι κυβερνώντες την Γαλλίαν διεξήγον τον αγώνα της ματαιώσεως των ερευνών : Εζήτησαν, πρώτον, να ενεργηθούν έρευναι προς εξακρίβωσιν των τουρκικών εγκλημάτων. Η Ελλάς όμως ασπίλους έχουσα τας χείρας από αθώου αίματος εδέχθη. Μετά την ματαιώσιν της προσπαθείας ταύτης, ηζήωσαν οι κυβερνώντες την Γαλλίαν να εξαιρεθούν των ερευνών τα γεγονότα του 1918 και 1916 επί τη προφάσει ότι τας φρικιαστικάς εκείνας αγριότητας διέπραξαν αι νεοτουρκικάι κυβερνήσεις των οποίων τα έργα επιβαρύνουν την σημερινήν Τουρκίαν. Εις τους προ της ανακωχής δολοφόνους των χριστιανικών πληθυσμών, παρείχε τοιουτοτρόπως η Γαλλία έμμεσον άφεσιν αμαρτιών. Αλλά τι εσήμαιεν; Αρκεί να εσώζοντο οι μετά την ανακωχήν δολοφόνοι...[...] Ωμίλησαν οι Γάλλοι και περί ελληνικών ωμοτήτων εις αντίδρασιν κατά της εντυπώσεως εκ των ανηκούστων εγκλημάτων του κεμαλισμού. Αι 'ωμότητες' δια τας οποίας η Ελλάς αποδέχεται οιανδήποτε έρευναν, δεν είνε ειμή μέτρα αυστηρά επιβαλλόμενα δια λόγους στρατιωτικής ασφαλείας εναντίον εκείνων, οίτινες, εις τα μετόπισθεν, αναπηδούν εις το κατειλημμένον έδαφος, εχθροί της Στρατιάς και των συγκοινωνιών της. Πρόκειται περί μέτρων, των οποίων ανάλογα, αλλ' αυστηρότερα ασυγκρίτως, ελάμβανε πάντοτε εις παρομοίας περιπτώσεις εν Κιλικία ο στρατηγός Γκουρώ και λαμβάνει ακόμη εν Συρία, χωρίς να τον κατηγορήση τις ότι διαπράττει ωμότητας εις βάρος των κατοίκων. Κάτι ανάλογον, προς όσα οι Τούρκοι διέπραξαν και διαπράττουν ακόμη εις τον Πόντον, θα διέπραττεν η Ελλάς αν εκτόπιζε, κατέσφαζεν, εξερίζωνε τον τουρκικόν πληθυσμόν της Μακεδονίας και της Θράκης. Αντ' αυτού εις τας ελληνικάς αυτάς χώρας, οι Τούρκοι ευημερούν όσον ποτέ, απολαύουν ισονομίας, αλλά και προνομίων ακόμη, προάγονται και πλουτούν. [...] Είνε παγκοσμίως γνωστόν ότι οι Τούρκοι από δεκαετηρίδων, απο αιώνων κακουργούν εις βάρος των χριστιανών. Αλλ' η ενέργεια ειδικών εν Μικρασία ερευνών, θα διεπίστου διεθνώς την αλήθειαν ότι ουδεμία Τουρκία υπήρξε περισσότερον εγληματική, εναντίον των χριστιανών όσον η Τουρκία του Κεμάλ, του προστατευομένου της Γαλλίας [...]»³²⁵.

³²⁵ 'Η Καθημερινή', 15.08.1922, Αι παραδόσεις, σ. 1

2.θ. ii Η τουρκική επίθεση και η κατάρρευση του μετώπου

Ο ελληνικός στρατός το καλοκαίρι του 1922 εν συγκρίσει με τον τουρκικό βρισκόταν σε δυσμενή θέση, τουλάχιστον όσον αφορά στο ηθικό και το υλικό πεδίο. Στις αρχές του Αυγούστου 1922 ο όγκος των εντυπωσιακών τουρκικών δυνάμεων είχε συγκεντρωθεί απέναντι στο νότιο τομέα του ελληνικού μετώπου. Ο Κεμάλ είχε αποφασίσει από τις αρχές του καλοκαιριού μια επιβλητική τουρκική επίθεση. Στις 11/24 Αυγούστου ο Κεμάλ μετέφερε το στρατηγείο του κοντά στο μέτωπο. Ήταν όλα έτοιμα για την έφοδο. Στις 14/27 Αυγούστου εγκαταλείφθηκε η πρώτη αμυντική γραμμή των Ελλήνων³²⁶. Στις 15/28 Αυγούστου στη Σμύρνη ένα σύντομο ανακοινωθέν είχε αναγγείλει την εκκένωση του Αφιόν Καραχισάρ. Μετά από αυτή την είδηση άρχισε και η αναχώρηση μεγάλου μέρους του χριστιανικού πληθυσμού από τις πόλεις και τα χωριά του εσωτερικού και η ελληνική κυβέρνηση έσπευσε να το σχολιάσει ως «απλό επεισόδιο» και να υποστήριξει ότι δεν συντρέχει λόγος πανικού : *«Ο Τούρκος αγρεύει εις το Αφιόν Καρα-Χισάρ εντυπώσεις. Η κρίσις δεν οφείλεται εις ημάς. Είνε του αγγλικού Τύπου και των Άγγλων ειδικών κρίσεις. Και είνε αλήθεια. Επειδή το μυστικόν της εξαντλήσεως του εχθρού, διέφυγε τα αυστηρώς κεκλεισμένα σύνορά του και ηπλώθη επί τον κόσμον, και επειδή το ανατολικόν ζήτημα ήτο πιθανόν να συζητηθή προσεχώς υπο της Διασκέψεως ο Μουσταφά Κεμάλ, εισηγήσει των εν τη ζένη φίλων του, απεφάσισε ν' ανάψη εις το Αφιόν Καρα-Χισάρ εν πυροτέχνημα δια να θαμβώση με την αμφίβολον φλόγα και τους πυκνούς του καπνούς τον κόσμον. Όταν ουδέν πρόκειται να διακινδυνεύση εις στρατηγός και δεν φείδεται της χώρας του, δύναται να συλλέξη πανταχόθεν όσας διαθέτει δυνάμεις και να τας ρίπη αιφνιδιαστικώς εναντίον ενός σημείου της παρατάξεως του εχθρού. Θα το κλονίση, και θα δρέψη εντυπώσεις και εκ του κλονισμού και εξ αυτού του γεγονότος ότι επιτίθεται. Διότι, προκειμένου ειδικώς περί του εχθρού της Ελλάδος, και τούτο απετέλει σημαντικό δι' αυτόν κατόρθωμα : ν' αποδείξη ότι κινείται, ν' αποδείξη δηλαδή ότι ζη ακόμη όταν όλοι τον γνωρίζουν πλέον εκπνέοντα. Τιοιουτοτρόπως εξετελέσθη η επίθεσις. Και οι έξω της Τουρκίας φίλοι της παρέλαβον ήδη τα σχετικά αγγέλματα, και τα μεγαλοποιούν και τα μεταπλάττουν, - και προσθέτουν και αυτοί εις τους καπνούς του πυροτεχνήματος του Αφιόν Καρα – Χισάρ τους ιδικούς των καπνούς, και προσπαθούν να κατακαλύψουν τον κόσμον. Θα τον πείσουν ότι ο Κεμάλ νικά, θα τον πείσουν ότι οι Έλληνες ηττήθησαν.*

³²⁶ M. L. Smith, σσ. 494-518

Όταν πέρυσιν, εκκινούντες εξ Ελλάδος, εφθάνομεν εις τα βάθη της Ασίας, εις απόστασιν χιλίων χιλιομέτρων, παρασύροντες όλας τας δυνάμεις του εχθρού, δεν είχομεν νικήσει ημείς. [...] Θα μείνουν ακαταδίωκτοι. Αλλά θα μείνωμεν και ημείς – πρέπει να μείνωμεν – ατάραχοι προ του γεγονότος του Αφιόν Καρά – Χισάρ. [...] Παλαίμαχοι, οπωσδήποτε ημείς, αγωνισταί τόσων πολέμων, δεν είνε δυνατόν να επηρεασθώμεν από εν επεισόδιον, απλούν επεισόδιον, το οποίον διεδραματίσθη άνευ, ευτυχώς, σημαντικών δι' ημάς απωλειών και του οποίου τας συνεπειάς θα ηδυνάμεθα οπωσδήποτε να εκμηδενίσωμεν πάλιν, αποκαθιστώντες την προτέραν των πραγμάτων κατάστασιν, αν ηθέλωμεν να στέρξωμεν εις τας προς τούτο θυσία. Το επεισόδιον παρήλθεν. Ας μη το υπολογίσωμεν, ειμή, ως απλούν επεισόδιον, οίον υπήρξε, και ας συνεχίσωμεν το έργον μας, επιδιώκοντες την τελικήν διευθέτησιν του ανατολικού, οίαν και όπως επρόκειτο να την επιδιώξωμεν αν το παρεντυχόν επεισόδιον δεν είχε συμβή. Επί το έργον...»³²⁷.

«Δια του ιδίου προστάγματος, το οποίον εκίνησε τας κεμαλικάς μεραρχίας εις επίθεσιν κατά τους ελληνικού μετώπου, εκινήθησαν και εις τα μετόπισθεν σκοτιναί δυνάμεις, εναντίον της ελληνικής γαλήνης, της ελληνικής αντοχής, Τσέται, κατά συμμορίας πολυαρίθμους, ενεφανίσθησαν και πάλιν εις την ελληνικήν μετόπισθεν. Εσημειώσαμεν την εμφάνισίν των πέρυσι, κατά την διάρκειαν των επιχειρήσεων. Την σημειούμεν και εφέτος. Είνε Τσέται και είνε πολλοί. Και επικίνδunami. Φέρουν πύλον, αντί τουρκικού καλύμματος, ελληνικόν ένδυμα και ελληνικόν όνομα, και ομιλούν ελληνιστί. Πώς να διακρίνωμεν εκ πρώτης όψεως ότι δεν είνε Έλληνες αλλά βενιζελικοί; Διασαλπίζουν το ψεύδος και προσπαθούν να εμπνεύσουν τον πανικόν. Μεγαλοποιούν ό,τι κακόν, ό,τι καλόν το διαστρέφουν. Και εργάζονται όπως επιθυμεί η Αγκυρα, με πολυαρίθμους ατυχώς ανευθύνους συνεργούς, τους ολιγοψύχους απολέμους, τους υπερκηδομένου των τυχών της Πατρίδος – εκ του ασφαλούς- τους αναξίους πολίτας μιας Ελλάδος, η οποία επί δεκαετίαν μαχομένη, δεν έζησε δεκαετή πανήγυριν, αλλά δεκαετή περίοδον αγώνων δυσκόλων, ηρωϊκών και αιματηρών. Είνε ευτύχημα ότι η Ελλάς δεν κλονίζεται. [...] Σήμερον δεν ευρισκόμεθα ημείς ειμή εις μίαν δύσκολον στιγμήν του αγώνος. Θα την παρέλθωμεν. Οι αγώνες δεν θα ήσαν αγώνες, αλλά ευχάριστοι περίπατοι προς την νίκην, αν δεν είχαν δυσκόλους στιγμάς. [...]»³²⁸.

³²⁷ 'Η Καθημερινή', 18.08.1922, Το επεισόδιον, σ. 1

³²⁸ 'Η Καθημερινή', 19.08.1922, Οι Τσέται, σ. 1

Παρά τις διαβεβαιώσεις της κυβέρνησης ότι δεν συντρέχει λόγος πανικού, η πραγματικότητα έδειχνε ότι ο κόσμος βρισκόταν σε πλήρη σύγχυση και ότι ο αριθμός των προσφύγων που ακολούθησαν τον ελληνικό στρατό στην αναδίπλωσή του προς τη μικρασιατική ακτή έφτανε, κατά τους απολογισμούς του Οικουμενικού Πατριαρχείου, στις 250.000 άτομα. Οι αριθμοί των θυμάτων είναι σίγουρα αρκετοί για να φανερώσουν την τραγικότητα της κατάστασης. Όμως όταν οι απλοί αριθμοί γίνονται ολόκληροι πίνακες ονομάτων και δημοσιεύονται στα φύλλα της ‘Καθημερινής’ τότε κανείς νιώθει μεγάλη θλίψη μπροστά στην αγριότητα του πολέμου, για όλους όσους έχασαν την ζωή τους³²⁹. Αν και ίσως θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η απεικόνιση των ονομάτων των τραυματιών και των νεκρών ενδεχομένως να φανάτιζε και άλλο τους Έλληνες εναντίον των Τούρκων.

Η καθημερινή άφιξη τρένων που μετέφεραν υπολείμματα του στρατού και δεκάδες πρόσφυγες στην πόλη της Σμύρνης, οι διηγήσεις και οι φήμες για τη κατάρρευση του μετώπου, μεγάλωναν την ένταση και την ανησυχία του τοπικού πληθυσμού, ενώ φανερές πια προετοιμασίες της ελληνικής διοίκησης για αναχώρηση δεν άφηναν την παραμικρή αμφιβολία για την κατοπινή εξέλιξη των γεγονότων. Οι Έλληνες άρχισαν να συνωστιάζονται στους μεγάλους δρόμους που κατέβαιναν στη Σμύρνη, ήξεραν ότι η ελληνική κατοχή είχε τελειώσει. «Η Σμύρνη δεν υπάρχει πλέον» υποστήριζε η ‘Καθημερινή’ «[...] *Αι πληροφορίες τας οποίας παρέχουν παρουσιάζουν την εν Σμύρνη καταστροφήν αφάνταστον εις τραγικότητα. Η απάντησις εις τας πρώτας ερωτήσεις, είναι μια γενικώς : - Σμύρνη δεν υπάρχει πλέον. Μόνον το όνομα έμεινε; Και διηγούνται τα της καταστροφής εν μέσω λυγμών. Η Σμύρνη επυρπολήθη υπο ομίλων αποτελουμένων εξόπλιτων τακτικού κεμαλικού στρατού έχόντων επί κεφαλής αξιωματικούς. Οι όμιλοι ούτοι διεσκορπίσθησαν εις απάσας τας συνοικίας της πόλεως, πλην της τουρκικής βεβαίως, και επεδόθησαν εις το απάνθρωπον έργον των. Από των διαφόρων σημείων ήρχισαν ήδη αι φλόγες τεράστιαι να υψούνται υπέρ την πόλιν. Εκαίοντο ταυτοχρόνως, η περί το Διοικητήριον συνοικία. Ολόκληρος η πόλις ευρέθη τοιουτοτρόπως εις την διάθεσιν του εξηγγιωμένου τουρκικού όχλου και του στρατού. Αι οικίαι των Χριστιανών αδιακρίτως φυλής, πριν μεταβληθούν εις ερείπια εκ του πυρός, υφίσταντο την επιδρομήν των στρατιωτών και του όχλου, πυροβολούντων διαρκώς. Περιουσίαι διηρπάζοντο, άνδρες, γυναίκες και παιδιά εσύροντο εις την σφαγήν, ενώ προ των ομμάτων των και εν μέση οδώ αι θυγατέρες των εσύροντο εις την ατίμωσιν*

³²⁹ ‘Η Καθημερινή’, 28.08.1922, *Οκτακόσιοι τραυματίαι και ασθενείς διεκομίσθησαν εις Χαλκίδα*, σ. 5

γέροντες υποκύπτουν υπο τα άγρια πλήγματα της τουρκικής μαχαίρας και παιδιά ερρίπτοντο εκ των παραθύρων! Αι πλέον αφάνταστοι εις τραγικότητα σκηναί, εξετυλίχθησαν τότε εν Σμύρνη. Άνθρωποι κεκλεισμένοι εις τας οικίας των δια να αποφύγουν την σφαγήν, άλλοι οίτινες είχαν καταφύγει εις του ναούς και ιδία τον καθεδρικόν, και εις τας οικίας των ξένων υπηκόων, βλέποντες ήδη ότι ηπειλούντο να απανθρακωθούν, ορμούν αλλόφρονες εις τας οδούς προς την παραλίαν, αφήνοντας κραυγάς τρόμου. Η Σμύρνη ολόκληρος αντηχεί εκ των κραυγών τούτων, αι οποίαι επικρατούν και αυτών των κατά χιλιάδας ριπτομένων πυροβολισμών και του εκ της πυρκαϊας θορύβου. Και η σφαγή λαμβάνει ήδη τεραστίαν έκτασιν. Μετά των εν αλλοφροσύνη φευγόντων αναμιγνύονται και οι σφαγείς, τρέχοντες παραπλεύρως των με την αιμοστάζουσα μάχαιραν εις την χείρα. Οι ούτως υπο την άμεσον απειλήν της σφαγής ευρισκόμενοι προσπαθούν να εξαγοράσουν την ζωήν των, ρίπτοντες εις τους σφαγείς ότι μεθ' εαυτών έφερον. Χρήματα σκορπίζονται αφθόνως εις την οδόν, και τιμαφή και ότι είδος ηδύνατο να έχη την παραμικράν αξίαν. Και οι σφαγείς ανακόπτουν προς στιγμήν τον δρόμον των και συλλέγουν πάντα ταύτα, αλλά και πάλιν καταφθάνουν τους ουδέν έχοντας πλέον και σφάζουν και κρεουργούν, αδιακόπως και εξαγριούνται ότι πλέον εκ του αίματος εις το οποίον σφάζουν, σφάζουν, σφάζουν, Έλληνας, Αρμενίους, Άγγλους, Γάλλους, Ιταλούς, Ισραηλίτας, πάντας αδιακρίτως. Ουδέν άλλο ηδύνατο να σώση την στιγμήν εκείνην παρά μόνον η ταχύτης της φυγής. Οι εκ της σφαγής διαφεύγοντες, φθάνουν τοιουτοτρόπως εις την παραλίαν, όπου από ημερών είναι συγκεντρωμένα χιλιάδες Χριστιανών, και μεταδίδουν την αλλοφροσύνην και ο πανικός φθάνει εις το ζενίθ. Πολλοί ρίπτονται εις την θάλασσαν δια να φθάσουν εις μίαν λέμβον η μίαν φορτηγίδα η εν εκ των εν τω λιμένι πολεμικών. Αλλ' ο πλείσται εξ αυτών, ημιλιπόθυμοι ως ήσαν εκ του τρόμου επνίγοντο μη έχοντες δυνάμεις να κολυμβήσουν. Δέμβοι υπερπληρωθείσαι ανετρέποντο ενώ εφέροντο προς τας φορτηγίδας ή τα πολεμικά, και οι επιβαίνοντες επνίγοντο αφήνοντας κραυγάς φρίκης και απογνώσεως, τας οποίας συνεπλήρουν οι θρήνοι των εν τη παραλία.[...] Τα θύματα της πρωτοφανούς αυτής συμφοράς, ομιλούν μετά πραγματικού πόνου δια την απανθρωπίαν των κυβερνητών των ξένων ατμοπλοίων. Γάλλοι και Ιταλοί, δεν εσώζον παρά τους ιδικούς των μόνον υπηκόους, οι Άγγλοι δε τους υπηκόους των πρώτον και κατόπιν τους άλλους. Οι Γάλλοι ιδίως και οι Ιταλοί επεδείκνουν προς τους Έλληνας απανθρωπίαν ανεξήγητον. Βεβαιούται ότι πολλοί εκ των ριπτομένων εις την θάλασσαν επνίγησαν διότι λέμβοι των γαλλικών πολεμικών ηρνήθησαν να τους παραλάβουν. Γάλλοι ναύται πολλάκις εκτύπησαν δια της κόπης Έλληνας δυνηθέντας να καταφθάσουν την λέμβον

των, και προσέφερον αυτοί τοιουτοτρόπως εις αυτούς τον εκ πνιγμού θάνατον. Εις τα γαλλικά και ιταλικά πολεμικά, ουδείς Έλλην ή Αρμένιος εγένετο δεκτός. Εις τας αγγλικά εδέχθησαν τινάς. Εις τα χείλη όλων αφ' ετέρου έρχονται κατά γενικόν κανόνα λόγοι ευγνωμοσύνης δια τους Αμερικανούς. [...] Γυναίκες και παιδιά εσφάγησαν εντός των οικιών και τα πτώματα των κατακρεουργημένα ερρίπτοντο εις την οδόν. Οι Αρμένιοι άρρενες υπεχρεώθησαν να ακολουθήσουν τους σφαγείς, υπο την απειλήν αμέσου κατακρεουργήσεως, και ωδηγήθησαν εις το Φρουραρχείον, όπου συνεκεντρώθησαν ούτως υπέρ τους πεντακοσίους. Εκεί κατόπιν διαταγής του φρουράρχου, εξαπελύθησαν εναντίον των λυσσώντες στρατιώται και Τσέται, οίτινες εντός ολίγου κατέσφαζαν πάντας, μηδενός ψεισθέντες [...]»³³⁰.

Οι πρόσφυγες έφταναν κατά χιλιάδες στη Σμύρνη και σε όλες τις παράλιες πόλεις περιμένοντας ατμόπλοια και ιστιοφόρα για να τους μεταφέρουν στα γειτονικά ελληνικά νησιά. Μάταια όμως. Εκτός από μικρό αριθμό ιστιοφόρων, το μεγαλύτερο μέρος των ελληνικών πλοίων διατέθηκε αποκλειστικά για τη μεταφορά του στρατού και των αρχών, ενώ ύστερα από έντονη παρέμβαση του Αμερικανού Προξένου Τζώρτζ Χόρτον, στάλθηκαν δυο αμερικανικά αντιτορπιλικά για την εξυπηρέτηση των προσφύγων. Την 26η Αυγούστου/8η Σεπτεμβρίου 1922 το μεγάλο πλήθος των προσφύγων στεκόταν στην προκουμαία ταλαιπωρημένο από τις φήμες και τους φόβους ότι έρχονταν οι Τούρκοι. Την 27η Αυγούστου/9η Σεπτεμβρίου η είσοδος των Τούρκων στη Σμύρνη ήταν γεγονός, η οποία συνοδεύτηκε από την άφιξη του Στρατιωτικού Διοικητή της πόλης, Νουρεντίν πασά. Με σχετική προκήρυξη δήλωσε ότι η τιμή, η ζωή και η περιουσία των κατοίκων θα γίνονταν σεβαστές. Με την ίδια προκήρυξη απαγόρευσε την κυκλοφορία των κατοίκων μετά τις 7 το βράδυ. Παρά τις καθησυχαστικές διαταγές του Νουρεντίν, οι λεηλασίες καταστημάτων και σπιτιών, οι εκβιασμοί, οι αρπαγές γυναικών και οι φόννοι δεν άργησαν να ενταθούν. Οι τουρκοί πανηγυρισμοί κορυφώθηκαν με την είσοδο του Κεμάλ και του επιτελείου του στην πόλη καθώς και «[...] τον τραγικότατον θάνατον [...]»³³¹, κατά την 'Καθημερινή', του Μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσόστομου, σαν ένοχο εσχάτης προδοσίας, στις 29 Αυγούστου/11 Σεπτεμβρίου 1922.

³³⁰ 'Η Καθημερινή', 03.09.1922, *Η Σμύρνη δεν υπάρχει πλέον- η πόλις απετεφρώθη ολόκληρος και οι κάτοικοι εσφάγησαν υπο τας φλόγας των πυρπολητών και την μάχαιραν των σφαγέων*, σ. 3

³³¹ 'Η Καθημερινή', 03.09.1922, *Η Σμύρνη δεν υπάρχει πλέον- η πόλις απετεφρώθη ολόκληρος και οι κάτοικοι εσφάγησαν υπο τας φλόγας των πυρπολητών και την μάχαιραν των σφαγέων*, σ. 3

Την ίδια μέρα τηλεγραφήματα από την Κωνσταντινούπολη στην ‘Καθημερινή’ έγραφαν : «Οι Τούρκοι πανηγυρίζοντας δια την νίκη του στρατού των, εξετράπησαν χθες δι’ όλης της ημέρας και της νυκτός εις ταραχώδεις ασχημίας. [...] Εις τας αποκέντρους συνοικίας της πόλεως βασιλεύει αγρία τρομοκρατία. Οι Τούρκοι, έξאלλοι, προβαίνουν εις παντοειδείς βαρβάρους εκδηλώσεις. Τα θύματα της μανίας των είνε πολλά, υπάρχουν πολλοί νεκροί και τραυματίαι, κατά των οποίων δια ροπάλων και όπλων επετέθησαν οι Τούρκοι. Τα ονόματα, ο ακριβής αριθμός και η τύχη των αγνοείται, διότι ουδείς δύναται να εισέλθη εις τα τρομοκρατούμενα ταύτα διαμερίσματα της πόλεως [...]»³³².

Για τα γεγονότα της Κωνσταντινούπολης η ‘Καθημερινή’ θεωρεί ότι οι Σύμμαχοι φέρουν ευθύνη, εφόσον εκείνοι επέτρεψαν στον Κεμάλ κηρύσσοντας την «ουδετερότητα» της Πόλης να πράξει με αυτό τον «βίαιo» τρόπο δίχως να αναλογιστεί ότι θα υπάρξει καμία συνέπεια : «Ως όχλος και ως Κράτος οι Τούρκοι, εννοούν να μη λησμονούν ότι η Κωνσταντινούπολις είναι ‘ουδετέραν’. Και εις την πρώτην δοθείσαν ευκαιρίαν εκ των στρατιωτών γεγονότων της Μ. Ασίας όχλος και Κράτος εξετράπησαν εις πάσαν πράξιν πιστοποιούσαν το αναλλοίωτον και αμετάβλητον του τουρκισμού. Αι σκηναί της Κων/πόλεως δεν είναι απλώς εκρήξεις ενθουσιασμού από την κεμαλικήν νίκην. Τα ψυχολογικά αυτών αίτια κείνται αλλού και άλλοθεν έχουν την προέλευσίν των. Εγνωρίσαν οι Τούρκοι κατά την μεταπολεμικήν διετίαν ότι όσας και αν διαπράξουν ασχημίας, όσους και αν επιδείξουν τουρκισμούς, η ‘ουδετερότης’ δεν διακινδυνεύει χάρις εις τας διαφωνίας των Συμμάχων και την αμοιβαίαν της στρατιωτικής κατοχής δυσπιστίαν. Οι Τούρκοι, τώρα και αιωνίως Τούρκοι, θα ευρίσκουν πάντοτε την ευκαιρίαν να εκδηλώνουν ενθουσιασμούς οίους εκδηλούν κατά τας τελευταίας ημέρας. Οι Σύμμαχοι ας μετρούν τώρα τα θύματα και τας καταστροφάς των εν Κωνσταντινόπολει τουρκικών ενθουσιασμών. Και ας καλύπτουν με τας σημαίας των την συνέχισιν των αγριστήτων. Η ιστορία άλλως τε βραδύνει πολύ να παράσχη την ενοχλητικήν της επέμβασιν»³³³.

Με επιφανειακή πειθαρχεία της τουρκικής αστυνομίας, οι Τούρκοι στρατιώτες έπαιρναν εκδίκηση για τρία χρόνια ταπεινώσεων από τους Έλληνες. Από τη σφαγή δεν ξέφυγαν και Αρμένιοι.

³³² ‘Η Καθημερινή’, 30.08.1922, *Οι Τούρκοι εξεμάνησαν*, σ. 4

³³³ ‘Η Καθημερινή’, 31.08.1922, *Η ουδετερότης*, σ. 1

Η κατάρρευση του ελληνικού μετώπου, γράφει η ‘Καθημερινή’ δεν σηματοδοτεί την ήττα των Ελλήνων από τους Τούρκους, αλλά την ήττα των Άγγλων από τους Γάλλους, εφόσον ο Κεμάλ δεν δύναται να νικήσει τον ελληνικό στρατό εν γένει, παρά μόνο κατάφερε να κερδίσει μια τοπική μάχη. Ουσιαστικά η μη παραδοχή της ήττας, συνεχίζεται από την Ελληνική κυβέρνηση, παρόλες τις προηγούμενες αναφορές της για «ωμότητες και σφαγές» των Τούρκων : *«Η κατάρρευσις του ελληνικού μετώπου προκαλεί ζωηροτάτην αίσθησιν, και εμπνέει ανησυχίας εν Αγγλία. Φυσικώτατον. Διότι εις την Μικρασίαν δεν είνε η Ελλάς ήτις ηττήθη, ούτε η Τουρκία, ήτις ενίκησεν. Εις την Μικρασίαν ηττήθη η Αγγλία, και η Γαλλία ενίκησεν. Ο Μουσταφά Κεμάλ δεν κατώρθωσε να κατατροπώσει τον ελληνικόν στρατόν. Ο Κεμάλ ενήργησεν απλώς μίαν επίθεσιν τοπικήν, επιτυχή έστω, έστω νικηφόρον. Η επίθεσις αυτή απετέλεσεν απλώς την αφορμήν, έδωκε το σύνθημα. Και αμέσως εις ολόκληρος στρατός, του οποίου ελάχιστον μέρος είχε μετάσχει της επιθέσεως, του οποίου το πλείστον ούτε έμαθε καν ούτε αντελήφθη ότι εγένετο επίθεσις, εγκατέλειπεν εν απέραντον μέτωπον, υπερβαίνον εις έκτασιν όλα ομού τα ευρωπαϊκά μέτωπα του Μεγάλου Πολέμου. Ο στρατός συνεπώς της Ελλάδος δεν ηττήθη, παρητήθη απλώς του αγώνος του, εν αποκαρδιώσει, εν απελπισίαν, ήτις συνεσκότισεν ομαδικώς τον νουν μυριάδων όλων ανδρών, κατά φαινόμενον παράδοξον, αλλ’ όχι πρωτοφανές. Διατί όμως ηττήθη ούτως εξ εαυτού ο στρατός της Ελλάδος, και όχι ο στρατός του Κεμάλ; Και δι’ άλλους, αναμφισβητήτως, λόγους πολλούς, αλλά και δια τούτον βεβαίως: ότι ο στρατός του Κεμάλ ενεθαρρύνετο παντοιοτρόπως υπό των γνωστών του προστατών, και ενισχύετο και εφωδιάζετο, ενώ τον στρατόν της Ελλάδος είχαν εγκαταλείψει εκεί εις την τύχην του οι αφανείς του ‘προστάται’ έτοιμοι να ευρεθούν εις την πρωτοπορείαν της νικητηρίου πομπής, αλλά και να εξαφανισθούν αθορύβως αν ηττάτο [...]»³³⁴.*

Την Τετάρτη 31 Αυγούστου/13 Σεπτεμβρίου ξέσπασε πυρκαγιά στην αρμενική συνοικία κοντά στο Αμερικανικό Διακολεγιακό Ινστιτούτο. Η Αμερικανίδα μισ Μίννη Μίλς, κοσμήτορας του Ινστιτούτο, παρακολουθούσε Τούρκους να καίνε σπίτια. Η αρμενική, η ελληνική και η ευρωπαϊκή συνοικία είχαν σχεδόν εντελώς καταστραφεί. Μόνο οι εβραϊκές και οι τουρκικές συνοικίες απέμειναν.

Η πυρκαγιά συνεχίστηκε έως τις 4/17 Σεπτέμβρη 1922. Η ελληνική Σμύρνη είχε πεθάνει βρισκόταν πλέον στα χέρια των νικητών του πολέμου.

³³⁴ ‘Η Καθημερινή’, 30.08.1922, *Τα πράγματα*, σ. 1

Η ‘Καθημερινή’ κάνει λόγο για μια Σμύρνη που «πυρπολείται», για τους κατοίκους της που «σφάζονται» και για την αδιαφορία των Συμμάχων μπροστά σε όλες αυτές τις σκηνές «φρίκης» : «*Ο Τούρκος επανήλθεν εις την Σμύρνην. Την εύρε βωβήν. Αλλά μια μόνη φωνή ηγέρθη από την σιωπήν της ατυχησάσης πόλεως και εχαιρέτισε την ερυθράν επάνοδον : - Le jour de gloire est arrive! Η φωνή ήτο γαλλική – μιας γαλλοφώνου, της μόνης εκδοθείσης υπο την θεομηνιαν εφημερίδος – και απήγγελλεν εις χαιρετισμόν του Τούρκου τον στίχον της Μασσαλιώτιδος. – Έφθασεν η ημέρα της δόξης...και της σφαγής – την οποίαν δεν έχει στίχους δια να υμνήση η Μασσαλιώτις. Ο Τούρκος έφθασεν εις Σμύρνην. Επανήλθεν εις τον Αιγαίον, και αμέσως το έβαψε με αίμα. Υπέρ τας οικίας, αι οποίαι ωρθούντο χθες ασφαείς υπο την προστασίαν της κυανολεύκου, υψώθησαν φλόγες και καπνοί. Και εις τας οδούς, τας οποίας, δικαία και αυστηρά, εφρούρει έως χθες η Ελλάς, ήρχισεν η σφαγή. Το όργιον ηπλώθη αμέσως επί την πόλιν: λεηλασία, διαρπαγαί, εμπρησμοί, φόνοι, βάσανοι. Έλληνες και ξένοι, νέοι και γέροντες, γυναίκες και άνδρες, έμψυχα και άψυχα, υπέστησαν την μανίαν της εκδικήσεως του Τούρκου, μηνίοντος διότι η Ελευθερία ετόλμησε να φθάση μέχρι της μικρασιατικής του φωλεάς και ν’ αμφισβητήση τα απ’ αιώνων δεινοπαθούντα θύματά του. Εις τας μεγάλα κέντρα της Ευρώπης, τα οποία εμόλυνεν ο ρύπος του φιλοτουρκισμού, πανηγυρίζουν ακόμη, διότι η Ελλάς απεχώρησεν εκ Μικρασίας, διότι αποκατεστάθη η Τούρκος πανταχού. Όταν όμως η Ελλάς έφθασε, και εν όσω έμενεν εις Μικρασίαν ούτε οι αθώοι εκρεουργούντο, ούτε αι ξένοι σημαίαι προσεβάλλοντο, ούτε τα συμφέροντα οιουδήποτε, Χριστιανού ή Μουσουλμάνου, Ανατολίτου ή Ευρωπαϊού, επλήγησαν ποτέ. Σήμερον, τουναντίον, οι Τούρκοι!...Αυτοί είνε οι Τούρκοι! Αλλ’ έπρεπε να επαναλάβουν άραγε εις την Σμύρνην ότι διέπραξαν εις τον Πόντον [...] Από την Σμύρνην, η οποία αιματοκυλείται και πυρπολείται, φθάνουν υψηλαί, μέχρι του ζοφωθέντος ουρανού, αι οιμωγαί των θυμάτων. Αι οιμωγαί έχουν και ένα τόνον αράς. Είνε άρα κατ’ εκείνων, οι οποίοι αφήκαν τον Τούρκον να επανέλθη εις το ατυχές Αιγαίον!...»³³⁵. «[...] Οι Τούρκοι ευθύς από της εισόδου των εις Σμύρνην προέβησαν εις βαρβαρότητας, εις αγρίας σφαγάς, μεμονωμένας κατ’ αρχάς, πολλαπλασιαζομένας είται καθ’ εκάστην. Οι σφαγείς στρέφουν την μηνίν των όχι μόνον κατά των Ελλήνων και Αρμενίων αλλά και κατ’ Ευρωπαίων. Αι σφαγαί γίνονται μέσα εις τους δρόμους των κεντρικών μερών και εις τας συνοικίας. Πρωτοστατούν εις αυτάς οι Τσέτες πάνοπλοι, με τα σταυρωτά φουσεκλίκια των, πάλλοντες σπάθας και μαχαίρας,*

³³⁵ ‘Η Καθημερινή’, 02.09.1922, *Η τραγωδία*, σ. 1

αιμοσταγείς περιήρχοντο τας οδούς, κατά τας πρώτας ημέρας από της εισόδου των εις την πόλιν, φονεύοντες οιονδήποτε Έλληνα ή Αρμένιον συνήντων καθ' οδόν, εισερχόμενοι εις τας οικίας και σύροντες εξ αυτών θύματα έξω δια να σφάζουν. Οι Έλληνες και οι Αρμένιοι πλέον οι πανικόβλητοι έχουν κρυβή εις τα οικίας των αλλά τούτο εις ουδέν ωφελεί αυτούς. Οι εντόπιοι Τούρκοι συμμετέχοντες και αυτοί εις την διάπραξιν των αιματηρών αγριστήτων γίνονται οδηγοί των Τσετών και υποδεικνύουν εις αυτούς τα θύματά των. Αι εις τας οδούς επιθέσεις κατά των ατυχών Ελλήνων και Αρμενίων και αι σφαγαί γίνονται επί πέντε τώρα ημέρας. Τα θύματα συνολικώς και κατά τους μετριωτέρους υπολογισμούς θ' ανέρχονται εις πέντε περίπου χιλιάδας. Και μόνον τα αιμοστάζοντα χέρια των περιφερομένων παντού Τσετών, τα αιματοβαφή πρόσωπά των και τα ενδύματα των ακόμη μαρτυρούν εις ποίαν ευρείαν κλίμακα εκτελούν το τρομερόν και ειδικθές έργον των. Και τας σφαγάς συνοδεύουν αι λεηλασίαι των διαρρηγνυομένων καταστημάτων και οικιών. Δια να συμπληρώσουν δε το έργον των οι απαισίοι κακούργοι έθεσαν πυρ και εις το κέντρον της κυρίως ελληνικής και της κυρίως αρμενικής συνοικίας. Το πυρ τάχιστα μετεδόθη και μέγα μέρος της Σμύρνης πυρπολείται ήδη. Ο πληθυσμός έκφρων, μόλις αντελήφθη το πυρ, εξεύθη εις τας οδούς, ζητών σωτηρίαν. Θρήνος, οδυρμός. Κάτι περισσότερον ακόμη. Τρόμος αλλόφρων. Σπεύδουν κατά διαφόρους διευθύνσεις, όπως σωθούν από τας φλόγας, αλλ' ενώπιόν των ορθούται απειλητικόν το φάσγανον των σφαγέων. Μητέρες χάνουν τα παιδιά των, σύζυγοι τας συζύγους, αδελφοί τας αδελφάς. Ο πανικόβλητος πληθυσμός τρέχει κατά προτίμησιν εις την προκυμαίαν, ελπίζων να εύρη σωτηρίαν εις τα πλοία, εις την θάλασσαν δια να πλησιάσουν κολυμβώντες τα εκεί ζένα πλοία. Αρκετοί πνίγονται. [...] Μετά την κρεούργησιν του Αρμενίου Μητροπολίτου οι Τούρκοι εκρεούργησαν και τον Έλληνα Μητροπολίτην Χρυσόστομον. Ο θάνατος του φέρεται ως βέβαιος με τας εξής μάλιστα λεπτομερείας. Αφού τον κατεδίκαν εις τον δια τυφεκισμού θάνατον, όστις και εξετελέσθη ορδαί σφαγέων παρέλαβον το πτώμα του και αφού το έσυραν επ' ολίγον εις τας οδούς τα ετεμάχισαν μετά της μεγαλειτέρας λύσσης. [...] Το θέαμα εις τας οδούς της Σμύρνης είναι τρομερόν απαίσιον. Παντού πτώματα εκτάδην κείμενα, πλείστα κατακρεουργημένα. Κεφαλαί αποκεχωρισμένα των σωμάτων. Μητέρες κείμεναι εκτάδην σφαγμένα με σφαγμένα πλησίον των τα τέκνα των. Τα πτώματα υπ' ουδενός αποκομίζονται και μένουν εκτεθειμένα εις τας οδούς οδωδότα πλέον. Τα αίμα έχει σχηματίσει εις πλείστα όσα μέρη αληθείς ρύακας. Αι περισσότεραι των οδών είνε πλήρεις πεπηγμένων ή ρεότων αιμάτων. Και αι σφαγαί αυταί, ως φαίνεται, δεν θα σταματήσουν, διότι οι Τούρκοι καθημερινώς συλλαμβάνουν Έλληνας και Αρμενίους δια

να τους καταδικάσουν εις θάνατον επί διαφόροις αιτίαις. Πάσα ζωή εις την πόλιν έχει παύσει. Όλοι οι χριστιανοί μένουν κεκλεισμένοι εις τας οικίας των κρύπτονται και περιδεείς αναμένουν την άφευκτον τρομεράν στιγμήν του τέλους των. Η αρξαμένη τακτική των Τούρκων δια την εξόντωσιν του εγχωρίου πληθυσμού δεν θα σταματήσει, ως φαίνεται, αφού κατά τας τελευταίας ημέρας αντί να μετριασθούν αι σφαγαί επολλαπλασιάσθησαν»³³⁶.

Μέχρι τις 3/16 Σεπτεμβρη 1922 ο ελληνικός στρατός και στόλος είχε φύγει από τη Μικρά Ασία. Αιχηρά τα λόγια της 'Καθημερινής' για τα τεκταινόμενα εκείνων των ημερών : «Την συνείδησιν της Ελλάδος θα βαρύνη εις του αιώνας το αίμα αθώων, οι οποίοι κρεουργούνται εις την δουλωθείσαν Ανατολήν. Απεπειράθη να τους ελευθερώση και δεν ηδυνήθη, ηθέλησε να τους σώση και δεν τα κατώρθωσε. Θα ήτο δυνατόν να κατηγορηθή δι' υπερβολήν στοργής. Είνε μήτηρ, η οποία υπερέβαλε τας ιδίας δυνάμεις, επίστευσεν υπερβαλόντως υποσχέσεις και ενθαρρύνσεις προθύμων συμπαραστατών, και, πειραθείσα να σώση ατυχούντα τέκνα, τα αφήκεν από της ατυχίας εις την σφαγήν. Την συνείδησιν της Ελλάδος θα πλήττη εις του αιώνας η τύψις και το μετωπόν της θα διαβιβρώσκουν αι ρυτίδες του πένθους δια την αιματηράν αντιστροφήν της ελευθερωτικής της προσπαθείας. Η Ελλάς, ατυχήσασα μήτηρ, αιτιάται προ παντός εαυτήν. Αλλ' είνε άραγε η πραγματική ένοχος αυτή; Οι διεκδικούντες τα πρωτοτόκια μεταξύ των Χριστιανών έστειλαν την Ελλάδα εις την Ασίαν. Από της επιούσης όμως την εγκατέλειψαν μόνην, και από της μεθεπομένης ήρχισαν να ενισχύουν τον κοινόν εχθρόν! Επήλθεν έπειτα και η θεομηνία της αποσυνθέσεως, και συνετελέσθη η τραγωδία του σπαραγμού. Οι διεκδικούντες τα πρωτοτόκια μεταξύ των Χριστιανών, είχαν υψώσει προ τινός την σταυροφόρον σημαίαν της απελευθερώσεως των δούλων και εκάλεσαν, στρατιώτας του ωραίου αγώνος, τους λαούς. Όταν όμως ο αγών ετερματίσθη, και απέδωκε προσκτήσεις αποικιών, και απέδωκε δουλείας επί μεταλλείων και ορυχείων εις κόρακας οι δούλοι και οι Χριστιανοί...Εις τον λιμένα της Σμύρνης προχθές μια γυνή, έξαλλος, διωκομένη υπο ροπαλοφόρων και ενόπλων Τούρκων, ερρίφθη εις την θάλασσαν και κολυμβώσα με την δύναμιν του υπερτάτου κινδύνου, έφθασεν εν των δεκαέξ ορμούντων εν Σμύρνη, συμμαχικών πολεμικών. Έτεινε τας χείρας, και προσεπάθησε ν' αναρριχηθή. Εις βραχίων σκληρού ναυτικού υψώθη τότε και κατέφερεν επι των τρεμουσών χειρών της απέλπιδος εν, δυο, τρία πολλά κτυπήματα δι' ενός κοντού. Η ατυχής έπεσε πάλιν εις την θάλασσαν εταλαντεύθη

³³⁶ 'Η Καθημερινή', 02.09.1922, Τα γεγονότα, σ. 1

δεν είχεν αλλού σωτηρίαν και επανήλθεν εις την παραλίαν. Οι Τούρκοι την ήρπασαν εκεί, και την εκρεούργησαν. Αι Μικρασιάτιδες γυναίκες, αι οποίαι φεύγουν έξαλλοι τον τρόμον του Τούρκου δια να σωθούν εις τα συμμαχικά πολεμικά, δεν έμαθον άρα γε ακόμη ότι είνε ουδέτεροι οι Σύμμαχοι και 'δεν εννοούν να παρέμβουν εις την ελληνοτουρκικήν διαφοράν;'. Ο γαλλικός ασύρματος επληροφόρησεν εν τούτοις περι αυτού τον κόσμον. Είνε ουδέτεροι ο Σύμμαχοι. Και αι απέλπιδες γυναίκες ρίπτονται πάλιν εις την θάλασσαν δια να επανέλθουν εις την σφαγήν. Ποιος άφθαστος, ασύληπτος, ποιος απίστευτος κυνισμός; Τα δεκαέξ πολεμικά των Συμμάχων τα οποία δύνανται, αλλά διατάσσονται να μη παρέβουν δια να τερματίσουν την σφαγήν, ακινητούν, διότι τα δεσμεύουν οι κανόνες του Διεθνούς Δικαίου! Αλλά ποιον, δι' όνομα του στοιχειώδους ανθρωπισμού, ποιον δίκαιον είνε επικρατέστερον εκείνου, το οποίον επιβάλλει εις τον άνθρωπον να σώξη τον ομοίον του από τους όνυχας του λύκου; Το δίκαιον αυτό υπήρχε και ήτο αισθητόν πριν συγκροτηθή η κοινωνία των ανθρώπων. Ητόνησε σήμερα, ότι συνεκροτήθη και η Κοινωνία των Εθνών; ... [...] Ελησμόνησαν οι Σύμμαχοι ότι είναι ισχυροί, και ότι είνε Χριστιανοί το ελησμόνησαν [...] Ημείς οι οποίοι δεν ελησμονήσαμεν ότι είμεθα ηττημένοι, δεν θα ηδυνάμεθα άρα γε ακόμη και μετά την ήτταν μας, και μετά την ατυχίαν, να επανέλθωμεν σωτήρες, εκεί όπου οι πανίσχυροι νικηταί μένουν απαθείς και ανάξιτοι μάρτυρες του μαρτυρίου των Χριστιανών; Αν ο ελληνικός στρατός ηττήθη, έχει ακόμη στόλον η Ελλάς. Δεν θα ηδύνατο άραγε ο στόλος της – όστις εξετέλεσε τον άλλον του προορισμόν – να επανέλθη εις την Σμύρνην, και να επιβάλη με την φωνήν των τηλεβόλων του τον σεβασμόν της ζωής των θυμάτων; Μια ακόμη προσπάθεια, εσχάτη προσπάθεια, ας προέλθη πάλιν από την Ελλάδα – αφού εκτός της Ελλάδος δεν υπάρχουν πλέον χριστιανικά Κράτη εις τον κόσμον»³³⁷.

«Το κύμα του Αιγαίου, κόκκινον από το αίμα των Χριστιανών, εκβράζει κάθε νύκτα εις τας ακτάς της Ελλάδος ράκη ανθρώπων. Εδώ γέροντες εκεί γυναίκες, αλλού παιδιά, δυστυχισμένα παιδιά χωρίς γονείς, χωρίς στήριγμα φθάνουν αναζητούντα, όχι την ευτυχίαν πλέον την οποίαν εστερήθησαν δια παντός, αλλά ψωμί, το ψωμί της συμφοράς και του πένθους. Κάτω εις την παραλίαν του Πειραιώς, εκεί όπου εκφορτώνουν τα πλοία τον πλούτον της πόλεως και σφύζει η ζωή και κινείται το χρήμα, πεινούν τα ράκη των Χριστιανών. Οικογένεια ολόκληροι, αι οποίαι αντίκρυσαν κάποτε το υπο των ισχυρών διαλαλούμενοι και υπο των ισχυρών υπογεγραμμένον όνειρον της Ελευθερίας

³³⁷ 'Η Καθημερινή', 03.09.1922, Η σφαγή, σ. 1

και εγνώρισαν την Ελευθερίαν, αιμόφυρτοι και εν μέσω φλογών, στέκουν εκεί, αναμένοντες τις τον θάνατον ίσως, ως δεινών απολύτρωσιν. Αλλ' εδώ, όσον αν απεστείρωσε του κόσμου την ευτυχίαν η κοινή συμφορά, όσον αν συνέπαθε και ετραυματίσθη και επτώχυνεν η Ελλάς, πρόσφυξ αυτή του διωγμού των μεγάλων, υπάρχει ακόμη μικρόν απόθεμα γαλήνης εις τους μεν, πλούσιον φορτίον ευτυχίας εις τους άλλους, τέκνα υγιή, ευμάρτεια, στέγη. Είνε λοιπόν όνειδος, είνε καταισχύνη, είνε αμάρτημα κατά της ολίγης αυτής γαλήνης ή της πολλής ευτυχίας μας, αμάρτημα το οποίον η Μοίρα δεν λησμονεί, η προς την οδύνην των ανθρώπων αυτών αδιαφορία. Πρέπει να προσέλθουν όλοι εις την οδύνην των αρωγοί, πτωχοί και πλούσιοι...»³³⁸.

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο υπολογίζει τον αριθμό των ομογενών που χάθηκαν στην πυρκαγιά σε 25.000, ενώ ο συνολικός αριθμός των θυμάτων από 27 Αυγούστου/9 Σεπτεμβρίου έως 4/17 Σεπτεμβρίου φτάνει, σύμφωνα με την ίδια εκτίμηση, τις 50.000. Στον αριθμό αυτό πρέπει να προστεθούν οι περίπου 15.000 Αρμένιοι που χάθηκαν στην καταστροφή³³⁹. Ωστόσο από τις 29 Αυγούστου/11 Σεπτέμβρη έως τις 4/17 Σεπτέμβρη ένας στόλος από ελληνικά, αγγλικά, ιταλικά, γαλλικά και αμερικανικά πλοία θα παραλάβει 204.600 πρόσφυγες από τη Σμύρνη, 7.000 από το Τσεσμέ κι άλλους 10.000 από τα Βουρλά. Μέχρι την τελευταία στιγμή, η επιβίβασή τους στα σκάφη της σωτηρίας συνοδεύεται από βιαιοπραγίες, αρπαγές και αλλεπάλληλους ελέγχους για να εμποδιστεί η διαφυγή των ανδρών που ήταν αιχμάλωτοι πολέμου (ηλικίας 18-45, μη μουσουλμάνοι). Τυχερότεροι υπήρξαν μερικές χιλιάδες υπήκοοι δυτικών χωρών, καθώς από την πρώτη μέρα της πυρκαγιάς είχαν μεταφερθεί με ασφάλεια στα πλοία των Μεγάλων Δυνάμεων που παρακολουθούσαν την καταστροφή της πόλης χωρίς να επεμβαίνουν. Για την παγκόσμια κοινή γνώμη τα πράγματα δεν θα είναι δεδομένα. Ως αποτέλεσμα της συνειδητής παραπληροφόρησης εκ μέρους διπλωματών και δημοσιογράφων που έχουν συμμαχήσει ανοιχτά με τους νικητές, των λεονταρισμών των Ελλήνων αξιωματικών που διακήρυσσαν δημόσια ότι θα παραδώσουν την πόλη σε στάχτες αλλά και της εντύπωσης που προκάλεσαν οι αγριότητες του ελληνικού στρατού κατά την υποχώρησή του, η προέλευση του εμπρησμού θα αποτελέσει για καιρό αντικείμενο δημόσιας συζήτησης.

³³⁸ 'Η Καθημερινή', 06.09.1922, *Εκκλησις*, σ. 1

³³⁹ *Η Μικρασιατική Καταστροφή*, σσ. 51-53

Είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι η τύχη του αμάχου ελληνικού πληθυσμού της εμπόλεμης ζώνης υπήρξε η τραγικότερη όλων, διότι οι ελληνικές πολιτικές και στρατιωτικές αρχές όχι μόνο απέφυγαν να ενημερώσουν τους κατοίκους για την κατάρρευση του μετώπου και την επικείμενη αποχώρηση του ελληνικού στρατού, παραπλανώντας συνειδητά όσους επιχειρούσαν να πληροφορηθούν τι συμβαίνει, αλλά και απαγόρευσαν κάθε οικογενειακή αναχώρηση από χωριά και πόλεις της ενδοχώρας για τα παράλια. Ακόμη πιο εύγλωττη υπήρξε η θεσμική απαγόρευση της φυγής των Μικρασιατών προς την Ελλάδα με νόμο που ψηφίστηκε ένα μήνα πριν την κατάρρευση του μετώπου. Αποτέλεσμα ήταν οι Μικρασιάτες να νιώσουν αισθήματα εγκατάλειψης. Εκτός από τη στάση της ελληνικής διοίκησης μια σειρά εσωτερικών παραγόντων οδήγησαν στη μη έγκαιρη αποχώρηση των παράκτιων ελληνικών πληθυσμών όπως η προσπάθεια για αποφυγή των ίδιων ψυχολογικών φαινομένων κατά την προσφυγιά του 1914-19, της εχθρικής αντιμετώπισης αυτών των ανθρώπων από τους γηγενείς ελλαδίτες, με αποκορύφωμα τις αντιπροσφυγικές βιαιότητες στη διάρκεια των Νοεμβριανών και το αρνητικό για τους πρόσφυγες κλίμα μετά την εκλογική ήττα του Βενιζέλου. Συχνά η καταστροφή των ελληνικών κοινοτήτων πήρε τη μορφή μαζικών αντιποίνων του μουσουλμανικού πληθυσμού για όσα αυτός είχε υποστεί από τον ελληνικό στρατό στη διάρκεια της κατοχής του και κυρίως της υποχώρησης. Κάποιες άλλες φορές εξελίχθηκε σε συλλογικό ξεκαθάρισμα λογαριασμών, σφραγίζοντας με αίμα το φαύλο κύκλο των αμφίπλευρων διαδοχικών βιαιοτήτων κι αντεκδικήσεων. Κεντρικά οργανωμένη υπήρξε η συλλογική ομηρία του ενήλικου αντρικού πληθυσμού με τυπικό σκοπό τη χρησιμοποίησή του στην ανοικοδόμηση των οικισμών που έκαψε ο ελληνικός στρατός. Αλλού οι σφαγές θα διαπραχθούν μέσα στις χαώδεις συνθήκες της άλωσης των αστικών κέντρων από τους νικητές, ως ακρότατη εκδοχή μιας γκάμας βιαιοτήτων που χαρακτηρίζουν παρόμοιες καταστάσεις δραματικής ανατροπής της παλιάς τάξης πραγμάτων. Ειδική ‘τιμωρία’ επιφυλάχθηκε σε παπάδες και δασκάλους καθώς θεωρήθηκαν υπαίτιοι του ξεσηκωμού των ραγιάδων και της καλλιέργειας του ελληνοτουρκικού μίσους, ενώ μαζικά εκτελέστηκαν επίσης οι μικρασιάτες στρατιώτες του ελληνικού στρατού, ως ένοχοι εσχάτης προδοσίας κατά της ‘πατρίδας’ τους.

Σε κάθε περίπτωση ούτε η ένοπλη αντίσταση των ντόπιων πολιτοφυλακών, ούτε η συγκρότηση τοπικών «επιτροπών συμφιλίωσης» από χριστιανούς και μουσουλμάνους, ούτε οι ζητωκραυγές υπέρ του Κεμάλ ή η πανηγυρική υποδοχή του τουρκικού στρατού από τις κοινοτικές αρχές και τους Έλληνες κατοίκους στάθηκαν ικανές να αποτρέψουν τη βία των νικητών. Ο Ελληνικός Στρατός πολεμούσε συνεχώς στα πεδία των μαχών από το 1912 και είχε υποστεί μεγάλες φθορές στο έμψυχο και άψυχο υλικό. Η αναπλήρωση των απωλειών με νεοσυλλέκτους των νέων χωρών ήταν πολύ κατώτερη αριθμητικώς και ποιοτικώς της ελπιζομένης. Ο Κεμάλ έχοντας προνοήσει για την καλή κατάσταση του στρατού του, απέφευγε να δίνει μάχες για να μην τον φθείρει και ταυτόχρονα υποχωρώντας στο αχανές εσωτερικό της Τουρκίας επεμήκυνε τις γραμμές του εφοδιασμού του Ελληνικού Στρατού. Η καταστροφή της Σμύρνης θα επισφραγίσει με τον πιο δραματικό τρόπο αυτή τη ριζική ανατροπή των ισορροπιών της ύστερης οθωμανικής περιόδου. Δεκάδες χιλιάδες χριστιανοί της ενδοχώρας είχαν καταφύγει εκεί, με την πεποίθηση ότι το μέγεθος της πόλης και κυρίως η ισχυρή εκεί ευρωπαϊκή παρουσία, αν δεν απέτρεπαν τουλάχιστον θα περιόριζαν την έκταση των σφαγών³⁴⁰. Αλλά όσες κατηγορίες μπορεί να προσάψει κανείς στους Τούρκους τις ίδιες θα μπορούσε να επιρρίψει και στους Έλληνες, καθώς η διείσδυση ενός ελληνικού στρατού όχι μόνο στα παράλια αλλά και στην ενδοχώρα της Μικράς Ασίας δεν μπορούσε επομένως να υλοποιηθεί άνευ σφαγών, και άνευ μαχών εις βάρος του κεμαλικού στρατού αλλά και του άμαχου πληθυσμού. Η βία φέρνει αναπόφευκτα βία - ιδιαίτερα όταν πρόκειται για δυο λαούς με μακράιωνη εμπόλεμη ιστορία - και τις ευθύνες καθώς και τις συνέπειες επωμίζονται και οι δυο λαοί, Έλληνες και Τούρκοι, αλλά και η στάση των Μεγάλων Δυνάμεων που ίσως να μπορούσαν αλλά δυστυχώς δεν προέβλεψαν το μέγεθος της καταστροφής. Ενδεχομένως να είχαν τη δυνατότητα να τη σταματήσουν προτού πυροδοτηθεί ακόμη περισσότερο και φτάσει στο σημείο να εκτυλίσσονται σκηνές τρόμου, όπως περιγράφονται από μαρτυρίες και από τον τύπο, ίσως όμως και όχι.

³⁴⁰ Τ. Κωστόπουλος, σσ. 124-149

Στις 13/26 Σεπτέμβρη η επανάσταση είχε φτάσει στην Αθήνα και δυο ημέρες μετά η «Επανάστασις του Στρατού και του Στόλου» του συνταγματάρχη Ν. Πλαστήρα (που αποτελούνταν από την επαναστατική τριανδρία – Γονατά, Πλαστήρα και Φωκά) ανέλαβε την εξουσία στην Αθήνα ανατρέποντας το κωνσταντινικό καθεστώς³⁴¹ και συλλαμβάνοντας τους Γούναρη, Θεοτόκη, Πρωτοπαπαδάκη, Στράτο και Γούδα. Κατά την ‘Καθημερινή’ «*Το στρατιωτικόν επαναστατικόν κίνημα, του οποίου την έκρηξιν προεκάλεσαν σφάλματα και ατυχίαί βαρύταται, επικρατεί ανα την Ελλάδα ολόκληρον. Ητο φυσικόν. Διότι η γλώσσα του, την οποίαν μας ωμίλησεν από προχθές πρώτη η εξ αεροπλάνου προκήρυξις, ήτο γλώσσα αληθειών. Και η αλήθεια παρέσυρε τους πάντας. Από πολλού από μακρού ήτο αισθητόν, και καθίστατο αισθητότερον, οσημέραι, ότι πάσα ελληνική προσπάθεια εξεμηδενίζετο, και πάσα θυσία απέβαινε ματαιία, προσκρούουσα εις αφορμάς εκ των έσω και εκ των έξω. Τα τελευταία θλιβερά γεγονότα επέτειναν την αίσθησιν ταύτην. Η Ελλάς τόσον αγωνισθείσα, εις τόσας υποβληθείσα θυσίας, τόσα επιτελέσασα θαύματα, κατέρρευε μίαν ημέραν, υφισταμένη τύχην άδικον και σκληράν. Ο ελληνισμός της Ανατολής υφίστατο το μαρτύριον του τραγικωτέρου σπαραγμού, χιλιάδες στρατευθέντων τέκνων της Ελλάδος εχάνοντο εις την Μικρασίαν τόσα όνειρα και τόσα δικαιώματα απεσβέννυτο δια μιας. Το άδικον πάθημα της Ελλάδος ηπειλείτο ν’ αποβή δι’ αυτήν καταστρεπτικόν. [...] Την αντίδρασιν, την αποδίδουσα εις το Έθνος την τιμήν του και δημιουργόν των θαυμάτων, ηύχετο, αλλ’ είχε φθάσει να μη ελπίζη πλέον η Ελλάς. Αιφνιδίως η σωτηρία αντίδρασις εξεδηλώθη. Σαρξ εκ της σαρκός του λαού εν τμήμα του πολεμήσαντος στρατεύματος, το οποίον διετηρήθη πολεμικώς αλώβητον εκ της ατυχίας, ωρθώθη αποφασιστικόν και ηζίωσε να τερματισθή αποτόμως η κρατούσα κατάστασις, ν’ αναβαπτισθή το έθνος εις πνοήν πατριωτισμού, και να στρέψη όλας τας δυνάμεις και τας φροντίδας του προς τα εκεί, όπου ενεφανίζετο ήδη η απειλή του εχθρού προς τη Θράκην [...] Τοιουτοτρόπως η Επανάστασις μεταβάλλεται εις καθεστώς, επικρατήσασα καθ’ ολοκληρίαν.[...] Το κίνημα έφθασεν εις την ευτυχή δι’ αυτό στιγμήν, καθ’ ην όλοι, απογοητευθέντες εκ της προϋπαρχούσης καταστάσεως, ουχί άπαξ απατηθέντες εις όσας εστήριζαν αλλαχού ελπίδας, βαρέως φέροντες την ήτταν, ευρισκόμενοι προ της απειλής ολοκληρωτικής καταστροφής, είνε πραγματικώς πρόθυμοι να εγκολπωθούν άνευ υστεροβουλίας, τας ιδέας, τας οποίας ενεφάνισεν η Επανάστασις [...]»³⁴².*

³⁴¹ Γ. Γιανουλόπουλος, σ. 300

³⁴² ‘Η Καθημερινή’, 15.09.1922, *Η επανάστασις*, σ. 1

Ο τέως βασιλιάς εξόριστος για δεύτερη φορά από την Ελλάδα με διάγγελμα που δημοσιεύθηκε στην ‘Καθημερινή’ αποχαιρέτησε το λαό και ένα χρόνο μετά πέθανε στο Παλέρμο. *«Προς τον Ελληνικόν Λαόν, Υπέικων εις την πανδήμως εκφρασθείσαν θέλησιν του ελληνικού Λαού επέστρεψα την 6^{ην} Δεκεμβρίου 1920 εις την Ελλάδα και ανέλαβα εκ νέου τα Βασιλικά Μου καθήκοντα. Εδήλωσα τότε και ωρκίσθην ότι είμαι ευλαβής τηρητής των όρων του Πολιτεύματος. Η δήλωσίς μου αυτή και εις την ενδόμυχόν μου επιθυμίαν ανταπεκρίνετο και εις τον πόθον του ελληνικού λαού και εις τα διεθνή της Ελλάδος συμφέροντα. Την υπόσχεσίν μου ταύτην ετήρησα πιστώως μέχρι της τελευταίας στιγμής. Εντός των υπό του Πολιτεύματος διαγραφομένων ορίων έπραξα παν ό,τι μου ήτο ανθρωπίνως δυνατόν, προς υπεράσπισιν των συμφερόντων του Έθνους. Ήδη αντίζοα θλιβερά γεγονότα έφερον την Πατρίδα μας εις κρίσιμον θέσιν. Αλλ’ η Ελλάς όπως και εις τόσας άλλας περιστάσεις κατά την μακραίωνα ιστορίαν της, θα υπερνικήση και πάλιν τα εμπόδια και θα συνεχίση των λαμπρόν δρόμον της, αρκεί ν’ αντιμετωπίση τον κίνδυνον πλήρως ηνωμένη και να βοηθηθή παρά των Ισχυρών φίλων της. Μη θέλων να αφήσω εις ουδενός τον νουν ουδέ την παραμικράν αμφιβολίαν ότι δια της επί του Θρόνου παρουσίας Μου δυσχεραίνω και επ’ ελάχιστον την Ιεράν των Ελλήνων ένωσιν και την βοήθειαν των φίλων μας, παρητήθην της Βασιλικής Αρχής. Ο πρωτότοκος υιός Μου Γεώργιος είνε από του νυν Βασιλεύς σας. Είμαι βέβαιος ότι ολόκληρον το Έθνος θα συσπειρωθή περί Αυτόν και θα Τον συντρέξη πάση δυνάμει και πάση θυσία εις το δυσχερές έργον Του. Εγώ δε ευτυχής διότι μου παρέχεται ακόμη μία ευκαιρία όπως εκ νέου θυσιάσω εμαυτόν υπέρ της Ελλάδος μας, θα είμαι ακόμη ευτυχέστερος όταν ιδώ τον τόσον αγαπητόν Μου Λαόν εν πλήρει ομονοία περιβάλλοντα τον Νέον Βασιλέα Του να οδηγή την Πατρίδα εις νέαν δόξαν και ακμήν. Υπέρ της δόξης της Πατρίδος είμαι έτοιμος να αγωνισθή επί κεφαλής του στρατού υπέρ των συμφερόντων της Χώρας, αν η Κυβέρνησις και ο Ελληνικός λαός κρίνουν χρήσιμον την υπηρεσίαν ταύτην προς την φιλτάτην Πατρίδα»³⁴³.*

Έτσι λοιπόν τρία χρόνια, τρεις μήνες, τρεις εβδομάδες και τρεις μέρες από την απόβαση των ελληνικών στρατευμάτων στο λιμάνι της Σμύρνης κατέρρευε το όνειρο της Μεγάλης Ιδέας συμπαρασύροντας στην πτώση του ενάμισι εκατομμύριο Μικρασιάτες στον δρόμο του ξεριζωμού και της προσφυγιάς.

³⁴³ ‘Η Καθημερινή’, 15.09.1922, *Το διάγγελμα του Βασιλέως Κωνσταντίνου*, σ. 1

Μέρος 3^ο: Ανάλυση των γεγονότων με βάση τον ελληνικό τύπο

3. α Η αμφίπλευρη εθνικιστική ιδεολογία

Η απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη, αποτέλεσε το έναυσμα για την έναρξη της μικρασιατικής εκστρατείας. Ενός ταυτόχρονα θάνασιμου και εξοντωτικού, ελληνοτουρκικού πολέμου, του οποίου το τίμημα πλήρωσαν και οι δυο λαοί. Η εθνικιστική ιδεολογία που είναι βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα εκείνης της εποχής και τα πατριωτικά αισθήματα τα οποία ενσαρκώνονται πάνω στον ελληνικό στρατό, προκαλούν το φανατισμό και τονίζουν την εθνική αποκατάσταση του ελληνικού λαού και των αλύτρωτων αδελφών της Μικράς Ασίας. Αυτά τα χαρακτηριστικά δικαιολογούν με τον τρόπο τους κάθε πράξη και κάθε ενέργεια του ελληνικού στρατού στον τουρκικό. Η ίδια όμως λογική ακολουθείται και από τον τουρκικό στρατό και ενδεχομένως ενισχύεται από το αίσθημα «απειλής» που ένιωσε ο τουρκικός λαός για την ίδια την υπάρξή του ως λαός και ως Έθνος. Δηλαδή από τη δημιουργία της ιστορικής ανάγκης του τουρκικού έθνους να αναδομηθεί μπροστά στη διάλυση που του επέβαλλαν οι νικήτριες δυνάμεις της Αντάντ του Μεγάλου Πολέμου. Έναν ακόμη λόγο ίσως να αποτελεί και η νεοτουρκική ιδέα του απελευθερωτικού αγώνα εναντίον, όχι μόνο των ξένων δυνάμεων, αλλά και των Ελλήνων από τα τουρκικά εδάφη. Η επίτευξη αυτού του αγώνα προσωποποιήθηκε με το Μουσταφά Κεμάλ. Ένας τέτοιος αγώνας όμως ήταν λογικό να προκαλέσει βιαιότητες και ακραίες συμπεριφορές, οι οποίες γίνονται αποδεκτές ως φυσική συνέπεια ενός τέτοιου εγχειρήματος. Δυστυχώς όμως όχι μόνο φαίνεται να συνάδουν με τη φυσιολογική ροή των εξελίξεων αλλά γίνονται και απαραίτητοι χειρισμοί.

Για την κυβέρνηση του Βενιζέλου αρχικά, και κατόπιν του Γούναρη η ανωτέρα λογική του πολέμου και της υλοποίησης ενός τόσο αιματηρού αγώνα, που θα είχε ως βασικούς στόχους την Μεγάλη Ιδέα και την εθνική αποκατάσταση, δεν απείχε και πολύ από την πραγματικότητα και τα όσα διακήρυσσαν οι δυο κυβερνήσεις.

Εν ολίγοις οι ακρότητες, για τις οποίες η ελληνική κυβέρνηση υποστήριζε ότι δεν ήταν συνάδουσες με τη δική τους πολιτική, πραγματοποιήθηκαν και από τα δυο συμβαλλόμενα μέρη.

3.β Το όραμα της Μεγάλης Ιδέας και οι αιματηρές μάχες

Το όραμα της Μεγάλης Ιδέας και της εθνικής αποκατάστασης - που με τόσο στόμφο υποστηρίζει η 'Καθημερινή', όταν πια έχει πάρει τα ηνία της εξουσίας το κωνσταντινικό καθεστώς - τονίζει ο 'Ριζοσπάστης', ότι οδήγησαν τον ελληνικό λαό στο σημείο να «σφάζεται» στα εδάφη της Μικράς Ασίας : «Από τον καιρόν που η Ελλάς ηλευθερώθη από τους Τούρκους και απετέλεσε ανεξάρτητον κράτος, ο λαός ο Ελληνικός, ο ελεύθερος και ο υπόδουλος είνε το διαρκές θύμα της λεγομένης 'εθνικής αποκαταστάσεως', συνισταμένης εις την επανάκτησιν των όσων πεσούσα παρέδωσε εις τους Τούρκους η Βυζαντινή αυτοκρατορία. Η εθνική αποκατάστασις υπήρξε το έμβλημα, με το οποίον εκυβέρνησαν αλληλοδιαδόχως όλα τα προσωπικά κόμματα την Ελλάδα. Η εθνική υπόθεσις υπήρξε το εύκολο θέμα, επάνω τις το οποίον εδημοκόπησαν, όλοι οι μέχρι τούδε κυβερνήσαντες την Ελλάδα αγύρται της πολιτικής και το μέσον δια του οποίου έσυραν οπισθέν των αλληλοδιαδόχως τα πλήθη. Αλλ' αν ο λαός της ελευθέρας Ελλάδος υπήρξε το διαρκές της λεγομένης εθνικής υποθέσεως θύμα, δεν υπέφερε ολιγώτερον εξ αιτίας αυτής ο ατυχής υπόδουλος Ελληνισμός. Η πρωτεύουσα του ελευθέρου Κράτους υπήρξε το κέντρον της εθνικής υποθέσεως, από το οποίοι απεστέλλοντο κατά εκατοντάδας οι πράκτορες και οι διαλαληταί της εθνικής υποθέσεως και οι αντάρται και οι κομιτατζήδες, δια να εξεγείρουν τους ειρηνικούς Ελληνικούς πληθυσμούς της Μακεδονίας, της Θράκης, της Ηπείρου, της Ασίας εναντίον της τουρκικής διοικήσεως δια να υποδαυλίζουν και διατηρούν άσβεστον τον εθνικόν μίσος μεταξύ των συμβιούντων ειρηνικώς εις την βαλκανικήν διαφόρων εθνών. Προς το κέντρον τούτο εστράφησαν όλοι αι ελπίδες και όλοι αι σκέψεις του υποδούλου Ελληνισμού και όλη η δράσις του αφιερώθη εις την υποβοήθησιν του έργου της 'εθνικής αποκαταστάσεως' και την υπονόμεισιν της Τουρκικής αυτοκρατορίας. [...] Αλλ' ήδη οτε ο λαός της ελευθέρας Ελλάδος, κατεστραμμένος και εξητλημένος και απελπισθείς να τρέχη διαρκώς και ματαιώς πίσω από την χίμαιραν της εθνικής αποκαταστάσεως, ποθεί να απαλλαγή του τρομερού αυτού εφιάλτου και να ησυχάση, ο δε υπόδουλος Ελληνισμός εξ ίσου ποθεί μιαν διέξοδον, που θα τον επροστάτευε από τους κινδύνους, εις τους οποίους τον εξέθεσεν η μέχρι τούδε πολιτική του ελευθέρου κράτους και μίαν λύσιν, η οποία θα τον απήλλασεν εις το μέλλον από κάθε παρομοίου είδους περιπετείας [...]»³⁴⁴.

³⁴⁴ 'Ο Ριζοσπάστης', 01.02.1922, Το νέον κέντρον, σ. 1

Στους δυο αυτούς στόχους της ελληνικής κυβέρνησης, έρχεται να προστεθεί και η προσπάθεια απελευθέρωσης των αλύτρωτων πληθυσμών της Μικράς Ασίας, που γίνεται επίσης προτεραιότητα. Η 'Καθημερινή' συμπονά τον πληθυσμό της Μικράς Ασίας, με ιδιαίτερη έμφαση τους αλύτρωτους Έλληνες, και ενώ μεν η 'Καθημερινή' παρουσιάζεται ως σωτήρας τους από τις τουρκικές «θηριωδίες», ο 'Ριζοσπάστης' ρίχνει τα πυρά του στην κυβέρνηση που οδήγησε το λαό σε αυτό τον πόλεμο και που «σκορπά» αφειδώς ελπίδες για τη σωτηρία των ανθρώπων που διαμένουν εκεί.

Η 'Καθημερινή' δημοσιεύει μια αμερικανική μαρτυρία προκειμένου να πείσει ότι «τουρκικές αγριότητες» δεν ήταν γεννήματα της φαντασίας των Ελλήνων, αλλά ότι την ίδια άποψη συμμερίζονται και άλλοι λαοί : *«Η δεσποινής Έθελ Τόμσον εκ Βοστώνης επιστρέψασα εξ Ανατολής όπου είχε μεταβή δια το έργον της περιθάψεως των ορφανών υπο της αμερικανικής οργανώσεως υπέβαλε σχετικήν έκθεσιν, έχουσαν ως εξής : Επέστρεψα με αίσθημα φρίκης και απογοητεύσεως αναλογιζομένη ότι εν έτει 1922 είνε επιτετραμμένον να ζώσιν άτομα υπο τοιαύτας συνθήκας. Συντηρούμεν τουρκικόν ορφανοτροφείον, και εβοηθούμεν τα αρμενικά, οσάκις επιτρέπετο. Ότι είδον κατά το διάστημα της εργασίας μου υπερβαίνει οιαδήποτε φρίκην και καταντά απίστευτον, ότι υπάρχουν σήμερον άνθρωποι φονεύοντες κατά τον αγριώτερον τρόπον ομάδας γυναικοπαίδων προς το σκοπόν εξοντώσεως της χριστιανικής φυλής. Την 5^{ην} Φεβρουαρίου μετεβαίνομεν έφιπποι συνοδεία και ετέρου Αμερικανού, όπως επισκεφθώμεν το ορφανοτροφείον, το οποίον ευρίσκεται πλησίον αρχαίας κρήνης απεχούσης πέντε λεπτά από της πόλεως Μεζερέχ. Αιφνιδίως ηκούσαμεν φωνάς και πλησιάσαντες ευρέθηκαν προ τριακοσίων μεκρών παιδίων άτινα συνωθούντο εντός κύκλου. Είκοσι χωροφύλακες, οίτινες είχαν αφιππεύσει εκτύπων σκληρώς δια βαρέων ξιφών τα ολολύζαντα παιδιά. Μία μητέρα ήτις ώρμησε δια να σώση το παιδί της υπέση την ιδίαν τύχην. Το θέαμα ήτο αφαντάστως φρισκιαστικόν. Τα μικρά παιδιά έκυπτον κατά γης, ύψωνον τας μικράς των χείρας δια να αποφύγουν τα κτυπήματα. Διέμεινα εις την Αμησόν επι δυο μήνας, ότι δε είδα υπερβαίνει πάσαν φαντασίαν. Η συστηματική εξόντωσις εσυνεχίζετο ημέραν και νύκτα. Ήτο αδύνατον να κοιμηθώ μεν από τας φωνάς των εξανδραποδιζομένων γυναικοπαίδων. Εκάστην νύκτα εκ του αρμενικού ορφανοτροφείου, όπου διέμενον παρετήρουν το ερυθρόν θέαμα καιομένων χωρίων και εσκεπτόμην εις ποίαν επίγειον κόλασιν μετέβαλον οι άγριοι αυτοί άνθρωποι την ωραίαν αυτήν χώραν. [...] Περί τα τέλη Αυγούστου ελάβομεν την άδειαν να μεταβώμεν εις Χαρπούτ. Το ταξείδιον υπήρξε ζώσα εικών της Κολάσεως του Δάντε. Καθ' οδόν συνηντώμεν ομίλους γερόντων και παιδίων, βαδιζόντων τον ατελείωτον δρόμον του*

μαρτυρίου. Πολλοί έπιπτον νεκροί από την εξάντλησιν και από τα κτυπήματα των συνοδών. Η δυσωδία των πτωμάτων, των κειμένων κατά μήκος της οδού και το θέαμα των ορνέων, τα οποία τα κατεσπάρασσον είχαν προκαλέσει νευρικήν κρίσιν εις όλους μας. [...] Ολόκληρος η Ανατολή είνε μία φρικόδης συνοδεία. Η συνοδεία του θανάτου. Οι περισσότεροι αποθνήσκουν από γάγγραιναν των πληγών, τας οποίας οι πόδες των σχηματίζουν εκ των συνεχών πορειών. Η οδός Χαρπούτ – Βιτλίσ ήτο πλήρης πτωμάτων. Είδον γυναίκας με χείλη διαφανή, αίτινες ουδόλως ομοίαζον με ανθρώπους. Αι τουρκικαί αρχαί μας απηγόρευον και αυτήν ακόμη την περισυλλογήν των μικρών Ελληνοπαίδων, των οποίων αι μητέρες απέθανον καθ' οδόν [...]»³⁴⁵.

Για όλα αυτά ο 'Ριζοσπάστης' εν μέρει συμφωνεί για την «κτηνωδία» των Τούρκων αλλά θεωρεί παράλληλα ότι ο στρατός και ο ελληνικός λαός έχουν ήδη υποφέρει πολλά όντας «οι προασπιστές» των συμφερόντων των ξένων δυνάμεων. Η υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας, είναι προτεραιότητα της Γουναρικής κυβέρνησης και του Κωνσταντίνου, μιας ιδέας που όπως ισχυρίζεται δεν είναι καινούργια αλλά έχει τις ρίζες της στον προηγούμενο αιώνα (19^{ος}) με τις μάχες και τους αγώνες των Ελλήνων και των πολιτικών για μια Ελλάδα των δυο ηπείρων και πέντε θαλασσών.

«[...] Πιστεύει λοιπόν σοβαρώς ο Κωνσταντίνος, ότι ο Ελληνικός λαός έρριξε τον Βενιζέλον και εψήφισε αυτόν δια να εξακολουθήση να σέρνεται εις κάθε πολεμικήν επιχείρησιν δια το κέφι της Αντάντ και δια να εξακολουθήση να παίζη τον ρόλον φρουρού των συμφερόντων των Ευρωπαϊών τραπεζιτών εις την Ανατολήν; [...] Ο Ελληνικός λαός [...] θα είνε τομάρι για σφάξιμο [...]».

Είναι γεγονός ότι αυτή η αναμέτρηση των ελλήνων και των τούρκων θα πάρει τη μορφή ενός πολέμου εξόντωσης ή τουλάχιστον βίαιης εκτόπισης ολόκληρων πληθυσμών από τα «εθνικά» εδάφη. Για τους κεμαλικούς που παίρνουν τα όπλα για να ακυρώσουν το διαμελισμό της μικρασιατικής Τουρκίας μεταξύ των ευρωπαϊών νικητών του Μεγάλου Πολέμου, πρόκειται για τον ύστατο αγώνα που αποσκοπεί στην απόκρουση μιας αποικιακής εισβολής και στην εκκαθάριση των ντόπιων στηριγμάτων της. Για την κυβέρνηση οι 'ηρωικοί' στρατιώτες οφείλουν να είναι «πράοι και γλυκείς εις τους αόπλους πληθυσμούς και μεταδώσατε εις ταυτούς τον ελληνικόν πολιτισμόν δια να σας ευγνωμονούν».

³⁴⁵ 'Η Καθημερινή', 01.08.1922, Έκκλησις προς τον πεπολιτισμένων κόσμον, σ. 3

Ωστόσο οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι αυτή η σύσταση είναι καθαρά προσχηματική εφόσον στο ίδιο άρθρο της 'Καθημερινής' τουλάχιστον η κυβέρνηση υπενθυμίζει στους στρατιώτες ότι *«αποτελούν τα θύματα της τουρκικής θηριωδίας και έναντι των ορδών, αίτινες επλήρωσαν φρέατα ολόκληρα και σπήλαια εν Νικαία δια των γυναικοπαίδων, τα οποία κατακρεούργησαν. Γλυκείς και πράοι και γενναιόφρονες απέναντι εκείνων, οίτινες κατετυράνησαν, έδιωξαν, ηρήμωσαν κατεσφαγίασαν ότι ελληνικόν. Γλυκείς και πράοι και γενναιόφρονες! Και να χαρίσουν εις την θηριώδη τουρκικήν ψυχήν το εμβόλιον του ελληνικού πολιτισμού. Ενωτιζόμενοι των διδαγμάτων αυτών, εκκινούν οι Έλληνες μαχηταί – τα θύματα- εναντίον των θυσάντων[...]*».

Επομένως είναι οξύμωρο να ζητά να είναι πράοι και στον αντίποδα να παρουσιάζει τη 'θηριωδία' των Τούρκων ακόμη και απέναντι σε γυναικόπαιδα. Λογικό είναι λοιπόν να τους προκαλεί σε κάτι τελείως διαφορετικό από αυτό που τους συστήνει, εφόσον οι αρνητικές εικόνες που είναι ήδη τυπωμένες στο νου τους από τον πόλεμο που συμμετέχουν, ξαναδημιουργούνται και αναπλάθονται εκ νέου με την βοήθεια της πολιτείας.

Ήδη από το 1919 οι άνδρες των ελληνικών χωριών που βρίσκονται κοντά στη ζώνη του πολέμου εκτοπίζονται στα ενδότερα της Μικρασίας ως προληπτικό στρατιωτικό μέτρο. Το ίδιο μέτρο θα επαναληφθεί τα επόμενα χρόνια σε όλο και περισσότερες περιοχές ακολουθώντας το 1920- 21 την προέλαση του ελληνικού στρατού προς τη Νικομήδεια, την Κιουτάχεια και το Σαγγάριο και την άνοιξη του 1922 την επέκταση της ζώνης κατοχής στην περιοχή της Εφέσου. Στην περίπτωση που από κάποια χωριά είχαν βγει αντάρτες τότε εκτοπίζονταν ολόκληρος ο πληθυσμός.

Ο ελληνικός στρατός βρέθηκε έτσι αντιμέτωπος με ένα σισύφειο έργο : έπρεπε να 'αποκαθιστά' και να 'διαφυλάσσει' την τάξη για λογαριασμό και κάτω από την εποπτεία των Συμμάχων, από τη μία, και ταυτόχρονα να δημιουργεί στον κατακτημένο χώρο τις υλικές προϋποθέσεις μιας πιο μακροπρόθεσμης επικράτησης. Γενικά τόνιζε ότι σε αυτόν τον αγώνα διακυβεύεται *«[...] το παν : το εθνικό μας μέλλον, την τύχην μυριάδων Ελλήνων, την οικονομικήν μας υπόστασιν, το γοήτρον της Ελλάδος, την ακεραιότητά της ίσως, την εσωτερικήν της ίσως γαλήνην. Δια την Ελλάδα αποτελεί πλέον ζήτημα ζωής και θανάτου η επίτευξις μιας νίκης. Νίκης ταχείας.*

Πλήρους νίκης. Άλλως...Άλλ' ας ευφημώμεν. Ο Θεός της Ελλάδος θα ευλογήση τα ελληνικά όπλα»³⁴⁶.

Κάτω από τις δεδομένες συνθήκες και τα δυο αυτά καθήκοντα δε μπορούσαν παρά να οδηγήσουν σε μια ατελείωτη αλυσίδα από αγριότητες κι ανθρώπινες τραγωδίες.

Εύλογα λοιπόν τίθεται το ερώτημα σε ποιο βαθμό αυτές οι αγριότητες αποτελούσαν αποτέλεσμα σχεδιασμών της ελληνικής στρατιωτικής και πολιτικής ηγεσίας. Κατά την 'Καθημερινή' τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά. Βρισκόμενος ο Βενιζέλος στην εξουσία καταδίκαιζε αυτήν την πολιτική «σφαγής». Όμως η θέση της άλλαξε άρδην με την επάνοδο του Κωνσταντίνου και όταν πια ήταν αργά για οπισθόχωρηση. Τα άρθρα της, άλλοτε γεμάτα πατριωτισμό και άλλοτε με προσπάθεια καταλάγιασης του εθνικού φρονήματος, δεν έχουν συγκεκριμένη συνοχή στην πορεία του πολέμου. Λογικό μιν διότι οι συνθήκες αλλάζουν και νέα δεδομένα έρχονται. Όμως η πολιτική εναντίον των Τούρκων και των αιματηρών μαχών επανέρχεται σε τακτά χρονικά διαστήματα. Ενδεχομένως όταν ένιωθε η κυβέρνηση ότι έχανε έδαφος στις Συμμαχικές Δυνάμεις, ωθούσε την 'Καθημερινή' να ενισχύσει με αυτό τον τρόπο το προφίλ του πολέμου και να ενδυναμώσει την πιθανότητα της νίκης. Άλλοτε όμως γίνεται λιγότερο προκλητική και περιορίζεται στο να αναφέρει τις αγριότητες των Τούρκων κατά των Ελλήνων. Επιχείρημα που το χρησιμοποιεί ίσως και για να φέρει εμμέσως στην επιφάνεια την υποβόσκουσα ανάγκη της κυβέρνησης να πράξει ο ελληνικός στρατός αναλόγως. Ο 'Ριζοσπάστης' χωρίς καμία διάκριση στις κυβερνητικές αλλαγές, αρνείται πεισματικά να αναγνωρίσει τις ελληνικές νίκες και κάνει συνεχώς μνεία εναντίον της τακτικής του Βενιζέλου και του Γούναρη, στη συνέχεια, να οδηγήσουν το λαό σε τέτοια περιπέτεια. Ωστόσο σαν γεγονότα μερικές φορές τα αναφέρει δίχως όμως να τα σχολιάσει.

³⁴⁶ 'Η Καθημερινή', 11.04.1921, *Η αλήθεια*, σ. 1

3. γ Οι αναφορές σε χριστιανούς και μουσουλμάνους

Στην ‘Καθημερινή’ παρατηρεί κανείς μια διστακτικότητα των περιγραφών που αφορούν στη δράση και στην πορεία του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία, γεγονός το οποίο θα μπορούσε κανείς να ερμηνεύσει ως μια προσπάθεια απεικόνισής του ως ‘θύμα’ και σπανίως- έως ποτέ- ως ‘θύτη’. Η αποσιώπιση πολλών στοιχείων που σχετίζονται με την αγριότητα που συμπεριφέρθηκαν στους μουσουλμάνους οι Έλληνες κατά την επεκτατική τους πολιτική στη Μικρά Ασία και που δυστυχώς βρίσκεται στα πλαίσια της διεξαγωγής ενός πολέμου, αποδεικνύει ότι η εγχάραξη μιας πολιτικής αποποίησης των ευθυνών και μιας ταυτόχρονης δημιουργίας μιας εξιδανικευμένης εκδοχής του εθνικού παρελθόντος είναι χαρακτηριστικά που βοηθούν ένα έθνος να νιώσει ότι δεν έπραξε τίποτα λάθος και ότι διαθέτει χαρακτηριστικά που το κάνουν να ανήκει στον πολιτισμένο κόσμο.

Μετά την ήττα του Βενιζέλου, το Νοέμβριο του 1920, η κυβέρνηση του Γούναρη δίνει την πιο σκληρή μάχη για τη συνέχιση αυτού του πολέμου, παρά τις κατηγορίες στο πρόσωπο του Βενιζέλου και στην πολιτική του για την αρχική του έκβαση. Ακραίες εκφράσεις και συνεχή άρθρα που βασίζονταν στην πολιτική της γουναρικής κυβέρνησης και στις πράξεις της, συνθέτουν το επικοινωνιακό σκηνικό το οποίο διαδραματίζεται μέσα από το όργανό της την ‘Καθημερινή’. Λόγια αιχμηρά για την προηγούμενη κυβέρνηση και για τους Τούρκους είναι καθημερινό φαινόμενο. Η ‘Καθημερινή’ εξαπολύει τα πυρά της απέναντι στις ασύμφορες τακτικές πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων, όταν νιώθει ότι η Ελλάδα βρίσκεται σε δυσμενή θέση, αλλά και ακόμη περισσότερο εναντίον των Τούρκων.

Η ανταλλαγή πυρών τέτοιου βεληνεκούς είναι πρόδηλο ότι, δεν περιοριζόταν μόνο στο γεγονός της φυλετικής εχθρότητας, ούτε στην επεκτατική πολιτική της Ελλάδας και τον ‘απελευθερωτικό’ αγώνα της Τουρκίας, αλλά ενισχυόταν και από τη διαφορετικότητα της θρησκείας.

Οι μουσουλμάνοι εναντίον των χριστιανών. Για αυτό και για την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης, η 'Καθημερινή', τονίζει και χρησιμοποιεί συχνά τους δυο όρους, αυτούς έτσι ώστε να προκαλέσουν ενδεχομένως πιο φανατισμένα συναισθήματα μίσους προς τους Τούρκους. Η αναφορά στους «[...]αγώνας του Σταυρού κατά της ημισελίνου[...]»³⁴⁷ παραπέμπει στις εθνικές σημαίες και ζωντανεύει τις μάχες που έχουν ήδη συμβεί στο όνομα του Έθνους. «[...] Η Ελλάδα φέρουσα τον Σταυρόν εις την σημαίαν της και εις το πρόγραμμά της, ηγωνίσθη γενναίως. Εξετέλεσεν, αυτή, το καθήκον της. Αν όμως, εξιχνιάζουσα αύριον τας θελήσεις και διαθέσεις εκείνων, οίτινες δημιουργούν τας διεθνείς καταστάσεις πεισθή ότι ο Σταυρός πρόκειται να καταστή δι' αυτήν Σταυρός μαρτυρίου σώζων τον Κόσμον, η Ελλάδα δεν θα φανή βεβαίως διατεθειμένη να σταυρωθή. Προορισμός της Ελλάδος δεν είναι ν' αποθάνη, αλλά να ζήσει, χάριν εαυτής και της Ανθρωπότητας»³⁴⁸.

Επιπρόσθετα η αναφορά σε λόγια του Κορανίου και στα όσα διαμηνύει για τις «σφαγές αλλοθρήσκων» βρίσκονται σε πρωτοσέλιδα.

³⁴⁷ 'Η Καθημερινή', 29.09.1921, *Ο Σταυρός*, σ. 1

³⁴⁸ 'Η Καθημερινή', 29.09.1921, *Ο Σταυρός*, σ. 1

3. δ Το «ηρωϊκό» 1821- οι θυσίες και οι μάχες ενός «ενδόξου» λαού

Η αναμόχλευση αναμνήσεων από το 1821 και τον «λαμπρό, δοξασμένο» απελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων ενάντια στον προαιώνιο εχθρό Τούρκο είναι βασική τακτική της ‘Καθημερινής’. Η βέβαιη νίκη και σε αυτό τον αγώνα αναγεννάται διαρκώς προκειμένου να πείσει και τον πιο δύσπιστο αναγνώστη. Είναι εύλογο όμως αν σκεφτεί κανείς ότι η λαϊκή ρήση πως η ‘ελπίδα πεθαίνει τελευταία’ ισχύει για κάθε περίοδο και ιδίως σε καιρό πολέμου, όπου ο καθένας επιθυμεί να διώξει από πάνω του κάθε αίσθημα ανασφάλειας και να ελαχιστοποιήσει κάθε πιθανότητα ήττας. *«Ο αρχηγός του ελληνικού στρατού της Μικρασίας απηύθυνεν ήδη προς τους μαχητάς του το κήρυγμα της μάχης. Η ημερησία διαταγή της 9^{ης} Μαρτίου αποτελεί τον πρόλογον της πολεμικής ιστορίας την οποίαν αι λόγχοι των Ελλήνων πρόκειται να γράψουν εκείθεν του Αιγαίου. Θέλομεν να ελπίσωμεν ότι η ιστορία θα είνε βραχεία. Ότι θα είνε λαμπρά, ιστορία νικών και δόξης, ουδείς ο δυνάμενος ν’ αμφιβάλη. Ο αρχηγός του στρατού, αρμόδιος υπέρ πάντας να εκτιμήση την ικανότητα των στρατιών του όπως αντεπεξέλθουν κατά του εχθρού εκδηλοί απόλυτον την πεποίθησιν του. Καλεί τους άνδρας του ‘επί την νέαν νίκην’. Τόσον την βλέπει βεβαίαν. Και είνε. [...] το Έθνος ολόκληρον προσβλέπει από τούδε μετ’ αφοσιώσεως και στοργής προς τα τέκνα του, τ’ αναλαβόντα χάριν της Μητρός Πατρίδος αγώνα σκληρόν και τραχύν. Ο αγών των είνε αγών μας και η προσπάθειά των είνε δι’ ημάς ιερά. Δύναται να βαδίζουν προς την νίκην με την βεβαιότητα ότι εις λαός ολόκληρος μεριμνά δι’ αυτούς, υιοθετών τας οικογενείας και τα τέκνα των. Ο ελληνικός στρατός κινείται κατά του εχθρού – κινείται προς την νίκην. Ευλογημένος ο δρόμος του»³⁴⁹.*

Παράλληλα η αναφορά στον «πολιτισμό» των Ελλήνων και στη «βαρβαρότητα» των Τούρκων είναι σύνηθες φαινόμενο της ‘Καθημερινής’.

³⁴⁹ ‘Η Καθημερινή’, 11.03.1921, *Προς την νίκην*, σ. 1

3. ε Οι Συμμαχικές Δυνάμεις

Οι απόψεις της Γαλλίας και της Αγγλίας σχετικά με τη ρύθμιση στην Εγγύς Ανατολή δεν καθορίζονταν αποκλειστικά και κυρίως από την παρουσία ή την απουσία του βασιλιά Κωνσταντίνου από το θρόνο της Ελλάδας. Αλλά η επιστροφή του βασιλιά είχε καταλυτική επίδραση στη συμμαχική πολιτική. Τα περιστατικά του Νοεμβρίου του 1920 βοήθησαν στην αποκρυστάλλωση της αντίληψης των Γάλλων για τα συμφέροντά τους στην Εγγύς Ανατολή, και έφεραν στην επιφάνεια την αυξανόμενη γαλλική δυσαρέσκεια για την πολιτική της Αντάντ. Έδωσαν τη δυνατότητα στους Γάλλους, προς μεγάλη τους ανακούφιση, να ασκήσουν πίεση για αναθεώρηση της συνθήκης εις βάρος της Ελλάδας, να κάνουν φανερά και ξεφονικά αυτό που θα μπορούσε να γίνει μόνο βαθμιαία και με δυσκολία αν είχε παραμείνει ο Βενιζέλος στην εξουσία. Κι έγιναν αιτία ώστε η Μεγάλη Βρετανία, για το συμφέρον της συμμαχικής αλληλεγγύης, και λόγω μιας πραγματικής δυσπιστίας απέναντι στους σκοπούς και τις στρατιωτικές δυνατότητες του νέου καθεστώτος, να χάσει την εμπιστοσύνη της ως προς τη δυνατότητα εφαρμογής της πολιτικής της στην Εγγύς Ανατολή, έτσι ώστε η βρετανική υποστήριξη προς την Ελλάδα να είναι στο εξής πιο διστακτική και αβέβαιη από πριν.

Αυτή η πολιτική των Συμμάχων ουκ ολίγες φορές έγινε έρισμα για να γραφούν διάφορα σχόλια. Άλλοτε με βαριά κατηγορώ και άλλοτε με προσπάθεια να δείξουν ότι παρόλες τις αναστολές τους οι Σύμμαχοι είναι πάντα στο πλευρό της Ελλάδας και μάλιστα έχουν κάθε καλή διάθεση για να βρουν την ευνοϊκότερη ειρηνική λύση. Εύλογα η ‘Καθημερινή’ είναι εκείνη που προκειμένου να κρατήσει τις ισορροπίες και να μην αποδυναμώσει το ηθικό του λαού και του στρατού είναι πιο μετριοπαθής στα κατηγορώ της για τη Γαλλική κυρίως πολιτική και λιγότερο για την Αγγλική «[...] *Εν Λονδίνω καταβάλλονται προσπάθειαι, αίτινες ελπίζεται ν’ απολήξουν εις ματαίωσιν τη συνεχίσεως των εχθροπραξιών. Ευχόμεθα να επιτύχουν αι προσπάθειαι αύται [...]*»³⁵⁰.

³⁵⁰ ‘Η Καθημερινή’, 28.02.1921, *Η αποσόβησις*, σ. 1

Ωστόσο κάθε φράση που θα μπορούσε να εκληφθεί ως θετική στάση τη διατυμπανίζει σε βαθμό υπερβολής, δίχως να λείπουν και οι δηλώσεις για μια Ελλάδα που ανεξαρτήτως από τη στάση των Συμμάχων θα αγωνιστεί «[...] μόνη αντιμέτωπος προς των Τούρκων, τον οποίον από πέντε αιώνων αγωνίζονται να καταβάλουν όλοι οι λαοί τη Ευρώπης [...]»³⁵¹.

Στον αντίποδα ο 'Ριζοσπάστης' όχι μόνο είναι κατηγορηματικά απόλυτος για την εχθρική στάση των Συμμάχων αλλά ισχυρίζεται επίσης ότι οι Σύμμαχοι «[...] Και εις μεν τον Κεμάλ δεν εμπορούν να επιβληθούν. Και δια τούτο του στέλνουν απεσταλμένους και τον παρακαλούν [...]»³⁵² να δεχθεί τους όρους για να λύσει το θέμα. Για τη συγκεκριμένη εφημέριδα οι Σύμμαχοι αποτελούν τον «αφέντη» της Ελλάδας που την ωθούν να πράξει αναλόγως με τις δικές τους επεκτατικές τάσεις. Και επίσης τους χρεώνει ότι μετατρέψανε τη χώρα σε «δεσμοφύλακα» και «εντολοδόχο» των δικών τους συμφερόντων (χαρακτηρισμούς που χρησιμοποιεί κατά κόρον στα άρθρα της).

³⁵¹ 'Η Καθημερινή', 28.02.1921, *Η αποσόβησης*, σ. 1

³⁵² 'Ο Ριζοσπάστης', 05.06.1921, *Θα μας την επιβάλλουν*, σ. 1

3. Οι «αλληλοσφαγές»

Η περίοδος από την κατοχή της Σμύρνης (Μάιος 1919) μέχρι τις αρχές του 1921 σηματοδοτεί ένα φαύλο κύκλο αλληλοσφαγής, στην οποία το κύριο σώμα συμμετοχής δεν είναι στρατιωτικές μονάδες ενόπλων γηγενών, χριστιανών και μουσουλμάνων που συχνά ξεκαθαρίζουν εκκρεμείς λογαριασμούς των προηγούμενων χρόνων, αλλά ο ελληνικός στρατός του οποίου βασική δραστηριότητα είναι η καταστολή του κεμαλικού αντάρτικου κι όχι η γενικευμένη εθνοκάθαρση. Κατά τη διάρκεια του πολέμου είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός η προσπάθεια αποπλισμού του σώματος των οπλισμένων μουσουλμάνων αλλά και η καταδίωξη των ανταρτών. Παρά ταύτα δε λείπει από μέρους των ελλήνων στρατιωτών η λεηλασία των μουσουλμανικών χωριών, εφόσον ο υποσιτισμός και η γενικευμένη οικονομική αποστράγγιση της Ελλάδας από τις ανάγκες του πολέμου τους επηρεάζουν άμεσα.

Η τρομοκρατία ως μέσο άσκησης ψυχολογικής και σωματικής βίας, συναντάται, ενδεχομένως σε ισόποσες εκδηλώσεις αγριότητων, και στις δυο πλευρές. Η καθημερινότητα του πολέμου δεν απέχει από μια ταινία τρόμου με αιματηρές μάχες, ακρότητες, απάνθρωπες ενέργειες και απολίτιστες πράξεις που θύματά τους δεν είναι μόνο οι στρατιώτες και οι άμαχοι, αλλά και οι συνειδήσεις και οι ψυχές των όσων καταφέρνουν να διασωθούν. Έτσι την άνοιξη του 1921, με τις άκαρπες προσπάθειες από μέρους των συμμάχων για ειρηνική λύση και η ανάγκη του ελληνικού στρατού να επιδείξει την πολεμική του δυναμική, με θύματα στρατό και αμάχους, καθώς και η προέλασή του σε εδάφη παντελώς εχθρικά, τον οδήγησαν να καταλάβει το Εσκή Σεχίρ και Αφιόν Καραχισάρ.

Η 'Καθημερινή' βασίζει αυτή την έναρξη των νέων μαχών στη «σωτηρία της Ελλάδος» που θα «φέρει τον εξαγνισμόν και την αναγέννησιν του ελληνικού αισθήματος»³⁵³, βρίσκοντας έτσι ένα τρόπο να τη δικαιολογήσει και να την ενδυναμώσει. Ενώ ο 'Ριζοσπάστης' στηρίζει σθεναρά την άποψη ότι η μόνη πολιτική προς το συμφέρον των εργαζομένων και του λαού είναι η συνεννόηση με το λαό της Τουρκίας έξω από ιμπεριαλιστικούς συνασπισμούς και πλαίσια, για την ειρηνική υπεροχή και τη διευθέτηση του προβλήματος των ελληνικών πληθυσμών της περιοχής της Σμύρνης.

³⁵³ 'Η Καθημερινή', 06.07.1921, *Ελληνικώτατα ελληνικός*, σ. 1

Την περίοδο του 1921 ήταν η ηγεσία του στρατού αυτή που πρόκρινε μια στρατηγική ολοκληρωτικού πολέμου και καταστροφής της μικρασιατικής ενδοχώρας ως μέσο άσκησης πίεσης στους κεμαλικούς προκειμένου αυτοί να δεχθούν ένα διακανονισμό ευνοϊκό για τα ελληνικά συμφέροντα. Η στρατηγική αυτή θα επενδυθεί και ιδεολογικά από τους προπαγανδιστικούς μηχανισμούς της κυβέρνησης των Αθηνών³⁵⁴. «[...] *‘Αυτήν την φοράν θα τελειώσωμε...και θα τελειώσωμεν ταχέως και αποτελεσματικώς. Θα σαρώσωμεν κάθε απόπειραν αντιστάσεως. Δεν είνε απλώς η νίκη με το μέρος μας. Έχομεν εξασφαλίσει ένα από τους ενδοξότερους μας θριάμβους’*. Και η φωνή αυτή δεν είνε φωνή του Έλληνος στρατιώτου, τον οποίον κρατεί ακίνητον το αίσθημα της πειθαρχίας και της εμπιστοσύνης προς τους ηγήτορας. Είνε η φωνή του ελληνισμού της Ιωνίας, παλλομένη περισσότερον από την νωπήν ανάμνησιν της σκληράς δουλείας. Το ελληνικόν αίσθημα, η ελληνική ανδρεία και ο πατριωτισμός, αμόλυντα και αδιάφθορα, ριφθέντα εις την διάθεσιν των γνωρίμων προσφάτου δόξης ηγητόρων, χαλυβδούνται ήδη εις την προσεγγίζουσαν υπερτάτην προσπάθειαν[...]»³⁵⁵. Ενώ ο ‘Ριζοσπάστης’ για ακόμη μια φορά δεν αφήνει περιθώρια δεκτικότητας, τουναντίον ζητά ξάνα την παύση αυτού του πολέμου.

³⁵⁴ Τ. Κωστόπουλος, σ. 121

³⁵⁵ ‘Η Καθημερινή’, 12.05.1921, *Εν Αναμονή του συνθήματος του τελικού αγώνος*, σ. 1

3. η Οικονομικές και ηθικές συνέπειες

Στο μεταξύ η δυσμενής οικονομική κατάσταση των Ελλήνων έκανε τον πόλεμο ακόμη πιο επιζήμιο, όχι μόνο για τις ανθρώπινες ζωές που χάνονταν στο πεδίο της μάχης αλλά και για τους Έλληνες που έβλεπαν και ένιωθαν αυτό το βαρύ τίμημα να πλήττει καθημερινά όλο και περισσότερο τις συνθήκες διαβίωσής του. Έτσι ήρθε να προστεθεί σε αυτή την δύσκολη εποχή για την Ελληνική οικονομία και η ανάκληση της οικονομικής και ηθικής βοήθειας των Συμμάχων. Για την οικονομία οι επιπτώσεις είναι μάλλον προφανείς και κατανοητές, όμως η ‘Καθημερινή’ τις αποσιωπά και προσπαθεί να παρουσιάσει με άρθρα της την απaráμιλλη μαχητική κατάσταση των στρατιωτών, προκειμένου να καταφέρει η κυβέρνηση να αποσπάσει δάνειο από την αγγλική κυβέρνηση και να αρθεί ο περιορισμός του 1920. Η στάση του ‘Ριζοσπάστη’ συγκεκριμένη. Απολύτως επικριτική, ισχυρίζεται ότι ο ελληνικός λαός έχει αποστραγγιστεί οικονομικά, ότι οι οικογένειες πρέπει να αγωνίζονται για τα βασικά και ότι αν συνεχίσει αυτός ο ζημιογόνος πόλεμος η Ελλάδα θα βρεθεί προ οικονομικής εξαθλίωσης και γιατί όχι και πτώχευσης.

Οι ηθικές όμως συνέπειες όσο και δευτερεύουσες να φαίνονται, συγκρινόμενες τουλάχιστον με τις οικονομικές, είναι εξίσου σημαντικές για μια χώρα που είχε πάντα εξαρτηθεί από τις Μεγάλες Δυνάμεις στις διεθνείς σχέσεις της και που ο λαός της πίστευε πολύ σε αυτές. Για τις ηθικές συνέπειες η ‘Καθημερινή’ εξυμνεί τους Άγγλους όταν βρίσκονται στο πλευρό της Ελλάδος ενώ όταν απομακρύνονται τους κατηγορεί. Ο ‘Ριζοσπάστης’ με σταθερές από την αρχή του πολέμου απόψεις προτιμά την αποτίναξη του ιμπεριαλιστικού «ζυγού» και αναδεικνύει ως τη μόνη λύση την συμμαχία της Ελλάδας με τη Ρωσία.

3. Η κατάρευση του μετώπου

Η αρνητική, για τους Έλληνες, έκβαση της μικρασιαστικής εκστρατείας οδήγησε στη μεγάλη καταστροφή, την απώλεια εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπινων ζωών και την προσφυγοποίηση 1,5 εκατομμυρίου άλλων. Με την εγκατάλειψη της Σμύρνης τερματίστηκε η Ελληνική παρουσία στη Μικρά Ασία και ενταφιάστηκε η ιδεολογία της Μεγάλης Ιδέας, η οποία είχε αποτελέσει επί σχεδόν έναν αιώνα τον κεντρικό άξονα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και τη βασική πηγή τροφοδότησης της νεοελληνικής αυτοσυνειδησίας. Και οι δυο εφημερίδες επέρριψαν ευθύνες για την εγκατάλειψη της Σμύρνης στις Μεγάλες Δυνάμεις. Αυτή η πεποίθηση αποτέλεσε το μόνο κοινό τόπο που είχαν μεταξύ τους σε αυτό το γεγονός. Οι υβριστικές φράσεις της ‘Καθημερινής’ για τις αγριότητες των Τούρκων είναι αναπόσπαστο κομμάτι της συντεταγμένης που ακολουθεί για να περιγράψει αυτή την καταστροφή. Χρησιμοποιεί παράλληλα και μια προπαγανδιστική τακτική με την οποία επιχειρεί να υποβαθμίσει τις τουρκικές νίκες και να αναδείξει μια άλλη προοπτική, εκείνη της ελληνικής νίκης αν βοηθηθεί από τις Συμμαχικές Δυνάμεις, εφόσον ο στρατός ακόμη βρίσκεται «ακμαίος και ισχυρός».

Όσον αφορά όμως στο ‘Ριζοσπάστη’ παρατηρεί κανείς ότι πιστεύει ακράδαντα στην κυβερνητική ευθύνη και νιώθει δικαίωση παρόλο που τα θύματα του πολέμου αυτού και οι πρόσφυγες που ακολούθησαν δεν αφήνουν περιθώρια για ενθουσιασμούς στην απόκτηση του δικαίου.

3. 1 Η αρνητική στάση του ‘Ριζοσπάστη’ και η θετική της ‘Καθημερινής’

3. 1. 1 Ο ‘Ριζοσπάστης’

Σε αυτό το σημείο είναι χρήσιμο να αναφέρουμε ότι είναι σαφές ότι ο ‘Ριζοσπάστης’ ήταν καθέτως ενάντια στον πόλεμο στα όσα γράφει η ‘Καθημερινή’, και κοιτάζοντας προς την τελείως αντίθετη κατεύθυνση της «Αριστεράς», συναντά κανείς αυτή την εφημερίδα - το κατεξοχήν όργανο του κομμουνισμού. Η ίδρυση του Ελληνικού Σοσιαλιστικού Κόμματος ΣΕΚΕ(ΚΚΕ) και η σύνδεσή του με την Κομμουνιστική Διεθνή και τη Ρωσία του Λένιν διαμορφώνει, έστω και αδύναμα στην αρχή, τους διαφορετικούς ιδεολογικοπολιτικούς όρους για την προσέγγιση του «εθνικού ζητήματος» αλλά και για την ανάπτυξη σιγά σιγά της αντιπολεμικής προπαγανδιστικής του δράσης. Με το σύνθημα «στα σπίτια μας», παλλαϊκά συλλαλητήρια, απεργίες, διαδηλώσεις, το ΣΕΚΕ (ΚΚΕ) εντείνει τη δράση του και τη διαφώτιση των εργαζομένων προκειμένου να ενισχύσει τον αντιπολεμικό χαρακτήρα του. Το ΣΕΚΕ από το πρώτο ιδρυτικό συνέδριό του (1918) υποστήριξε την έναρξη διαπραγματεύσεων για την επίτευξη ειρήνης χωρίς προσαρτήσεις και αποζημιώσεις και την εφαρμογή της αρχής της αυτοδιάθεσης. Το πρόγραμμα αυτό, βέβαια, ερχόταν σε αντίθεση με την πολιτική πραγμάτωση της «Μεγάλης Ιδέας» από τον Βενιζέλο και κατόπιν του Γούναρη. Αυτό αποτέλεσε ένα λόγο που δέχθηκε τα πυρά της Καθημερινής - όχι για τα όσα ανέφερε για το πρόσωπο του Βενιζέλου, αφού ως αντιβενιζελική εφημερίδα η ‘Καθημερινή’ ήταν η πρώτη που σχολίαζε αρνητικά τον Βενιζέλο - αλλά γιατί απέτρεπε το λαό από το να πιστέψει πως η Ελλάδα μπορεί να υλοποιήσει αυτό το όραμα των δυο ηπείρων και πέντε θαλασσών.

Είναι δεδομένο ότι η σοβιετική εξωτερική πολιτική (1919 - 1922) βασίστηκε στα γενικότερα συμφέροντα του διεθνούς σοσιαλιστικού κινήματος και ήταν κάτω από την άμεση καθοδήγηση του Λένιν. Εκεί εντάσσεται και η σοβιετική συμπαράσταση προς την Τουρκική εθνικοαστική επανάσταση του Κεμάλ και αφορούσε μεταξύ άλλων και την ενίσχυση της πάλης του τουρκικού λαού για ανεξαρτησία και κρατική αυτοτέλεια. Αποψη αποδεκτή και από το ΣΕΚΕ.

Το όργανο του κομμουνισμού της Ελλάδας, ο 'Ριζοσπάστης' είναι η κατεξοχήν νούμερο ένα αντιπολεμική φωνή στον Ελλαδικό χώρο. Όπως αναφέρθηκε και μέσα στην εργασία, η προσπάθεια των κομμουνιστών να παύσει ο πόλεμος, ήταν εμφανής από την αρχή της εκδήλωσής του, επι Βενιζέλου ακόμη. Τα κατηγορώ του πολλά. Οι λεπτομέρειες των μαχών γινόντουσαν μάρτυρες των «δεινών» των στρατιωτών, όπως πολύ συχνά χαρακτήριζε τα όσα διεξάγονταν στο Μέτωπο, ο 'Ριζοσπάστης'.

Μέσα από την αρθρογραφία του 'Ριζοσπάστη', τις αντιπολεμικές προκηρύξεις και τη γενικότερη δράση του, θα προσπαθήσει να καταδείξει τις ευθύνες της ελληνικής ολιγαρχίας και των κομμάτων της, τη φιλοϊμπεριαλιστική πολιτική και δράση τους και θα επισημάνει τον επικίνδυνο αποπροσανατολισμό του λαού που επιχειρείται με τη «Μεγάλη Ιδέα».

3. 1. ii Η 'Καθημερινή'

Η 'Καθημερινή' μια αντιβενιζελική εφημερίδα που πρέσβευε την πολιτική του κόμματος της «Ηνωμένης Αντιπολίτευσης», είχε αρκετές διαφορετικές απόψεις όχι μόνο για τα δρώμενα του πολέμου αλλά και για την ίδια τη διεξαγωγή του. Σε μια Ελλάδα που βρίσκεται στο πλευρό των Δυνάμεων της Αντάντ κατά τον 1^ο Παγκόσμιο Πόλεμο, γεγονός με το οποίο διαφωνούσε το συγκεκριμένο κόμμα, στην προοπτική της μικρασιατικής εκστρατείας λαμβάνει αρχικά αρνητική στάση. Τα άρθρα της κατά την θητεία του Βενιζέλου, κατηγορούν τον ίδιο και την εξωτερική του πολιτική για τα προβλήματα που θα προκαλέσει στη χώρα με την απόφασή του να ξεκινήσει επεκτατικό πόλεμο στα μικρασιατικά εδάφη. Τα σχόλιά της αιχμηρά, δύσπιστα και πολλές φορές υβριστικά, αναδεικνύουν την αντίθεσή της και τονίζουν την εσωτερική ανάγκη της χώρας να αλλάξει πολιτικό καθεστώς. Ο Βενιζέλος απτόητος συνεχίζει την πολιτική τακτική του και η 'Καθημερινή' επικρίνει κάθε του πράξη. Το αίσθημα του εθνικού συμφέροντος και της ομόνοιας στις δύσκολες εξωτερικές αποφάσεις δε βρίσκουν τη συγκεκριμένη εφημερίδα ουδέποτε στο πλευρό του Πρωθυπουργού. Η χάραξη της δικής της πολιτικής είναι προτεραιότητα και αυτό προσπαθεί να επιτύχει με τα κείμενα που δημοσιεύει.

Η αλλαγή του καθεστώτος όμως το Νοέμβρη του 1920, με την ήττα του Βενιζέλου και την παλινόρθωση του Κωνσταντίνου, άλλαξε την οπτική σκοπιά με την οποία αξιολογούσε τα δρώμενα. Ιδιαίτερα στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής της νέας κυβέρνησης του Γούναρη, η ‘Καθημερινή’ υποστηρίζει πλέον τις επεκτατικές βλέψεις της Ελλάδας προς τα τουρκικά εδάφη και συνομολογεί στην επίτευξη του στόχου της Μεγάλης Ιδέας. Καθημερινά τα άρθρα της βρίσκουν πληθώρα λόγων που οφείλει να πραγματοποιηθεί η μικρασιατική εκστρατεία και διαβεβαιώνει την εξαίρετη σημασία του ζητήματος καθώς και την σίγουρη νίκη. Τα εμπόδια που υπήρχαν με την προηγούμενη κυβέρνηση δια μαγείας εξαφανίζονται και γίνεται το όραμα της «Μεγάλης Ιδέας» προτεραιότητα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η ‘Καθημερινή’, η απελευθέρωση των Αλύτρωτων Ελλήνων της Μικράς Ασίας από τον «τουρκικό ζυγό» δε θα αργήσει αφού ο στρατός της Ελλάδας «ηρωϊκός» και «πάντα μαχητικός» θα φέρει αίσιο τέλος σε αυτή την εκστρατεία. Αναμένει λοιπόν η κυβέρνηση την ευγνωμοσύνη των κατοίκων της Μικράς Ασίας, αφού οι «σωτήρες» ήλθαν για να τους ελευθερώσουν από όλα αυτά τα «δεινά». Η ‘Καθημερινή’ ως όργανο της νέας κυβέρνησης είναι δύσκολο να εκθέσει απόψεις που αντιβαίνουν την πολιτική της. Είναι εν μέρει λογικό ότι διατήρησε αυτή τη στάση αν διερωτηθεί κανείς τι μπορούσε να κάνει σε μια εποχή που η κυβέρνηση επέλεξε τη συνέχιση της μικρασιατικής εκστρατείας αναλογιζόμενη το πολιτικό κόστος που θα είχε εάν αποφάσιζε να αποσύρει το στρατό. Ίσως η λαϊκή δυσαρέσκεια να τους στοίχιζε την πτώση της κυβέρνησης, ίσως όχι.

Το λαϊκό αίσθημα καταγράφεται μονομερώς και στις δυο εφημερίδες, αναλόγως με το τι πρεσβεύει η κάθε μια. Η αλήθεια μάλλον βρίσκεται κάπου ανάμεσα στα γεγραμμένα των δυο εφημερίδων. Σίγουρα υπήρχαν άνθρωποι που επιθυμούσαν την συνέχιση του πολέμου και σίγουρα υπήρχαν και εκείνοι που ένιωθαν την κόπωση να τους χτυπά την πόρτα και να τους προκαλεί να ζητούν διακαώς την ειρήνη.

3. 1. iii Διαφορετικά και κοινά σημεία των δυο εφημερίδων

Όταν έχει κανείς να μελετήσει τα όργανα δυο διαφορετικών παρατάξεων είναι προφανές ότι θα παρατηρήσει τις τεράστιες διαφορές που έχουν σε ποικίλα θέματα, όπως σε αυτό της μικρασιατικής εκστρατείας. Έτσι λοιπόν η υιοθέτηση μιας συγκεκριμένης πολιτικής και ιδεολογίας φέρνει αντιδράσεις και διαφωνίες σε όλα τα επίπεδα. Πόσο μάλλον στον τύπο που αποτελεί και το κάτοπτρο της εκάστοτε παράταξης στην κοινή γνώμη. Η διαπίστωση ότι μια εφημερίδα τοποθετείται σωστά ή όχι είναι σχεδόν αδύνατη αν εξετάσει κανείς όλες τις παραμέτρους. Το σωστό και το λάθος κάθε αρθρογράφου κρίνεται μόνο αν κανείς ανήκει σε άλλη παράταξη ή αν απλά υποστηρίζει μια διαφορετική άποψη. Στη συγκεκριμένη εργασία η απόδοση του ορθού και του λάθους δεν ήταν σκοπός, παρά μόνο η εκπόνησή της μέσα από το οπτικό πρίσμα των δυο επιλεγμένων εφημερίδων.

Αν αναλογιστεί κανείς τις διεθνείς συγκυρίες και τα εθνικά συμφέροντα σε κάθε χρονική στιγμή είναι προτιμότερο να ενημερώνεται για όλες τις απόψεις που επικρατούν δεδομένου ότι με αυτό τον τρόπο εξασφαλίζει μια σφαιρική και ολοκληρωμένη άποψη. Για αυτό η αναφορά των διαφορών και των κοινών στοιχείων των δυο εξεταζόμενων εφημερίδων από μια αντικειμενική σκοπιά είναι ωφέλιμη για την απόδοση του καλύτερου δυνατού αποτελέσματος. Αν και η αντικειμενικότητα των εφημερίδων εκείνης της εποχής απουσιάζει και τη θέση έχει πάρει η υποκειμενικότητα και η μονομερής αντίληψη των πεπραγμένων.

Η λογοκρισία εκείνο το διάστημα δεν άφηνε περιθώρια στο 'Ριζοσπάστη' να συντάξει όπως ακριβώς θα επιθυμούσε τα άρθρα του, ή του απαγορευόταν ακόμη και να τα δημοσιεύσει. Για αυτό το λόγο ήταν πολύ λιγότερα σε σχέση με εκείνα της 'Καθημερινής' και αρκετά πιο δύσκολη η τεκμηρίωση των όσων υποστήριζε.

Η αντιδικία των δυο εφημερίδων είναι σχεδόν καθημερινή και οι αιχμές της μίας εναντίον της άλλης πλέκουν εν μέρει τον ιστό του τύπου εκείνης της εποχής.

Η στάση του 'Ριζοσπάστη' χαρακτηρίζεται από την 'Καθημερινή' ως «προδοτική» αφού θεωρεί ότι έρχεται σε σύγκρουση με τα συμφέροντα του λαού και τις εθνικές επιδιώξεις της Ελλάδας, χρησιμοποιώντας δόλια μέσα για να κατορθώσει να παύσει τον πόλεμο. Επίσης τον κατηγορεί για αμαύρωση του εθνικού φρονήματος και του αγώνα των Ελλήνων καθώς και για λασπολογία εις βάρος της ίδιας της κυβέρνησης.

Σε παρόμοια λογική βαδίζει και ο ‘Ριζοσπάστης’ για την ‘Καθημερινή’, ισχυριζόμενος ότι πρόδωσε το λαό και άφησε την τύχη της χώρας σε ξένες ιμπεριαλιστικές δυνάμεις καθώς και ότι παραβλέπει το πραγματικό συμφέρον της πλατιάς πλειοψηφίας του ελληνικού λαού, το οποίο κατά αυτόν είναι υπέρ της ειρηνικής διευθέτησης και υπέρ των διεθνιστικών αρχών αλληλεγγύης των λαών.

Ωστόσο θα μπορούσε κανείς μελετώντας τις δυο αυτές εφημερίδες στην πορεία του πολέμου αυτού, να αναφέρει ότι αρκετές φορές υπήρχαν κοινοί τόποι. Δηλαδή στην πολιτική των Συμμάχων οι ισχυρισμοί ότι αφήσαν την Ελλάδα μόνη να διεξάγει αυτόν τον πόλεμο, και ότι την εκμεταλλευτήκανε. Παρότι υπάρχουν όμοιοι χαρακτηρισμοί, ο ‘Ριζοσπάστης’ διατηρεί ακλόνητο το κατηγορώ εναντίον των «ιμπεριαλιστικών» δυνάμεων, ενώ η ‘Καθημερινή’ κρατά μια πιο σταθερή εχθρική στάση προς τη Γαλλία και την Ιταλία, ως συμμάχους των Τούρκων, ενώ προς την Αγγλία, αναλόγως με την εκάστοτε στάση της, την επαινεί ή την κατηγορεί. Ακόμη όμως και να την κατηγορεί είναι αρκετά φειδωλή στα λεγόμενά της, σε αντίθεση με τις εκφράσεις που χρησιμοποιεί για τη Γαλλία. Η στάση της Ιταλίας γνωστή από την αρχή, εφόσον επιθυμούσε περισσότερα εδαφικά οφέλη, στράφηκε προς τον Κεμάλ και την επανάστασή του, υποστηρίζοντας βεβαίως τη δυνατότητα που θα της παρείχε σε ενδεχόμενη νίκη να αποκομίσει τα δικά της οφέλη.

Βιβλιογραφία

1. Αναγνωστοπούλου Σία, *Μικρά Ασία 19^{ος} αι.-1919. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες*, Ελληνικά Γράμματα 2^η εκδ., Αθήνα 1998
2. Βουρνάς Τάσος, *Η Μικρασιατική καταστροφή*, Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1987
3. Γιαννουλόπουλος Γιάννης, *Η ευγενής μας τύφλωσις...*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2001
4. Κωστόπουλος Τάσος, *Πόλεμος και Εθνοκάθαρση*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2007
5. Michael Llewellyn Smith, *Το όραμα της Ιωνίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 2002
6. Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, «*Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1900-1945*», Εστία, Αθήνα 2001
7. *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα – Οι Απαρχές 1900-1922*, Α΄ Τόμος, μέρος 2^ο, Βιβλιόραμα
8. *Η Μικρασιατική Καταστροφή*, ‘Τα Νέα’ σε συνεργασία με το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, IRIS A.E.B.E

Πηγές πληροφόρησης

1. Εφημερίδα η ‘Καθημερινή’ (15-09-1919 έως 17-09-1922)
2. Εφημερίδα ο ‘ΡΙζοσπάστης’ (15-09-1919 έως 17-09-1922)
3. www.el.wikipedia.org/wiki

Παράρτημα 1^ο

‘Καθημερινή’ και ‘Ριζοσπάστης’ : 15-09-1919 έως 30-06-1920

Παράρτημα 2^ο

‘Καθημερινή’ και ‘Ριζοσπάστης’ : 01-07-1920 έως 31-12-1920

Παράρτημα 3^ο

‘Καθημερινή’ και ‘Ριζοσπάστης’ : 01-01-1921 έως 31-12-1921

Παράρτημα 4^ο

‘Καθημερινή’ και ‘Ριζοσπάστης’ : 01-01-1922 έως 17-09-1922